DOSTOJEVSKIS

LIKIMAI

DOSTOJEVSKIS

Biografinė apybraiža

DAJALITA
Kaunas
1999

UDK 882.929
Do 329

ISBN 9986-951-00-3

Iš tolių atsklindanti šviesa

Fiodoro Dostojevskio gyvenimas — kupinas skaudžios patirties, atkaklių imtynių su likimu. Mąstymo savitumas, tiesos ieškojimas, milžiniškos pastangos įveikti dvasinę ir fizinę negalią, įteisinti savo požiūrį, suteikti žmonėms viltį — tokį regime vieno žymiausių XIX amžiaus rusų rašytojo buvimo Žemėje ir kūrybos tikslą. Jo knygoms nebuvo abejingi amžininkai, ne ligiažiūriai ir mūsų laikų skaitytojai. „Idiotas“, „Nusikaltimas ir bausmė“, „Velniai“, „Broliai Karamazovai“ ir kiti Fiodoro Dostojevskio kūriniai — pasaulio literatūros aukso fondas. Skaitydami kenčiame herojų kančias, verkiame ir liūdime, kaip jau tūkstančiai ir milijonai verkė ir kentėjo, kaip dar milijonai verks, kentės, liūdės ir džiaugsis, suvokę kančios prasmę, pajutę, kaip skaidrėjanti siela įgauna sparnus naujam skrydžiui į neužmatomas mėlynas tolumas, kuriose lyg miražas paslaptingai žėri ir žmogiška laimė, ir galbūt amžinybės viltis.

Fiodoras Dostojevskis — sudėtinga, prieštaringa, turtingos, slėpiningos dvasios asmenybė. Žodis buvo jo ginklas, tikėjimas — atspirties taškas, pasiaukojimas — būdo bruožas, pranašavimas — likimo dovana. Nuolat ligų, nepriteklių, vargo kamuojamas, „savų“ ir „priešų“ puolamas, keiktas ir garbintas, nesuprastas ir pasmerktas, išaukštintas ir su purvais sumaišytas — toks buvo jo LIKIMAS. Ir paskutinę gyvenimo valandą, kankindamasis, ieškodamas atsakymo į klausimus, į kuriuos nespėjo atsakyti per visą savo (deja, ne tokį jau ilgą) gyvenimą, jo veidas atrodė „tarsi iš vidaus liepsnos nutviekstas“.

Šioje knygoje, parašytoje remiantis amžininkų atsiminimais, rašytojo laiškais ir straipsniais įtaigiai, su didele meile ir intriga aptariami svarbiausi rašytojo gyvenimo ir kūrybos etapai, daugiausia dėmesio skiriant Fiodoro Dostojevskio asmenybei, jo pažiūroms į politikos, socialines, etines, dorovines Rusijos ir Europos problemas, santykius su pažangiausiais menininkais, parodoma drąsa ir atkaklumas propaguojant „krikščioniškojo socializmo", žmogaus dvasios atsinaujinimo, visuotinės brolybės ir kitas idėjas. Mums Fiodoras Dostojevskis įdomus dar ir tuo, kad jo genealogijos šaknys siekia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus: tolimas rašytojo protėvis Petras Dostojevskis — bajoras, Pinsko maršalka. Dostojevskis niekada nebuvo abejingas Lietuvos likimui, susidomėjęs sekė 1863 metų sukilimo eigą, visuomet pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę.

Suprasti menininko sielą — sunkus, gal ir neišsprendžiamas uždavinys. O prisiliesti prie didžio žmogaus visuomet maga — tarsi pajuntame iš tolimų tolių atsklindančią šviesą, ir giedrėja dvasia, žvalėja protas, krūpteli širdis...

Perskaitę šią knygą tapsite truputį kitokie. Nesakau — geresni, tobulesni, gražesni. Gal mąslesni. Gal jautresni. Gal atversite savyje iki šiol dar nepažintą slaptavietę ir naujas dvasios erdves. Ir tai gerai.

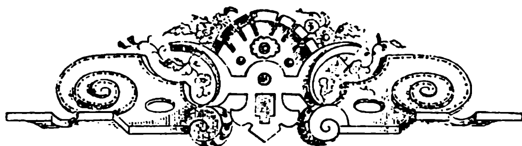
Laimonas INIS

LIKIMAS

Žmogus yra paslaptis. Ją reikia įminti, ir net jeigu tam tektų sugaišti gyvenimą, nesakyk, kad tuščiai praleidai laiką; aš menu šią paslaptį, nes noriu būti žmogumi.

Fiodoras Dostojevskis

I

Pradžių pradžia

Vaikystėje, kai kartais išpuldavo proga nubėgti ant kalvelės ir prieš akis atsiverdavo tolių toliai, neaprėpiamos, vidudienio saulės nužertos žemės platumos, mėlynos dangaus gelmės, ūmai jį apimdavo stebuklingas jausmas. Atrodydavo — kažkas nematomas šaukia, vilioja ir šnibžda: ženk pirmyn, toli toli, ir jeigu pasieksi antai tą, vos užmatomą ribą, kur žemė susitinka su dangumi, tai tą pačią akimirką pradėsi naują gyvenimą ir sugebėsi įminti visas paslaptis...

Štai ir atėjo neilgo gyvenimo paskutinė diena — jis stovi prie nežinomybės durų... Staiga prisiminė seną posakį: išmuš valanda, kai nebeliks nė kruopelytės tau skirto laiko, viską teks palikti... ir ūmai perprato paslaptingo pasakymo esmę...

Po kelių minučių jis mirs. Tris nuteistuosius jau pririšo prie stulpų, nuskardėjo kažkokia komanda — jis jos neišgirdo, bet išvydo, kaip pilkais mundurais apsirengę kareiviai pakėlė šautuvus. Dabar jau *tikriausiai*... Apie tai bylojo ir mirtininkų marškiniai, kuriais juos apvilko, ir šventikas, iš eilės pasmerktiesiems kišantis pabučiuoti kryžių. Visa esybe jis dar jautė dusliai ir negailestingai skambantį lemtingą nuosprendį: „... dimisijos inžinierių poručiką Dostojevskį... nubausti mirtimi sušaudant..."

Jis tarsi aklys stovėjo ant ešafoto — po kankinamai

ilgų vienišystės dienų nykiai ir nenoriai budo 1849 metų gruodžio 22 dienos Peterburgo rytas. Aušo visiems įprasta eilinė diena, jam — paskutinė.

Pro šalčio stingdomus dūmų kamuolius virš pilkų namų ūmai tvykstelėjo saulės spindulys, žybtelėjo tolimo soboro paauksuotame bokšte, išskėlė šaltas kibirkštis sniegu užverstoje Semionovo aikštėje, spygtelėjo į akis akinančia šviesa. Aštuonis mėnesius jis neregėjo saulės, o dabar liko gyventi gal kokios penkios minutės — ne daugiau. Bet šitos penkios minutės jam atrodė begaliniai ilgos, tiesiog neišmatuojamas laikas, neįkainojamas turtas. Jam atrodė — per tas penkias minutes jis spės išgyventi ne vieną gyvenimą, taigi kolei kas dar nėra ko sukti galvos apie paskutinę akimirką, nes jis dar ... turėjo laiko atsisveikinti su bičiuliais — tam sugaišo gal porą minučių, — po to dar kelias minutes mąstė apie save ir tada panoro apsižvalgyti aplinkui ir iki menkiausios smulkmenos įsiminti viską, ką regi...

Vėliau tą rytą Dostojevskis aprašė romane „Idiotas".

... Jis mirė dvidešimt septynerių metų, sveikas ir stiprus. „Apkabino šalia stovinčius Pleščejevą ir Durovą. Atsisveikinęs su bičiuliais, troško pamąstyti ir kuo aiškiau suvokti, kodėl viskas taip: dar gyvas, o po trijų minučių jau jo nebebus, — kaip gi taip?.."

Paauksuotas soboro kupolas švytėjo ryto saulėje. Jis prisiminė... jis prisiminė, kad be galo atkakliai žiūrėjo į tą stogą ir tarsi nuo jo atšokančius spindulius. Neįstengė nusukti žvilgsnio. Atrodė — tie spinduliai yra jo naujoji lemtis, po kelių minučių su jais susilies... O galvoje be paliovos krebždėjo mintis: jeigu atsitiktų stebuklas ir jis nemirtų?.. Jei gyventų amžinai? Tada kiekvieną minutę paverstų amžinybe....

Maždaug taip Dostojevskis kunigaikščio Myškino lū-

pomis romane papasakojo apie tą rytą. Rašytojui rūpi, kas gi tą lemtingą akimirką darosi sielai? Juk labiausiai gelia ne žaizdos, o žinojimas — štai po valandos, po dešimties minučių, po pusės minutės, štai dabar, šią akimirką — siela išskris iš kūno ir žmogaus jau nebebus... Nieko pasaulyje nėra baisesnio už tokios akimirkos kančią.

... O tą rytą Fiodorui Dostojevskiui (ne romano herojui!) liko gyventi suskaitytos minutės. Aplinkui — minia, šimtai žvelgiančių akių — šitą reikėjo pakęsti. Amžininkai teigia, kad į Semionovo aikštę buvo suplūdę apie 3000 žmonių... Staiga įsivyravo spengianti tyla. Ir tą tylą reikėjo ištverti.

Jis stovėjo susikaupęs, nuolankus, ramus. Jis – vakarykštis politinis maištininkas, šventai tikėjęs savo nepaprasta ateitimi, svajojęs apie Tėvynės išgelbėjimą...

Po daugelio metų prisimindamas tą tolimą, bet visam gyvenimui atmintyje įstrigusią dieną, Dostojevskis rašė: tada aš „tvirtai buvau įsitikinęs, kad ateitis vis dėlto priklauso man ir kad aš vienas esu jos viešpats“.

Viešpats, paklusniai laukiąs savo eilės būti pririštam prie gėdos stulpo?

Vergas, tik vergas, ir tiek... Dar kelios akimirkos — ir... Kad tik greičiau. Ar tai visko pabaiga? Visas gyvenimas, visi dvidešimt septyneri metai — vardan tų keliolikos pažeminimo, visuotino pasmerkimo, neapykantos minučių?

Ar tam tau buvo duota širdis ir talentas, ir sugebėjimas tarti žodį, kurio jau klausėsi, iš kurio atpažindavo ir išskirdavo iš šimtų? Ir sielos kančios, ir džiaugsmai — kam visa tai ir ką tai bereiškia priešmirtinės kančios akivaizdoje? Kaip ištverti neišprotėjus? Ir nenumirti dvasia? Kad vėliau nereikėtų smerkti savęs už tas nuolankumo minutes, laukiant nuosprendžio įvykdymo? Tie žmonės juk nesuvo-

kia nei jo kančių, nei vilčių... „Dieve, kodėl tu mane palikai vieną šią akimirką?“

Begalinis susitaikymas ir begalinė puikybė! Galbūt jau tada, tomis lemtingomis akimirkomis, ne tiek mintyse, kiek pasąmonės kampelyje jis lygino ešafotą su Golgota, baisiame pasmerkime regėjo kelią į dvasinį atgimimą?

Vienas teisiamųjų, F.Lvovas, vėliau papasakojo, kad tuo laiku, kol buvo rengiamasi mirties bausmės įvykdymui, nuteistieji turėję progos pusbalsiu pasišnibždėti. Daugumos veiduose — sustingusi neįžvelgiama šypsena. Dostojevskis prisiminęs mirčiai pasmerkto Viktoro Hugo paskutines dienas, priėjęs prie Spešnevo ir taręs: „Mes būsime su Kristumi“. — „Pelenų sauja“, — pašaipiai atsakęs šis.

Dostojevskis pergyveno ne mirtį. Teisingiau — ne tik mirtį. Jis jautėsi einąs į Golgotą. Gal kaip tik nuo tos akimirkos Dostojevskio sąmonė ėmė darytis jautri žmogaus būties paslaptims?

Nuaidėjo komanda — nusiimti kepures! Nuteistieji ir taip jau stingo dvidešimties laipsnių šaltyje, apsirengę vien vėjo perpučiamais pavasariškais drabužiais — tais pačiais, kuriuos vilkint žandarai juos areštavo prieš aštuonis mėnesius. Bet šalčio jie beveik nejautė, nes nebejautė savo kūnų. Viskas — ir kūnai, ir nervai, ir sąmonė, ir širdis — susiliejo į vieną raizgų dvasios kamuolį.

Ką jis išvydo, ką prisiminė tomis akimirkomis?

Gal motinos akis? Jos švietė jam visą gyvenimą iš tolimos tolimos vaikystės. Ausyse vis skambėdavo mielas, gitaros palydimas balsas, kažkada berniuko sieloje pasėjęs neišvengiamo sielvarto ir miglotos laimės sėklas....

„Tai buvo nepaprastai gera, religinga moteris...“ — jis visuomet pagarbiai prisimindavo motiną. Tėvui rodydavo tik deramą sūnaus pagarbą. Ko gero, jį mylėjo, nors daž-

nai prisimindavo ir ne vieną nemalonią, įskaudinusią akimirką.

Iš senų dokumentų jis sužinojo, kad Dostojevskių giminė save kildina iš Danilos Rtiščevo, kuriam Pinsko kunigaikštis Fiodoras Ivanovičius iš Jaroslavičių giminės padovanojo Polkotičius ir dalį Dostojevo kaimo Pinsko paviete, į šiaurės rytus nuo Pinsko, Pinos ir Jacoldos tarpupyje.

Dostojevo savininkai ėmė vadintis Dostojevskiais. Ši pavardė ne kartą minima teismo knygose. Kažkokia Marija Dostojevskaja XVI amžiaus pabaigoje buvo kaltinama vyro nužudymu... Piktadarybę įvykdžiusi ne savo rankomis, o pasamdžiusi Janą Turą. 1572 metais minimas rašytojo bendravardis Fiodoras Dostojevskis, Pinsko pavieto žemvaldys, vėliau išsikėlęs į Volynę. Tai buvęs kunigaikščio Andrejaus Kurbskio artimas žmogus (vadina jį savo „bičiuliu ir patikėtiniu"). Tikriausiai nuo šitų Volynėje įsikūrusių Dostojevskių ir atsidalijo dar viena atšaka — Podolsko, iš kur kilę rašytojo protėviai. Tarp jų buvo garsių žmonių — karių ir šventikų, smarkių ir aikštingų, kai kurie perėjo į katalikybę, tapo bajorais, tarnavo Lietuvos ir Lenkijos valdovams, dalyvavo jų rinkimuose.

Tačiau dažniausiai jo protėviai vis dėlto minimi kaip pravoslavybės ir rusų tautos gynėjai.

Fiodoras Dostojevskis daugumą jų gerbė, o Petrą Dostojevskį — Pinsko pavieto maršalką ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės vyriausiojo tribunolo narį, 1598 metais išrinktą į seimą, vadino savo giminės pradininku: vienas jo protėvių, Akindijus Dostojevskis, XVII amžiuje išgarsėjo kaip Kijevo Pečioros vienuolyno šventikas, kitas — XVIII amžiuje tapo net vyskupu, trečias įamžino savo vardą tokiu būdu: 1624 metais grįžęs iš turkų nelaisvės, dėkodamas už malonę, Lvovo Dievo Motinos ikonai paaukojo sidabro grandinę... O ketvirtas tapo nepamirštamas už tai, kad 1646 metais Pinske teisėsi su kažkokiu Abramovičiumi, o 1669

metais — su Boruchovičiumi — mat šis negražinęs užstatytos aukso grandinės...

Tačiau XVIII amžiuje katalikybės nepriėmusi išdidi Dostojevskių giminė nuskurdo ir sunyko. Ir rašytojo senelis Andrejus Michailovičius jau tik Podolsko gubernijos Braclavo užkampio kuklus archijerėjus.

Jaunesnysis jo sūnus aikštingasis Michailas Andrejevičius nepanoro eiti tėvo pėdomis, metė Kameneco-Podolsko seminariją ir visiems laikams paliko tėvų pastogę — patraukė į Maskvą, trokšdamas įstoti į medicinos chirurgijos akademiją. Į ją priimtas 1809 metų spalio 14 dieną.

Prasidėjus Tėvynės karui, „4-os klasės studentas" Michailas Dostojevskis komandiruojamas į Maskvos Golovino ligoninę gydyti sergančių bei sužeistųjų, vėliau — į Kasimo laikinąją karo ligoninę, po to perkeliamas į Vereisko apskritį. 1813 metais jis — Borodino pėstininkų pulko vyriausiasis gydytojas. Čia tarnauja iki 1818 metų. Tada paskiriamas Maskvos karo ligoninės ordinatoriumi, kiek vėliau — vyriausiuoju gydytoju.

Per vieną bendradarbį susipažįsta su pirklių Nečiajevų šeima ir 1819 metais paima į žmonas Fiodoro Nečiajevo dukrą Mariją. 1820 metais demobilizuojasi ir netrukus tampa Marijos vargšų ligoninės gydytoju (ligoninė pavadinta Marijos vardu jos įkūrėjos Pavlo I našlės garbei).

Čia, kairiajame fligelyje, kuriame gyveno gydytojo Dostojevskio šeima, 1821 metų spalio 30 (naujuoju stiliumi — lapkričio 11) dieną Marija Fiodorovna ir pagimdė antrąjį sūnų (pirmagimiui Michailui prieš pusantro mėnesio buvo sukakę metai). Vieno prosenelio garbei jį pakrikštijo Fiodoru.

Praėjus metams po Fiodoro gimimo, į pasaulį atėjo Varenka. 1825 metais gimė Andrejus. Šeima didėjo. Tuo laiku jau persikėlė į kairįjį fligelį. Butas buvo nedidelis: tamsoką vaikų kambarį užvaldė vyresnieji broliai — Michailas

ir Fiodoras, jaunesniuosius tėvai priglaudė savo miegamajame, lentine pertvara atitvertame nuo salės — vienintelio erdvaus ir šviesaus penkialangio kambario, dar virtuvė su milžiniška rusiška krosnimi ir mažytis kambarėlis žindyvei bei auklei – štai, tiesą sakant, ir visas butas, o mažajam Fediai — kone visas pasaulis. Ligoninė buvo pastatyta dideliame sode. Jame ir liepų alėjoje, griežtai auklei prižiūrint, ir bėgo vaikų dienos.

Berniukai vos įkopė į trečiuosius metukus, o motina jau juos nusivedė į kaimo cerkvutę. Įėjus iš lauko, cerkvė atrodė beveik tamsi. Staiga nuo vieno lango prie kito nuplasnojo baltas balandis. Įvykis, regis, nevertas dėmesio, tačiau kaip tik šis baltas paukštis berniuko sieloje pabudino nerimą ir todėl Fedia jį įsiminė visam gyvenimui. Lyg koks stebuklas, lyg šviesos spindulys, perskrodęs tamsą,.. ir pirmą kartą suvirpinęs dvasią.

O kartą — Fedia jau ėjo ketvirtuosius — auklė atsivedė jį į svetainę ir svečių akivaizdoje liepė pasimelsti prieš miegą. Fedia meldėsi, garsiai tardamas kiekvieną žodį. Svečiai gyrė berniuką ir juo džiaugėsi. Ir tada jis išgirdo, kaip skamba *žodis*. Jo ištartas žodis.

Šviesa ir žodis. Gal tie pirmieji įspūdžiai, taip giliai įkritę į vaiko širdį, buvo lemtingi?

Tėvas mėgo tvarką ir nuo mažens prie jos pratino vaikus. „Devintą valandą, nei anksčiau ir ne vėliau, būdavo padengiamas vakarienės stalas ir pavalgę mes, berniukai, suklaupdavome prie šventųjų paveikslų, sukalbėdavome maldą ir, atsisveikinę su tėvais, eidavome miegoti, — prisiminė jaunesnysis rašytojo brolis Andrejus. — Svečiai mus aplankydavo labai retai. O kai kartais tėvai išvažiuodavo kur nors pasisvečiuoti, imdavome dainuoti, gūžinėtis ir visko prasimanydavome. Tėvams esant, šitaip nesielgdavome“....

Mylimas žmogus šeimoje — auklė Alena. Kiek ji pasakų prisekdavo!

Motina dievino Žukovskį ir Puškiną. Tą meilę įskiepijo ir vaikams. Kiek vėliau jie susipažino su Deržavino, Karamzino, Lažečnikovo, Narežno, Valterio Skoto, Šilerio kūryba. Fiodoras kone mintinai mokėjo visą Puškiną.

Berniukai mintinai išmoko ir Jeršovo „Arkliuką Kupriuką". Netrukus atėjo eilė ir Homerui, Šekspyrui, Servantesui, Gėtei, Hugo, Gogoliui ...

Pirmapradę meilę kūrybai pažadino motina. O begalinę valią sistemingai mokytis ir lavintis išugdė tėvas.

Tiesą sakant, mažas būdamas Fedia jokių genialumo ženklų nerodė, nors dažnai ir išsiskirdavo iš kitų vaikų. Andrejus Dostojevskis prisiminė: „Vyresnysis brolis Michailas vaikystėje buvo ne toks guvus, ne toks energingas ir ne toks karštakošis, ir tuo skyrėsi nuo Fiodoro, kuris visur buvo lyg ugnis".

Tėvai jį auklėjo lygiai kaip ir kitus vaikus, niekuo neišskirdami.

Gyvenimas sruvo ramiai, tėvo įvesta griežta tvarka retai būdavo pažeidžiama. Michailas Andrejevičius nelaukė pagalbos iš kitų, pasikliovė savo jėgomis, dirbdamas kasdieninį nelengvą darbą. O šeima vis didėjo: gimė dvi mergaitės — Vera ir Liuba; tiesa, antroji mirė, išgyvenusi vos kelias dienas. Po to atsirado sūnus Nikolajus ir pagaliau pati jauniausioji — Aleksandra. Fiodorui tuo laiku jau buvo keturiolika.

Tėvas tebedirbo. 1827 metais buvo apdovanotas Šventosios Anos 3-ojo laipsnio ordinu, o po metų jam suteikė kolegijos asesoriaus laipsnį, duodantį teisę vadintis bajoru. Šis titulas paveldimas. Tačiau naujai iškeptas bajoras niekada nepamiršo, kad šeima turės lėšų pragyvenimui tik tada, jei jis bus gyvas ir galės dirbti, todėl kiekviena proga primindavo vaikams, jog esąs neturtingas žmogus ir jo vai-

kai, ypač berniukai, turį ruoštis patys prasiskinti sau kelią, nes kitaip jam mirus išeisią elgetomis. Pirmiausiai jis vertė vaikus sėdėti prie knygų. Fiodoras prisiminė: jau keturmečiui tėvas į rankas įbruko knygą ir paliepė: „Mokykis!“

Prancūzų kalbos vaikus mokė ateinantis mokytojas Nikolajus Sušaras, diakonas, Dievo apdovanotas geru liežuviu. Jis sugebėdavo valandų valandas nepavargdamas pasakoti, ir pasakodavo taip, kad ne tik vaikai ištempę ausis klausydavosi, bet ir motina, savo darbus pamiršusi, nebegalėdavo atitraukti akių nuo auksaburnio.

Lotynų kalbos mokė tėvas. „Kiekvieną vakarą... broliai, dažnai po valandą ir daugiau, nedrįsdavo ne tik atsisėsti, bet ir atsiremti į stalą, — prisiminė Andrejus. — Broliai labai bijodavo tų pamokų“. Lotynų kalba taip įgriso, kad jos negalėjo pakęsti ir suaugę.

Vakarais, susibūrus visai šeimai, garsiai skaitydavo. Dažniausiai istorinę literatūrą. Karamzino „Rusijos valstybės istorija“, galima sakyti, buvo parankinė Fiodoro knyga. Ją skaitydavo ilgais žiemos vakarais prie blūkčiojančios žvakės šviesos, ir tamsiuose kampuose jam vaidendavosi tie vaizdai, kuriuos perskaitydavo. Jis pamėgo ir kitas Karamzino knygas. O Deržavino „Dievas“ jį tiesiog sukrėtė. Fiodorą viliojo ir knygos apie keliones į tolimas šalis, baisiai troško pamatyti Veneciją ir Konstantinopolį, paslaptinguosius Rytus...

Pavasario dienos nešte nešdavo į kitas platumas: „... nieko gyvenime aš taip nemylėjau, kaip mišką su grybais ir uogomis, su vabaliukais ir paukšteliais, ežiukais ir voveraitėmis, su tokiu maloniu pūvančių lapų kvapu“, — prisiminė Dostojevskis, „pats miestietiškiausias rašytojas“, jau brandos amžiuje.

Pirmas pavasario pranašas — užgavėnės. „Blynai per užgavėnes būdavo valgomi kas miela dienelė; ne taip, kaip dabar... — prisimindavo Andrejus. Bet užgavėnės garsėjo

ne vien blynais. Atšilus orui, nebereikėdavo per dienas kiūtoti kambaryje, sodas vaikams tapdavo nuolatinio „gyvenimo“ vieta. Tiesa, griežtasis tėtušis ir čia draudė žaisti „pavojingus ir nederamus“ žaidimus — su sviediniu ar muštuką. O apie bendravimą su ligoniais nė kalbos negalėjo būti! Bet Fedia parodė ragelius: ne todėl, kad jam būtų buvę malonu nepaisyti tėtušio draudimo, paprasčiausiai, įgimtas smalsumas ir bendravimo troškulys nustelbdavo paklusnumo jausmą. Tėvas neleido žaisti ir su tarnų vaikais. O Fedia įsigudrino ne tik žaisti, bet ir draugauti su bendraamžiais. Žinoma, slaptai nuo tėvų. Trumpai tariant, augo „mažasis nusidėjėlis“. Galimas daiktas, pati didžiausia Fedios vaikystės „nuodėmė“ — draugystė su virėjo ar vežiko dukrele. Bet ar tai buvo tik draugystė? Greičiausiai pirmoji vaikiška meilė. Gležna, tarsi spinduliuojanti iš vidaus, mergaitė padėjo jam atrasti grožio paslaptį: „Pažiūrėk, koks gražus, koks geras žiedelis!“ — ir ji palinkdavo prie mažojo stebuklo, prasiskynusio sau kelią pro akmenis. „Pačiupinėk, kokie glitūs lapeliai!“ Šiuos jaudinančius jautrios vaikiškos sielos protrūkius Dostojevskis prisiminė visą gyvenimą.

Kartą išgirdo sode klyksmą, nudūmė ir... sustingo, pervertas neišpasakyto šalčio: prie *jos* buvo supuolusios moterys, o vyrai koneveikė kažkokį girtuoklį valkatą, kurį ir Fedia ne kartą buvo regėjęs, ir štai ji, be galo išblyškusi, gulėjo ant žemės, purvu ir kraujais išterliota balta suknele. Fedią pasiuntė tėvo. Gydytojas, pamiršęs ligonius ir griežtą darbotvarkę, bemat atidūmė, bet jo pagalbos jau nebeprireikė. Po kelių dienų mergaitei būtų suėję devyneri metai...

Pasaulis, vaikiškas Fedios pasaulis, atrodė, sukiužo, nusprūdo nuo savo ašies — jame nebeegzistavo jokie teisybės ir teisingumo įstatymai. Kad ir kaip Fiodoras stengėsi būti toks, koks buvo iki tol, — nesisekė. Suaugusieji bandė šį bei tą paaiškinti, bet jis jautė — jie kažko nepasako,

slepia gėdingą ir baisią paslaptį. Ir dėl to pasidarė dar vienišesnis, nes juto skaudžiai sužeistą sielą.

O saulė švietė po senovei. Žmonės ir džiaugėsi, ir juokėsi. Ir Fedia pamažu įprato gyventi be jos, bet visiems laikams kažkur viduje liko deginanti žaizda — jis net negalėjo paaiškinti, kurioje vietoje degina, — lyg koks mažas raudonas voriukas, kokį kartą regėjo tamsioje kamarėlėje.

Vasarą laukė kelionė į paslaptingąją Marijos giraitę — padavimai budino vaikų fantaziją. Pasakojimai apie rusų mergaitę Marją, žuvusią ant aukšto Jazvos kranto, įkvėpė Žukovskį sukurti romantišką legendą.

Dostojevskių šeima apskritai vertino padavimus, gerbė papročius. Dažnai prisimindavo Tėvynės karą, Borodiną ir Maskvos gaisrą, nušlavusį kone visą senelio Fiodoro Nečiajevo turtą. Vaikai nuo mažens buvo mokomi vertinti grožį ir šlovingą šalies didybę. „Kiekvienas žygis į Kremlių ar kokio Maskvos soboro aplankymas man būdavo didelė iškilmė“, — prisimindavo Dostojevskis.

Vasarom visa šeima išvažiuodavo ir į Sergijaus Posadą, garsiąją Lavrą. „Bizantiškos“ salės, Ivano Rūsčiojo rūmai, monetos, senos knygos, įvairiausi neregėti nematyti daiktai — „galėjau ten būti dienų dienas“. Čia Dostojevskis pirmą kartą išvydo Rubliovo „Trejybę“. Paveikslas jį labai sužavėjo. Vyresniųjų filosofavimai dar nepaliesdavo berniuko sąmonės, bet pasakojimas apie kankinį, prikaltą prie kryžiaus vardan visų laimės, sujaudino ir sugraudino vaiko širdį, jau spėjusią patirti ir sielvarto kainą, ir blogio kančią.

Spindulys užgeso lygiai taip netikėtai, kaip ir spygtelėjo. Dangų aptraukė debesys, ir dabar, rodės, jau amžinai. Sniego baltume dar ryškiau buvo matyti linija, nubrėžta tarp jų gyvenimų ir ešafoto.

— O kas, jeigu gyvenčiau...

Tik dabar jis pastebėjo, kaip baisiai pasikeitė nelaimės draugai. Net stiprusis, kresnasis Petraševskis sukembo, susigūžė. Kur gi dingo išdidus gražuolio Spešnevo žvilgsnis?..

„Atgailaukite!“ — jis išgirdo šventiko balsą. Atgailauti atsisakė, tačiau kryžių pabučiavo visi. Aikštė apmirė. Virš jos sukosi varnų pulkas.

Dusliai nuaidėjo: „Į taikinį!“ „Tas momentas iš tiesų buvo baisus, — vėliau pripažino vienas nuteistasis. — Širdis apmirė, lemtingoji akimirka nenumaldomai artėjo...“

Būgnų tratesys sutrikdė gūdžią ryto tylą. Tarsi pabudusi iš giliausio miego, sąmonė pamažu ėmė suvokti kažkur toli skambančių žodžių prasmę:

— Jo didenybė... vietoj mirties bausmės... dimisijos inžinierių poručiką Fiodorą Dostojevskį... į katorgą ketveriems metams, o paskui — eiliniu...

Gyvenimas...

Jis visas „staiga prabėgo... mintyse lyg kaleidoskope, greitai kaip žaibas...“ — taip vėliau pasakojo pats Dostojevskis. Visi jo dvidešimt septyneri metai, tarsi supresuoti į keletą sekundžių, nutvieksti neišvengiamos mirties ir ... gyvenimo. Viską reikėjo iškęsti. Neišprotėti. Ir nepalūžti...

— Kam visa tai? Nereikalinga, beprasmiška... Ne, su žmogumi šitaip negalima elgtis.

— Tikras balaganas, — sušnibždėjo gretimais.

Balaganus jis mėgo nuo vaikystės. Prie Novinsko, šalia Smolensko turgaus, tiesiog priešais senelio langus, visuomet per Velykas būdavo rengiami šventiniai vaidinimai. Klounai, pajacai, Petruškos, galiūnai, juokdariai ir rylininkai.... Rėkaudavo šaukliai, tratėdavo būgnai — visa tai tiesiog apkurtindavo brolius. Per dieną nuo kojų nusivariusius leisgyvius berniukus senelis parsivesdavo namo — ten jau laukdavo tėvo vežimaitis su vežiku Semionu Široku ant pa-

sostės. Įspūdžių užtekdavo ilgam. Beje, ir pats senelis — motinos dėdė Vasilijus Kotelnickis — buvo tikras linksmuolis, ir nors Dostojevskių šeima juo didžiavosi — vis dėlto Maskvos universiteto profesorius, farmakologijos dėstytojas! — Fiodoras ne kartą girdėjo apie jį pasakojant anekdotus. Profesorius visuomet dėvėdavo mundurą ir trikampę kepurę su plunksna, ir iš to studentai smagiai pasijuokdavo. „Gaidys ateina!“ — šaukdavo jie, o šis, nei kiek neįsižeidęs, atrėždavo: „Ne šiaip koks gaidys, o valstybės patarėjas!“ Baisiai jau jis mėgdavo girtis savo esybe. Net sėsdamas į važį, įspėdavo vežiką: „Žiūrėk man, atsargiai važnyčiok: valstybės patarėją veži!“ Iš tiesų, su juo niekas niekad nenuobodžiavo.

Beje, Nečiajevų-Kotelnickių padermėje, su kuriais, vedęs Mariją Fiodorovną, susigiminiavo vienišas „begentis“ Michailas Andrejevičius Dostojevskis, buvo nemažai ir kitų savotiškai garsių žmonių. Antai Michailas Fiodorovičius Kotelnickis, Fiodoro Michailovičiaus prosenelis iš motinos pusės — Maskvos dvasinės seminarijos korektorius ir turėjo kolegijos registratoriaus laipsnį; šeima jį vadino labai protingu žmogumi. Manoma, kad kaip tik iš Kotelnickių šeimos, tai yra motinos linijos giminių, kilusi ir pati Marija Fiodorovna, taigi ir jos sūnus Fiodoras, iš motinos išsiugdęs meilę knygoms, muzikai, sugebėjimą popieriuje rikiuoti savo jausmus, mintis, nuotaiką... Tiesa, sūnus ir savo tėvui turėjo būti dėkingas ne tik už lenkimą prie atkaklaus darbo, bet ir už paauglystėje širdyje ir sąmonėje pasėtą grožio bei žavėjimosi sėklą: juk tėvelis dešimtmetį Fedią nusivedė į Šilerio „Brolius plėšikus“ — šiame spektaklyje Karlą Morą vaidino Močialovas. Vargu ar tėtušis nujautė, kaip karštai jaunuolis reagavo į aistringą Karlo Moro kovą su pasaulyje viešpataujančia neteisybe ir blogiu.

Tėvo linija Marija Fiodorovna save kildino iš Nečiajevų, Kalugos gubernijos Borovsko priemiesčio gyventojų.

Jos tėvas Fiodoras Nečiajevas 1790 metais atsikėlė į Maskvą ir tapo trečios gildijos pirkliu. Per vyriausiąją seserį Aleksandrą Nečiajevai-Kotelnickiai, o po to ir Dostojevskiai susigiminiavo su turtinga Maskvos pirklių gimine, „komercijos aristokratais" Kumanais. Michailo Andrejevičiaus santykiai su žmonos giminėmis buvo gana sudėtingi. Žinoma, jis juos gerbė, bet nemylėjo. Argi išdidusis gydytojas galėjo ramia širdimi žiūrėti, kaip prie kuklaus buto šauniai pririeda Aleksandros Fiodorovnos Kumanos keturiais žirgais pakinkyta karieta su liokajumi užkarietėje ir foreiteriu ant pasostės? Tiesa, Vasilijui Kotelnickiui jis aiškiai simpatizavo: farmakologijos profesorius niekada nesiryždavo pats sau ar žmonai išrašyti receptą ir, reikalui prispyrus, visuomet kreipdavosi pagalbos į Michailą Andrejevičių.

Kai tik Michailas Andrejevičius pelnė garbę „visiems laikams" kartu su sūnumis būti įtraukiamas į Maskvos bajorų knygą, į valstybės gydytojo butą atsibeldė kažkokie keisti, bruzdūs subjektai — makleriai, arba tarpininkai, — dvaro pirkimo ir pardavimo reikalais — Fiodoras nugirdo taip kalbant suaugusiuosius. O netrukus tėvai tapo Tulos gubernijos Darovo kaimelio ir gretimais esančių Čeremošnų savininkai. Jiems priklausė apie 500 hektarų žemės ir 100 baudžiauninkų. Giminės tėvonija kainavo dvylika tūkstančių rublių sidabru, tačiau šviežiai iškepti žemvaldžiai tikėjosi išlaidas atsigriebti su kaupu. Užgriuvo nauji rūpesčiai: reikia plonlenčių vartams į galvijų laidarą, lentų aruodams, klėties luboms, o ir daržinė be stogo — teks laukti naujojo derliaus šiaudų; verkiant privalu turguje nusipirkti kubilų, statinaičių, dar visokių rakandų, pasižvalgyti medaus uogienėms...

Tėvas tebetarnavo ir kartais neilgam galėdavo atvykti į savo „dvarą". Visus ūkio rūpesčius užsikrovė mamytė.

Negana to, ji privalėjo sistemingai atsiskaityti vyrui apie ūkio reikalus. O šis nesigailėjo gerų patarimų...

Ne viskas klostėsi kaip sviestu tepta. Ir pats Michailas Andrejevičius vargu bau tikėjosi iš ūkio praturtėsiąs. Tikriausiai viską lėmė ambicijos: žiūrėkite jūs, turčiai pagyrūnai, palikimu gavę žemę ir titulus: aš be palikimo ir ryšių, be menkiausios protekcijos — irgi žemvaldys, ir ne bet koks, o „aristokratas" ir pats štai šitom rankom ir šita galva viską pasiekiau ir niekam neturiu „ačiū" sakyti...

1832 metų pavasarį su visa šeima išvažiavo į Maskvą. Velykų savaitės trečią dieną, balandžio 4-ąją, sėdėjo svetainėje prie stalo. Ūmai pranešė: atvyko Grigorijus Vasiljevas, žmogus iš Darovo. Tėvai puikiai jį pažino ir gerbė — vienintelis raštingas visame kaime. Paliepė pakviesti.

— Kas atsitiko, Grigorijau?

— Nelaimė... Viskas sudegė.

Žinia buvo tokia baisi, kad tėvai bemat puolė ant kelių... Vaikai paleido gerkles.

— Jeigu reikia pinigų, imkite mano, juk į kapus nenusinešiu, — staiga prabilo auklė Alena.

Jos pinigų, žinoma, atsisakė. Tėvas netrukus susitvardė. Pasodinęs Grigorijų, paliepė viską smulkiai apsakyti. Vienas valstietis svilinęs kieme kuilį, o vėjas stiprus stipriausias, tai ir nupūtęs kibirkštį... Sudegė ir namas, ir visa sodyba. Besistengdamas bent ką nors išgriebti iš liepsnos liežuvių, sudegė ir Archipas.

— Ką gi, — ryžtingai tarė tėvas — tik jis vienas mokėjo taip griežtai kalbėti. — Važiuok, Grigorijau, ir pasakyk vyrams: paskutinius savo marškinius su jais pasidalinsiu — nelaimė visų, kartu juodą putrą srėbsim.

Po kelių dienų Marija Fiodorovna su vyresniaisiais vaikais išvyko į kaimą. Prieš Fiodoro akis atsivėrė nykus vaizdas: styrojo apanglīję stulpai, apdegusios liepos, gailestingai viauksėjo ištikimoji Žučka... Suraukę antakius, šnai-

romis žvelgė niūrūs vyrai. Be perstojo verkė kūdikiai, išsproginę akis į patamsėjusius nuo graudulio motinų veidus.

— Kodėl moterys tokios pajuodusios? Kodėl vaikeliai verkia? — glausdamasis prie mamos, sunerimęs klausinėjo Fedia.

— Alkani, — vos išgirdo motinos atsakymą.

Netrukus suskambo kirviai — prasidėjo atstatymo darbai. Kiekvienam padegėliui mama davė po penkiasdešimt rublių — tai buvo nemenki pinigai. Vyrai purtė galvas, neėmė, nors žinojo: be pinigų nesusiręs naujo būsto, bet ėdė nerimas — kaip paskui grąžins?.. Marija Fiodorovna įtikinėjo: turėsit — atiduosit, neturėsit — tiek jau to. Apie skolą, žinoma, niekada nebeužsiminė. O Arišą, sudegusiojo Archipo dukrą, mama pasiėmė pas save.

Mažytis, trijų kambarių, drėbtinis, ukrainiečių pirkią primenantis namelis, kuriame apsistojo Dostojevskiai, „buvo vidury tamsios giraitės, — prisiminė Andrejus. — Neplatus laukas miškelį skyrė nuo labai tankaus ir gana niūraus beržyno, o toliau — vėl laukymė, griovių grioviais išvagota. Ši vieta labai patiko broliui Fiodorui, miškelį ėmėme vadinti Fedios gojumi. Tiesą sakant, motutė nelabai noriai leisdavo po jį klajoti, nes sklido gandai, jog tenai šliaužiojančios gyvatės ir užklystą net vilkai“.

Rugpjūtis buvo sausas ir giedras, nors šaltokas, vėjuotas. Vasara baigėsi, ir vėl netrukus teks važiuoti į Maskvą, visą žiemą kalti prancūzų kalbą. Fiodoras be galo gailėjosi skirtis su kaimu...

Štai namų mokslai ir baigti. Vyresniuosius sūnus tėvas jau išsiuntė į Nikolajaus Drašusovo pensioną — šis žmogus buvo jau surusėjęs ir aistringai troško būti Rusijos prancūzu Sušaru. Vėliau, po metų, Dostojevskius perkėlė į „kilmingųjų berniukų pensioną“ prie Basmano policijos nuovados, tiesiog priešais Maskvos našlaičių namus. Pensioną

tvarkė čekas Leontijus Čarmakas. Mokėsi pagal pilną gimnazijos programą. Pensionas garsėjo, jame dėstė geriausi Maskvos pedagogai: žinomas matematikas, vėliau akademikas, Maskvos universiteto rektorius D.Perevoščikovas, filologijos daktaras J.Davydovas, „Rusų eilėdaros teorijos“ autorius ir lotynų filologijos magistras A.Kubariovas... Čia mokėsi ir senųjų kalbų, ir antikos literatūros.

Fiodoras tapo rimtu, mąsliu paaugliu. Šviesiaplaukis, pilkaakis, išrodė išblyškęs ir silpnas — galbūt todėl, kad įgimta aistra, „ugnis“, dabar jau buvo skirta vien knygoms. Davydovas supažindino moksleivius su Šelingu — jo idėjų veikiami, subrendo nemažai garsių Rusijos talentų, tarp jų — ir Belinskis, apie kurį Dostojevskis čia išgirdo pirmą kartą. Tuo laiku Fiodoras žavėjosi pensiono dėstytoju Čermaku, mokančiu sudominti ne tik gimtąja literatūra, bet ir nevengusio aštrių gyvenimo reiškinių: uždarytas „Maskovskyj telegraf“ ir „Teleskop“, Čaadajevas apskelbtas pamišėliu... Pasirodė Puškino „Kapitono duktė“ ir Gogolio (neseniai išvykusio į užsienį) „Tarasas Bulba“ , Belinskio „Literatūros svajos“. Visa tai vienaip ar kitaip palietė Dostojevskio dvasią ir jau brandino pirmąsias „literatūrines svajas“.

Tėvus džiugino ankstyva sūnaus branda, tačiau tėvai sūnaus nedžiugino. „1836 metų rudenį mūsų šeimoje buvo labai liūdna, — prisiminė jaunesnysis Fiodoro brolis Andrejus. — Mamytė nuo rudens pradžios stipriai sunegalavo...“

Paūgėjęs Fedia ėmė pastebėti tėvo ir motinos santykių keistumus. Žinoma, nuo jo akių daug kas buvo stropiai slepiama, daug ko jis dar nesugebėjo suvokti.

Kuo toliau, tuo dažniau tėvas aprėkdavo savo moterį. Aštuonių vaikų motinai jis ėmė prikaišioti neištikimybę. Kai kartą Marija prasitarė vyrui vėl esanti nėščia, Michailas Andrejevičius apniuko ir savo nepasitenkinimą išpyškino to-

kiu tonu, kad vargšė mamytė „puolė isteriškai verkti“, — prisiminė Andrejus. Barnių kildavo ir anksčiau. Fedia labai gailėjosi mamytės — ji tokia mažytė, sudžiūvusi, vieni kauleliai ir tokia nelaiminga. O ką daryti, kad šitiems brangiems žmonėms būtų gera ir ramu kartu gyventi, kad mamytė kvatotųsi kaip kažkada kvatodavosi, skambintų gitara, o tėtis, nors ir griežtas, bent retkarčiais nusišypsotų... Ašaros pačios byra ir jam gėda — juk ne mergaitė! O krūtinėje spurda karštas kamuolys, ir jis pasiryžęs pulti, apglėbti visus kenčiančius ir apginti pasaulį nuo nelaimių, paguosti, nuraminti...

1837 metų vasario 27 dieną mamytė mirė. Jai buvo trisdešimt šešeri...

O po kelių dienų, broliams Dostojevskiams dar neatsigavus po motinos mirties, atlėkė kita baisi žinia: „Nusileido mūsų poezijos saulė: žuvo Puškinas...“

Broliai kone kraustėsi iš proto. Jaunesnysis prisiminė: Fiodoras taip skaudžiai išgyveno, kad, jeigu nebūtų patyręs šeimos gedulo, būtų prašęsis tėvo — tegu leidžia gedėti dėl Puškino...

Fiodoras Dostojevskis dar daug ką patirs savo gyvenime, bet šitos pirmosios netektys privertė susimąstyti apie didžiąsias paslaptis — gyvenimą ir mirtį. Jo dvasia buvo begaliniai sukrėsta...

Fiodorui sukako šešiolika — pats laikas pamąstyti apie ateitį. Tėvas nutarė vyresniuosius sūnus Michailą ir Fiodorą išsiųsti Peterburgan, į Inžinerijos mokyklą. „Man atrodo, tai buvo klaida“, — vėliau rašė Fiodoras Dostojevskis.

Į Peterburgą vaikus vežė tėvas. Keliavo beveik visą savaitę. „Mudu su broliu tada veržėmės į naują gyvenimą, svajojome apie kažką nepaprasta, apie kažką gražaus ir di-

dinga.... Ir nors abudu puikiai mokėjome viską, ko galėjo reikalauti per matematikos egzaminą, svajojome tik apie poeziją ir kalbėjome apie poetus. Brolis rašė eilėraščius... net kelionėje, o aš be perstojo mintyse kūriau romaną apie Veneciją".

Keistai sutvertas žmogus: mamytė, vienintelė, brangiausioji — žemelėje, Puškinas – nužudytas. Argi po viso to įmanoma gyventi? O jis štai gyvena, ir juokiasi, ir džiaugiasi...

Kaip gi šitaip? Kokios paslaptingos jėgos suteikia žmogui ištvermės gyventi, kai gyventi nebegalima, kai nebegalima juoktis ir džiaugtis, kai reikia amžinai liūdėti ir raudoti? Kaip įspėti šią mįslę? O neįspėjus — kam gi gyventi ir vadintis žmogumi?

Sapnai ir tikrovė

... Gyventi reikėjo.

Perskaičius „maloningiausiojo" nuosprendį, nuo nuteistųjų nuplėšė gaubtuvus ir mirtininkų marškinius, virš jų galvų sulaužė špagas. Tada visiems padalijo areštantų kepures ir avikailių skrandas.. Sukepusi, nešvari vilna nelaimingiesiems priminė tuos, kam jau spėjo pasitarnauti tas drabužis. Skrandas bemat apsivilko: stiprus šaltis gnaibyte gnaibė. Reikėjo susikaupti — juk jų vėl laukė gyvenimas ir susimąstyti — *koks?* Kas šitą galėjo pasakyti? Žinojo viena — *kitoks*. Tas, kuris buvo, liko ten, už ešafoto. Ten, užnugary, visiems laikams atkirsta giljotinos peiliu, regis, liko ir viltis, ir troškimai, artimųjų kapai, bičiuliai, giminės, tik nežinia, ar bus lemta su jais susitikti. O jeigu lemta, tai kada?

Prie ešafoto jau artėjo feldjėgerių trikinkės...

Visam gyvenimui atmintin įsirėžė toks šlykštus vaizdelis. Vienoje pašto stotyje pakeliui į Peterburgą Dostojevskis matė, kaip „jaunas, kokių dvidešimties metų vaikinas, vilkįs raudona palaidine, ant rankos laikydamas sermėgą, stryktelėjo ant pasostės. Tą pačią akimirką nuo laiptelių nušoko feldjėgeris ir įsėdo į vežimaitį. Vežikas ragino arklius, bet šie nespėjo ir žingsnio žengti — feldjėgeris, netaręs nė žodžio, kumštimi trenkė vežikui per galvą. Šis kniūbtelėjo, kilstelėjo botagą ir iš visų jėgų pašventino ieninį arklį. Vežimas pajudėjo, bet feldjėgeris vis buvo nepatenkintas, kumštis kilo į orą ir leidosi, kilo ir daužė pakaušį. Ir taip visą laiką, kol trikinkė dingo iš akių. Vežikas, vos išsilaikydamas sėdynėje, be paliovos pliekė arklius, ir pagaliau juos taip įvijo, kad šie lėkė lyg patrakę".

Šito vaizdo persekiojamas, Dostojevskis važiavo toliau, į Peterburgą; pasitikti savo neįžvelgiamos ateities.

Apsistojo pigiame viešbutyje netoli Obuchovo tilto, prie Maskvos trakto. Bemat teko nusivilti: paaiškėjo, kad egzaminai į Inžinerijos mokyklą — tik rugsėjyje, vadinasi, po keturių mėnesių. Ačiū Dievui, atsirado išmanių žmonių. Jie patarė: berniukus reikia įkurdinti kapitono Kostomarovo pensione — šis žmogus puikiai parengia stojančiuosius į Inžinerijos mokyklą. Žinoma, nuostolinga, bet kitos išeities nesugalvosi, juk neveši vaikų atgal į Maskvą. O ir jų ateitis tėvui jau buvo nebe svarbiausia. Įtaisęs Michailą ir Fiodorą pas Kostomarovą, Michailas Andrejevičius grįžo į Maskvą tarnybon.

Matematikos ir kalbų egzaminams berniukai buvo neblogai pasirengę, o štai rikiuotė, marširavimas, pratybos su šautuvu... teko gerokai paprakaituoti.

Šeštadieniai ir sekmadieniai — auklėtinių valioje. Oras išpuolė puikus ir klajoti po Petro miestą — vienas džiaugsmas. Kaip vėliau rašė Fiodoras Dostojevskis, broliai

jau pakeliui į Peterburgą susitarė pirmiausiai aplankyti Puškino dvikovos vietą ir kaip nors pakliūti į jo butą. Žinoma, įlįsti į butą nepasisekė, bet naujasis bičiulis Ivanas Šidlovskis jiems parodė ir Puškino namą prie Moikos, ir kitas su poetu susijusias vietas. Pamatė ir imperatoriaus Pavlo Michailovo tvirtovę, kurioje buvo įsikūrusi Inžinerijos mokykla.

Šidlovskis irgi tik neseniai buvo atvykęs į Peterburgą, tačiau papasakoti apie sostinę, jau nekalbant apie rašytojus, literatūrą, galėjo tokių dalykėlių, apie kuriuos broliai Dostojevskiai nebuvo nieko girdėję. Tai jis prie Puškino namų jiems perskaitė Lermontovo eilėraštį „Poeto mirčiai", kuris jau ranka perrašinėjamas plito po Peterburgą.

Su Šidlovskiu Dostojevskiai atsitiktinai susipažino viešbutyje, bet susidraugavo ne atsitiktinai. Nors jis buvo tik ketveriais metais vyresnis už Michailą ir penkeriais — už Fiodorą, jau spėjo baigti Charkovo universitetą ir tarnavo finansų ministerijoje. Dostojevskius sužavėjo jaunuolio apsiskaitymas, polinkiai, savitas mąstymas. O labiausiai suartino meilė Puškinui ir viską nustelbianti ištikimybė literatūrai. Iš prigimties romantikas ir poetas, Šidlovskis rašė neblogus eilėraščius, svajojo išversti savo vagą literatūros dirvoje. Žodis — didi jėga, žodžio veikiama formuojasi nauja karta! Dostojevskis godžiai gaudė kiekvieną vyresniojo bičiulio pranašystę. O šis mokėjo kalbėti taip, kad Dostojevskiams kartais atrodydavo – jau patys tai žinojo, jautė, tik nespėjo garsiai pasakyti. Dabar Šidlovskio mintys tapo jų mintimis. Dostojevskiai nekantraudami laukdavo kiekvieno naujo susitikimo su Šidlovskiu ir apie tai rašė tėvui.

Kartą Kostomarovo pensione pasirodė dar vienas nepažįstamasis, jaunas, lieknas, karišku munduru. Netruko sužinoti — tai buvęs Kostomarovo auklėtinis, dabar — Inžinerijos mokyklos konduktorius Dmitrijus Grigorovičius.

Vaikinai labai troško išklausinėti apie mokyklą, bet pirmasis pokalbis nesisiejo.

Rugsėjo pradžioje brolius Dostojevskius iškvietė į mokyklą — su jais panoro susipažinti mokyklos viršininkas generolas Šarengorstas ir inspektorius Lomkovskis. Po to — gydytojų komisija. Ir štai tada prasidėjo nemalonumai. Mokyklos vyriausiasis gydytojas, apžiūrėjęs Michailą, rado jį sergantį džiova ir neleido laikyti egzaminų. Fiodorą pripažino visiškai sveiku.

Fiodoras labai nerimavo dėl brolio sveikatos, graužėsi vienas turėsiąs likti svetimame mieste, o čia dar naujiena — dėl kažkokių priežasčių viršininkas kategoriškai atsisakė priimti jį į mokyklą valstybės sąskaita, todėl privaląs užmokėti milžinišką sumą — devynis šimtus penkiasdešimt rublių asignacijomis. Padėtis atrodė be išeities. Tačiau pamažu viskas susiklostė: tėvo pažįstamų rekomenduotas, Michailas išvažiavo į Revelį ir ten be jokių kliūčių įstojo į junkerių inžinerijos mokyklą, o pinigais pagelbėjo turtinga tetulė Aleksandra Kumanina, — reikalaujamą sumą sumokėjo jos vyras. Fiodoras puikiai išlaikė egzaminus ir netrukus, persikėlęs į Michailovo pilį, apsivilko juodą mundurą su raudonais antpečiais, gavo kiverį, papuoštą raudonu kutu, „konduktoriaus“ vardą — prasidėjo naujas gyvenimas. Visus išrikiavo pagal ūgį, atėjo niūraus veido žmogus, iš padilbų žvilgtelėjo į moksleivius ir sukomandavo: „Dešinėn, žengte marš!“ Diena iš dienos — pamokos, marširuotė, žygiavimas, statutų kalimas, stovyklos, apžiūros ir paradai.....

Inžinerijos mokykla — viena geriausių to meto mokymo įstaigų — ne tik puikiai paruošdavo karo inžinierius, bet suteikdavo ir visapusišką, taip pat ir humanitarinį išsilavinimą. Taigi Dostojevskis mokėsi ne tik topografijos, geometrijos, fizikos, artilerijos gudrybių, fortifikacijos, taktikos, statybos, mechanikos, chemijos, karinės statybos me-

no, bet taip pat baigė rusų filologijos, prancūzų kalbos, paišybos, civilinės architektūros, tikybos, Rusijos ir pasaulio istorijos kursus. Čia dar reikia pridėti fechtavimosi, šokių, dainavimo pamokas, kurių „neišdrįsk praleisti“ — rašė tėvui.

Ką ir sakyti, nelengva buvo svajotojui, dažnai paskendusiam savo mintyse. Trutovskis, vėliau žinomas dailininkas, rašė kad „visoje mokykloje nebuvo kito auklėtinio, kuris taip absoliučiai nebūtų sugebėjęs kariškai laikytis. Fiodoro Dostojevskio judesiai buvo kažkokie kampuoti ir tuo pačiu nirtūs. Munduras „nekibo“ prie jo figūros, o kuprinė, kiveris, šautuvas labiau priminė grandines, kurias jis buvo priverstas tampyti ir kurios jį slėgte slėgė. Doroviškai jis irgi skyrėsi nuo visų kitų, gana lengvabūdiškų draugų. Visuomet susikaupęs, užsisklendęs savyje, laisvu laiku nuolat susimąstęs vaikščiojo pirmyn atgal kur nuošaly, negirdėdamas ir nematydamas, kas dedasi aplinkui“.

„... Ką aš mačiau, kokį pavyzdį regėjau! — vėliau apie tą laiką rašė pats Dostojevskis. — Aš mačiau trylikamečius berniukus, jau suplanavusius savo gyvenimą: kur kokią vietą gaus, kas naudingiau, kaip pinigą palups...“ Suprantama, mokykloje Dostojevskis nebuvo visiškai vienas: greta — nemažai savitai įdomių ir ateityje net išgarsėjusių žmonių: žinomas rašytojas Dmitrijus Grigorovičius, dailininkas Konstantinas Trutovskis, fiziologas Ilja Sečenovas, Sevastopolio gynybos organizatorius Totlebenas, Chivos ir Samarkandos užkariautojas Konstantinas Kaufmanas, Šipkos didvyris Fiodoras Radeckis.... Su dauguma iš jų Dostojevskio santykiai buvo draugiški. Tačiau net jiems Fiodoras buvo žmogus atsiskyrėlis.

Naujas gyvenimas reikalavo didelių pastangų, nervų, kančių. Jo vidaus pasaulis daug kam buvo nesuprantamas. Mėgiamiausia vieta, prisiminė Grigorovičius, tapo ketvirtos

kameros nuošaliausias kampelis su langu į Fontanką. Ten dažniausiai galėjai rasti Dostojevskį su knyga rankose.

Savo širdies slaptavietes Fiodoras galėjo atskleisti nebent vyresniajam broliui, atrodo, vieninteliam tuo laiku artimam žmogui.

Su džiaugsmingu jauduliu Dostojevskis prisimindavo laisvalaikio valandas, praleistas kukliame Šidlovskio bute, murmant eiles apie Oneginą, arba visą vakarą kalbant apie Homerą, Šekspyrą, Gėtę, Hofmaną, Šilerį.

„Praėjusią žiemą aš buvau keistos pakilios nuotaikos, — rašė jis broliui 1840 metų sausio 1 dieną. — Pažintis su Šidlovskiu padovanoja man tiek daug puikių gyvenimo valandų... Tu man prikaišiojai, broli, kad aš neskaitęs Šilerio, apsirinki, broli! Aš iškaliau Šilerį, dėl jo ėjau iš proto, ir aš manau, kad šiuo mano gyvenimo tarpsniu gyvenimas, ko gero, nieko daugiau man nelėmė, tik leido patirti didįjį poetą; kitu metu aš jo nebūčiau suvokęs taip, kaip dabar..."

Dostojevskis tarsi ir pats kažkuria prasme tampa „truputį Šileriu". Ir Hofmanu. Jo galvoje gimsta net „sumanymas: pasidaryti bepročiu. Tegul žmonės šėlsta, tegu gydo, tegu daro protingu". Ir Hamleto likimą asmeniškai išgyveno: „Dvasia taip skausmo veriama, kad baugu.... sudraskyti save į gabalus".

Pažintis su Balzaku visiškai jį sukrečia: „Balzakas didis! Jo charakteriai — Visatos proto kūrinys!" Žinoma, Balzakas didis, bet Dostojevskis jau visiškai subrendo ir sugeba jį suprasti. O svarbiausia — ne žavėjimasis Balzaku: jis — atspara jo minčių apie gyvenimą, žmogų, pasaulį skrydžiui. O viską lemia žodis!

Jaunajam romantikui Dostojevskiui žodis — pasaulio ir žmogaus tvėrėjas, o didieji poetai, savaime suprantama, yra naujos pasaulėžvalgos kūrėjai. Laiškai broliui primena filosofinių traktatų fragmentus. Fiodoras išaukština

žodžio galią ir reikšmę. „Poetas įkvėpimo akimirką mena Dievo paslaptį...“

Tačiau nuo kasdienybės niekur nepabėga. Sužino, kad už mokslą reikėję mokėti todėl, kad generolas už valstybės pinigus priėmęs savo pažįstamus... Tai Dostojevskį be galo įskaudina. „Baisu! Dar reikės mokytis visus metus!“ — skundžiasi broliui.

Dažnai po paskaitos jis prikibdavo prie šventiko Poluektovo ir užduodavo tokius klausimus, nuo kurių vargšui tėveliui antakiai ant kaktos pašokdavo...

Laikui bėgant, su juo vis labiau ėmė skaitytis ir bendramoksliai, ir mokytojai. Dostojevskis tapo autoritetingu žmogumi, į jį kreipdavosi patarimų. „Aš visiškai pasidaviau jo valiai, — vėliau rašė D.Grigorovičius. — Visais atžvilgiais jis buvo labiau išprusęs už mane; jo apsiskaitymas tiesiog mane stebino...“ Ivanas Berežeckis klausydavosi jo „kaip mokinys klausosi mokytojo“. Aleksejus Beketovas, būsimų garsių gamtos mokslininkų brolis, dailininkas Konstantinas Trutovskis, nutapęs pirmąjį Dostojevskio portretą, — štai nedidelis, bet glaudus apie Fiodorą susispietusių draugų būrelis.

Kūno bausmės Inžinerijos mokykloje buvo uždraustos, tačiau vyresnieji moksleiviai kiekviena proga apkumščiuodavo jaunesniuosius. Dostojevskis, nepasižymėjęs ypatinga fizine jėga ir nemėgęs peštynių, kaip, sakysim, Šipkos didvyris Fiodoras Radeckis, mušeikas paveikdavo vien savo buvimu, ir tie liaudavosi tyčiojęsi iš silpnesnių.

Grigorovičius teigė, kad trečdalis mokinių buvę vokiečiai (dauguma dėstytojų taip pat buvo užsieniečiai: Nikolajus II nelabai pasitikėjo rusais, ypač po 1825 metų gruodžio įvykių); trečdalis — lenkų ir trečdalis — rusų. Tarp pirmųjų dviejų grupių kartais kildavo vaidai. Tada pagalbon kviesdavosi Dostojevskį. Jis mokėdavo priešininkus sutaikyti.

Mokykloje veikė įvairios draugijos, „brolijos“, net masonai. Nepaklusniuosius išsiųsdavo į kariuomenę. Mažai trūko, vadovybės nemalonę būtų pelnęs ir Dostojevskis. Tėvui skundėsi: jo laiškus cenzūruoja, ne visus išsiunčia...

Jaunuolius traukė kitas, ne statutų varžomas gyvenimas. Mokykloje buvo gyvos „savos“ legendos ir padavimai, savi idealai ir pavyzdžiai — jie įkvėpdavo, skatindavo veikti. Antai trečiajame dešimtmetyje vienas geriausių mokyklos auklėtinių Briančaninas ir jo bičiulis išėjo į vienuolyną... Mokykloje atsirado slaptas „garbės ir šventumo gerbėjų“ būrelis, egzistavęs dar ir Fiodoro Dostojevskio laikais. Jaunajam romantikui, trokštančiam Šilerio aistros ir grimztančiam į Hofmano paslaptis, maišto tradicijos buvo artimos širdžiai.

Beje, aistros ir paslaptys tiesiog supo Dostojevskį, šešerius metus gyvenusį tarp Michailo pilies sienų. Štai koridoriais klajojo devyniasdešimtmetis „pilininkas“, „vaiduoklis“ Ivanas Bryzgalovas — su senovišku munduru, aukštais botfortais, Pavlo laikų kepure, ilga lazda rankoje. Jis galėjo daug įdomaus papasakoti apie paskutinę Pavlo priebėgą. Pavlo įsakymu pilis buvo pastatyta 1801 metais pagal architekto Baženovo projektą. Tai ne šiaip sau pilis-rūmai, o tvirtovė, apsupta didelių griovių su pakeliamais tiltais ir patrankų. Sklido kalbos, kad Pavlas bijojęs kažkokių masonų keršto...

— Jis ir pats pirmiau buvo masonas, o vėliau nutraukė su jais ryšius, — pašnibždom pasakojo vyresniųjų klasių mokinys.

— Už tai ir keršijo imperatoriui, — pridūrė kitas, matydamas, kad naujokai išpūtę akis klausosi legendų apie pilį.

— Ar masonai kalti, ar kas kitas, — nežinia. Žinoma tik tiek, kad imperatorius čia išgyveno vos keturiasdešimt

dienų, ir 1801 metų kovo 11 dienos naktį jį uždusino miegamajame, ten, kur dabar mūsų cerkvė.

— Masonai — jėzuitai ir žudikai!

— Arba revoliucionieriai.

Kas paaiškins, kaip yra iš tikrųjų?

1839 metai labai liūdni. Šidlovskis išvažiavo ir prisiekė — visiems laikams. Pastaruoju metu jis smarkiai negalavo ir kūnu, ir dvasia. Ar Dostojevskiui bus lemta dar kada susitikti su šituo nuostabiu žmogumi? Kokia poetiška jo siela, kiek genialių idėjų puoselėjo! Nelaiminga meilė... Dar kažkas. Bet ne tai svarbiausia. Negeri dalykai dėjosi jo dvasioje, tarsi kažkas būtų žmogų užbūręs ar apsėdęs...

Vėliau Nikolajus Rešetovas jį matė kažkur Charkove (apie tai rašė savo knygoje „Anų laikų žmonės ir darbai"). Jis stovėjęs valstiečių apsuptas ir skelbęs Evangelijos tiesas. Tai buvo pirmas Dostojevskio sutiktas religingas mąstytojas ir romantikas ir pirmas jo pamatytas gyvas pamokslininkas bei pranašas. Šidlovskio idėjų paveiktas, Fiodoras laiške broliui Michailui aptaria žmogaus dvilypumo teoriją. Gal Šidlovskis pirmas pašnibždėjo Dostojevskiui dvasinio pasaulio pertvarkymo būtinybę?

Dostojevskis pakliuvo į visai keblią padėtį. Kišenės tuščios, o tėvas žadėtų pinigų vis neatsiunčia. Teko — kokia gėda! — priminti, nusižeminus maldauti. Pagaliau birželio pradžioje gavo laišką. Tėvas prašė palūkėti — ūkis visiškai baigiąs nusmukti, pjaunančios skolos...

Sūnus neturėjo teisės skųstis tėvo šykštumu — vien mokslas kasmet atsiėjo po du tūkstančius, o tėvas algos tegaudavo tūkstantį per metus, taip kad teko prisidurti iš privačios praktikos. Atsiųsdavo ir Fiodoro pragyvenimui. Taigi, rašė tėvas, gal sūnelis galėtų gerti arbatą ir be cukraus?

Žinoma, galėtų, jeigu nebūtų saistomas įsigalėjusių papročių išsiskirti iš kitų, vadinasi, patirti žeminančių nemalonumų. „Jeigu būčiau laisvėje, — rašė tėvui, — pasitenkinčiau tik tuo, kas būtiniausia". Ir pridūrė: „Ką gi, suprasdamas jūsų vargą, negersiu arbatos... Sudie, mano mylimas tėtuši".

O po kelių dienų tarsi baisus atpildas atėjo žinia apie staigią tėvo mirtį (1839 m. liepos 8 d.). Ir nebėra jau galimybių apmalšinti sielos skausmą, pasiaiškinti — Fiodoras taip baisiai buvo sukrėstas, kad net patyrė priepuolį — būsimos negandos ankstyvąjį pranašą. Tėvas jau seniai skundėsi negalia, palikęs našliu, keturiasdešimt septynerių metų vyras niekur neberasdavo sau vietos ir ramybės. Gydytojai nustatė mirties priežastį — apopleksijos priepuolis, bet sklido kalbos, kad jį nužudę kaimiečiai, nelabai mylėję niūrųjį dvarponį. Kiti pridūrė — pribaigė „dėl merginų". Tie gandai pasiekė valdžios ausį. Ėmė tirti. Gandai nepasitvirtino ir bylą įkišo į archyvo lentyną. Ir vėl kalbos — turtingieji Kumanai papirkę gydytojus.

Apie tai nugirdo ir Fiodoras. Skaudžiai viską išgyveno. Kankino nerimas dėl jaunėlių likimo. „... ar yra pasaulyje nelaimingesnių už mūsų seseris ir brolius? — rašė Michailui. — Mane tiesiog žudo mintis vien pagalvojus, kad jie turės ant svetimų rankų užaugti... Vienintelis mano noras — būti laisvėje. Dėl jos aš viską paaukosiu. Bet dažnai mąstau, ką man duos toji laisvė? Jei būsiu vienas nepažįstamoje minioje?.. Mano siela jau nebežino, kas tai yra audringi protrūkiai. Ji rami kaip širdis žmogaus, numarinusio didelę paslaptį. Nagrinėdamas temą „Kas yra žmogus ir gyvenimas", aš darau pažangą... Aš tikiu savimi. Žmogus yra paslaptis. Ją reikia įminti, ir net jeigu tam tektų sugaišti visą gyvenimą, nesakyk, kad tuščiai praleidai laiką; aš menu šią paslaptį, nes noriu būti žmogumi..."

Jis jau tapo kitoks. Su tėvo mirtimi praeitin nugrimz-

do jaunystė. Nelaimė anksti privertė pasijusti suaugusiu žmogumi, kuris gali pasikliauti tik savimi.

O gyvenimas sruvo savo vaga, ir jis nieko negalėjo pakeisti: fortifikacijos pratimai, paradai, egzaminai... Jaunesniuosius Dostojevskio brolius ir sesutes paėmė globoti Kumanai. Fiodoras už tai jiems buvo be galo dėkingas, bet.... Čia kažkas ne taip, atrodė jam, labai jau mikliai jie pasistengė ištekinti Varenką — mylimiausią seserį — už turtingo našlio, dukart už ją vyresnio, — Piotro Karpenino. Jų sutuoktuvės įvyko 1840 metų vasario 25 dieną. Po jų Piotras Karpeninas buvo apiformintas Dostojevskio dvaro ir turto globėju.

Pati Varenka iš savo vestuvių nedarė jokios dramos, mylėjo vyrą ir jį vertino, todėl niekaip negalėjo suprasti, kodėl Fiodoras taip jo nepakenčia.

Po Peterburgo karinės stovyklos Dostojevskis pakeliamas į puskarininkius, o 1840 metų gruodžio 27 dieną — į junkerius.

Tačiau jo mintys užimtos ne karo mokslais, o visai kitkuo: nors ir ilgai nesimatė su Michailu, jų draugystė neišblėso ir santykiai buvo nuoširdūs. „...atvažiuok kuo greičiau, mielas mano drauge, vardan Dievo, atvažiuok! .. Jau visi metai prabėgo, kai išsiskyrėme... sunki liūdna vienatvė..." Fiodoras tuo metu perskaitė „Mūsų laikų didvyrį". Įspūdį, kurį padarė knyga, plačiai aprašė broliui.

Kiekviename laiške Fiodoras smulkiai, aistringai nagrinėjo Michailo dramų ir poezijos bandymus, patarė, skatino, perspėjo, bet nė vienu žodžiu neužsiminė apie savo kūrybines kančias.

1840 metų pabaigoje Michailas atvažiavo į Peterburgą laikyti egzaminų lauko inžinieriaus praporščiko laipsniui gauti. Jau rugsėjį jis supažindino brolį su savo Revelio bičiuliu Aleksandru Rizenkampfu, stojančiu į medicinos chi-

rurgijos akademiją. Dabar kiekvieną laisvą minutę broliai leidžia kartu, dažnai su jais būna ir vyresniojo bičiulis. Kalbos nepaliaujamai sukasi apie ateitį, literatūrą, artimųjų likimus. Michailui striuka su pinigais — nutarė vesti Revelio vokietę Emiliją Ditmar, bet jos tėvai, suprantama, prieš santuoką su beturčiu neperspektyviu inžinieriumi. Viena viltis — turtingi giminaičiai. Netrukus Michailas išvažiuoja į Maskvą, bet giminaičiai pinigų neduoda, dar išsityčioja. Brolis vestuvių neatsisako. Be to, Peterburgan grįžta su jaunesniuoju broliuku Andrejumi — pats metas ir šiam vaikiui susirūpinti mokslais. Sėkmingai išlaikęs egzaminus, Michailas pagaliau tapo karininku, savarankišku žmogumi. Vėl teko skirtis su broliu. Prieš išvykdamas į Revelį, Michailas surengė atsisveikinimo vakarėlį, kuriame dalyvavo ir Rizenkampfas. Michailas skaitė savo eilėraščius, o Fiodoras, džiaugdamasis vėl atgimusia bičiulyste, pirmą kartą atskleidė savo paslaptį ir perskaitė nebaigtas dramas „Marija Stiuart“, „Borisas Godunovas“, „Žydas Jankelis“ (pjesės nespausdintos, rankraščių neišliko). 1841 metų vasario 17 dienos ankstų rytą Michailas išvyko į Revelį, palikęs Andrejų Fiodoro globai. O rugpjūčio 5 dieną mokyklos viršininko įsakymu Dostojevskis iš konduktorių pakeliamas į lauko inžinierius praporščikus ir paliekamas mokytis Inžinerijos mokyklos žemutinėje karininkų klasėje.

Gavęs karininko laipsnį ir teisę apsigyventi laisvėje, už mokyklos sienų, Dostojevskis kartu su klasės draugu Adolfu Totlebenu susirado nedidelį butuką Karavano gatvėje, netoli Maniežo. Kiekvienas turėjo po kambarį pagal kišenę — nedidelį, pailgą, primenantį grabą, niūrų ir visuomet pasmirdusį tabako dūmais. Nuosavas butas suteikė laisvę, bet nepašalino gyvenimo vargų. Čia, žiūrėk, susirgdavo Andrejus ir vyresnysis tapdavo aukle, nemiegodavo per naktis. Kartais pas kaimyną užsukdavo jo brolis — niekuo neišsiskiriantis kokių trisdešimties metų štabskapitonas

Eduardas Totlebenas (vėliau garsus Sevastopolio ir Šipkos didvyris), labai mėgęs skambinti gitara, ir pulkininkas Glinkinas. Užbėgdavo ir Grigorovičius, ir Trutovskis. Grigorovičius metė mokyklą, nutaręs atsiduoti tapybai ir literatūrai — jis turėjo pinigų ir galėjo tvarkyti savo gyvenimą kaip panorėjęs. Trutovskis irgi svajojo mesti mokyklą ir stoti į dailės akademiją. Kad ir trumpam užsukęs, spėdavo nupaišyti vieną kitą draugų portretą. Grigorovičius, nors tuo metu jau mokėsi dailės akademijoje, užsukdavo pas Dostojevskį pasidalinti literatūros naujienomis. Kartą pasigyrė susipažinęs su jaunu, tik ką iš provincijos atvažiavusiu Nekrasovu, regis, neprastu poetu, ir tuoj pat perskaitė naujojo draugo eilėraščius. Dostojevskis Nekrasovo eilėms liko abejingas.

Netrukus Dostojevskis persikėlė į kitą butą Vladimiro prospekto ir Grafo skersgatvio kampiniame name. Apsigyveno kartu su Rizenkampfu. Ir šitas butas buvo nedidelis, bet kur kas šviesesnis, trijų kambarių. Mokėti teko daugiau, bet Dostojevskiui čia labai patiko. Pro langą matėsi cerkvė... ir šeimininkas — mandagus, meną mėgstantis žmogus. Rizenkampfas dieną naktį tupėjo prie mokslo knygų, Dostojevskis, jei turėdavo pinigų, laisvalaikiu traukdavo į konditerijos parduotuvę paskaityti „Otečestvennije zapiski" arba „Skaitinių bibliotekos" naujausius numerius. Kartais užsukdavo ir į biblioteką, imdavo rusų ir prancūzų rašytojų knygas. Naujų pažinčių neieškojo, su senais bičiuliais susitikdavo retai, o vedusių draugų namų visiškai vengė — juose jausdavosi nejaukiai. Kartą Rizenkampfui pavyko jį nusitempti į pažįstamų vokiečių šeimą. Visą vakarą Fiodoras tyliai sėdėjo kampe. Staiga jį apėmė šėlas — į šuns dienas išdėjo svetimtaučius. Svečiai Dostojevskį palaikė pamišėliu ir kuo skubiausiai išėjo...

Sunkiai sekėsi išmokyti jį taupumo ir tvarkos. Kai Michailui gimė sūnus, Fiodoras broliui nusiuntė 155 rub-

lius — viską iki paskutinės kapeikos. Rizenkampfas šitą gestą galėjo suprasti. Bet Dostojevskis, vėl gavęs kiek pinigų, kambario draugą nusitempė į Listo koncertą, o po Velykų — į „Ruslaną ir Liudmilą“. Baletas, Aleksandro teatras — žinoma, patrauklu. Rizenkampfas ir tai galėjo suprasti. Tačiau kartą nei iš šio, nei iš to verste išvertė jį iš patalo, įgrūdo į karietaitę ir nuvežė Nevos prospektan į Lechro restoraną, pareikalavo atskiro kambario su rojaliu ir užsakė prabangią vakarienę su brangiausiais vynais. Rizenkampfas protestavo iš paskutiniųjų. Jis sirgo, gydytojai uždraudė mėgautis valgiais, tuo labiau vynu, be to, jis niekaip negalėjo suvokti, kaip taip galima švaistyti pinigus, kai kone kasdien reikia aiškintis su kreditoriais ir varstyti lombardo duris? Bet atsispirk, jei gudrus, Fiodoro užgaidoms! Po pusvalandžio gerasis Rizenkampfas jau buvo sotus ir girtas. Atsisėdo prie rojalio ir — bemat pasveiko...

Kitą rytą, 1842 metų liepos 1 dieną, Dostojevskis išvažiavo į Revelį pas brolį — ta proga ir linksminosi. Bet ar tuo galima pateisinti nereikalingą pinigų švaistymą! Ne vieną dieną juk mito vien pienu ir duona, ir tai gauta skolon parduotuvėje. Pas daktarą Rizenkampfą ateidavo lankytojai, daugiausia vargšai, kadangi jį menkai žinojo ir dar neturėjo didesnės praktikos. Kai daktaro nebūdavo namie, Dostojevskis kiekvieną priimdavo lyg brangų svečią, jei tik turėdavo kuo, pamaitindavo, vaišindavo arbata, duodavo pinigų, išklausinėdavo apie gyvenimą. Ir ko tik iš tų žmonių neišgirsdavo...

Jo gerumu piktnaudžiaudavo.

„Ramiojo“ Dostojevskio būdas dažnai pasireikšdavo aistringais proveržiais, azartu, noru rizikuoti. Pastaruoju metu jis susižavėjo ne tik biliardu, bet ir kortomis. Jeigu nerasdavo kito žaidėjo, tikdavo ir tarnas Jegoras. Azartas ir patiklumas dažniausiai baigdavosi karčia neviltim: links-

mi partneriai pasirodydavo esą profesionalūs sukčiai, o tarnas, kurį jau vadino kone bičiuliu, buvo vagis ir girtuoklis.

Dar gerai, kad pasitaikydavo padorių, patyrusių žmonių — perspėdavo: su anuo nesėskite žaisti prie vieno stalo, žinau, jis — sukčius, visi patarnautojai jo papirkti. Gal norėtumėte pažaisti domino — tai nekaltas ir padorus žaidimas. Žingeidusis Dostojevskis neištverdavo — trokšdavo išmokti, sužinoti, pabandyti, ir paskutinė šimtinė atsidurdavo mokytojo kišenėje...

Bet ar čia azartas? Ne, čia kažkas kita. Viltis, kad pasiseks. Štai vienu mostu praturtės ir tada rašys, rašys...

Po to, kai 1843 metais Peterburge pasisvečiavo Balzakas, skaitančioji visuomenė ėjo iš proto dėl jo romanų. Kodėl nepabandžius išversti nuostabiosios „Eugenijos Grandė"? Be to, už vertimus neblogai moka. Fiodoras rašė broliui, siūlydamas versti vokiečių rašytojų knygas — garbės nepelnys, bet gal taps nepriklausomu nuo Emilijos giminaičių...

„Eugenija Grandė" atnešė ne tik pinigų (tiesa, nelabai daug), — Dostojevskis žodis po žodžio, sakinys po sakinio sekė savo dievuko meninę mintį, mokėsi gimtojoje kalboje rasti vienintelį tinkamą žodį, intonaciją, išsireiškimą. Vertimas buvo nebloga mokykla, o svarbiausia — užkrėtė kūrybos karštine. Tarnyba Inžinerijos departamento braižykloje nuo 9 iki 14 valandos, užsiėmimai vyresniųjų karininkų kursuose iki vakaro, o paskui — per naktį prie popieriaus lapo... Įtampa ir nuovargis išmušė iš lygsvaros ir taip jau nelabai stipria sveikata galintį pasigirti Dostojevskį.

„Tarnyba įgriso lyg bulvės", — skundėsi Michailui. Matyt, ne vieną dieną mito vien bulvytėmis...

1844 metų spalio 19 dieną Fiodoras Dostojevskis nusprendžia galutinai pakeisti savo gyvenimą — išeina į atsargą.

Pilka valdininko kasdienybė nepražudė svajonę, bet dar labiau suaudrino sielą. „Savo jaunystės fantazijose aš mėgdavau save įsivaizduoti tai Perikliu, tai Marijum, tai Nerono laikų krikščioniu... Ir ko tik neprisigalvodavau jaunystėje, ko nepergyvenau savo širdimi, visa savo siela... ir kai likimas staiga stumtelėjo mane į tarnautojus, aš... tarnauju pavyzdingai, bet vos tik baigęs tarnybą, tuoj bėgu namo, į palėpę, užsivelku savo nudriskusį chalatą, atsiskleidžiu Šilerį ir svajoju, ir svaigstu, ir kenčiu tokį skausmą, kuris saldesnis už visus malonumus pasaulyje... ir myliu, ir myliu... ir į Šveicariją noriu bėgti, ir į Italiją, ir įsivaizduoju priešais save Jelizavetą, Luizą, Amaliją. O tikrąją Amaliją aš irgi pravėpsojau“, — šitaip apie tą laiką vėliau papasakos pats Dostojevskis. Žinoma, šis pasakojimas — ne dokumentas ar tikrų faktų išdėstymas, tai gal tik jo sielos istorijos, jo vidinės biografijos atspindys. „Tarp kita ko, ją vadino ne Amalija, o Nadia, bet tegu ji man amžinai taip ir lieka Amalija. O, kiek romanų mudu drauge perskaitėme! Aš jai daviau Valterio Skoto ir Šilerio knygas; aš užsirašiau į Smirdino biblioteką — net aulinių sau nepirkau, o skylutes užtepiau rašalu; mudu kartu perskaitėme Klaros Moubrai istoriją... Ji man už tai... užlopė senas kojines ir iškrakmolino dvi apykakles.. Galiausiai, susidūrusi su manimi mūsų purvinuose laiptuose... ji staiga ėmė kažkaip keistai rausti — ims, ko gero, ir užsiliepsnos! Ir kokia daili ji buvo, gera, mandagi, užslėptomis svajomis, prislopintais jausmais kaip ir aš. Aš nieko nepastebėjau; galbūt ir pastebėjau, bet.... man malonu buvo skaityti „Klastą ir meilę“ arba Hofmano apysakas. Ir kokie mes tada buvome tyri, dorovingi! Bet Amalija staiga ištekėjo už vienos varganos būtybės, kokių keturiasdešimt penkerių metų žmogaus... pasiūliusio

Amalijai ranką ir... amžiną skurdą. Visas jo turtas tebuvo milinė su katės kailio apykakle..."

Dostojevskis vis dažniau vienas klaidžiojo po Peterburgą, atidžiai žvelgdamas į praeivių veidus. Mintyse klostėsi apysakų ir romanų siužetai. Galva įtemptai dirbo. Fantazija ir tikrovė ieškojo susikirtimo taškų. Peterburgas, „pats fantastiškiausias miestas pasaulyje", tampa nuostabaus sapno ir realybės susidūrimo lauku.

Kone nuo vaikystės vienas paliktas milžiniškame, svetimame mieste, „aš kažkodėl vis jo bijojau, — prisipažino Dostojevskis. — Nežinau kodėl Peterburgas man visuomet atrodė kažkokia paslaptis". Ir štai kartą, 1845 metų sausį, jis skubėjo į Vyburgo pusę, namo. „Priėjęs Nevą, — pasakojo Dostojevskis apie vieną patį svarbiausią *įvykį* jo dvasiniame gyvenime, kurį pats pavadino „regėjimu prie Nevos", — aš akimirką stabtelėjau ir žvilgtelėjau į upę, į miglotą, šalčio kaustomą tolį, ūmai paraudusį nuo saulėlydžio purpuro — ūkanotame dangaus skliaute baigė degti paskutinis spindulys. Naktis jau gaubė miestą... Visas šis pasaulis su gyventojais, stipriais ir silpnais, su jų gyvenamais būstais, elgetų prieglaudomis ar paauksuotais rūmais, tą prietemos valandą priminė fantastinį, stebuklingą kliedesį, sapną, kuris savo ruožtu tuoj pat išnyks ir garu parūks tamsiai mėlyname danguje. Kažkokia keista mintis staiga pabudo manyje... Tą akimirką tarsi kažką supratau, kas iki tol tik giliai manyje krebždėjo, bet dar nebuvo subrendęs; tarsi praregėjau, išvydau kažką nauja... visiškai nepažįstamą pasaulį... Aš manau, kad kaip tik nuo tos akimirkos prasidėjo mano egzistavimas..."

Po regėjimo prie Nevos jame tarsi gimė naujas žmogus rašytojas Dostojevskis, nes jis akimoju išgyveno iki tol dar niekam nematomą savo pasaulį.

„Ir staiga likęs vienas, aš apie tai susimąsčiau, — tęsė jis. — Ir ėmiau žvalgytis, ir staiga išvydau kažkokius

keistus veidus. Tai buvo neįprastos baisios figūros, visiškai realios ir tuo pačiu fantastiškos..."

Toliau jis papasakojo apie siaubingas žmonių grimasas, nematomų virvių tampomas figūras, valstybės patarėjus ir kitokius žmogelius, ir mergaitę, nuskriaustą ir liūdną, kurios gyvenimiška istorija kėlė nerimą ir draskė širdį.

Sujaudintas fantastiško reginio prie Nevos, Dostojevskis staiga išvydo pasaulį ir Peterburgą tarsi ne savo, o pakampių, palėpių, rūsių elgetų akimis. Ir suprato: tą pasaulį visiems privalo parodyti. Ir tegu tada sprendžia, ar tie žmonės — mažieji žmonės — iš tikrųjų yra be širdies ir be sielos.

Juk jie — kaip visi kiti, tik tokie menki, nepastebimi, tarsi jų ir visai nebūtų — tragedijos, „mažų žmonių mažos tragedijos", tačiau kiekvieno išskirtinė ir tokia pat skaudi, kaip ir didžiųjų žmonių. Bet didžiųjų tragedijos — visiems žinomos, „mažųjų" dramos tyliai ištirpsta nežinomybėje, papildydamos pasaulio skausmo ir sielvarto taurę. Kiek jų dar turi būti, kad taurė būtų sklidina, kad pagaliau visi pamatytų — jie yra, ir jų labai daug.

Samsonai Vyrimai ir Akakijus Akakovičius, perskaityti Gogolio ir kitų kūriniuose ir paties sutikti gyvenimo kely, sesers Varenkos likimas, Karenino ir asmeniškos jaunatviškos svajos, atsiminimai apie Darovą, susitikimai, girdėta ir patirta — viskas tiesiog prieš jo valią susipynė, susijungė, susiliejo, įgavo ryškius kontūrus ir ėmė gyventi savo fantastišką, bet vis dėlto realų gyvenimą. Personažai jau kalbėjo, jautė, kentėjo ir džiaugėsi patys savaime, o ne todėl, kad jis būtų privertęs juos liūdėti ar džiūgauti. Jie gyveno. Jie gyveno — vadinasi, romanas pavyks, tik dar reikėjo atidžiau į juos įsižiūrėti, neišbaidyti, neprimesti savęs.

1844 metų lapkritį romanas „Vargo žmonės" buvo baigtas. O gruodį kone perrašė. Dabar, regis, jau buvo patenkintas. Bet „... apskritai yra baisių trūkumų". Ir 1845

metų gegužį iš naujo perkuria romaną ir kūrinys kone dvigubai laimėjo. „Bet jau dabar jis baigtas, ir šitas taisymas buvo paskutinis. Aš daviau sau žodį jo nebeliesti", — papasakojo Michailui.

Paprasta istorija. Sielos istorija su žmogaus tragedijomis — slaptingomis, slogiomis, juokingomis. Vargo žmonės... Ne, reikia ne šaukti, o užjausti. Šauksmai jau aidėjo. Genijai, rusų literatūros pranašai Puškinas ir Gogolis parodė tokią užuojautą vargšui žmogeliui, kad pasaulis, regis, turėjo sudrebėti ir apsiversti. Bet neapsivertė, ir pasaulyje niekas nepasikeitė. O gal vis dėlto pasikeitė? Juk kažkas pakito jo paties sieloje. Gal ne vien jo?.. Sunkus, be galo sunkus žodžio kelias.

Vargo žmonės... Čia ir idėja, ir klausimas pasauliui: kas kaltas? Pati gamta nuskriaudė? Kodėl vieni jau nuo gimimo tituliariniai patarėjai, kiti gimsta su generolų lampasais? Kas gi taip juokiasi iš žmogaus ir ką daryti žmogui apskritai ir tau — asmeniškai. Asmeniškai — tau? O gal — taip buvo, taip yra, taip ir bus per amžių amžius?

Pinigai seniai pasibaigė, ir viltis jų iš kur nors gauti — bergždžias darbas. Su tarnyba baigta. Į braižyklą nebegrįš. Aštuonių šimtų rublių skola. Globėjas pinigų neatsiunčia. „Aš neturiu nė kapeikos... Jeigu kiaulės maskviečiai dels, — rašo broliui, — sveikas žuvęs. Ir mane uždarys į kalėjimą (tai jau aišku). Baisiai komiškos aplinkybės..."

Romanas baigtas, bet jį dar reikia kažkaip kur nors padėti. Kur? Kaip?

„O jeigu niekur nepadėsiu... tai gal į Nevą. Ką gi daryti?" — lyg ir juokaudamas guodžiasi broliui.

O naktys — pirmos birželio naktys! Kiek jau metų Peterburge, atrodė, turėjo įprasti prie baltų sutemų, bet argi galima įprasti prie to stebuklo? Grigorovičius (tuo metu jiedu gyveno viename bute) jau grįžo iš eilinio žygio — gal

buvo teatre, gal pas naująjį savo bičiulį Nekrasovą. Netrukus ir rytas. Miegas neima. Pabeldė Grigorovičiui. Šis atsiliepė. Irgi nemiegojo. Atėjo: Dostojevskis sėdi ant kanapos, kuri atstojo ir lovą, priešais jį ant stalelio — krūvelė smulkiu, bet aiškiu braižu prirašytų popierių.

— Sėskis, Grigorovičiau, sėskis ir nepertraukinėk, — tarė kažkaip guviai ir ėmė skaityti.

„Jau nuo pirmųjų „Baltųjų naktų" puslapių, — vėliau pasakojo Grigorovičius, — aš supratau, kad tai, ką parašė Dostojevskis, žymiai geriau už viską, ką buvau iki tol pats sukūręs. Ir kuo ilgiau jis skaitė, tuo labiau šitą supratau. Begaliniai sujaudintas, keletą kartų ketinau pulti jam ant kaklo. Mane sulaikė tik žinojimas — jis nemėgsta triukšmingų protrūkių".

Kitą dieną „Baltąsias naktis" Grigorovičius nunešė Nekrasovui ir įkalbėjo pasiklausyti. „Skaičiau aš, — rašė Grigorovičius. — Skaitydamas paskutinį puslapį, kur aprašomas senio Devuškino atsisveikinimas su Varenka, nebeįstengiau susitvardyti ir ėmiau šniurkščioti nosimi. Paslapčia žvilgtelėjau į Nekrasovą: jo skruostu sruvo ašaros. Ėmiau karštai jį įtikinėti — privaląs tuoj pat, nepaisant vėlyvo meto, eiti pas Dostojevskį ir pasakyti, kad jam stebuklingai pasisekė. Nekrasovas, irgi įsijaudrinęs, neprieštgyniavo. Gerai pažinau Fiodoro būdą, jo atsiskyrėlišką gyvenimą, ligotą jautrumą, uždarumą. Todėl man derėjo viską jam papasakoti kitą dieną, santūriai, nesujaudinant...

Mes pabeldėme į . duris, ir Dostojevskis atidarė. Išvydęs už manęs nepažįstamą veidą, sutriko, išblyško ir ilgai negalėjo nei vienu žodžiu atsiliepti į Nekrasovo kalbą. Jam išėjus, aš laukiau, kad Dostojevskis ims mane koneveikti. O jis užsidarė savo kambaryje, ir ilgai girdėjau jo žingsnius, bylojančius apie sujaudintą sielą".

Tos pačios dienos rytą Nekrasovas patraukė pas Belinskį.

— Gimė naujas Gogolis! — pareiškė jis net slenksčio nespėjęs peržengti.

— Jums gogoliai kaip grybai dygsta, — griežtai atrėžė Belinskis. Bet rankraštį paėmė.

O vakare, kai Nekrasovas užsuko pas jį kažkokiu neatidėliotinu reikalu, susijaudinęs Belinskis čiupo jį už skverno:

— Kur taip ilgai buvote dingęs? — apmaudžiaudamas prabilo. — Kur gi tas jūsų Dostojevskis? Ar jis jaunas? Kiek jam metų? Tučtuojau suraskite, negalima juk šitaip!..

„Ir štai... mane atveda pas jį, — vėliau pasakojo Dostojevskis. — Jau keletą metų susidomėjęs skaičiau Belinskio straipsnius. Jis man atrodė rūstus ir baisus, — išjuoks mano „Vargo žmones“! — maniau. O jis sutiko nepaprastai pagarbiai ir santūriai... bet nepraėjo, rodos, nė minutė, kai viskas pasikeitė. Belinskis prabilo liepsningai, jo akys degė. „Ar jūs pats suvokiate, — kartojo keletą kartų, — ką parašėte? Nejaugi pats apmąstėte tą visą baisią tiesą, kurią mums parodėte? Negali būti, kad jūs, dvidešimtmetis, jau šitą suprastumėte... Jums, menininkui, tiesa atsiskleidė pati ir atiteko kaip dovana. Branginkite savo dovaną, likite ištikimas ir būkite didžiu rašytoju!“ — toks Dostojevskio atmintyje liko šis, vienas pačių lemtingiausių susitikimų jo gyvenime.

II

„Vargo žmonės"

„Aš išėjau iš jo ekstazės pagautas... ir visas, visa savo esybe jaučiau, kad mano gyvenime įvyko kažkas nepaprasta, lūžis amžiams, kad prasidėjo kažkas visiškai nauja, ko aš tada net negalėjau nujausti ir aistringiausiai svajodamas. „Argi iš tiesų aš toks didis?" — susigėdęs svarsčiau. O, nesijuokite, niekada vėliau nepamaniau, kad aš didis, bet tada — argi buvo galima kitaip? Tai buvo pati stebuklingiausia minutė mano gyvenime..."

Jaunajame rašytojuje Belinskis pajuto savo literatūrinės programos gyvą įsikūnijimą. Netrukus tai suvokė ir Dostojevskis.

Žinia apie „naujojo Gogolio" gimimą netrukus tapo nebe paslaptis visam literatūriniam Peterburgui, o pats „Gogolis" taip pavargo, kad manė būsią geriausia, jei kuriam laikui išvažiuos pas brolį, nuramins nervus, atsikvėps, apsižvalgys.

Jau po kelių dienų Michailo giminės vokiečiai į peterburgietį žvelgė budriai ir net su baime. O ir Michailas sunerimo, ar tik vargšas Fiodoras nebus taip pervargęs, kad.... Kartais atrodė — ne brolis prieš jį, o kažkas kitas: pažiūrėti — tas pats, pilkaakis, bet labai jau išblyškęs ir sublogęs — nelengvas gyvenimas sostinėje be tarnybos, be pajamų. Kažkoks nepaprastai pasikeitęs: elgiasi keistai, tarsi

įskaudintas, tarsi trenktas. Ir staiga nei iš šio, nei iš to arogantiškai pareiškia: „O gal užsisakome šampano, broliuk, ir austrių su vaisiais pas Jelisejevą?“ Ko taukšti apie šampaną — kad tik pavyktų galą su galu sumegzti, o, be to, iš kur tas Jelisejevas Revelyje? Juokiasi, ar ką, iš jų? O Fiodoras tik nusikvatoja ir gudriai žvilgčioja. „Žinai, brolau, — pagaliau paaiškino, — tai ne aš, tai niekšas Goliadkinas mano balsu kalba, manyje gyvena, tarsi aš jam būčiau ir butas, ir kanapa, ir karieta, ir gyvena kaip sau nori, su manimi visiškai nesiskaitydamas — tekštels ką, o man už jį atsakyti...“

Jis rengėsi rašyti naują romaną. Ir pavadinimą buvo sugalvojęs — „Pono Goliadkino nuotykiai“. O gal pavadins „Antrininku“. *Antrininkas* — tai idėja, baisi idėja, fantastiška ir reali... Hofmanas? Taip, čia, žinoma ir Hofmanas, žinoma, ir Pogorelskio „Antrininkas“, ir Aleksandro Veltmano „Širdis ir dumka“, ir nelaimingasis Jevgenijus iš „Varinio raitelio“, ir savaime suprantama, Nikolajus Vasiljevičius! „Nosis“ — argi tai ne apsakymas apie žmogaus antrininką, jį patį išgrūdantį iš gyvenimo ir beveik visiškai palaužiantį? O jo Popriščinas? Beprotis? O kodėl beprotis, dėl ko? Smulkus valdininkėlis, bet savo dvasia — Ispanijos karalius! O mes, argi mes nebuvome šileriais ir aleksandrais makedoniečiais?..

„Vargo žmonės“, sužavėję Belinskį ir jo bičiulius, vis dėlto kėlė Dostojevskiui sielvartą: knyga pirmiausia buvo vertinama kaip socialinis romanas, kaip išsamus tikrovės paveikslas, kaip „mažyčių“ vargšų žmonių drama. O filosofinė romano esmė liko neįvertinta.

Na, jeigu jo herojus būtų turtingesnis, turėtų užslėpęs šiokią tokią sumelę, sakysim, kokius septynis ar aštuonis šimtus rublių — tai ne menka suma, — norėčiau dabar

regėti žmogų, svarstė rašytojas, kuriam būtų nemiela turėti tokią sumą, už tokį pinigą galima ne tik milinę nusipirkti, — toli galima eiti su tokiu pinigu. Net karietą savo turėti ir tarną — kaip kad tėvas turėjo, tėtušis jų, — bet ar žmogus būtų laimingas? Ar nurimtų? Juk atsimena, kaip tėvas visą gyvenimą plušo, kad tik būtų lygus su visais, kad tik nereikėtų prieš nieką lenkti galvą, kad būtų „kaip visi"? Ką reiškia — kaip visi? Kaip — kas? Dėl bajoro vardo kovojo, dvarelį nusipirko, o vis dėlto užgauta sąžine mirė...Buitis, aplinka, visuomenė... O mūsų sielos būtis, mūsų sąmonė — kas? Ar ne realybė, ne kasdienybė! Ir vis dėlto kažkas mus engia, vis kažkas iš mūsų pasišaipo, drasko į gabalus. Kiekvienas nuo kažko priklauso. Jeigu ir nežino nuo ko, tai vis tiek žino — nuo kažko. Kalbėkite, ką norite, — kiekviename iš mūsų tupi savo Goliadkinas, ir kartais net nesuvokiam, kuris tikrasis žmogus, o kuris antrininkas.

Visą vasarą praleidęs pas brolį, 1845 metų rugsėjo pradžioje Dostojevskis grįžo į Peterburgą. Neištvėrė nepapasakojęs Belinskiui apie rašomą naują romaną. Dostojevskis tapo kone įžymybė, nors „Vargo žmonės" dar nebuvo paskelbti Nekrasovo „Peterburgo rinkinyje". Belinskis jau spėjo išgirti savo žurnale, o ir gandai apie „naująjį genijų" buvo greitesni už publikaciją. „Belinskis man perskaitė visą paskaitą, kokiu būdu galima išgyventi mūsų literatūros pasaulyje, — Dostojevskis rašė broliui, — ir baigdamas pareiškė: jeigu nori išgelbėti savo sielą, būtinai turi reikalauti už spaudos lanką ne mažiau kaip 200 rublių asignacijomis. Sąžinės priekaištų kamuojamas Nekrasovas... man pažadėjo 100 rublių sidabru už nupirktus „Vargo žmones".

Ponas Goliadkinas ne iš judriųjų. „Baisus niekšas, — autorius skundė broliui savo herojų, — niekaip nenori sparčiau žingsniuoti... Juk jis — kaip visi. Kas jam! Niekšas,

baisus niekšas! Nė už ką nesutiks savo karjerą baigti anksčiau nei lapkričio vidury...“

Gimsta nauji planai, sumanymai. Nekrasovas sugalvoja leisti almanachą „Šaipūnas“, reikia ką nors parašyti.

Nuotaika greitai keičiasi. „Kaip gaila, jog privalai dirbti, kad gyventum. Mano darbas nepakenčia prievartos... Kas bus, kas bus ateityje?“ „Aš dabar tikras Goliadkinas...“ — jau nebegali nustigti naujame kailyje, tarsi būtų peržengęs nematomą slenkstį ir neįmanoma tapo įmanoma: „Na, brolau, niekada nemaniau, kad mano garbė pasieks tokį apogėjų, kaip dabar. Visur neįtikėtina pagarba, manimi baisiai domisi. Aš susipažinau su begale pačių padoriausių žmonių. Kunigaikštis Odojevskis prašo manęs pagerbti jį savo apsilankymu, o grafas Sologubas rauna sau plaukus iš nevilties... Visi mane vertina kaip stebuklą. Aš net negaliu praverti burnos — ant kiekvieno kampo kartoja, kad Dostojevskis tą ir tą pasakęs, Dostojevskis tą ir tą ketinąs daryti. Belinskis be galo mane myli. Šiomis dienomis iš Paryžiaus grįžo poetas Turgenevas... ir mane tiesiog įsimylėjo“.

Svaigsta galva. Vakar dar buvęs nežinomas rašytojas tampa įžymybe. Tik reikia pamanyti — pats Belinskis jį vadina nepaprastu talentu.

Lapkričio viduryje vienas artimiausių Belinskio bičiulių, žinomas beletristas Ivanas Panajevas, žmogus, turintis plačių ryšių ir pažinčių — su dauguma literatų artimai draugavo, o pažino tikriausiai visus, su Nekrasovu net apsigyveno viename bute prie Fontankos, — mėgdavo šeštadieniais pasikviesti rašytojus, pasikalbėti, pasiginčyti, palošti preferansą. Vieną tokį šeštadienį sulaukė ir Dostojevskio. Panajevas — žmogus švelnaus būdo, geras, seniai davęs laisvę savo baudžiauninkams — Belinskis tai įvertino tokiais žodžiais: „Už tai, Panajevai, jums bus atleista daug

nuodėmių". Puošeiva, smarkus mėgėjas išgerti ir paplakti liežuviu, ne be talento, bet paviršutiniškas, dažnai darąs per greitas išvadas, — jaunajam genijui Dostojevskiui nepadarė ypatingo įspūdžio. Iškalba žavėjo Turgenevas — šį kartą jis aiškino Nekrasovui, kad šis būtinai turįs užmegzti ryšius su aukštuomenės moterimis, nes tik jos galinčios įkvėpti poetą:

— Kodėl Puškinas ir Lermontovas taip daug rašė? Todėl, kad nuolat sukiojosi tarp aukštuomenės moterų. Aš pats patyriau, kiek daug mums, rašytojams, reiškia gražių aukštuomenės moterų draugija. Kai buvau pas Poliną... — čia kažkas ironiškai burbtelėjo — Turgenevas buvoja ne pas Poliną, o pas jos vyrą Viardą ir su juo valandų valandas plepa apie medžioklę ir rusų filologiją.

O Poliną Viardo, garsiąją dainininkę atvažiavusią iš tolimos Prancūzijos į Peterburgą — čia ji sužavėjo „Sevilijos kirpėju" ir netrukus tapo žiūrovų numylėtine, — Turgenevas įsimylėjo dar 1843 metais, bet išpaikinta Europos garbstymo, grožiu nepasižyminti garsenybė iš pradžių šaltai sutiko rusų gražuolio aistringų jausmų išsiliejimą. Belinskio aplinkos žmonės vertino jos balsą, meistriškumą, bet į Turgenevo susižavėjimą žvelgė kiek pašaipiai — dainininkė vertino tik garsios kilmės turtingus žmones, nors pati savo kilme negalėjo girtis. Tiesa, Turgenevas prisiekinėjo — ji esanti grynakraujė ispanė.

Šį kartą Turgenevas tik gūžtelėjo pečiais, bet įsižeisti paprasčiausiai nebuvo madinga, be to, ir jis pats nieko prieš buvo patampyti kitų nervus.

Išgirdęs Turgenevo raginimą susidomėti kilmingomis damomis, Nekrasovas sutrikęs apsižvalgė, tačiau į jį jau niekas nekreipė dėmesio: kalbėjo Belinskis. Dostojevskis, jo klausydamasis, buvo vis dėlto kiek nesavas. Keistas derinys, mąstė jis. Štai Turgenevas — ponas aristokratas nesi-

pūsdamas kalba su vakarykščiu skurdeiva Nekrasovu. O Belinskis, šviesiaplaukis, mėlynakis Belinskis, sudžiūvęs lyg pagaliukas, išblyškęs, amžinai kosčiojantis, be kilmės ir genties, rėžia į akis tam pačiam Turgenevui, kad net baisu! Nieko nepadarysi: literatūra — galinga valstybė su savo įstatymais ir savitu rangų suvokimu...

Pala, pala, reikia pasiklausyti, juk Belinskis apie jį, Dostojevskį, kalba – niekas rusų literatūroje nepradėjęs taip, kaip jis... Kam nuo tokių žodžių neapsvaigtų galva?

Paskui prabilo apie turčius humanistus. Prisiminė įvairias istorijas. Belinskis buvo kategoriškas: neįmanomi žmogiški santykiai tarp vergų ir vergvaldžių! Vergovė – nežmoniškas dalykas, ir juokinga klausytis žmonių, kurie ją idealizuoja. O humanistas dvarininkas-literatas? Vienas toks Belinskiui aiškinęs, kad niekas geriau nepažįstąs žmonių, kaip humanistas turčius... O kai užeina kalba apie pinigus – Belinskiui su jais irgi striuka, — ir vienas draugužis pasiūlo pasiskolinti iš humanisto dvarininko, žymusis kritikas atrėžia: geriau iš palūkininko, žinosiu, kiek mokėti procentų ir nieko neįsipareigosiu...

— Gražbylysčių apie humanišką vergvaldį nekenčiu, mane nuo tokių kalbų tiesiog vemti verčia, — temą baigė Belinskis. Visuomet sujaudintas ir atidžiai žvelgęs į savo dievuką, gaudęs kiekvieną jo žodį, Dostojevskis šį kartą irgi stengėsi klausytis, bet negalėjo susikaupti, norėjo žiūrėti į jį ir neturėjo kada — negalėjo atitraukti akių nuo jos... Kiekviena ląstele, kiekvieno nervo skaidula, tarsi jau nebepriklausančia jo valiai, jis jautė tai, apie ką anksčiau tik svajojo, bet nežinojo, neįtarė, kad tai bus šitaip, būtent taip, kai visas pasaulis suskambės jos balsu ir — daugiau nieko nereikės nei matyti, nei girdėti. Jis jau mylėjo ją visa dvasios fantazija ir kūnu. Ne dabar staiga pamilo, o — mylėjo.

Ak, kad ir jį pamiltų tokia moteris! Tada... Jis nega-

lėjo pasakyti, kas būtų *tada*, bet jau žinojo: jai jis būtų genijus, taptų pirmuoju rašytoju Rusijoje ir ji didžiuotųsi juo...

Ji labai šauni... kad tik dar ir gera būtų, bet ji juk gera, be galo gera, ir žiūri į jį, švelniai žvilgčioja, negali būti negera, nes daug iškentėjusi — apie tai bylojo jos akys, iškili kakta...

Avdotija Panajeva, namų šeimininkė, nuo aštuoniolikos metų Ivano Panajevo žmona, iš tikrųjų išsiskyrė nuostabiai atviru, kažkokiu gaiviu, truputį liūdnu grožiu. Jos vaikystė buvo laiminga. Tėvai, Imperatoriaus teatro aktoriai, jos išsilavinimu nelabai rūpinosi, bet gana griežtai auklėjo, tikėdamiesi laikui bėgant ją matyti rusų baleto primadona. Ištekėdama už gero, jau pagarsėjusio, bet keistoko Ivano Ivanovičiaus, kentėjo dėl jo dabitiškumo, dėl to, kad jis puikiai suvokė esąs antraeilis tarp įžymybių, pergyveno negalįs įgyvendinti savo troškimo ir pasireikšti, nors Avdotijai ir patiko žavios ir svetingos literatūrinio Panajevų salono šeimininkės vaidmuo. Regis, nebuvo Peterburge įžymesnio žmogaus, nepabuvojusio jų namuose, nesižavėjusio Avdotija. Tačiau šito jai buvo maža. Pernelyg maža.

Štai ir šitas naujasis talentas, Dostojevskis, visai dar berniūkštis, baugštus, nervingas, irgi, žinoma, ją įsimylėjo... Jis apkvaišęs nuo pirmojo pasisekimo, garsių literatų pagyrų. O kaip naiviai atvirai žvelgia į ją įsimylėjėlio akimis — dar visiškai nesugeba tvardytis. Ar ne panašiai prieš trejetą metų į jų namus užsuko Nekrasovas — irgi dar visai jaunas, nuolat sutrinkąs ir vis keliąs ranką prie menkai pastebimų ūsiukų. O dabar štai jau kokie ūsai užaugę! Ir myli ją beviltiška meile. Tiesa, jis ir tada išrodė kur kas vyresnis negu iš tikrųjų buvo, o teturėjo tik dvidešimt vienerius. Ji — dvidešimt trejus... Dostojevskis jo bendraamžis, bet iš pažiūros visai dar vaikas.

Po metų Avdotija Jakovlevna tapo Nekrasovo žmona. Dostojevskis buvo sukrėstas, ir nors tas sukrėtimas tęsėsi

nelabai ilgai, bet buvo audringas. Kūrėjo sukrėtimas persiduoda jo kūrybai ir tokiu būdu suteikia žmonėms galimybę dar ir dar kartą išgyventi tai, kas jų buvo išgyventa.

Belinskis ir kiti

Lyg ir nejučiom per vieną naktį jis parašė apsakymą „Devynių laiškų romanas". 1845 metų pabaigoje Belinskio bute skaitė romano „Antrininkas" fragmentus. Belinskis buvo sužavėtas, o ir kitiems romanas padarė įspūdį.

Tada Dostojevskis persikėlė į naują butą prie Vladimiro cerkvės, į pirklio Kučino kampinį namą.

1846 metų sausio 15 dieną pagaliau pasirodė ilgai lauktas „Peterburgo rinkinys". Pirmasis kūrinys — „Vargo žmonės". Almanache taip pat buvo išspausdintos jau garsių literatų Turgenevo, Vladimiro Odojevskio, Nekrasovo, Vladimiro Sologubo, Apolono Maikovo eilės ir proza. Pirmame numeryje tilpo ir Šekspyro, Gėtės, Bairono vertimai. Gercenas savo straipsnį „Kaprizai ir apmąstymai" pasirašė Iskandero slapyvardžiu. Paskutinis rašinys rinkinyje — Belinskio straipsnis „Mintys ir pastabos" apie rusų literatūrą".

O po kelių dienų, sausio 28-ąją, Dostojevskis baigė antrąjį savo romaną — buvo be galo išsikankinęs, bet tikėjo kūrinio sėkme: jis būtinai norėjo įrodyti, kad „Vargo žmonės" ne atsitiktinis meteoras, ne talento blyksnis, bet tik pirmasis žingsnis, po kurio seks dar reikšmingesni.

Pamažu jis priprato ir prie „aukštuomenės gyvenimo". Kartą, kaip paprastai apsivilkęs padėvėtą durtinį, jis sėdėjo prie darbo stalo. Kažkas pasibeldė. Svečias, žinomas rašytojas grafas Sologubas, garsiojo „Tarantaso" autorius, tučtuoj pakiliai ėmė kalbėti apie „Vargo žmones". Dostojev-

skis baisiai sutriko, pastūmė svečiui seną kėdę, kažkaip nuolankiai atsakinėjo į klausimus, bet neprarado savigarbos. Grafas Sologubas, turėjęs didelę nuovoką, iš karto suprato: priešais jį – nedrąsus, kuklus žmogus, kuriam nesvetima savimyla, tačiau talentingas ir simpatingas. Grafas jį pakvietė apsilankyti.

— Ne, grafe, atleiskite, — sutrikęs atsakė Dostojevskis, — aš nepratęs būti dideliame žmonių būryje...

Belinskio būrelis Sologubą vertino, bet jis nepriklausė „saviškiams". Jį apibūdindavo kaip talentingą žmogų, o bėda ta, kad Sologubas dažnai būdavo nepakenčiamas: aukštuomenės būryje didžiuodavosi literatūros išmanymu, o rašytojams girdavosi grafo titulu. Dažnai susipažindamas su svetimais žmonėmis, jis tepaduodavo paspausti du pirštus ir apie pažintį bemat pamiršdavo.

Dostojevskis šitų keistenybių nepastebėjo. O Sologubo uošvio grafo Michailo Vijalgorsko namai jau buvo tapę tikru literatūros ir muzikos salonu. Pats Michailas Jurjevičius kūrė romansus ir skambino fortepijonu.

Štai į šiuos namus kartą Sologubui ir pasisekė nusitempti Dostojevskį. Šis jautėsi nejaukiai. Pajuto kažkokį sunkumą krūtinėje — lygiai kaip per Grigorovičiaus laidotuves. O tą akimirką jam pristatė jaunąją Seniaviną, visiems puikiai pažįstamą gražuolę puriomis garbanomis, atkakliai panorusią susipažinti su tiek daug triukšmo sukėlusio romano autoriumi. Dostojevskis vos spėjo prisistatyti... grakščios baltaplaukės būtybės paveikslas staiga apsiblausė ir jis paslydęs sunkiai tekštelėjo ant grindų...

Anekdotas apie „pritrenkiančiąją" Seniaviną ir prieš ją apalpusį Dostojevskį sklido po visą Peterburgą.

— Ar verta dėl to graužtis? — vaikščiodamas po savo kambarį ir į žingsnių taktą linguodamas galva, guodė Belinskis. Jis ir pats neapsikentė aukštuomenėje, o jei vis dėlto neišvengdavo tos bėdos, visuomet baisiai sutrikdavo.

Tačiau blogiausia — Belinskio sveikata vis prastėjo. Draugai patarė važiuoti gydytis į užsienį ir jis pagaliau sutiko: pinigus surinko bičiuliai, didžiausią sumą davė Gercenas.

Dostojevskis irgi troško pakliūti į užsienį, bet kišenėje švilpė vėjai. Nėra kaip išvažiuoti — tiek to, labai ir nesisielojo: galva pilna idėjų, planų, vilčių. Rašė iš karto dvi apysakas — „Skusti bakenbardai" ir „Apysaka apie sunaikintas kanceliarijas", bet jaunas organizmas — ne visų geležinis. „... sirgau ir buvau arti mirties pilna šio žodžio prasme". Baisiai sutrikusi visa nervų sistema, ėmė pasuoti širdis. Pasiskundęs broliui dėl savo negalios, tuoj pat prašė kur nors Revelyje įtaisyti Belinskį su seserimi ir vaiku, kad jie galėtų pailsėti.

Teko sau ieškoti nuolatinio gydytojo. Naujasis Dostojevskio bičiulis, dar visai jaunas kritikas Valerianas Maikovas, — dviem metais jaunesnis už Dostojevskį, išėjus Belinskiui, Krajevskio jau pakviestas vadovauti žurnalo „Otečestvennyje zapiski" kritikos skyriui, — supažindino su gydytoju Stepanu Janovskiu. Gydytojas apsidžiaugė galėsiąs bendrauti su „Baltųjų naktų" autoriumi, bet jo ištampyti nervai daktarą nuliūdino.

— Užeina haliucinacijos, galva praėjusią naktį svaigo, — skundėsi naujasis pacientas, o kai daktaras nuramino — viskas bus gerai, haliucinacijos dėl nervų, reikia pakeisti aplinką, kur nors išvažiuoti, — bemat pagyvėjo, tarsi pasveiko ir paprašė: — Jeigu taip, tai malonėkite pusę puodelio arbatos be cukraus, o jau antrąjį puodelį, meldžiamasis, su cukrumi ir džiūvėsėliu.

Nuo vyno teko visiškai atsisakyti — bijojo, kad netrenktų *apopleksija*, nebent per kokias iškilmes — ketvirtį taurės šampano išgurkšnodavo, ir viskas.

Jeigu jau keisti gyvenimo būdą, tai pirmiausia reikia keisti butą! Ir vėl išsirinko kampinį namą — šį kartą su

vaizdu į Kazanės soborą. Nuvažiavo į Revelį pas Michailą. Pradėjo rašyti apsakymą „Ponas Procharčinas“. Grįžęs į Peterburgą, nupirko broliui naują milinę ir išsiuntė — tegul džiaugiasi. Susipažino su Gercenu — tai jau didelis įvykis. Šis žmogus jam padarė įspūdį, bet susidraugauti arba nespėjo, arba kas sutrukdė, tačiau vienas kitam visuomet jautė pagarbą.

Dostojevskį ima traukti nauji žmonės, tie, tarp kurių jis galėtų būti pats savimi ir nereikėtų nuolat vaidinti „naujojo Gogolio“ vaidmens. Pasiūlė Inžinerijos mokyklos bendramoksliui Aleksejui Beketovui, poetui Pleščejevui, Valerianui Maikovui ir jo broliui poetui Apolinarui, Grigorovičiui, studentui, būsimam Rytų specialistui Chalmykovui ir daktarui Janovskiui sudaryti savotišką komuną, arba kaip jis pats vadino — asociaciją: mat Dostojevskis jau buvo neblogai susipažinęs su utopinio socializmo literatūra. Nutarė nusisamdyti butą bendram gyvenimui, ginčams ir poilsiui. Gal norėjo praktiškai patikrinti utopijos teoriją? Bet buvo ir kita priežastis, privertusi Dostojevskį ieškoti naujų draugų. Belinskis išvažiavo, su Nekrasovu ir Turgenevu jis susivaidijo, o vėliau ir susipyko. Priežastis — draugai neteisingai jį apkaltino „Sovremennik“ išdavimu. Juk neblogiau už jį patį žinojo: bepinigė, kurią Dostojevskis ilgą laiką jautė, ir savotiškai lupikiška „literatūrinio Čičikovo“ (taip jis vadino žurnalo leidėją Krajevskį) sistema pavertė jį padienininku, priverstu atidirbti už skolas, kurios ne mažėjo, bet kažkodėl vis augo. Nors kas žino, jeigu nebūtų buvę to „Čičikovo“, ar jis būtų sugebėjęs išsilaikyti ir nepaskendęs skolų bedugnėje...

Žinoma, buvo dar ir kita priežastis — lyg danties gėlimas ilgai nerimstantis sielos skausmas.

Dėl „Vargo žmonių“ ir „Antrininko“ kilo tikros žurnalų kautynės. Viena pirmųjų, kaip ir reikėjo tikėtis, įgėlė Bulgarino bitė. „Vargo žmones“ Fadejus Bulgarinas trakta-

vo kaip Belinskio įtakotą programinį kūrinį, demonstruojantį „natūraliosios mokyklos“ pavyzdį. Ir sugalvok tu man tokį žodį! Ne tik sugalvojo, bet ir „priklijavo“! O Nestoro Kukolniko „Iliustracija“ anonimiškai porino: „...romano smulkmenos primena pietus, per kuriuos vietoj sriubos pateikiami cukraus žirneliai. Galbūt ir saldu, gal ir naudinga, bet tik viena prasme: tokiu būdu nuo saldumynų atbaidomi konditerijos mokyklų mokiniai...“

Aišku, čia viskas aišku — paprasčiausiai sumanė pasityčioti!

Po kurio laiko ta pati „Severnaja pčela“ Bulgarino lūpomis teigė: „Ponas Dostojevskis — žmogus ne be talento....“ Štai kaip, persigalvojo! Dostojevskis skaitė toliau: „...ne be talento, ir jeigu pasuks į tikrąjį literatūros kelią, tai gali sukurti ir šį tą geresnio. Tegu jis neklauso natūraliųjų partijos pagyrimų ir patiki, kad jį į aukštybes kelia tik dėl to, kad pažemintų kitus...“ Dostojevskis ėmė suvokti, kad jo romanas jau beveik nieko dėtas — vyksta literatūrinių grupuočių kova. Jį išgyrė Belinskis, o tie, kuriuos Belinskis giria, kitiems — rakštis akyje.

„Maskvietyje“, slavofilų žurnale, profesorius Ševyriovas pripažinęs autoriaus talentą, priekaištavo dėl „filantropinės“ idėjos. O „Skaitymų bibliotekoje“ Nikitenka kaip tik gyrė Dostojevskį už tai, už ką barė slavofilas, tai yra už socialinę gyvenimo analizę ir herojų charakterius, bet prikaišiojo ištęstumą (šitą prikišo ir kiti), pakartojimus, nuobodulį...

Labiausiai Dostojevskį pradžiugino Valeriano Maikovo straipsnis „Šis tas apie 1846 metų rusų literatūrą“. Kritikas be užuolankų sugretino jį su Gogoliu, bet pabrėžė ir principinį jų kūrybos skirtumą: „Gogolis — neabejotinai socialinis poetas, o ponas Dostojevskis — psichologinis...“

Belinskis, paskelbęs straipsnį apie tų pačių metų literatūrą, nemenkindamas Dostojevskio kūrinių, vis dėlto

prikaišiojo — romanai ištęsti ir nuobodūs. „Jie net nesiklauso, ką kalba Devuškinas, juk kalba Devuškinas, o ne aš, ir jis kitaip kalbėti nemoka. Sako, romanas ištęstas, o juk jame nėra nė vieno nereikalingo žodžio..." — Dostojevskis apgailestaudamas rašė broliui.

Tiek jau to, dėl šitų priekaištų Belinskiui būtų atleidęs. Bet dėl kitų... Dostojevskį smarkiai suglumino ir nuvylė „Antrininko" fantastikos nepripažinimas: „Fantastika mūsų laikais, — teigė Belinskis, — gali egzistuoti tik minkštapročių namuose, o ne literatūroje, ji — gydytojų, o ne poetų rūpestis..."

Štai jau dėl šito reikia pasiginčyti.

Viltys

„Aš nerašau „Skustų bakenbardų". Viską mečiau", — pranešа Michailui. Depresija jo nekankino, nors jautėsi nelaba kaip. Ėdė savimeilė, graužė sąžinę dėl nepripažintų, nepastebėtų aukštų idėjų. Bet nenuleido rankų. Pamažu vėl ėmė krėsti kūrybos karštinė. „Dabar labiau originalios, gyvos ir šviesios mintys prašosi išguldomos popieriuje... Aš rašau kitą apysaką, ir darbas duodasi, kaip kažkada kuriant „Vargo žmones", — gyvai, lengvai ir sėkmingai..."

O po dviejų mėnesių: „Mano nervai manęs nebeklauso". Bet proto ir širdies kūryba tęsėsi. „Palinkėk man sėkmės. Aš rašau „Šeimininkę". Mano ranką vedžioja įkvėpimas, kurio šaltinis tiesiog širdyje..." Bet vis labiau apie save primena nuovargis. „Tu nepatikėsi, — skundėsi broliui. — Štai jau trečius metus dirbdamas literatūrinį darbą jaučiuosi lyg kvaitulyje. Nematau gyvenimo, neturiu kada atsipeikėti... ir aš nežinau, kiek ilgai tęsis šis pragaras..."

Sunkūs geležiniai pančiai žvangtelėjo ant ešafoto lentų. Petraševskį ištempė į priekį, uždėjo ant kojų geležinius žiedus ir ėmė užkalti plaktuku. Sunkiai vilkdamas kojas, jis vis dėlto priėjo prie kiekvieno, atsisveikindamas pabučiavo ir, jau nulipdamas nuo ešafoto, dar kartą atsigręžęs žemai nusilenkė draugams. Tomis paskutinėmis minutėmis jis buvo žavingas ir, atrodo, pirmą kartą dauguma nelaimės draugų pajautė jam ne tik pagarbą, bet ir meilę.

— Ką pageidautumėte pasakyti savo motinėlei? — paklausė žandarų karininkas.

— Pasakykite, kad išvažiavau pasitrankyti po Sibirą valdžios sąskaita...

Jį įsodino į dengtą vežimą, pakinkytą kurjerio trejetu; paskui Petraševskį įlindo feldjėgeris, žandaras atsisėdo prie vežiko; šmiaukštelėjo botagas, ir troika, aplenkusi minią ir kitus ekipažus, pasuko į Maskvos kelią. Kol ji išnyko iš akių, vyravo mirtina tyla.

Aleksandrui Palmui, tik ką išgyvenusiam tragiškąjį farsą, suvaidintą Semionovo aikštėje, paskelbė — jis laisvas ir apskritai galįs... eiti namo. Šis neištvėrė, vyro skruostais plūdo ašaros. „Tesaugo jus Dievas, bičiuliai..." — tik tiek tegalėjo ištarti.

Visus kitus kuriam laikui privalėjo grąžinti į tvirtovę.

Dostojevskis puikiai prisiminė tą 1846 metų pavasario dieną, kai su naujuoju savo bičiuliu, jaunu poetu Pleščejevu užsuko į Volfo ir Beranžė konditeriją prie Policijos tilto — pavartyti šviežių laikraščių. Čia prie Pleščejevo priėjo juodabarzdis — su lietpalčiu, plačiabryle skrybėle ir sunkia lazda rankoje — Pleščejevo pažįstamas. Juodu bemat apie kažką susijaudinę ėmė kalbėti. Nepažįstamasis žmogus kalbėjo greitakalbe, tankiai markstydamasis —

trumparegis. Į akis krito ilgi plaukai, besigarbanoję iš po skrybėlės, maišeliai paakiuose. Niūrus ponas... Dostojevskis atidavė laikraščius ir išėjo į Nevos prospektą. Jau buvo netoli Didžiojo Jūros tilto, kai staiga...

— Leiskite paklausti, kokia jūsų naujosios apysakos idėja? — tarsi iš požemio šalia išdygo tas pats niūrusis ponas. — Michailas Butaševičius-Petraševskis, — prisistatė, kilstelėjo skrybėlę, atidengdamas plačią kaktą. Dostojevskis jau buvo kai ką girdėjęs apie šį ekscentrišką tituliarinį patarėją, tarnaujantį vertėju užsienio reikalų ministerijoje. Apie Petraševskį sklido anekdotai — čia jis vaikštinėjęs su Ispanijos karaliaus apsiaustu ir keturkampiu cilindru, čia kvailiojęs persirengęs moteriškais rūbais... Tačiau nepaisant išdaigų, jis buvo vadinamas apsiskaičiusiu ir protingu. Kartu su Belinskiu paruošė tikrą enciklopediją apie socializmą, nors knygelę pavadino „Kišeniniu užsienio žodžių žodynu". Jame aiškino žodžių „revoliucija", „respublika", „utopija" ir kitų prasmę.

Šiek tiek pašnekėjęs apie „Vargo žmones", Petraševskis pakvietė Dostojevskį apsilankyti pas jį, Pokrovkoje, kur penktadieniais paprastai susirenka jauni žmonės pasišnekučiuoti apie literatūrą, pasiklausyti muzikos, paplepėti apie ligas — suprantama, visuomenės, — apie jų priežastis bei gydymo metodus... Ir išsiskyrė.

Valerianas Maikovas rašė: „...meninė kūryba yra tikrovės atkūrimas; Dostojevskis dabartinei skaitytojų kartai suteikė galimybę pamatyti žmogaus sielos anatomiją, o žmogaus vidaus pasaulio pavaizdavimas — viena svarbiausių epochos būtinybių". Dostojevskis negalėjo sutikti: ne pavaizduoti, o pakeisti žmogaus ir žmonijos vidaus pasaulį — štai tikslas, pašaukimas, meno paskirtis, jo aukščiausia misija. Misija? Būtent — misija... Homeras pavaizdavo savo hero-

jus taip, kad jie tūkstantmečiams užkariavo žmonių sąmonę, — jis parodė idealą ir jau vien tuo pasitarnavo keičiant senovės žmogų; Kristus parodė naujųjų laikų idealą, ir žmonija vėl tapo kitokia... Žodis — didis dalykas, — dar ir dar kartą įtikinėjo pats save.

Dabar visas viltis Dostojevskis siejo su „Šeimininke“.

III

Naivus žmogus

Pastaruoju laiku santykiai su Belinskiu tapo vis labiau įtempti. Tačiau ir susivaidijus su jo bičiuliais, Dostojevskį prie Belinskio traukė. Ir pats Belinskis neištverdavo nebrūkštelėjęs jam raštelio ar nepakviesdamas.

„Svarbiausias klausimas, dėl kurio aš sąmoningai ir nesąmoningai kankinausi visą savo gyvenimą — Dievo egzistavimas“, — prisipažino Dostojevskis.

Pritardamas Belinskio socialistinėms idėjoms, Dostojevskis tarsi paneigė tai, kuo dar visai neseniai šventai tikėjo, nors gal tai buvo ir naiviai vaikiškai suvoktas Dievas. Bet paneigti Kristų jis negalėjo: „liko šviečianti Kristaus asmenybė, su kuria sunkiausia buvo kovoti...“ Kankinio, prikalto prie kryžiaus už teisybę, paveikslas, buvo įstrigęs į jo sąmonę nuo tų laikų, kai tik save prisiminė, su pirmaisiais vaiko sielos sukrėtimais, — pavergė jį kartą ir visiems laikams.

— Paklausykite gi jūs, naivusis žmogau, — lyg pamokslą sakė Belinskis, — paklausykite ir įsidėkite į galvą: mūsų laikais ir mūsų visuomenėje nėra ir neturi būti jokio kito idealo, išskyrus socialistinį. Ar jums teko skaityti socialistų raštus? Perskaitykite nors Lamenė: „Turintieji ausis tegu girdi, turintieji akis tegu jas praveria ir mato — artėja laikas...“

Ir Belinskis sukaitęs aiškino: socializmas — štai kas pabudins žemę, ir tai bus Dievo valia! Dabar socializmas — idėjų idėja, tikėjimo ir žinojimo alfa ir omega.

— Ir nebus turtingųjų, ir nebus vargšų, nei caro, nei pavaldinių, visi žmonės žemėje bus broliai, ir Tėvas-Protas vėl viešpataus, bet jau naujame danguje, virš atnaujėjusios žemės...

— Koks gi jūs ateistas, jūs galbūt ir esate tas tikrasis krikščionis, tik štai...

— Aš — socialistas, — nutraukė Belinskis, — ir tikiu tik viena — socializmu, o ne Kristumi kaip jūs... Patikėkite, naivusis žmogau, patikėkite pagaliau, kad jeigu Kristus gimtų mūsų laikais, jis būtų pats paprasčiausias žmogus. Pritaptų prie socialistų ir eitų su jais.

Su tokiu kompromisu, atrodo, ėmė sutikti ir Dostojevskis: atsirado galimybė nepaneigiant savęs, sąmonėje suderinti tai, kas nesuderinama — krikščionybę ir socializmą.

Kad ir kaip vadintum, vis tiek tai Kristaus valia, Dievo darbas — tik padaręs tokią išvadą, Dostojevskis galėjo toliau bendrauti su Belinskiu. Kristus, perkūręs pasaulį žodžio jėga, — žmogaus idealas. Dostojevskio sąmonėje socializmo, žmonių išlaisvinimo idėja susivijo į visuotinės didybės ir brolybės įgyvendinimo idėją. Žodis ir veikla — ši aistra jį užvaldė visiškai ir ilgam. Gal visiems laikams? Kas žino...

Vis nesiliovė karšti ginčai dėl Puškino. Gogolis — genijus, Gogolis — didis, Dostojevskis kone visą jo kūrybą atmintinai mokėjo — kiek kartų skaitė, o ir pats už daug ką jam turėjo būti dėkingas, — tai tiesa, ir dėl to nėra ko peštis, bet kodėl žeminti Puškiną, kodėl tik vieną Gogolį kelti į „natūraliosios mokyklos“ aukštumas? Argi Gogolis už viską neturi būti dėkingas tam pačiam Puškinui? Belinskis, tiek daug nuveikęs, kad Puškino vardas ir jo idėjos paveiktų kiekvieną, įtvirtinęs jį rusų visuomenės sąmonėje kaip

nacionalinį poetą, kaip liaudies dainių, tuo pačiu Gogolyje regėjo kur kas svarbesnį dalyką — socialinio rašytojo užuomazgas. Belinskis teigė: Gogolis labiau atspindįs laiko dvasią negu Puškinas. Dostojevskis su tuo nesutiko.

Ir dar ginčo objektu tapo Belinskio teiginys, kad mūsų laikais fantastikos vieta tik minkštapročių namuose, o ne rimtojoje literatūroje. Argi svajonės, patys fantastiškiausi sapnai ne tokia pat reali tikrovė, pagimdyta naujų laikų sąlygų, kaip ir socializmo idėja? Argi žmogaus vidaus pasaulis, tegu ir negaluojantis — juk ir ligos socialinės, — ne fantastiškas?

1847 metų vasara prasidėjo staiga, Peterburgui nebūdingais karščiais. Miestas ištuštėjo. Kas tik galėjo, kraustėsi į žaliuosius priemiesčius. Dostojevskis išsinuomavo vilą Pargolove. Rašė romaną „Netočka Nezvanova“, kurį buvo pradėjęs kartu su „Šeimininke“. Tragiškas nepripažinto muzikanto likimas. Genijų vaikiškai įsimyli podukra Netočka. Aristokrato namai, į kuriuos juos nubloškė likimas, naujoji muzikanto draugužė — valdinga kunigaikščio duktė... Slaptingas vaikiškų sielų pasaulis su savo tragedijomis.

Lengvai sekėsi sekti poetišką istoriją. Dostojevskis ėmė jausti pasitikėjimą savimi. Reiškėsi talentinga meistro ranka. Žinoma, žurnaluose perskaitė Grigorovičiaus „Kaime“, Turgenevo „Burmistrą“, Gerceno „Kas kaltas?“ ir tuos kūrinius aukštai įvertino, bet dar labiau įsitikino — jis vis dėlto pirmauja šiuolaikinėje literatūroje.

Nuolat įkalbinėjo brolį persikelti su šeima į Peterburgą. Pamėgo iškylauti, net dalyvavo įvairiose pramogose. Ir sveikata tarsi pagerėjo.

Kartą prireikė neilgam nuvažiuoti į Peterburgą — tuo laiku jis jau nuomavo butą Šilio name, Voznesenskio prospekto ir Mažosios Morskajos gatvių kampe — žinoma,

su vaizdu į cerkvę. Ėjo Isakijaus aikšte ir staiga pajuto kažkur viduje kylantį nepakenčiamą sunkumą. Laimei, šalia atsirado daktaras Janovskis ir parsivedė namo. Dostojevskio būklė buvo sunki. Pulsas nenormalus, kūną tampė konvulsijos. Teko „nuleisti kraują".

Tokio stipraus priepuolio dar nebuvo patyręs.

Nuo pat pirmųjų pažinties su Janovskiu dienų Dostojevskis ėmė smalsiai skaityti medicinos knygas iš jo bibliotekos. Ypač domino literatūra apie smegenų ligas, nervų sistemą, sielos kančias. Jį patraukė ir tuo metu madinga Galio teorija: žmogaus būdas ir polinkiai priklauso nuo jo kiaušo sandaros, nuo gumbų ir įlinkių kiekio, o taip pat nuo jų išsidėstymo. Janovskis tikino — Dostojevskio kaukolė panaši į Sokrato, ir tai rašytojui teikė pasitenkinimo.

Kad tik greičiau sugrįžtų Belinskis! Kad tik greičiau perskaitytų „Šeimininkę" — tai jau nebe abstraktus humanizmas, liaudiškumo romane — su kaupu, — štai atsakymas į kritiko „pamokslą". O „Antrininką" jis dar perrašys, jis dar įrodys! Dar viskas prieš akis!

Pargolove Dostojevskis vėl susitiko su Petraševskiu ir nuėjo į jo „penktadienį". Kiek nustebo, išvydęs savo pažįstamus Pleščiajevą ir Apoloną Maikovą. Susirinko daugiausia jauni, simpatingi, bet įvairaus plauko žmonės. Buvo ir pradedančių literatų. Poetas ir apsakymų autorius Aleksandras Palmas, kilęs iš surusėjusių vokiečių. Poetas Sergejus Durovas, neseniai metęs tarnybą ministerijos kanceliarijoje. Visai jaunas tituliarinis patarėjas, karo ministerijos tarnautojas Michailas Saltykovas — jo pilkos akys rūsčiai į visus žvelgė ir jis visuomet būdavo liūdnas, — taip jį apibūdino Avdotija Panajeva. Penktadienyje „buvo ir šiaip sau karininkų", nerašančių nei eilių, nei prozos: Fiodoras Lvovas, Palmo bičiulis ir bendradarbis, buvęs jūrų

karininkas, dabar užsienio reikalų ministerijos archyvaras Aleksandras Balasoglas, Juodosios jūros karininkas Konstantinas Timkovskis ir gvardijos karininkai Nikolajus Grigorjevas bei Nikolajus Mombelis, jauni mokslininkai Nikolajus Mordvinovas ir Vladimiras Miliutinas bei dar visiškai jaunutis dvidešimtmetis teisininkas Vasilijus Golovinskis. Visi krūvon susirinkdavo, regis, retai. Susiburdavo ne tik pas Petraševskį, bet ir pas kitus.

Kalbėjo apie Furjė, apie muziką, komunizmą, literatūrą — žodžiu, apie daug ką, kas jaudino plačių pažiūrų jaunus žmones — karštagalvius, dorus, nualintus pabodusios tarnystės, trokštančius intelektualinio bendravimo. Labiausiai į Petraševskio namus juos viliojo biblioteka. Tarnaudamas vertėju vidaus reikalų ministerijoje, Petraševskis dažnai dalyvaudavo užsieniečių procesuose ir aprašant jų turtą, ypač bibliotekas. Jis pasiimdavo sudominusias knygas, pakeisdamas jas kitomis. Taip sukaupė unikalią kolekciją.

Tačiau „penktadieniai“ Dostojevskio nesuviliojo — nieko įdomaus! Viskas jau girdėta!

Tuo laiku į Peterburgą persikėlė brolis Michailas. Reikėjo padėti įsikurti.

Peterburgo naktys

Jau visas mėnuo, kaip Belinskis Peterburge, o Dostojevskio vis nepasikviečia! Lįsti pačiam nesinorėjo. Girdėjo, sveikatos užsienyje nepataisė. Parsivežęs ilgą tamsiai mėlyną paltą ir gana keistai su juo atrodąs...

Girdėjo ir tai, kad „susitikęs su Europa“ Belinskis dar labiau įsitikinęs: Vakarai tegali būti tik liberalų idealu, Europa negalinti išspręsti laisvės, lygybės, brolybės klausi-

mų. Jeigu rusų visuomenė ten matanti socialinį idealą, vadinasi, idealu ji pripažįstanti kapitalizmą, buržua pasaulį...

Vieną vėlyvą rudens dieną, apie trečią po pietų, Dostojevskis kaip paprastai žingsniavo gatve ir prie pat Znamensko cerkvės kaktomuša susidūrė su Belinskiu. Abu kiek sutriko.

— Buvau išėjęs pasivaikščioti, jau namo grįžtu, — paaiškino Belinskis. — Aš čia dažnai vaikštau, — galvos mostu parodė statomą Nikolajaus stotį. — Pagaliau ir mes turėsime bent vieną geležinkelį.

Kalbėjo paprastai ir nuo tų žodžių Dostojevskiui pasidarė gera. Jie ėmė žingsniuoti drauge.

— Štai užkas kape, — staiga liūdnai tarė Belinskis, — tada susigriebs, tada supras, ko neteko... Visiems mums lemta neilgai gyventi, o Rusija — amžina, gal tūkstantmečius atlaikys. Mes norime viską kuo greičiau patirti, o jai nėra kur skubėti. Kokie mes nekantrūs, ir atrodo — laikas be galo lėtai slenka, o juk iš tikrųjų — spėriai, baisiai spėriai...

Kažkas jį neramino. Apie literatūrą jiedu nekalbėjo.

Atėjo 1848-ieji. Netrukus Dostojevskio ausis pasiekė gandai — kritikas prastai vertinąs jo kūrybą. „Šeimininkė“ didžiausias niekalas, kiekvienas naujas Dostojevskio kūrinys naujas nuosmūkis. „Išpūtėm mes burbulą su tuo Dostojevskiu — genijumi! Aš, pirmasis kritikas, tapau asilu kvadrate!“ — rašęs jis Anenkovui. O laiške Botkinui „Šeimininkę“ išvadinęs „menkysta“.

Dostojevskis nenorėjo tuo tikėti.

Ir štai išėjo trečias „Sovremennik“ numeris. Belinskio straipsnis „Žvilgsnis į 1847 metų rusų literatūrą“. Dostojevskis dabar galėjo apie „Šeimininkę“ perskaityti, kas parašyta juodu ant balto: „...Ne tik mintis, bet ir pats sumanymas, šiaip labai įdomios apysakos, liko ir pasiliks paslaptimi mūsų protui, kol autorius nepaskelbs šios keistos ir

vingrios jo fantazijos mįslės būtiniausių paaiškinimų ir komentarų. Kas tai — piktavališkumas ar talento skurdas?.. Nežinom... Keistas dalykas! Nesuprantamas!.."

Ir pasaulis apsivertė...

Artėjo baltųjų naktų metas, ir jis vis dažniau ir dažniau nebeištvėrė vienas savo kambaryje. Vaikščiojo prieblandos gaubiamomis Peterburgo gatvėmis, užklysdavo į keistus paslaptingus užkampius, iš kurių sunkiai begalėdavo išsigauti.

Dvidešimt šešeri metai... Jam atrodė — jau senis, viską matęs ir viską patyręs: ir artimųjų mirtį, ir meilę be atsako, ir neaiškaus likimo žaidimus, ir genijaus šlovę, ir pagaliau vienišiaus liūdesį, baisią tuštumą... „Antrininką" išjuokė, „Šeimininkę" iškeikė, o prieš akis — tuštuma! Jokio sumanymo, jokios idėjos, kuri patenkintų bent jį. Ir kam rašyti, kam gyventi?

Dar gerai, kad tuo laiku šalia buvo toks pat, kaip jis svajotojas, draugas, poetas, tylus, kuklus, visai dar berniūkštis Aleksejus Pleščejevas. Tais metais jie stipriai susidraugavo ir kartu klajodavo po Peterburgą. Jis lankė Petraševskio „penktadienius", karštai tikėjo gėrio pergale — buvo linkęs net pasiaukoti, kad tik priartintų tą laiką.

O naktys — nuostabios. Jiedu ėjo Jekaterinos kanalo pakrante ir staiga netoliese išvydo jauną moterį. Ji stovėjo, atsirėmusi į tvorelę, ir, regis, verkė. Vyrai norėjo nuraminti, padėti, bet, matyt, jų išsigandusi, moteris mikliai nužingsniavo — blyškiose sutemose nušmėžavo balta suknelė...

Kodėl jų nepalaukė? Juk norėjo paguosti... Ir ji būtų likusi jiems dėkinga...

Dostojevskis šyptelėjo: jeigu jis būtų jaunesnis... karštoje galvoje bemat gimtų visas romanas. Bet dabar jau senas ir nebe svajotojas... Ir vis dėlto, kad ir kas tu būtum,

nakties vaiduokle, — tegu šviesus tau būna dangus, tenudžiūsta tavo ašaros, te šypsena žydi tavo lūpose, ir tave garbins už tą šviesią minutę, kurią padovanojai kitai vienišai širdžiai...

Pažadino senutė, atėjusi aptvarkyti kambario. Diena buvo šlykšti, žemai virš miesto kybojo slegiantis rūkas.

Netrukus išgirdo žinią — mirė Belinskis.

Tą pačią dieną, 1848 metų gegužės 28-ąją, Dostojevskį ištiko stipriausias nuomaris. Gydytojui neliko abejonių, kad ši baisi liga, vadinama „šventąja“, būdinga kone visiems didiems žmonėms — juk epilepsija sirgo Mahometas, Napoleonas, — kad jo bičiulis šios ligos jau niekada nebeatsikratys.

Belinskį palaidojo už draugų surinktus pinigus. Įžymiojo kritiko biblioteką nutarė parduoti loterijoje — vis bus šiokia tokia parama šeimai, pakliuvusiai į dar didesnį vargą.

Gyvenimas — dovana

Ateitis atrodė miglota, ir jis tikriausiai ilgai būtų kankinęsis, bet... Įvykiai klostėsi audringai ir neįtikėtinai: jau 1848 metų vasario pabaigoje po Peterburgą pasklido žinia apie barikadas Paryžiuje, apie karaliaus Lui Filipo pabėgimą, karaliaus sosto sudeginimą. Prancūzijoje paskelbta respublika. Teliko praktiškai įgyvendinti šūkį „Laisvė, lygybė, brolybė“. Revoliucija persimetė į vokiečių žemes, apėmė Austrijos imperiją. Respublikomis tapo Venecijos ir Neapolio karalystės. Pjemontas ir Florencija sukilo prieš austrų užkariautojus.

Petraševskio „penktadieniai“ darėsi vis triukšminges-

ni. Gausus vyrų būrys vargiai betilpdavo nedideliame kambaryje. Petraševskis buvo aršus Šarlio Furjė, prancūzų filosofo socialisto utopisto, pasekėjas. Furjė įsivaizduojamoje harmoningoje visuomenėje turėjo gyventi žmonių bendruomenės su bendra nuosavybe ir kita.

Savo dvare, kuris buvo Novolagodos apskrityje, Demorovkoje, — jame dirbo 250 baudžiauninkų — Petraševskis jau bandė pastatyti falansterį (savotišką pastatą komunai), kuriame turėjo vyrauti Furjė dvasia. Tačiau praėjusią žiemą falansterį padegė. Petraševskis padarė išvadą — dar reikia ilgai ir atkakliai darbuotis, kol valstiečiai galiausiai perpras Furjė mokymą...

Dostojevskis netikėjo vienokiais ar kitokiais humaniškais bandymais. Tuščios kalbos, jeigu žmonės liks baudžiauninkais! Jis pats jau 1844 metais atsisakė visų dvarininko teisių, nors už tai giminės ir prikaišiojo — girdi, negerbi tėvų atminimo... Belinskio ratelio patirtis, nusivylimas socialistinėmis utopijomis skatino Dostojevskį ironiškai vertinti ir utopinius naujųjų draugų svaičiojimus. Jo dvasia troško veiklos, bet ką daryti — šito dar nežinojo. Tačiau negalėjo sėdėti sudėjęs rankas.

— Vakaruose baisus vaizdas. Braška ir griūva amžinai viešpatavusi tvarka. Tai — pamoka. Aš manau, kad ši krizė istoriškai būtina, tai tautų gyvenimo keitimosi būsena, pagaliau atverianti kelią į geresnius laikus, — kalbėjo Dostojevskis.

Europos įvykiai sujaudino jaunus karštagalvius. Jie dar aiškiau išvydo Rusijos kasdienybę. Dostojevskis buvo viskam pasiryžęs, tačiau toli gražu nežinojo atsakymo į klausimą — kokie turi būti kovos tikslai?

— Politiniai klausimai mane nelabai domina, — karštai ir nuoširdžiai aiškino jis bičiuliams. — Man iš tikrųjų vienas ir tas pats, kas juos valdys — Lui Filipas, koks

Burbonas ar respublika. Kam nuo to bus lengviau? Žmonės, pašūkavę skambias frazes, vėl dirbs senąjį darbą, duodantį pelną tik buržua, o jų gyvenimas nė per plauką nepagerės. Aš netikiu žaidimais senomis politinėmis formomis ir jų nauda.

Reikalinga kažkokia kita, visiškai nauja idėja. Kokia? Į tą klausimą jis irgi negalėjo atsakyti. Jeigu ne „Antrininko" ir „Šeimininkės" nesėkmė, išjudinusi pamatus tikėjimo Žodžio galia pertvarkyti pasaulį, galbūt ir žinotų.

— Valstiečių išvadavimas, be abejo, bus pirmas žingsnis į didingą ateitį, — kartą tyliai tarė Dostojevskis. Kažkas pasijuokė: ar verta viltis, kad caras išlaisvins valstietį?

— Reikia ne viltis, o kažką daryti, kad caras pagaliau suprastų: žmonės — jo vaikai, jau suaugę vaikai, verti laimės. Kitkuo aš netikiu, — griežtai pridūrė Dostojevskis.

— O jeigu valstiečių kitaip nepavyktų išlaisvinti ir vienintelis kelias — sukilimas? — kažkas paklausė.

— Jei sukilimas, tai sukilimas! — šūktelėjo Dostojevskis.

Dauguma „penktadienių" dalyvių, ypač karininkai, laikė save tiesioginiais dekabristų darbų tęsėjais ir jų patriotizmas tampriai siejosi su valstiečių išlaisvinimo idėjomis.

Petraševskis pirmenybę teikė teisėsaugai, nes baudžiava liečianti tik dalį gyventojų, o teisybės trokšta visi šalies piliečiai. „Mes čia, savo šalyje, pradėsime pertvarką, o ją baigs kiti, kitose šalyse. Rusijos ir rusų laukia didinga ateitis".

Dostojevskis aistringai priešgyniavo Petraševskio teiginiui apie Rusijos vaidmenį.

Ginčai begaliniai. Nė vienu klausimu petraševskininkai nepriėjo bendros nuomonės.

O netrukus tarp jų atsirado naujas žmogus, kuris daug ką pakeitė visų gyvenime.

Grįžęs iš Europos turtingas gražuolis Nikolajus Spešnevas, Dostojevskio žodžiais tariant, buvo „aristokrato, Einančio į demokratiją, tipas“. Aukštas, tamsaus gymio, plaukai užkritę ant pečių, didelės pilkos akys. Visuomet šaltas ir paslaptingas, ramus ir ironiškas. Nepaprastą įspūdį darydavo moterims. Kursko gubernijoje turėjo dvarą ir 500 vyriškų sielų, gyveno be rūpesčio ir gebėjo mėgautis romantiškomis istorijomis. Svečiuodamasis pas bičiulį, įsimylėjo jo žmoną, „nuostabią lenkę“, kuri kartu su juo pabėgo į užsienį, pagimdė sūnų ir nusinuodijo iš pavydo. Apskritai, svarbiausia — ne moterys. Užsienyje jis tyrinėjo slaptų draugijų veiklą, rengėsi pats vadovauti Rusijos revoliucijai.

Spešnevas karštai ragino propaguoti socializmą, ateizmą, terorizmą. Europoje susipažinęs su utopiniu socializmu, jį atmetė. „Komunistų manifestas“ padarė didesnį įspūdį. Spešnevas siūlė rengtis ginkluotam sukilimui, pirmiausiai įkuriant kovines teroristines grupes.

Petraševskis nepritarė tokiam metodui. Spešnevas laikėsi savo — reikia budinti tautą!

Achšarumovas, keliaudamas po pietų Rusiją, jau žvalgėsi, ką būtų galima įtraukti į bendrą darbą. Išvados nedžiugino. Dostojevskis siūlė užmegzti ryšį su sentikiais.

1848 metų gruodį „sąmokslininkų“ būryje pasirodė dar vienas keistas atvykėlis: Rafailas Čiornosvitovas, Uralo aukso pramonininkas, buvęs karininkas. Išėjęs į atsargą, tarnavo ispravniku (apskrities policijos vadu) ir malšino Permės valstiečių maištus. Čiornosvitovas domėjosi, ar Peterburge egzistuoja kokia slapta draugija, nes norėjo jos veiklai skirti savo milijonus. Spešnevas ir Petraševskis karštai pritarė jo ketinimams ir tuo pačiu smalsavo, ar Ura-

lo valstiečiai sukiltų, kaip sukilo Pugačiovo paraginti kaimiečiai. Ypatingai vieni kitais nepasitikėjo (Dostojevskis bemat pareiškė: Čiornosvitovas — šnipas!), o po ginčo su Spešnevu ir Petraševskiu, kurie pasisakė už legalias visuomenės pertvarkymo formas, Čiornosvitovas išvažiavo į Uralą. Taip ir nepaaiškėjo paslaptis — ar jis šnipas, ar ne?

Atsirasdavo ir bemat dingdavo ne vienas. Kartą į „penktadienį" Fiodoras atsivedė brolį Michailą. Brolis nuobodžiavo, dar porą kartų atėjo ir — sudie.

Laikai buvo neramūs, įtampa vis augo — Peterburgas tarsi ir pamiršo triukšmingus balius, susirinkimus, ginčus. O petraševskininkai gyveno po senovei. Net vieno būrelio nario — Saltykovo — areštas 1848 metų balandį jų neįbaidė: jaunasis rašytojas paskelbė „Painią bylą", gana silpną kūrinį, tačiau cenzūra vis dėlto manė jį esant kenksmingą! Saltykovo nesukaustė grandinėmis, o išsiuntė tarnauti į Viatką.

Atrodo, Dostojevskis iki kaklo buvo paniręs į naują sferą. Jaunystė — galinga jėga: užteko laiko ir nervų naktimis rašyti, dienomis bėgioti po redakcijas, vakarais nueiti į teatrą, svajoti. Siautėjo cholera. Vasarą epidemija atslinko ir į Peterburgą. Kasdien mirdavo apie 500 žmonių. Kartą gatvėje tiesiog prie Dostojevskio kojų pargriuvo žmogus. Nieko nepaisydamas, pakėlė, parvedė namo.

Iš galvos neišėjo reginys prie Jekaterinos kanalo. Poetiška istorija apie fantasto svajoklio susitikimą su jauna mergina pamažėl klostėsi į apysaką „Baltosios naktys". Triūsė ir prie „Netočkos Nezvanovos", jau išėjo apsakymai „Ponas Prochorčinas", „Silpna širdis", „Svetima žmona", „Eglutė ir velnias", „Pavydus vyras"... Labai jo nebekeikė — apsiprato, ar kas? Bet nelabai ir gyrė. Svajojo parašyti ką nors nauja, stiprų, kad pasaulis...

Metai prasidėjo audringais įvykiais Europoje, o pasi-

baigė tyliai, tarsi nieko ypatingo nebūtų įvykę ir žadėdami — nieko ypatingo nebus.

Dostojevskis vis labiau susidraugavo su Spešnevu. „Mano Mefistofelis“ — dabar jau taip jį vadino.

1849 metų kovo mėnesį pagaliau pasisekė gauti Belinskio laiško Gogoliui kopiją — Pleščejevas sugebėjo jį persirašyti Maskvoje ir atsiųsti į Peterburgą. Dostojevskis jau buvo girdėjęs apie tą laišką, kritiko parašytą iš užsienio, bet savo rankose neturėjo. O dabar skaitydamas tarsi gyvą prieš akis išvydo Belinskį. Laiškas padarė didelį įspūdį — labai tiesus ir atviras. Su kai kuriais teiginiais ir išvadomis sutiko, kai kam, kaip ir anksčiau, nepritarė. Gogolio „Rinktinių vietų iš susirašinėjimo su draugais“ Dostojevskis teskaitė tik ištraukas, o ne visą kūrinį, todėl negalėjo spręsti, kuris teisus — rašytojas ar kritikas. Belinskis kažkodėl labai jau karštai reagavo į tas „Rinktines vietas...“

Laiško nekantraudami laukė petraševskininkai ir Dostojevskis pažadėjo jį perskaityti artimiausią penktadienį.

Balandžio 15 dieną pažadą tesėjo. Laiškas sukėlė visuotinį susižavėjimą. O kitą penktadienį, balandžio 7-ąją, Dostojevskis pas Petraševskį neatėjo (ten buvo surengti pietūs Furjė garbei): Petraševskis seniai jį dirgino, tyčiodamasis iš tikėjimo, kartą Kristų išvadino demagogu, nesėkmingai baigusiu gyvenimą... Dostojevskis nutarė: gana! Tokių žodžių niekam neatleis! Dostojevskis jau seniai ragino Spešnevą atsiskirti nuo Petraševskio ir įkurti savo slaptą draugiją.

Ir štai išėjo verbuoti naujų narių. Pirmiausia užsuko pas seną bičiulį Apoloną Maikovą. Pasikalbėjo, liko nakvoti.

— Jūs tikriausiai suprantate, kad Petraševskis — tauškalius, nerimtas žmogus ir kad iš jo ketinimų nieko

doro nebus. Todėl keliese nutarėme atsiskirti ir įkurti savo slaptą bendriją, su slapta spaustuve knygoms ir net žurnalui spausdinti. Štai mūsų jau septyni: Spešnevas, Murdvinovas, Monybelis, Pavelas Filipovas, Grigorjevas, Vladimiras Miliutinas ir aš. Aštuntuoju pasirinkome jus. Ar norite įstoti į šią draugiją?

— O koks jos tikslas?

— Žinoma, įvykdyti Rusijoje perversmą.

„Ir pamenu, — po daugelio metų apie tą naktį pasakojo Apolonas Maikovas, — Dostojevskis sėdėjo lyg Sokratas prieš savo mokinius, su naktiniais marškiniais, neužsegta apykakle, pakiliai kalbėjo apie būsimo darbo šventumą, apie mūsų pareigą išgelbėti tėvynę..."

— Taigi, ne? — pagaliau paklausė.

— Ne, ne ir ne!

Rytą, išgėręs arbatos ir jau rengdamasis išeiti, Dostojevskis pasakė:

— Apie tai niekam nė žodžio, gerai?

— Savaime suprantama.

Balandžio 23 dieną namo grįžo prieš rytą — buvo pas Nikolajų Grigorjevą, aptarė naujojo būrelio veiklą. Tuoj atsigulė — jautėsi be galo pavargęs, o ir visą vakarykštę dieną lijo lietus, jis permirko ir neabejojo — griebs liga. Bemat užmigo. Staiga — ar tik nepasivaideno? — per miegus išvydo po kambarį vaikščiojančius keistus žmones ir net išgirdo — už kažko užkliuvęs, žvangtelėjo kardas... Pabandė plačiau praplėšti akis ir staiga visiškai aiškiai išgirdo: „Kelkitės!" Prie lovos stovėjo du: vienas gražiais bakenbardais — pristavas ar kvartalinis, kitas — mėlynais papulkininkio epoletais.

— Kas atsitiko? — pagaliau šiaip taip paklausė.

— Įsakius... vykdau mane siuntusio...

Prie durų kareiviai. „Štai kas...“ — viską suprato.

— Renkitės. Mes palauksime, — maloniu baritonu kone išdainavo papulkininkis, ir nekviestieji svečiai ėmė raustis po jo knygas ir rankraščius. Pristavas net įlindo į krosnį, pypkiakočiu pabeldė į padą. Žandaras karininkas, atsistojęs ant stalo, taikėsi palypėti ant krosnies, bet neišsilaikęs tėkštelėjo ant grindų. Užtikęs ant stalo seną penkiakapeikį, pristavas ėmė atidžiai jį tyrinėti.

— Gal netikras? — pasidomėjo Dostojevskis. Jis jau spėjo apsirengti.

— Hm... Šitą dar patikrinsim, — ir įsikišo kišenėn.

Jį nuvedė į III skyrių prie Fontankos, netoli Vasaros sodo, kur jau buvo nemažai „penktadienininkų“. Atvesdavo vis naujų.

— Še tau, boba, ir šventas Jurgis! — kažkas ištarė. Dostojevskis prisiminė: iš tiesų, juk jau balandžio 23-oji. Nelauktai netikėtai tarp areštantų išvydo savo brolį Andrejų: iš karto suprato — suėmė per klaidą, juk nusidėjėlis tik jis, Fiodoras. Gaila Andrejaus, tačiau išsiaiškinę jį paleis, o štai jeigu areštuotų Michailą, visai būtų ne kas: šeima, vaikeliai, o ir pats dažnai sirguliuoja...

Pamažu apsipratę, susispietė prie pono, sąraše žyminčio, kas jau suimti. Prie Antonelio pavardės išvydo nežymų prierašą: „Agentas“.

— Tai štai tu koks, mažasis, kuklusis žmogeliuk! Bent žinosime, kam turime būti dėkingi...

Tą naktį areštavo 37. Su suimtaisiais elgėsi pabrėžtinai mandagiai, sočiai pavalgydino. Pagaliau pasirodė trečiojo skyriaus viršininkas generolas Dubeltas — pailgo veido, nukarusiais ūsais žmogėnas.

— Neatsistebiu, ponai, kad dar yra tokių besmegenių, kurie nori žaisti maištininkus! Švenčiausia kiekvieno doro žmogaus pareiga — mylėti savo Tėvynę.

Ir taip toliau.

— Viską išsiaiškinsim. O kolei kas teks jus nugabenti į Petropavlovsko tvirtovę.

Pagaliau gegužės 6 dieną jį išvedė iš kazemato, nulydėjo į baltą dviaukštį namą — ten posėdžiavo tyrimo komisija. Kaltinimai, parodymai, tardymai... Jis laikėsi vyriškai, nelengvino savo dalios kitiems versdamas kaltę. Gal net atvirkščiai. Girdėjo — kai kas neišlaikė, žeminosi, keikė save ir draugus.

Komisijai, kurioje buvo kunigaikštis Dolgorukis, Dubeltas, kunigaikštis Gagarinas, generolas Rostovcevas, pirmininkavo tvirtovės komendantas generolas Nabokovas. Nabokovas manė: jeigu jau uždarė į tvirtovę, tai ir kaltas, kam tie visi tyrimai?..

Rostovcevas — caro numylėtinis, karo mokyklų valdybos štabo viršininkas, buvo savitai įžymus žmogus: jaunystėje — aktyvus dekabristų Šiaurės draugijos narys, o likus dviem dienom iki gruodžio 14-osios pranešė Nikolajui I apie rengiamą sukilimą.

Jis tuoj pat pasiūlė Dostojevskiui viską atvirai iškloti. Dostojevskis atsakinėjo išsisukinėdamas. Rostovcevo kantrybė baigėsi: „Negaliu patikėti, kad žmogus, parašęs „Vargo žmones“, išvien su tais nedorėliais. Ne, ne, tai neįmanoma! Jūs menkai kaltas, ir aš esu įgaliotas pasakyti paties valdovo nuomonę — jums bus atleista, jeigu geranoriškai viską papasakosite“.

Dostojevskis tylėjo.

Jį apkaltino nusikalstama laisvamanybe, priešįstatymine veikla, nusižengimu valdovui ir tėvynei.

— Mane kaltinate, kad aš skaičiau straipsnį „Belinskio susirašinėjimas su Gogoliu“. Taip, aš skaičiau šį straipsnį, bet ar mano įskundėjas gali pasakyti, kurio susirašinė-

jusiųjų pusėje aš buvau? Visuomet jaučiau pačią nuoširdžiausią meilę Tėvynei. Aš geidavau jos gerovės ir permainų, aš liūdėjau dėl daugelio piktnaudžiavimų. Bet visų mano politinių svajų pagrindas — laukti permainų iš patvaldystės. Aš tenorėjau tik vieno — kad nebūtų slopinamas nė vieno žmogaus balsas, ir kad pagal galimybes būtų išgirstas kiekvieno žodis...

Tardymai ir pasiaiškinimai ištampė nervus. Bet nieko nepadarysi — toks gyvenimas. Gyvenimas ir kova. Už save, draugus, už teisę likti žmogumi ir piliečiu net vilkint purviną areštanto drabužį.

Andrejų seniai išleido. Suėmė Michailą. Fiodoras kovojo ir už jį. Baigus tyrimą, brolis irgi atgavo laisvę. Fiodorui lyg akmuo nuo širdies nukrito. O už savo žygius buvo pasirengęs atsakyti. Prieš Tėvynę. Prieš Dievą.

Gerai, kad leido skaityti, rašyti. „Laiko veltui neleidžiu: sugalvojau tris apysakas ir du romanus. Vieną jau rašau... Sunkiausias laikas temstant..." — rašė Michailui.

Skaitė Šekspyrą, Bibliją, paskutinį „Otečestvennyje zapiski" numerį, metropolito Dmitrijaus Rostovskio raštus. Štai jau tris mėnesius nematė saulės, žalių lapų virš galvos. Kas laukia? Tremtis? Ar toli? Ar ilgam?

Rugpjūtį leido pasivaikščioti po sodą — didžiausia laimė: septyniolika medžių, saulė... Leido ir žvakę vakarais užsidegti, o tai reiškė — galima rašyti. Jau kitas gyvenimas!

Jis rašė naują romaną — „Vaikišką pasaką" (galiausiai romanas virto apsakymu „Mažasis didvyris" ir buvo paskelbtas po aštuonerių metų). Tai pasakojimas apie berniuko širdyje gimusį nuostabų, tyrą meilės jausmą.

Lapkričio 16 dieną paskelbė nuosprendį:

„Karo teismas pripažįsta teisiamąjį Dostojevskį kaltu tuo, kad jis, gavęs kopiją nusikalstamo literato Belinskio

laiško, skaitė jį susirinkimuose. Dostojevskis buvo pas teisiamąjį Spešnevą, kai ten buvo skaitomas poručiko Grigorjevo kūrinys, pavadintas „Kareiviškas pokalbis“. Už nepranešimą karo teismas nuteisia dimisijos inžinierių poručiką Dostojevskį... atimti laipsnį, visas nuosavybės teises ir nubausti mirties bausme sušaudant“.

Generolas auditorius pasiūlė pakeisti teismo sprendimą: „... atimti visas turtines teises ir ištremti aštuoneriems metams į katorgą...“

Ant generolo auditoriaus rašto Nikolajus I brūkštelėjo:

„Ketveriems metams, o paskui — eiliniu...“ Tiesa, su esminiu papildymu: „Paskelbti tą minutę, kai jau viskas bus paruošta mirties nuosprendžiui įvykdyti“.

Ilgos laukimo dienos. Pagaliau gruodžio 22-ąją, 7 valandą ryto, juos išvedė į tvirtovės kiemą, pasodino į policijos karietą ir išvežė į Semionovo aikštę, kur jau viskas buvo parengta tragiškajam farsui.

„Gyvenimas — dovana, gyvenimas — laimė“, — tą pačią dieną rašė broliui. Jis stengėsi suvokti, kas įvyko baisiąją egzekucijos valandą. „Toji galva, kuri kūrė, gyveno vien dėl kilniausio meno, kuri suvokė didžiausius dvasios poreikius ir juos puoselėjo, toji galva jau nukirsta nuo mano pečių... O gal kada nors... prisiminsim mūsų aukso metus, mūsų jaunystę ir viltis mūsų, kurias aš šią akimirką su kraujais raunu iš savo širdies ir laidoju jas... Verčiau 15 metų kalėjime, bet su plunksna rankose“. Ir svarbiausia: „Širdis ir tas pats kūnas, ir kraujas, kuris tebegali ir mylėti, ir kentėti, ir gailėtis, ir atminti, o tai — vis dėlto gyvenimas“.

Po dviejų dienų juos apvilko kelioniniais areštantų drabužiais, puskailiniais ir veltiniais. Dostojevskiui leido

pasimatyti su Michailu. Vyresnysis brolis verkė, jo lūpos virpėjo. Fiodoras buvo ramus.

Kalėdų naktį, lygiai 12 valandą, Dostojevskį pirmą kartą sukaustė pančiais. Kartu su Durovu ir Jastržembskiu išvedė į gatvę, pasodino į roges. Šalia — žandarai. Laukė tolimas kelias. Pažįstamos gatvės, apšviesti langai. Daužėsi širdis: degė eglutės, sklido muzika, sukosi poros. Gyvenimo šventė.

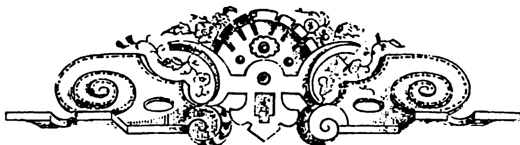
Pro šalį, pro šalį — į ilgą kelią, į tamsų tolį...

GYVENIMAS

Branginkite gyvenimą, saugokite sielą, tikėkite tiesa. Bet ne prieplaukos ieškokite, nes taip baisiai lengva išklysti iš kelio.

Fiodoras Dostojevskis

I

Žmogaus paslaptis

Ir nurūko žirgai į tolį, per visą begalinę, neišmatuojamą, akimis neaprėpiamą Rusiją. Kelias, kelias, kelias... Tai lygių lygiausias, tai sniego gurvoliais užverstas taip, kad nors pasiusk — jokios prorėžos nematyti. Šalta saulė ar mėnuo virš galvos, retkarčiais sumirga tolimų kaimų žiburėliai...

Šliselburge išgėrė arbatos ir vėl į kelią. Tiesa, dabar, ačiū Dievui, persodino į dengtas roges. Per Peterburgo, Novgorodo, Jaroslavlio gubernijas, o tada — per Vladimiro, Nižegorodo, Kazanės, Viatkos, Permės... Retsykiais pasitaikydavo nedideli miesteliukai, kaimeliai — kone visi, kas gyvas, išpuldavo pažiūrėti, kas gi čia važiuoja? Šaltis darėsi vis aršesnis. Vienintelis džiaugsmas, kad ir retai išpuolantis, — pakelės smuklė su karšta arbata.

Uralas pasitiko baisiausiais sniegynais. Dostojevskis, jo paties žodžiais tariant, „peršalo iki širdies“. Degė dar Petropavlovsko tvirtovėje ant veido ir burnoje atsivėrusios skorfuliozės žaizdos. O ir kitiems buvo ne pyragai: Durovas nušalo rankų ir kojų pirštus, Jastržembskis — nosies galiuką. Vis dažniau tekdavo patiems tempti roges iš sniego sąvartynų.

Vieną dieną per baisią pūgą išvydo stulpą, žymintį Europos ir Azijos ribą. Ir Dostojevskį toks liūdesys staiga apėmė, kad net apsiašarojo: praeitis išnyko rūke, prieš akis — Sibiras, nežinomybė...

Šešioliktąją kelionės dieną tolumoj supilkavo tvirtovės bokštai, soborų kupolai — Tobolskas. Tamsioje purvinoje raštinėje juos iškratė, atėmė pinigus, o iš Dostojevskio — ir romo butelį, kurį buvo kažkaip nusipirkęs Kazanėje, ir uždarė siauroje šaltoje, visiškai tamsioje kameroje. Už sienos girdėjo šūksnius — iš visko sprendžiant, vyrai žaidė kortomis ir taip keikėsi, kad net širdis stingo. Išdidusis, visiems įspūdį darąs Jastržembskis, nulindęs į kampą, kažko ėmė krapštytis. Krapštėsi kažkaip įtartinai — Dostojevskis neapsiriko: nelaimės draugas nusprendė nusižudyti. Jastržembskis negalėjo atsiminti, ką jam tada sakė Dostojevskis, bet visam gyvenimui įstrigo kita. „Prisimenu tą sunkią akimirką tik todėl, — vėliau savo atsiminimuose rašė jis, — kad turėjau galimybę arčiau pažinti Dostojevskio asmenybę. Jo mielas ir nuoširdus pašnekesys išgydė mano neviltį ir pažadino viltį“.

Sugirgždėjo mediniai skląsčiai — atnešė žvakę, degtukų ir arbatos. Karštas viralas kaliniams atrodė saldesnis už nektarą. Be to, Dostojevskis vis dėlto sugebėjo paslėpti porą cigarų. Vaišinosi dūmu ir ilgai kalbėjosi.

O kitą dieną, išsirūpinusios leidimą, juos aplankė Natalija ir Praskovja — dekabristų Fonvizino ir Anenkovo žmonos. Apie tokią likimo dovaną negalėjo net pagalvoti. Moterys atsisakė Peterburgo prabangos, savanoriškai atvyko į tremtį pas savo vyrus. Kaip jų negerbti! Paguodė naujokus, atsisveikindamos kiekvienam padovanojo po Evangelijos knygą.

Dostojevskis čia įžvelgė lemties ženklą. Švelnių rankų išsaugota Evangelija sušildė jo krūtinę ir tarsi įskėlė vilties kibirkštį.

Šešias dienas jie praleido Tobolsko tvirtovėje. Pasisekė pasimatyti ir su Spešnevu — jį vežė tuo pačiu etapu.

O tada Dostojevskį ir Durovą vėl įkišo į roges, su-

skambo varpeliai — pirmyn! Dabar jau — į Omską. Jastržembskio laukė kitas kelias — į Jekaterinos spirito varyklą Tarsko apygardoje.

Majoras Krivcovas pirmiausia Dostojevskį ir Durovą išvadino kvailiais bei girtuokliais ir tada pareiškė: „Dabar aš jūsų caras ir Dievas!“

Kalinius nuvedė į sargybinę, nukirpo plaukus. Kelionės grandines pakeitė nuolatinėmis. Ir štai jau jie kaip visi — juosvai pilkais vatinukais su geltonu tūzu ant nugaros.

„Tai buvo pragaras“, — rašė Dostojevskis. Iš visos Rusijos suvaryti vagys, prievartautojai, žudikai, pinigų padirbinėtojai randais išvagotais veidais... Naujokams davė po gultą, sukaltą iš trijų lentų, šiaudų čiužinius, pilnus blakių ir kitokio gyvio.

„Štai mano prieplauka. Ilgiems metams...“ — pagalvojo.

Dostojevskį įtraukė į „Tremtinio žinialapį“:

„Išorės žymės: veidas švarus, baltas, akys pilkos, plaukai šviesiai rusvi, ant kaktos virš dešinio antakio nedidelis randas (vieno priepuolio atminimo ženklas); kūno sudėjimas tvirtas; tikyba pravoslavų; ūgis 2 aršinai 6 verškai; viengungis.

Kokį moka amatą: juodadarbis, raštingas...“

Trečią dieną juodadarbį Dostojevskį pristatė prie darbo. Tai buvo vienintelis išsigelbėjimas — kitaip būtų išprotėjęs. Apdegindavo ir trupindavo alebastrą — darbas neatrodė labai sunkus, nors, žinoma, jis nespėdavo su katorgos senbūviais. Dirbo tyliai, pakęsdamas patyčias. Paskui dirbtuvėse suko tekėlo ratą — čia buvo sunkiau. Dar vėliau eidavo kelis varstus į plytų fabriką. Kokius du mėnesius — tai jau buvo vasarą — tampė plytas prie Irtyšiaus stato-

moms kareivinėms. Jis jautė — pamažu stiprėja, ir tai teikė vilčių — gal katorgoje bent pasveiks! Bet rudenį, upėje ardant seną barką, iki kelių stovėdamas šaltame vandenyje, peršalo ir susirgo, o Durovas visiems laikams sugadino sveikatą.

Kartą Fiodoras Dostojevskis konvojaus lydimas grįžo iš darbo ir pakely sutiko moterį su kokių dešimties metų mergaite. Motina kažką pasakė, ir mergaitė, pribėgusi prie Dostojevskio, įspraudė į delną kapeiką: „Imk, nelaimingasis, te Kristus tave saugo". Šventąją relikviją labai vertino, kol nudžiovė...

Jis mėgdavo eiti kuo toliau į darbus — galėdavo pasižvalgyti nuo aukšto upės kranto į neužmatomas platumas. Kankino liūdesys, bet tuo pačiu tarsi kažkas šaukte šaukė į tolių tolius — ten laisvė! — ir neleido sustingti dvasiai.

Kažkaip nejučia Dostojevskis susidraugavo su rudaakiu osetinu Nura Ogly. Nura — liūtas, ne žmogus. Dostojevskis įsivaizdavo jį buvusį kokios kalniečių gaujos vadu. O sužinojęs, kad kenčia už vagystę, truputį net nusivylė.

O štai dvidešimt šešerių metų Ali iš Semachino gubernijos, Dagestano totorius, išrodė visai dar vaikas, nors už Dostojevskį tebuvo vos keleriais metais jaunesnis. Jis kaip sūnus pamilo rusą, net trys Ali broliai, teisti už tą pačią nuodėmę — vagystę, pašnairom į Dostojevskį ėmė žvilgčioti. O Fiodoras jaunėlį mokė rašto. Jeigu kas būtų sumanęs skriausti mokytoją, nežinia, ką broliai tokiam niekšui būtų padarę.

Rašto mokė ir kitus tvirtovės-kalėjimo bendrus, o šie mokė Dostojevskį katorgininko gyvenimo gudrybių. Dostojevskis jau išmanė, kaip nešioti geležinius pančius, kad kojų nenutrintų iki kaulų, kaip apginti savo turtą, nors ir menkutį, nuo ilgapirščių.

Mėgo su juo pasikalbėti ir Isajus Bumbšteinas, su kuriuo irgi palaikė kone draugiškus santykius. Apskritai, Isajus su visais draugavo. Nepiktas, gležnas kaip viščiukas (12 metų gavo už žmonos nužudymą), visus stebino nepalaužiamu pasitikėjimu savimi. Buvęs juvelyras neblogai uždirbdavo, vykdydamas įvairius miestiečių užsakymus. Taupė pinigus — išėjęs iš katorgos, ketino vėl vesti.

Kartą Dostojevskis pasidomėjo, kokią ten graudžią dainą niūniuoja Isajus. Paaiškino — tai toji pati daina, kurią dainuodavo jo protėviai kone prieš 3000 metų, plaukdami per Juodąją jūrą, ir nuo tų laikų likęs paprotys ją dainuoti švenčiant pergalę ir įveikus priešą.

Daug įdomaus Isajus papasakojo Dostojevskiui... Ir kiti katorgininkai noriai porindavo savo istorijas. Ko tik jis neišgirdo!

Dostojevskis susimąstė: nusikaltimai, atrodo, panašūs, o bausmės nevienodos. Patyrė — čia, tvirtovėje, nemažai žmonių, kurie nė kiek nesiskiria nuo esančių laisvėje. Baisu pagalvoti, kiek tarp šių sienų tuščiai palaidota jaunysčių! O kas kaltas? Kas kaltas, kad poručikas Žerebiatnikovas — sadistas kokių reta? Visuomenė? Ar žmogaus prigimtis? Juk motiną turėjo net Žerebiatnikovas...

Beieškant svarbiausių žmonijos būties dėsnių, spėjant žmogaus prigimties paslaptis, sutvirtėjo jo tikėjimas dorovinių principų galia.

Visuomenė, abejingai žvelgianti į bet kokią tironiją, — serganti, demoralizuota visuomenė. Ir reikia kažkokio labai smarkaus sukrėtimo, baisaus sielvarto, kad tą visuomenę supurtytų taip, jog vėl atsivertų kelias į atgimimą. Žmogus, jeigu jis iš tikrųjų yra žmogus, neturi teisės žemai pulti, o jeigu jau puolė — privalo rasti jėgų atgailai ir kęsdamas išpirkti kaltę, atgimti, bet nekaltinti aplinkybių.

Vieną dieną, kai Dostojevskis ypač blogai jautėsi ir neišėjo į darbą, jį, begulintį ant gulto, aptiko majoras, kalėjimo pabaisa. „Rykščių!“ — suriaumojo jis, apsidžiaugęs proga nubausti politinį kalinį. Išgelbėjo sargybinis, pranešęs tvirtovės komendantui, — šis bausmę atšaukė.

O po kurio laiko ištiko epilepsijos priepuolis. Pradėjo kankinti kojų reumatas. Kalėjimo gydytojas paguldė kelioms dienoms į ligoninę. Dostojevskis nenorėjo išsiskirti iš kitų, stengėsi, kad nelaimės bendrai per jį nepatirtų nemalonę.

Iki sielos gelmių sukrėtė toks atsitikimas. Buvęs karininkas, tėvžudys Iljinskis dievagojosi nenužudęs tėvo, bet nenorįs teisintis, nes jaučiąs savo kaltę: nenužudė, bet kas gali žinoti, gal ir būtų girtas nužudęs... O tai — vienas ir tas pats: nužudė ar galėjo nužudyti. Teisėsaugai ne vienas ir tas pats, o sąžinei — jokio skirtumo, todėl ir turįs išpirkti savo baisią nuodėmę.

Ir štai iš Peterburgo atėjo žinia — Iljinskis iš tiesų nekaltas, jis paleidžiamas. Vis dėlto galiausiai laimėjo teisybė? Dostojevskis sutriko. Ne tik dėl teismo klaidos ir dėl to, kad nelaimingajam be kaltės teko kelis metus kęsti katorgoje. Krėtė šiurpas, nes išvydo prarają — tarp žmonių teismo tiesos ir savo sąžinės teismo tiesos: kai žmogus buvo įsitikinęs savo nekaltumu, teismas juo nepatikėjo ir žiauriai nubaudė; dabar, kai žmogus suprato savo tikrąją kaltę, tas pats teismas jį nubaudė antrą kartą, vėl nepanoręs skaitytis su jo sąžine, duoti laiko ir galimybių atgailauti, galutinai atgimti.

Koks sudėtingas žmogus — jame slypi tokios bedugnės, tokios paslaptys!

Kenčiant apsivalo siela. Kenčiant aiškėja tiesa...

Pavasarį katorgininkai tiesiog svaigo nuo vėjų atgenamų kvapų — tarsi juto tolimos stepės laisvą alsavimą.

Apie laisvę svajojo visi. Vieni laukė stebuklo, kiti taikėsi pabėgti. Prarasi viltį, katorgoje neištversi. Ir dar — didelė jėga kantrybė. Kas jos neturi — sveikas žuvęs.

Kaliniai visko prasimanydavo, rengdavo savotiškas šventes, net su vaidinimais. Kitas atokvėpis — pirtis. O kelionė į cerkvę kone kiekvienam nelaimingajam būdavo didelis įvykis. Kiek daug reiškė vien ėjimas per miestą, žvalgantis į visas puses... Ten viešpatavo kitas, katorgos įstatymams nepaklūstantis pasaulis. Konvojininkai į cerkvę neidavo, todėl, likę vieni, nors ir žvangindami geležiniais pančiais, kaliniai valandėlę pasijausdavo beveik laisvi. Kiekvienas atsinešdavo savo varganą kapeikėlę — žvakutei: „Juk ir aš žmogus", — galbūt mąstė (į juos žiūrėdamas, taip bent įsivaizduodavo Dostojevskis), arba jautėsi prieš Dievą lygus su visais. O kai šventikas skaitydavo šventus žodžius, prašydamas Dievo susimylėti nelaimingųjų, beveik visi puldavo ant grindų — taip paveikdavo žodis.

Giliai į Dostojevskio sąmonę įstrigo ši, gal Omsko gyventojams ir įprasta scena; jo akyse įvykdavo stebuklas. Kasdieniškas, nežymus, bet vis dėlto stebuklas: sugebėję išsilaikyti ant kojų ir po kelių šimtų lazdos smūgių, katorgininkai tiesiog griūdavo tarsi paveikti kažkokios nematomos, bet galingos jėgos. Tai buvo žodžio jėga.

Taip, viskas slypi žodyje, tame vieninteliame, galinčiame padaryti stebuklą...

Naujieji, 1854-ieji — jau iš tikrųjų *Naujieji* — jo paleidimo metai. Sausis... vasaris... Kas tokiomis minutėmis dedasi sieloje?

Ir štai tie patys nelaimės draugai nuvedė jį į kalvę, pastatė prie priekalo ir, atgręžę veidu į save, lyg perkaustomam arkliui pakėlė vieną koją. Suskambo plaktukai... Kojos tapo lengvos lengvutės, net sunkiai patikėjo.

Va, ir vartai atidaryti. Ir naujas kelias prieš akis — eiliniu į Semipalatinską. Kareivio tarnyba, žinoma, ne juo-

kas. Bet kad ir koks būtų kareivio gyvenimas, nepalyginsi su katorgininko. Kad tik turėtų kada skaityti ir rašyti. Nors trumpam galėtų pabūti vienas. Daugiau nieko netrоško. Gyvenimas, rodos, jau nugyventas. Nei žmonos, nei mylimosios, nei draugo. Iš mielojo brolio Michailo per visus ketverius metus nė vieno laiškelio negavo...

Bet ar galima skųstis ir niurzgėti tokią džiaugsmingą, tokią šventą akimirką?

Marija

Ir vėl į kelią — į Semipalatinską. Jis paskirtas tarnauti į septintąjį Sibiro batalioną. Neprisiminė, kada buvo toks žvalus ir linksmas.

Išėję pro tvirtovės vartus, Dostojevskis ir Durovas (jau beveik žilas senis, vos pavelkantis ligotas kojas), pasuko į karininko Konstantino Ivanovo namus — jis buvo vedęs Polinos Anenkovos dukrą Olgą. Ivanovai pakvietė katorgininkus pagyventi pas juos prieš kelionę.

Keistas jausmas: ėjo su geltonais tūzais ant nugarų, tačiau be grandinių ir pirmą kartą — be konvojaus. O kai Dostojevskį paguldė į baltai paklotą lovą, apėmė toks smagumas, kad visa savo esybe pagaliau patikėjo: laisvas! Kaip nepasidalinti džiaugsmu su drauge Natalija Fonvizina: „... Koks aš laimingas... man reikia tik knygų, sąlygų rašyti ir kasdien būti keletą valandų vienam... Štai jau netrukus penkeri metai, kaip aš kalinys, žmonių apsuptas, ir nė vienos valandos nebuvau vienas. Būti vienam tai normalus poreikis, lygiai kaip gerti ir valgyti..."

Jau vien tai, kad jis galėjo *rašyti* laišką, pasidalinti su artimais žmonėmis savo jausmais ir mintimis, darė jį laimingu.

Rašė Michailui: „Vardan Dievo tu man sakyk, kodėl iki šiol neparašei nė vienos eilutės? Ar aš galėjau šito laukti? Ar patikėsi, kad būdamas vienišas, nelaisvas, keletą kartų tiesiog puoliau į neviltį, manydamas, kad tavęs jau nebėra šiame pasaulyje, ir tada per naktis mąsčiau, kas atsitiko tavo vaikams, ir keikiau savo likimą, kad negaliu jiems nieko padėti... Bet, rodos, aš atspėjau tikrąją tavo tylėjimo priežastį. Nenorėjai prašyti policijos leidimo...“

Jis papasakojo Michailui apie gyvenimą mirusiųjų namuose, apie žmones, su kuriais kartu buvo. „Kas pasidarė su mano siela, mano tikėjimu, su mano protu ir širdimi... ilgai tektų porinti. Bet amžinas susikaupimas savyje, į kurį aš pasitraukiau dėl karčios tikrovės, davė savų vaisių. Dabar aš turiu didelių poreikių ir vilčių, apie ką anksčiau nė nepagalvojau... Aš turiu gyventi, broli. Ne tuščiai praeis tie metai... Išgirsi apie mane“.

Ir paprašo atsiųsti šiek tiek pinigų bei Kanto, Hėgelio knygų, Koraną.

Keliaujant smagu mąstyti. Jo sieloje dedasi kažkas dar pačiam nesuvokiama, bet svarbu ne tik jam vienam. Nuolat laukia kažką įvykstant. Tarsi kažkas nematomas vis žiūri į jį patikimom, visa matančiom akim: ir šaukia, ir reikalauja, ir jis girdi tą kvietimą, ir nežino, kur pasukti. „Aš vis dar lyg ligonis, ir man atrodo, kad labai greitai man kažkas ypač svarbaus turi atsitikti, kad aš priartėjau prie visos savo gyvenimo krizės, kad aš lyg subrendau kažkam... ir tai neišvengiama“, — rašė Fonvizinai.

Ir dar iš to paties laiško: „Pasakysiu Jums apie save, kad aš — amžinas kūdikis, nepatiklus ir abejojantis kūdikis iki pat šiol ir (šitą žinau) toks būsiu iki grabo lentos. Kokių baisių kančių reikalauja iš manęs tas troškulys tikėti, ir tas tikėjimas tuo tvirtesnis mano sieloje, kuo daugiau manyje atsiranda priešingų argumentų“.

Tokiomis kenčiančios sielos kankinančių grumtynių

minutėmis ir susiformavo Dostojevskio tikėjimo simbolis: „Tas simbolis labai paprastas, — aiškino jis, — tikėti, kad nėra nieko *nuostabesnio*, reikšmingesnio, *protingesnio*, tvirtesnio ir tobulesnio už Kristų; ir ne tik nėra, bet ir negali būti. Negana to, jeigu kas nors man įrodytų, kad Kristus už tiesos ribos, ir *iš tikrųjų* taip būtų, kad tiesa ne Kristuje, tai aš geriau norėčiau likti su Kristumi negu su tiesa..."

Kodėl JIS? Sąmonė ne vieną kartą iki visiško išsekimo ir nervų sutrikimo bandė jo tikėjimą klausimais ir abejonėmis, ir tikėjimas dažnai, rodės, jau slysta iš po kojų. Bet gyventi be savo tikėjimo jis negalėjo.

Todėl, kad jei ne JIS, tai kas? — klausė, savęs. — *Kas?* Žmogus? Koks žmogus? Nėra žmogaus apskritai. Tai kas gi tada — caras ar mužikas, Furjė ar galbūt majoras Krivcovas, niekada, žinoma, net negirdėjęs apie Maksą Štirnerį, bet teigusį lygiai tą patį, ką ir vokiečių filosofas: „Aš jūsų caras ir jūsų dievas"? Apie Štirnerį, naujuoju dievu, iš visko matant, paskelbusį kiekvieno žmogaus *„aš"*, daug ginčijosi ir pas Belinskį, ir pas Petraševskį. Savęs sudievinimo idėja, katorgoje suvokta kaip tironiškumo įsikūnijimas, dabar Dostojevskiui buvo labiausiai atstumianti. Dievas juk ne jėgoje, o tiesoje.

Jeigu Gogolio tikėjimo simbolis iš jo reikalavo: atsižegnok nuo rašytojo darbo vardan sielos išgelbėjimo, tai jam, Dostojevskiui, tikėjimo simbolis buvo kaip tik sielos ir rašytojo darbo vienybė.

Vežimas atbildėjo į eilinius jo kelyje užvažiuojamuosius nakvynės namus — jie vadinosi „Simiprokliatinsku". Vietoj tvirtovės rąstų barako — medinės kareivinės, vietoj nuogo gulto — gultai kloti tūbu. Juosvą areštanto vatinį pakeitė pilka kareiviška miline. Vietoj majoro Krivcovo — būrio vadas Vedejevas, dėl savo būdo pramintas Buranu. O šiaip — ta pati prieblanda, smarvė, tarakonai ir keiksmai.

Ir vėl bendras butas, kuriame nepabūsi vienas. Rikiuotė, karo mokslai, apžiūros, budėjimai...

Omsko bičiuliai jo nepamiršo, rašė Semipalatinsko viršininkams, prašė padėti eiliniam Dostojevskiui, ir netrukus jam leido išsinuomoti butą netoli kareivinių — atsakomybę už jį užkrovė vienam karininkui. O po kurio laiko arbatėlės jį ėmė kviestis pulkininkas Belechovas ir kiti — net Buranas buvo priverstas privengti keistojo eilinio.

Su juo bendrauti geisdavo ir negausi miesto inteligentija — visame Semipalatinske tebuvo vienas fortepijonas, o muzikanto... nė kvapo... Juk Dostojevskis, nors ir buvęs katorgininkas, bet rašytojas! Antai Aleksandras Isajevas „Vargo žmones“ prisiminė, susijaudino, prisigėrė su kaupu, jausmai veržte veržėsi iš širdies, kad net žmona, graži, išdidi moteris Marija, nebeišmanė, kur dingti iš gėdos...

Tamsiomis gatvėmis Dostojevskis grįždavo į savo rąstinį būstą — kambarys su dviem langais, pro juos šviesoj regėdavo šulinį su gerve, darželį ir keletą sulaukėjusių aviečių bei serbentų krūmų. Piktas šuo, kurį vakarais paleisdavo nuo grandinės, jau jį atpažindavo. Žemame kambariūkštyje užsidegdavo žvakę — ji blausiai apšviesdavo moliu tinkuotas sienas, didelę rusišką krosnį dešinėje prie durų, stalelį, iš lentų sukaltą dėžę, atstojančią komodą, lovą už kartūno pertvaros. Sėsdavo prie stalo, prie popieriaus lapo. Atsiguldavo prieš aušrą. Iki rytinio patikrinimo jau turėdavo būti kareivinėse.

Lapkrityje sukako trisdešimt treji. Dieve, jau trisdešimt. treji, o belaisvis.

Michailas rašė retai — dabar jis turėjo tabako fabriką: nusipirko už pinigus, gautus padalijus palikimą. O ir kiti tarsi skradžiai žemės prasmego — nei laiškelio, nei žodelio.

Užtat skaitymo turėjo iki kaklo. „Medžiotojo užrašai“ — oho, kaip toli nužengė Turgenevas, jo knyga — įvy-

kis. Sergejus Aksakovas, Gončiarovas, Pisemskis, Ostrovskis. Tiučevo eilėraščiai. Tiučevo pavardė negirdėta. Kaip ir paslaptingasis „L.T.“ — iš visko sprendžiant, irgi jaunas gabus rašytojas (šiais inicialais pirmuosius kūrinius pasirašinėjo Levas Tolstojus). Dieve, kiek jis dar turi perskaityti ir dabar sukurtų, ir praeityje parašytų kūrinių! „Atsiųsk man, broli, Europos istorikų, ekonomistų, šventųjų tėvų, pagal galimybę visų senųjų (Herodoto, Fukido, Tacito, Plinijaus, Flarijaus, Plutarcho ir Diudoro ir t . t .) knygų... — Vokiečių klasiką... Pisarevo fiziką ir kokią nors fiziologiją (nors ir prancūziškai). Suprask, man labai reikalingas šis dvasios penas! Rašyk dažniau, nepamiršk...“ — maldavo Michailo.

Lapkričio pabaigoje jam pranešė — kviečia kriminalinių bylų vyresnysis prokuroras. Dostojevskis sunerimo, bet išvydęs dar visai jauną, gražų, gero, malonaus veido žmogų, kiek aprimo, o kai jis atsiprašęs, jog negalėjęs pats jo aplankyti, įteikė Michailo ir Apolono Maikovo laiškus bei siuntinius, Dostojevskis net nudžiugo. Įsišnekėjo. Aleksandras Vrangelis neseniai buvo baigęs Carskoselsko licėjų, troško keliauti, šešiolikametis perskaitė Dostojevskio „Vargo žmones“, o aną atmintiną rytą su kitais apmiręs stovėjo Semionovo aikštėje...

Juodu susidraugavo. „Dažnai, grįžęs iš darbo, jau rasdavau atėjusį Dostojevskį. Atsisegęs milinę, su pypke dantyse, vaikščiodavo po kambarį, dažnai pats su savimi kalbėdamasis, kadangi jo galvoje nuolat kažkas nauja gimdavo“, — prisiminė Vrangelis.

Dostojevskis užsukdavo ir pas Isajevus. Vargšas Aleksandras Isajevas vis dažniau nusigerdavo, neteko darbo muitinėje, įlindo į skolas.

Marija Isajeva, gana graži moteris, dvidešimt aštuonerių metų blondinė, protinga, išsilavinusi, kentėjo dvigubai: ir dėl vyro, ir dėl miglotos ateities. Žinoma, ji dar negalėjo nujausti, kad Dostojevskis jų namuose lankosi ne tiek

dėl Aleksandro, su kuriuo dažnai būdavo sunku pasikalbėti. Dostojevskis nuoširdžiai gailėjosi nelaimingojo, apsileidusio žmogaus, tačiau dar labiau jam buvo gaila kenčiančios moters. Astrachanės gimnazijos direktoriaus duktė, kurios gyslose tekėjo prancūziškas tėvo kraujas (pikti liežuviai malė, kad jos tėvas ar senelis — mameliukas, patekęs į nelaisvę napoleonmečiu, — tik pažvelkite į jos sūnų Pašą — tikras arabiukas!), moteris aistringa, išdidi, nerimstančios sielos, ūmi. Ji netruko suprasti, kad Fiodoras ne tik sielojasi dėl jos skausmo, ne tik susižavėjo gražia moterimi, bet ją audringai įsimylėjo ir savo aistros jau nebepajėgė nuslėpti. Dostojevskis ją jaudino ir tuo pačiu gąsdino: Marija jautė, suprato, kad tai ne kokia akimirkos aistra, kurią galima numarinti, kad ją įsimylėjusio žmogaus natūra kitokia ir jis nepasitenkins vien nekaltu flirtu. Ji bijojo susieti savo gyvenimą su žmogumi, žinoma, retu — šitą ji puikiai suvokė, bet vis dėlto su buvusiu katorgininku, eiliniu kareiviu. Žmogumi be ateities perspektyvos ir be lėšų pragyvenimui. Jis jai simpatingas, ji jam dėkinga už tą jausmą, bet toli gražu jo neįsimylėjo.

Atrodė, dabar jau niekas kitas Dostojevskio nebegalėjo dominti. Bet nuo pasaulio nepabėgsi. Į Semipalatinską atskrisdavo žinios apie tragiškus įvykius tolimojoje Rusijoje, Sevastopolio gynybą. Skambėjo Nachimovo, Kornilovo, Totlebeno — to paties mėgėjo skambinti gitara Inžinerijos mokykloje — pavardės.

Pirmosiomis 1855 metų kovo dienomis sužinojo apie Nikolajaus I mirtį. Žmonės šnibždėjosi — lyg ir nusinuodijęs... Į sostą atsisėdo jo sūnus Aleksandras II, apie kurį kalbėjo: minkštas žmogus, liberalių pažiūrų. Dostojevskis ėmė laukti permainų.

Nuo balandžio (karščiai vasarą pakildavo iki 32 laipsnių, dulkės, šutra — tiesiog nebebūdavo kuo kvėpuoti) Aleksandras Vrangelis įkalbėjo Dostojevskį persikelti į jo

užmiesčio vilą „Kazokų sodas“ ant Irtyšiaus kranto. Vadovybė leido. Gegužį jau abudu maudėsi upėje. Dostojevskis labai mėgdavo darbuotis gėlyne ir sode. Numetęs kareivišką milinę, triūsdavo iki prakaito.

Ir staiga — kaip apsiprasti, kaip neišeiti iš proto! — Aleksandras Isajevas gavo darbą Kuznecke, gal už penkių šimtų varstų nuo Semipalatinsko. Ji išvažiuoja...

„Atsisveikinimo scenos aš niekada nepamiršiu, — rašė Vrangelis. — Dostojevskis raudojo pastriūbomis lyg vaikas...“

Isajevas kaip paprastai buvo girtas. Atsisveikindamas Dostojevskis apkabino Mariją, abudu šluostėsi ašaras. Paskui stovėjo sustingęs, kol tolyje ištirpo nutolstančio vežimo varpeliai. „Grįžęs nei valgė, nei gėrė, tik nervingai čiulpė pypkę“.

Atidėjo į šalį „Užrašus iš mirusiųjų namų“, o juk prieš tai knygą rašė atkakliai, kasdien. Marijai siuntė laišką po laiško. O moteris skundėsi vyru, savo negaliomis, baiminosi dėl migloto likimo. Dostojevskis labai išgyveno ir Vrangeliui atrodydavo — štai tuoj tuoj išprotės.

Atėjo žinia — mirė Aleksandras Isajevas. Marijai be galo sunku: sirguliuoja, neturi ko valgyti, liko be jokio turto, pjauna skolos. Dostojevskis blaškėsi, ruošėsi dumti į Kuznecką. Vrangelis vargais negalais atkalbėjo, nusiuntė Marijai truputį pinigų.

Lapkritį Dostojevskį pakėlė į puskarininkius. Tai jau šis tas... nors ir menkai pastebimas, bet vis dėlto šioks toks likimo vežimo rato girgžtelėjimas...

Jis vėl triūsė prie „Užrašų iš mirusiųjų namų“. O netrukus naujas smūgis: Vrangelis iškeliamas tarnauti į kitą miestą. Dostojevskis nebetenka vienintelio artimo bičiulio.

Bet tai dar pakenčiama. Baisiausia kita: Marija rengiasi ištekėti... Ir dar klausia jo patarimo! Prašo „šį reikalą

apsvarstyti šaltai, kaip dera draugui, ir nedelsiant atsakyti. „Didis meilės džiaugsmas, bet kančios tokios baisios, kad geriau jau niekada nemylėti“, — Dostojevskis rašė Aleksandrui Vrangeliui.

Dostojevskis lygino savo ir jos padėtį su „Vargo žmonių“ herojais — „išpranašavau aš sau!“ Prašė perduoti į voką įdėtą laišką Eduardui Totlebenui. Jis meldė Sevastopolio didvyrį pasirūpinti dėl jo: „Jūsų žodis dabar gali daug reikšti mielaširdingam mūsų monarchui, kuris yra Jums dėkingas ir Jus myli. Priminkite vargšą tremtinį ir padėkite jam. Aš trokštu būti naudingas. Sunku jaučiant širdyje jėgą ir turint galvą ant pečių neliūdėti tinginiaujant. Karo dalykai ne man... Didžiausia svajonė demobilizuotis. Rašytojo vardą aš visuomet laikiau kilniausiu. Aš esu įsitikinęs, kad tik eidamas šituo keliu iš tikrųjų galiu būti naudingas...“

Dostojevskis buvo viskam pasirengęs — net stoti prieš teismą, kad tik galėtų pasimatyti su Marija. Liepos mėnesį jį siuntė į Barnaulą gydytis nuo epilepsijos. Rizikuodamas dviem dienom užsuko pas mylimąją. Čia išvydo ir jos sužadėtinį, buvusį vyro bendradarbį, kuriam įsitaisyti mokytoju Kuznecke padėjo net Dostojevskis, — Nikolajų Vergunovą. Dostojevskis nustebo: Marija sakėsi ištekanti dėl turto, dėl savo sūnaus ir seno tėvo, o juk mokytojėlis — skurdžius. Kai šitą išdrožė, Marija atsakė: aš jį myliu. Tačiau išlydėdama Dostojevskį, pasėjo vilties grūdą: „Neverk, neliūdėk, dar nenuspręsta...“ Marija primygtinai prašė, kad Dostojevskis pasikalbėtų su jos jaunikiu... ir išsiaiškintų.

Vergunovas su ašaromis meldė nekliudyti.

Vėliau gavo ne vieną Marijos laišką. Vis prašė parašyti Vergunovui ir jį kaip nors atkalbėti nuo vestuvių: „Tu ir aš, ir daugiau niekas“, — rašė ji Dostojevskiui, vėl įskeldama vilties kibirkštį. „Pamiršęs save, jis visas pasinėrė

rūpesčiuose dėl Isajevos laimės ir ramybės", — rašė Vrangelis, pats visaip pagelbėdamas ir našlei, ir Fiodorui.

Žymus karvedys generolas Eduardas Totlebenas, Vrangelio įtikintas — būtinai reikia! — kreipėsi į carą, prašydamas pasigailėti politinio nusikaltėlio Dostojevskio. Aleksandras II padiktavo rezoliuciją: pakelti Dostojevskį į praporščikus, suteikiant teisę reikalui esant išeiti į civilinę tarnybą, tačiau slaptai sekti, ar lojalus valdžiai. Jeigu taip, suteikti teisę spausdinti savo literatūrinę kūrybą.

Dostojevskis apsidžiaugė. Labiausiai dėl to, kad galės pasirūpinti Marija.

Jis vėl važiavo į Barnaulą. Šį kartą Marija pažadėjo — tekės už jo. Fiodoras ėmė rūpintis vestuvėmis: rašė giminaičiams, prašė pinigų — dirbs išsijuosęs ir grąžins. Vrangelis atkalbinėjo — iškamuos jį toji kaprizingoji moteris, Marija niekada nesupras Dostojevskio, jai rūpi tik gauti lėšų gyvenimui. Be to... ji visai jo nemyli. Dostojevskis ir pats tai *suvokė*. Bet ar protas galingesnis už jausmą?

Pagaliau Dostojevskis vis dėlto surinko reikalingą pinigų sumą, gavo vadovybės leidimą vesti ir 1857 metų sausio 27 dieną išvažiavo į Kuznecką. Vasario 15-ąją — sutuoktuvės. Vestuvės buvo neprabangios, žmonių susirinko nedaug, bet šito Dostojevskis neėmė į galvą. Dirgino tai, kad vienas iš keturių jaunosios liudytojų jai pageidaujant buvo... Nikolajus Vergunovas.

Marijos būklė tuokiantis, grįžus namo ir po vestuvių, pirmosiomis „medaus mėnesio" dienomis, uždegė širdy naujų abejonių: ar ji ištekėjo už jo, ar vis dėlto už „karininko Dostojevskio", patikėjusi jo ateitimi? Juk ji myli Vergunovą...

Kai pirmą kartą po vestuvių Dostojevskį ištiko priepuolis, jam pasirodė — Marija išsigando ne dėl jo, o dėl savęs.

Grįžtant į Semipalatinską, užsuko į Barnaulą pas

Piotrą Semionovą, mokslininką ir keliautoją, vėliau pasivadinusį Tianšanskiu. Čia Dostojevskis patyrė naują priepuolį. Marija mirtinai persigando. Gydytojas nepaguodė — epilepsija nepagydoma, kada nors, užspazmavus gerklę, gali ir numirti... Fiodoras nusiminė. O ką jau kalbėti apie Mariją. Nelinksmi važiavo toliau, į Fiodoro tarnybos vietą.

Prasidėjo šeimyninis gyvenimas. Fiodoro tarnyba buvo lengva — dabar jau pats vadovavo būriui. Daugiau turėjo laisvo laiko, ilgiau galėjo pasėdėti prie stalo. Tęsė seniai pradėtas apysakas „Dėdulės sapnas“ ir „Stepančikovo kaimas“. Ėmė susirašinėti su žurnalais. „Sovremennik“ išspausdino „Mažąjį didvyrį“.

Dirbo daug, dažnai sirguliavo. Sirguliavo ir Marija. Šeimyninis gyvenimas laimės neatnešė ir aiškiai nelepino. Dostojevskis mokė rašto į „Kazokų sodą“ dažnai užsukančią Mariną — ji „sumaniai koketuodavo ir stipriai suintriguodavo savo mokytoją“, — rašė Vrangelis. Marija ėmė pavyduliauti. Tai dar labiau kenkė jos sveikatai.

O Dostojevskis po senovei temylėjo tik vienintelę — savo žmoną, nors kasdien girdėjo jos priekaištus. Ji buvo abejinga literatūrinei vyro kūrybai. Kai kartą per eilinį ginčą Marija sviedė: „Katorgininkas!“ — Dostojevskio lūpos suvirpėjo, rankos nusviro ir krūtinėje pajuto baisią tuštumą, kurios jau nebežinojo kuo užpildyti.

Jeigu tada Dostojevskis būtų žinojęs, kad šalia jo — psichiškai nesveikas žmogus, kad liga vis progresuoja, nebūtų praradęs vilties, kaip nors sutramdęs nuoskaudą, nelaimingąją dar labiau mylėjęs.

„Mes abudu buvome gana nelaimingi“, — rašė Vrangeliui po aštuonerių metų.

1858 metų sausį Dostojevskis padavė prašymą išleisti atsargon su teise apsigyventi Peterburge arba Maskvoje.

Tarnybos rūpesčiai, susitikimai su Semipalatinsko

pažįstamais, šeimos reikalai, literatūrinis darbas, susirašinėjimas su redakcijomis, barniai su žmona, rūpestis posūniu — pagaliau pavyko jį įtaisyti į Sibiro kadetų mokyklą, — nepajuto, ir prabėgo metai.

1859-ųjų kovo mėnesį pagaliau atėjo ilgai lauktas įsakymas. Demobilizuotas. Leidžiama apsigyventi Tverėje. Draudžiama įvažiuoti į Peterburgo ir Maskvos gubernijas...

Tverė

Iš kadetų mokyklos pasiėmė Pašą — juk nepaliks vaiko Sibire, ir į kelionę.

Omskas atgaivino prisiminimus, sunkius išgyvenimus. Kelias kuo toliau, tuo darėsi prastesnis. Iki pat Tiumenės važiavo tylėdami, susigūžę. Marija net pamanė — vyras nepatenkintas, kad vežasi Pašą...

O Fiodoras galvojo apie ateitį. Dauguma nelaimės draugų jau grįžo į Rusiją. Durovas ir Jastržembskis — pernai. Pirmasis apsistojo Odesoje, antrasis — pas gimines Minsko gubernijoje. Mombelį perkėlė į Kaukazą praporščiku, o kitas buvęs karininkas, Lvovas, — Irkutske. Ten ir Petraševskis — tarnauja advokatu. O vargšas Grigorjevas taip ir neatsigavo po sukrėtimo Semionovo aikštėje — jį, psichiškai nesveiką žmogų, išsiuntė pas artimuosius į Nižnyj Novgorodą. Su Pleščejevu jau senokai susirašinėjo — šelmis vedė šešiolikametę: poetas!..

Taigi ne vienas Dostojevskis turi būti dėkingas naujajam valdovui už išlaisvinimą. Ir dvarininko titulas visiems sugrąžintas. Kalba, valdovas geros širdies. Ko gero, ir baudžiavą panaikins — įsisvajojo Dostojevskis.

Tačiau didžiausias viltis siejo su literatūra.

Įdomu, ką sakys apie jo „Dėdulę“? O svarbiausia, kaip sutiks „Stepančikovo kaimą“ — tikėjo: tai geriausias iki šiol parašytas jo kūrinys.

Tverė išrodė nykesnė už Semipalatinską. Per vargą — vienuolika rublių už mėnesį — nusisamdė butą: trys nedideli kambariai su šiokiais tokiais baldais, bet už tad tuose pačiuose Galianovo namuose, kur kažkada buvo apsistojęs Puškinas!

Visa šeima ėjo į geležinkelio stotį — pamatyti nematyta. Patiko ir stotis, ir traukinys. Dostojevskis prisiminė susitikimą su Belinskiu — jis nebeišvydo geležinio Rusijos veido. Duslus ratų bildesys aidėjo dieną naktį...

O tarantasą, kuriuo parvažiavo ir kurį perkant teko gerokai papurtyti kišenę, niekas nenorėjo pirkti. Kas jau su tokiu trenksis į Maskvą! Norėjo, ai kaip norėjo gauti bent keturiasdešimt rublių, nes gyvenimui beveik nieko nebebuvo likę, bet... O Marijai batelių verkiant reikia. Vėl teko maldauti brolio.

Rugpjūčio 25 dieną atvažiavo Michailas — jį pasitiko stotyje. Štai galiausiai ir susitiko. Brolis atvežė „Stepančikovo kaimo“ rankraštį — „Russkij vestnik“ atmetė. Bet, tai pasakęs, brolis skubinosi nudžiuginti: rodęs Nekrasovui ir atvežęs jo laišką. Dostojevskis manė, kad Stepančikovo kaimo istorijai negali likti abejinga visa Rusija. Nekrasovas spausdins...

Dostojevskis susipažino su Tverės gubernatoriumi Baranovu — šis pažadėjo pasirūpinti, kad Dostojevskiui leistų gyventi Peterburge.

O pats Dostojevskis vėl atsiprašinėdamas rašė Totlebenui — juk negalįs amžinai tupėti toje Tverėje ir lindėti lyg apsamanojęs akmuo...

Marija negalavo. Iš visko sprendžiant, prikibo tuberkuliozė. Vietiniai gydytojai vargiai ką padės. Išsigelbėjimas

tik Peterburge. Vyro likimas Mariją mažai jaudino, labiau nerimavo dėl sūnaus ateities.

Spalį pagaliau sulaukė atsakymo iš „Sovremennik“ — „Stepančikovo“ spausdinti neatsisakė, bet pasiūlė elgetišką atlygį — tūkstantį rublių už visą apysaką, ir tai tik išmokant kitais metais. Dostojevskis suprato — tai mandagi atsisakymo spausdinti forma. Foma, apysakos herojus, Nekrasovui aiškiai nepatiko. „Dostojevskis išsisėmė. Jis nieko reikšmingesnio nebeparašys“ — pareiškė „Sovremennik“ redaktorius.

Buvo dėl ko nusivilti. Bet Dievas kiekvienam pagal jėgas uždeda kryželį, ir reikia jį nešti.

Dostojevskis vėl grįžo prie „Užrašų iš mirusiųjų namų“. Vėl rašė Totlebenui ir pagaliau ryžosi kreiptis į patį carą: „Jūs, Valdove, lyg saulė, kuri šviečia ir teisuoliams, ir neteisuoliams... Jūsų valioje mano likimas, sveikata, gyvenimas! Malonėkite leisti man persikelti į S.-Peterburgą“.

Lapkritį Dostojevskis gavo „Stepančikovo kaimo“ korektūrą — apysaką spausdins Krajevskio „Otečestvennyje zapiski“, sutikę mokėti po 120 rublių už lanką.

O gruodžio viduryje Dostojevskiui įteikė oficialų pranešimą — leidžiama gyventi Peterburge.

II

„Vremia“

Po dešimties metų, 1859-ųjų gruodį, Peterburgas sutiko Dostojevskį pūga, įvairiaspalvėmis Kalėdų eglučių ugnelėmis. Širdį malonino brolio Michailo ir Apolono Maikovo nuoširdus džiaugsmas, liberalizmo dvelksmas, vis didesnę jėgą įgaunantis naujas reiškinys — visuomenės nuomonė, spaudoje svarstomas klausimas apie pasirengimą svarbiai reformai. Juk pats valdovas viešai pareiškė — būtina kuo greičiau panaikinti baudžiavą.

Praėjo tik dešimt metų, o atrodė — iš vienos epochos peršoko į kitą. Kiek daug visko būta! Nevos prospekte jau nebesusitiks Belinskio, mirė Gogolis, neilgai trukus po jo — Aksakovas. Gercenas užsienyje, tačiau Rusijoje uoliai skaitomas jo žurnalas „Kolokol“, „Godos ir svajos“. Turgenevas klajoja po Europą, tačiau tapo kone žymiausiu Rusijos romanistu. O kaltinamosios Saltykovo satyros, sako, padariusios įspūdį net pačiam imperatoriui. Daug šnekama apie Gončiarovo „Oblomovą“.

Dostojevskis labiausiai troško susitikti ir pasikalbėti su Apolonu Grigorjevu: jų pažiūros panašios. Rusijos literatūros gelmėse gimė kažkas galinga, sava, subrendęs ir daigą išleidęs gimtojoje žemėje, tarsi alternatyva praeities gigantams. Dėl to ir reikėjo rimtai pasikalbėti ir pasiginčyti su Grigorjevu, o taip pat su „naujokais“ — Černyševskiu ir

Dobroliubovu — jų pavardės visų lūpose, jie — jaunųjų sielų užkariautojai, o Dobroliubovas kone antruoju Belinskiu vadinamas.

Bičiuliai ragino Dostojevskį pailsėti, pasižvalgyti, o jis netvėrė, norėjo tuoj pat kibti į darbą, o jei reikės— į kovą, ir leisti savo žurnalą. Per kelis pastaruosius metus atsirado 150 naujų laikraščių ir žurnalų. Tai ko snausti? Dar iš Tverės Fiodoras rašė broliui: „Tarsi mes būtume kažkokie prakeikti užgimę. Pažiūri į kitus: nei talento, nei gabumų, o išeina į žmones, susikrauna turtą. Aš įsitikinęs, kad mudu esame ir žymiai apsukresni, ir daugiau žinių turime... reikia rizikuoti ir imtis kokio nors literatūrinio darbo, pavyzdžiui, leisti žurnalą". Jam, buvusiam valstybiniam nusikaltėliui, vargu ar duotų leidimą, o štai broliui Michailui (šiaip ar taip, vis dėlto fabriko savininkas!) neturėtų atsakyti.

Brolis dvejojo, bijojo rizikuoti, bet, Michailo prašomas, neatsispyrė.

Dostojevskį ne tiek įskaudino, kiek didžiai suneramino kritikos reakcija į „Stepančikovo kaimą" — tiek daug dėjo vilčių! Kūrinį sutiko be galo abejingai. Tiesa, autorių kviesdavo į literatūros vakarus, paprastai rengiamus arba Nevos prospekto Pasaže, arba namų savininko Ruadzės didžiojoje salėje prie Moikos, bet juose Dostojevskis dažniausiai skaitydavo Puškino eiles, o balandžio 14 dieną net vaidino Gogolio „Revizoriaus" Špekiną.

...Arbata stiklinėje seniai atvėso — jis nemėgo pernelyg karštos. Keistas išdaigas krėtė blūkčiojanti žvakės liepsnelė. Dostojevskio kūno gelmėse aiškiai dėjosi kažkas nepaprasta — tik ir trūko priepuolio, kuris vėl iš jo atimtų kelias gyvenimo dienas, atitrauktų nuo darbo: kuo greičiau norėjo baigti „Užrašus iš mirusiųjų namų".

Mintis parašyti šią knygą gimė jau Tverėje. Darbas

buvo neįprastas ir ne iš lengvųjų: juk jis rašė ne atsiminimus, ne fiziologinę apybraižą apie pasauliui nežinomą šalį — katorgą. Tai, kas išgyventa, o taip pat nelaimės draugų paveikslai, jų pasakojimai apie save, buitis, katorgos papročiai — visa tai turėjo tapti dokumentu kitos, meninės tiesos, apie mirusiųjų namus ir jų gyventojus — žuvusią tautą.

Žinoma, kai ką teks pakeisti cenzūros sumetimais, o ir nežinia, ar apskritai leis paskelbti „Užrašus“ — nors laikai ir pasikeitė, tačiau apie save atvirai nepapasakosi. O, tiesą sakant, juk ne apie save ir pasakojo. Sugalvojo tokį Aleksandrą Goriačikovą, pakliuvusį į tvirtovę už žmonos nužudymą. Tačiau tai visai sąlygiška figūra, vargu ar ką apgaus... Dešimtys, jei ne šimtai paveikslų, charakterių, tipų, nuotykių, pasakojimų, detalių sukaupė į vieną visumą. Tai turi tapti savotiška laisvės evangelija.

Namuose jau visiškai nebeištverdavo: čia jį telaikė rašomasis stalas ir popieriaus krūvelė — darbas nakčiai. O dieną — reikalų reikalai. Užmezgė naujas pažintis. Antradieniais rinkdavosi pas Miliukovą, „Svetoč“ žurnalo vyriausiąjį redaktorių. Čia lankydavosi Apolonas Maikovas, Stepanas Janovskis, poetai Jakovas Polonskis, Levas Mejus, jaunasis Dmitrijus Minajevas ir visai dar jaunutis Vsevolodas Krestovskis, pradedantysis beletristas Grigorijus Danilevskis.

Susipažino ir su romanistu Aleksejumi Pisemskiu, kritiku bei filosofu Nikolajumi Strachovu.

Karštai aptarinėjo naujojo žurnalo „Vremia“ kryptis ir tikslus. Netrukus diskusijos persimetė į Dostojevskio butą.

Kartais Dostojevskis nuvažiuodavo ir į Maskvą: N.Osnovskio leidykla rengė spaudai jo raštų dvitomį. Bet ne tik

tai traukė į senąją sostinę: dabar ten gyveno Aleksandra Ivanovna...

Kas žino, ar pati Marija paskatino Dostojevskį kitur ieškoti švelnios užuoganos, ar nuoširdus noras padėti talentingai moteriai, ar iš tiesų kito žmonoje velnias medaus prineša — ir apakino jį staiga kūną drebinantis Aleksandros akių blyksnis, apėmė meilės karštligė, kuriai neturėjo jėgų atsispirti.

Aleksandra Šubert-Kulikova (jos tėvas — dekabristo Anenkovo, motina — kunigaikštienės Viazemskajos baudžiauninkai), „maža, sudžiūvusi brunetė sodriais stebuklingais plaukais, nedidelėmis, nepaprastai gyvomis akimis" (tokią ją atsiminė aktorė M. Savina), buvo mylima Ščepkino mokinė, su didžiausiu pasisekimu vaidinusi įvairiuose teatruose: Odesoje, Vilniuje, Oriole, Tverėje, taip pat ir Aleksandro Perburge. Išgarsėjo jaunų mergaičių vaidmenimis. Ištekėjusi už aktoriaus Šuberto, netrukus tapo našle, o po metų, 1855-aisiais, jau buvusio Dostojevskio gydytojo Stepano Janovskio žmona. Kuriam laikui paliko sceną. O kai vėl nutarė grįžti į teatrą, vyras paprieštaravo, ir šeimos santarvė ėmė griūti. Stepanas, pajutęs, kad jų bendri draugai — Maikovas, Družininas, Pisemskis — toli gražu užjaučia ne jį, ryžosi apsaugoti žmoną nuo neigiamos — taip bent jis manė — bičiulių įtakos, ir tada jaunoji moteris nusprendė persikelti į Maskvą, kur jos seniai laukė Mažasis teatras. Stepanas kentėjo, pavyduliavo — įtarė, kad žmona įsimylėjusi Pisemskį. Apsidžiaugė, regėdamas, kokį įspūdį Aleksandrai padarė iš Tverės atvažiavęs Dostojevskis: gal jis atves žmoną į protą? Tačiau netrukus suvokė — ji įsimylėjusi ne Pisemskį, o Fiodorą Dostojevskį, o jis irgi žavėjosi Aleksandra.

Dostojevskis jai parašė vieną kitą laišką. „Jūs labai gera, jūs protinga, jūs simpatinga, draugystė su jumis — geras dalykas. Na, ir charakteris jūsų žavus: jūs aktorė;

kartais malonu pažiūrėti, kaip jūs šaipotės iš visko, kas proziška, juokinga, priekabinga, kvaila". Ir pagaliau ryžosi viską baigti. Jis negalėjo skaudinti jaunystės draugo Stepano, nors jie artimiau ir nebedraugavo. Tegu Aleksandra vadina jį bailiu ir tegu jam užsiveria galbūt vienintelis langelis į šviesą ir sielos ramybę, ir toliau vienišas kentės niūriame darganotame Peterburge, bet tegu niekas niekada neišdrįsta pasakyti, kad jis, Dostojevskis, išdavė draugą...

Jis jau seniai padarė tokią išvadą ir apie tai mėgdavo kalbėti: nepaisant žmonių charakterių įvairovės, apibendrintai galima pasakyti — egzistuoja tik du tipai. Vieni mano, kad visas pasaulis ir viskas pasaulyje egzistuoja tik jiems, antri įsitikinę, kad jų gyvenimas tik tada turi prasmę, kai jie tarnauja visam pasauliui ir tam, kas yra tame pasaulyje. Pirmieji gali paaukoti visą pasaulį savo tikslui pasiekti, antrieji — paaukoti save vardan pasaulio ir kito žmogaus. Pirmasis tipas jau pavaizduotas literatūroje ir tie tipažai įgavo apibendrintą prasmę: Bairono Kainas, Lermontovo Demonas, taip pat daugelis Balzako herojų, Puškino Oneginas, Lermontovo Pečiorinas... O kur antrasis tipas? Literatūroje jo beveik ir nėra, žinoma, išskyrus nemirtingąjį Don Kichotą. Vienas iš dviejų naujojo jo romano „Pažemintieji ir nuskriaustieji" tipų įgavo visuotinai svarbią, aktualią reikšmę ir pagrindimą.

Romaną sumanė kaip tiesioginį priminimą apie save: herojus, kurio lūpomis pasakojama apie nuskriaustuosius ir pažemintuosius, — Ivanas Petrovičius, jaunas rašytojas, apysakos apie vargo žmones autorius, kritiko B. draugas ir vienmintis, — savaime aišku, tai ne pats Dostojevskis, o autoriui artimas žmogus ir rašytojo *tipas*. Dobroliubovas teisingai apčiuopė kūrinio motyvą ir idėją. „Dostojevskio kūriniuose mes randame vieną bendrą bruožą: tai sielojimasis dėl žmogaus, kuris prisipažįsta nesugebąs, netgi neturįs tei-

sės būti tikru žmogumi, pilnaverčiu, savarankišku žmogumi, pačiu savimi".

Ne viskas romane vienodai gerai pavyko. Pats autorius jį vėliau pavadins klaikiu kūriniu, bet ir džiaugsis kai kuriais epizodais bei veikėjais. O kritika apskritai nesugebėjo suvokti Dostojevskio novatoriškumo ir meninio vaizdo gelmių.

1859 metų liepos mėnesį pagaliau nutarė kreiptis į Sankt-Peterburgo cenzūros komitetą, prašydami leidimo Michailui Dostojevskiui leisti mėnesinį žurnalą „Vremia". Prašymą patenkino. Jiems pavyko: cenzoriumi paskyrė Ivaną Gončiarovą. „Mes ryžomės įkurti žurnalą visiškai nepriklausomą nuo literatūros autoritetų, nors juos ir gerbėme, — pareiškė Dostojevskis. — Bet polemikos nevengsime".

Pirmiesiems numeriams Dostojevskis parengė „Pažemintųjų ir nuskriaustųjų" fragmentus ir parašė nemažai straipsnių apie literatūrą. Vasario numeriui parengė straipsnį „G.-bovas (šiuo slapyvardžiu pasirašinėjo Dobroliubovas) ir meno klausimai". Dobroliubovo pažiūros jam buvo artimos. Dostojevskis tikėjo — išaugs naujas talentas.

Dostojevskis dirbo išsijuosęs. Nevengė ginčų su kitais leidiniais, aštriai ir karštai polemizavo. Pagaliau išsprendė klausimus su cenzūra dėl „Užrašų iš mirusiųjų namų" spausdinimo. Kiekvienam žurnalo numeriui pats parašydavo po kelis straipsnius. Derybos su autoriais, redaktoriaus darbas — savimi nebuvo kada rūpintis. Priepuoliai dažnėjo, bet argi galvosi apie poilsį?

Likimas jį vėl suvedė su Apolonu Grigorjevu. Abudu buvo dideli arbatos mėgėjai.

— Šiuo metu iš tikrųjų aš esu nereikalingas žmogus, neturiu kur pasireikšti, nes laiko dvasia pernelyg priešiška tokios rūšies žmonėms, kaip aš.

Atkaklus nenoras paaukoti nors „šimtąją dalelę to,

ką pelnė minties kaina", užsispyrimas „išsaugoti nepaliestus tuos literatūros ir visuomenės įsitikinimus", kuriuos gerbė — dėl šių ir dėl kitų priežasčių Apolonas Grigorjevas klajojo iš žurnalo į žurnalą, skurdo, bet „šventai gynė savo įsitikinimus nuo šaltos mirties". Vidutinio ūgio, tvirtas, sunkiasvoris, niekada iš rankos nepaleidžiantis lazdos, Apolonas Grigorjevas priminė į nemalonę patekusį senų laikų bajorą, arba bent jau protingą, tačiau nuskurdusį pirklį.

Daug kas tarp jų buvo bendra — ir būdas, ir likimas. Panašiai jie vertino tikrovę, literatūrą, panašiai suvokė liaudiškumą ir laiko keliamus uždavinius. Pagaliau juos vienijo Puškinas. Tiesa, jų nuomonės skyrėsi dėl Ostrovskio, kurį Grigorjevas kėlė į padanges, — taip, jis puikus rašytojas, tačiau ar tinka į „pranašus"? Vis dėlto nutarė jį prisivilioti į žurnalą. Taip pat ir Turgenevą, kurio „Bajorų gūžta", lygiai kaip ir Saltykovo „Gubernijos apybraižomis", abudu žavėjosi.

Apolonas Grigorjevas jau seniai nebuvo jautęs tokio jėgų antplūdžio. Rašė straipsnį po straipsnio. Ką ir kalbėti, ne viskas Dostojevskiui patiko.

Apskritai, jokio žurnalo manifesto jie nepaskelbė, tačiau visokiais variantais kalbėjo apie „dirvą", „grįžimą į gimtąją dirvą" ir taip toliau.

Visuomenine istorine prasme dirvos sąvoka nebuvo jau tokia egzotiška ir nauja: ji dažnai būdavo vartojama ir slavofilų („Mes panašūs į augalus, apnuogintomis šaknimis gimtojoje dirvoje"), ir revoliucinių demokratų, ir ši savotiška metafora būdavo suvokiama, kaip liaudies simbolis. Žurnale „Vremia" „dirva" įgavo ir kitą prasmę: tai dorovinis dvasinis visuomeninio politinio gyvenimo klodas, į kurį atsispyrus ir tegalima organiškai suvienyti inteligentijos ir tautos jėgas, siekiant kultūros ir tautos dermės.

1861 metų vasario 19 dieną Aleksandras II pasirašė Manifestą apie baudžiavos panaikinimą. Ką ir sakyti, tai

buvo džiugus *faktas*, tačiau reformos, išskyrus oficialius veikėjus, tautos nepatenkino. Liaudies lūkesčiai buvo apvilti. Išlaisvintieji, reikšdami nepasitenkinimą, ėmė deginti dvarus. „Vremia“ ketino išspausdinti straipsnį, smerkiantį padegėjus. Rašinyje buvo mėginama ginti ir revoliucinį jaunimą. Cenzūra straipsnio nepraleido. „Vremiai“, kaip ir „Sovremennik“ iškilo pavojus būti uždarytiems.

Fiodoro Dostojevskio kabinete tylu. Tik girdisi plunksnos skrebesys.

Marija vis burba: Paša jau nebe vaikas, o neturi kuo padoriau apsirengti...

Nelaiminga moteris: nervai, džiova... Jis jau beveik priprato prie jos išpuolių ir išmoko susitvardyti. O pinigų iš tikrųjų neturi: visus išleidžia žurnalui, o „Vremia“, jeigu viskas gerai sektųsi, išlaidas ims padengti gal tik po dviejų metų.

Kartais toks šaltis perveria krūtinę, kad baisu. Sunkumas krūtinėje — pirmas požymis — artėja priepuolis.

O gyventi ir dirbti reikia. Ir dirba dieną naktį. Žinoma, daugiausia laiko praleidžia prie savo romanų, tačiau mirtinai turi gegužės mėnesio žurnalui parašyti straipsnį ir duoti atkirtį „Russkij vestnik“.

Dostojevskis ne vieną kartą skaitė „Egipto naktį“. Jį seniai tiesiog siutino tai, kad kritika visaip stengėsi nebeminėti Puškino vardo ir net toje širdį gniaužiančioje dviejų tūkstančių metų senumo istorijoje, bylojančioje apie ateitį, — o kas žino, galbūt jau apie jų gyvenamą laiką! — teįžvelgė tik pikantišką laisvės troškimą ar kažką panašaus.

Taip, „Egipto naktyje“ tepavaizduota tik „Romos gyvenimo akimirka“, bet taip, kad iš jos matosi plačiausia gyvenimo panorama, visas anų laikų pasaulis. Dostojevskis

jauste jautė — šiame kūrinyje slypi kaip tik tai, ką jis vadino Puškino pranašystėmis ir priesakais.

Kam gi rusui Puškinui prireikė Egipto karalienės Kleopatros paveikslo? Ne tam, kad pralinksmintų skaitytoją pikantišku siužetu, moters mestu iššūkiu: kas nupirks jos kūną savo gyvybės kaina? Visas gyvenimas — už vieną audringą naktį, — kam tai? Ar tik apie praeitį mąstė poetas, ar regėjo kažką pranašinga? „Prarastas bet koks tikėjimas, viltis, dieviškoji liepsna jai nebešviečia. Gyvenimas dūsta be tikslo. Keisčiausi reiškiniai pamažu tampa įprastiniais..." Viskas taip, arba beveik taip, kaip mūsų laikais... Čia — analogija, čia — perspėjimas apie neišvengiamą krachą: kaip ir prieš du tūkstančius metų artėja didelių sukrėtimų laikas. Bėda tik viena: mūsų bajorijos antika — jau praeitis, iš jos teliko vien gražios frazės, o nėra naujos uždegančios idėjos. Prieš akis — buržua, besiveržiančios prie aukso lovio, barbariškumas. Realiai egzistuoja tik nuoga realybė be aukštesnių dvasinių reikmių.

Kas gi toji Puškino pavaizduotoji Kleopatra? Puikus kūnas be sielos, grožis be dvasios. „Tai voro siela...." Tai pasaulio, atsidūrusio ant bedugnės krašto, paveikslo simbolis.

Dostojevskis beveik fiziškai jautė prasidedantį visuomenės žlugimą. Reikia kažką daryti. Jis neturi kito ginklo, tik žodį. Tą žodį privalo pasakyti.

Nerimas

Štai visa krūva laiškų, į kuriuos reikia atsakyti, o neturi kada. Bet vis dėlto Jakovui Polonskiui privalo parašyti — išrūko į Austriją, dar net nežino, kad „Vremia" išspausdino jo eiliuotą romaną „Nauji padavimai".

„...Beje, argi visą laiką būsite tik Austrijoje? Italija, atrodo, pašonėj, ar nesusigundysite į ją nuvažiuoti? Esate laimingas žmogus! Kiek aš svajojau, nuo pat vaikystės, pabuvoti Italijoje. Dar skaitydamas Ratklifo romanus... Paskui Šekspyrą — Verona, Romeo ir Džiuljeta, — velniškai žavu! Į Italiją, į Italiją! O vietoj Italijos — į Semipalatinską, o prieš tai — į Mirusiųjų namus. Nejaugi ir dabar nepasiseks pakeliauti?..“

Parašė ir Aleksandrai Karlovnai, literato Porockio svainei, su kuria atsitiktinai susipažino vienos kelionės į Maskvą metu. O kiek užsirūstinusių! Jau kalba — girdi, Dostojevskis išpuiko, nebenori pažinti senų bičiulių, ir apskritai tapo visai kitoks...

O po kiekvieno priepuolio (vis dažnėja!) savaitę plyšta galva ir ėste ėda baisus liūdesys — pats savęs neapkenčia. Kartais dviem trim dienom sušlubuoja atmintis: regi, veidas pažįstamas, o kas tas žmogus — nebeprisimena. Vienu tarpu kone visiems sutiktiems dėl viso pikto ėmė lankstytis — bemat pasklido kalbos kalbelės...

„... Jūs klausiate, ar praėjo liūdesys? Kaip Dievą myliu, ne, ir jeigu ne darbas, tai susirgčiau nuo graudulio. O juk man tiek mažai tereikia, ir aš net žinau, būtent ko: gerų žmonių. Kaip manote, tai daug ar mažai?“

Apolonas Grigorjevas išvažiavo į Orenburgą. Dostojevskis aukštai vertino jo talentą ir išsiskyrimą smarkiai pergyveno, nors ne kartą jam atvirai sakė: „Jūs, Apolonai Aleksandrovičiau, ne veikėjas“. „Aš manau, — vėliau rašė, — kad Grigorjevas negalėtų vienoje vietoje ramiai sau gyventi ir dirbti kokioje redakcijoje. O jeigu jis turėtų savo žurnalą, tai tas žlugtų po kokių penkių mėnesių“.

Grigorjevas, iš Orenburgo rašydamas Strachovui ir žinodamas, kad laiškus jis parodo Dostojevskiui, aiškinosi: „Taip, aš ne veikėjas, Fiodorai Michailovičiau! Ir prisipažin-

siu, didžiuojuos, kad nesu veikėjas toje baloje, kad joje nesimaudau... ir didžiuojuos tuo, kad... savo gyvenime neparašysiu nė vienos eilutės, kuria netikėčiau visa širdimi..."

O rašydamas kitiems bičiuliams, Grigorjevas tiesiog maldavo apsaugoti Dostojevskį nuo „veikėjiškumo", „nevaryti jo kaip pašto arklio", saugoti ir sulaikyti nuo feljetoniškos veiklos, „kuri galutinai jį pribaigs ir literatūrine, ir fizine prasme".

„Klausimas sudėtingesnis ir kur kas reikšmingesnis už visus kitus — ir už klausimą (koks cinizmas?) apie bendravimą, ir už klausimą (o, baisu!) apie politinę laisvę. Tai klausimas apie mūsų intelektualinį ir dorovinį savarankiškumą..."

O juk kaip tik šis klausimas labiausiai iškankino ir Dostojevskį, juk jis aršiau už kitus jį kėlė — ar tai „feljetoninė" veikla? — apie tai Dostojevskis ir kalbėjo, apie tai ir rašė, analizuodamas „Egipto naktis".

Tuo metu spaudoje pasirodė pirmieji atgarsiai apie „Pažemintuosius ir nuskriaustuosius", ir jie džiugino. „Sovremennik" rašė pats Černyševskis, pabrėždamas ir psichologinę romano gelmę, ir dorovinių problemų meninio sprendimo šviežumą. Naująjį Dostojevskio kūrinį pagyrė ir Apolonas Grigorjevas, pasveikinęs Dostojevskį, ryžtingai atsitraukusį nuo sentimentalaus natūralizmo (taip jis vadino penktojo dešimtmečio „natūraliosios mokyklos" kryptį). O rugsėjo mėnesio „Sovremennik" buvo išspausdintas Dobroliubovo straipsnis „Užmiršti žmonės", beveik visas skirtas Dostojevskiui. „Pono Dostojevskio romanas — svarbiausias šių metų literatūros reiškinys".

Štai ir sukako keturiasdešimt. Atšventė kukliai: atėjo Strachovas ir Maikovas su žmona. Dostojevskis stengėsi juokauti, atrodyti žvalus, bet iš visko matėsi — šiandien

jam ypač liūdna, dar labiau išblyškęs, sublogęs — o gal taip tik atrodė dėl neseniai pradėtos želdinti barzdos? Marija iš paskutiniųjų vaidino malonią namų šeimininkę, stengėsi būti svetinga, bet tų jėgų užteko neilgam — galiausiai pratrūko. Nemalonu buvo regėti tą isterijos priepuolį. Fiodoras pastaraisiais metais kaip išmanydamas ją lepindavo saldumynais, vis nupirkdavo kokį drabužį, rankinuką ar dar ką, šitaip ir ramindamas, ir širdį guosdamas.

Keturiasdešimtmetį lydėjo ilgokai užtrukęs liūdnų apmąstymų tarpsnis — gyvenimas lyg griūtis nuo skardžio vis sparčiau ritosi pakalnėn. Jeigu dar prakeiktoji liga leistų kiek patriūsti, tai... O svarbiausia užslėptas skausmas — neturi kam pasiguosti. . . Nėra vaikų!

Aleksandras Miliukovas, dažnai lankydavęsis pas Dostojevskį, ne kartą regėjo su kokia meile Fiodoras bendraudavo su vaikais, kaip susižavėjęs sekdavo jų žaidimus, kaip susidomėjęs klausydavosi mažylių čiauškesio, naivių pokalbių.

Lapkritį — lyg perkūno trenksmas — žinia: naktį į septynioliktąją nuo džiovos mirė Dobroliubovas. Štai ir pasikalbėjo, pasiginčijo... Dostojevskį imponavo nuoširdus jo talentas, pasiryžimas eiti į mūšį dėl savo įsitikinimų, tikėjimas rusų tautos ateitimi. Žinojo — Dobroliubovui, kaip ir jam, gydytojai sakė tą patį: jeigu nesiliausi negailestingai savęs eikvojęs, žūsi.

— Jeigu man pasiūlytų gyventi iki žilos senatvės, bet mesti žurnalą, — kartą pareiškė Dobroliubovas, — aš nedvejodamas sutikčiau gyventi trisdešimt metų, tačiau žurnalistikos neatsisakyčiau.

Iki dvidešimt šešerių jam trūko dviejų mėnesių.

Gruodis smogė kitą smūgį, ir jis vėl buvo susijęs su „Sovremennik“: žurnalas išspausdino poleminį straipsnį, sakytume, feljetoną „Apie dirvą (ne agronomine prasme, o „Vremios“ dvasia)“. Pasirašė — „Pašalinis senis“. Dostojev-

skis susierzino: „Vremia“, ne kartą stojusi į atvirą kovą su „Sovremennik“, staiga tapo pajuokos objektu. Paaiškėjo: straipsnio autorius — naujasis žurnalo bendradarbis, neseniai baigęs dvasinę akademiją dvidešimtšešiametis Antonovičius. „Dirvininkus“, jo manymu neturinčios jokios pozityvios idėjos, Antonovičius dar apkaltino faraziejiškumu, — girdi, jie net nepasistengę patys suvokti, už ką ir dėl ko pluša.

Žinoma, ironizavo Antonovičius, jeigu „dirvą“ suprasime kaip tautą, tai visiškai humaniška kalbėti apie dirvą, bet receptai, kuriuos siūlo dirvininkai, netinkami, nes liaudies išsilavinimas ir išsimokslinimas problemos neišspręs — „visuomet pilvas ims viršų. Net išaukštintas estetinis pasimėgavimas nenusileidžia pilvui, arba, delikačiau išsireiškus, alkio jausmui“. Antonovičius gynė materializmą nuo dirvininkų idealizmo, darydamas užuominą, kad „Vremia“ savo pažiūromis netoli nuėjusi nuo „Russkij vestnik“.

Metų pabaiga truputį nuskaidrino Dostojevskio padangę: iš Paryžiaus atėjo Turgenevo laiškas: „Nuoširdžiai esu Jums dėkingas už man atsiųstus du „Vremia“ numerius, kuriuos aš skaitau su dideliu pasitenkinimu. Ypač Jūsų „Užrašus iš mirusiųjų namų“. Pirties vaizdas tiesiog vertas Dantės.“

Taip, Dostojevskis irgi galėjo būti patenkintas žurnalu. „Vremia“ traukė talentingus autorius: jau išgarsėjusius Turgenevą, Ostrovskį, Saltykovą-Ščedriną, Maikovą, Polonskį ir jaunuosius — Krestovskį, Leskovą, Pomialovskį, Mejų, Levitovą... Ir skaitytojai jam buvo palankūs: 1862 metams užsiprenumeravo daugiau negu tikėjosi.

Žinoma, Dostojevskis tikėjo „Mirusiųjų namų“ sėkme — kurio savo kūrinio sėkme jis netikėjo? Tačiau nemanė, kad susilauks tokio didelio populiarumo, kad romanas taip sukrės visą Rusiją. Dabar jau jį lygino su Dante, vadi-

no naujuoju Vergilijumi. Visuose literatūros vakaruose prašydavo skaityti „Užrašų“ fragmentus. Jaunimas Dostojevskį dievino. Jis vėl tapo stabu, nors puikiai žinojo panašių garbinimų kainą.

Dostojevskis sutiko dalyvauti ir literatūros vakare, surengtame milžiniškoje Ruadzės salėje kovo antrą dieną. Publika buvo tiesiog įelektrinta dar prieš vakaro pradžią. Kai Černyševskis perskaitė atsiminimus „Pažintis su Dobroliubovu“, langai ir liustros vos išlaikė šūksnių ir plojimų audrą. Žmonėms ne tiek rūpėjo, kas dedasi scenoje — jie susirinko išreikšti savo jausmus naujų idėjų skelbėjams, progreso šaukliams. Antonas Rubinšteinas skambino „Atėnų naktis“, pašvęstas sukilusiai Graikijai, Kuročkinas perskaitė Beranžė „Paukštelius“ — apie iš narvelio į laisvę ištrūkusias belaisves. Kažką grojo iš Lenkijos atvykęs Henrikas Veniavskis. Eiles skaitė Nekrasovas. Karščiausių plojimų susilaukė Dostojevskis. O galiausiai scenon palipo profesorius Pavlovas. Tiesą sakant, nieko ypatingai naujo jis nepasakė: kalba buvo cenzūruota. Tačiau iškilmingai skambantis profesoriaus balsas, kartais pereinantis į klyksmą, rankų mostai, intonacija ir akcentai nepaprastai įkaitino atmosferą. Dostojevskis, tiesiog apsvaigintas ir apkvaitęs nuo viso to, kas dėjosi salėje, pasijuto nekaip. Grįžo namo piktas ir prislėgtas. Naktį — stiprus priepuolis. Jis jautė sunkiai paaiškinamą savo kaltę. Keletą dienų graužėsi, negalėdamas prisiminti, kokia toji kaltė.

Gegužės 14 dieną, išeidamas iš namų, Dostojevskis už durų rankenos rado užkištą lapelį. Ėmė skaityti ir ... nukratė šaltis.

„Netrukus, netrukus ateis diena, kai mes iškelsime didžiąją vėliavą, ateities vėliavą, raudoną vėliavą ir garsiai sušukę: „Tegyvuoja socializmas ir Rusijos demokratinė respublika!“ patrauksime į Žiemos rūmus sunaikinti ten gy-

venančių... Mes vieningai sušuksime: „Prie kirvių!" — ir tada, kas bus ne su mumis, tas bus prieš, kas prieš, tas mūsų priešas, o priešus dera naikinti visais būdais..."

Tai buvo garsioji „Jaunosios Rusijos" revoliucinė proklamacija, tą dieną išplatinta Peterburge, kviečianti prisidėti prie Razino ir Pugačiovo, nužudyti carą ir visą jo giminę, visur — aikštėse, namuose, siauruose miestų skersgatviuose, plačiose sostinės gatvėse, kaimuose — novyti dvarininkus, dvasininkus, valdininkus. Atsišaukimas reikalavo pašalinti despotizmą, likviduoti santuoką ir šeimą, kvietė panaikinti Rusijos imperiją net ir tuo atveju, jeigu tektų „pralieti dukart tiek kraujo, kiek praliejo jakobinai", ir vietoj jos įkurti sričių respublikų federaciją.

Tas popierius Dostojevskiui labiau priminė provokaciją negu revoliucinės teorijos subrandintą vaisių. Ar tamsi liaudis supras gudrius išvedžiojimus? Supras tik viena: „Prie kirvių!"

O jau kitą dieną Peterburgą nušvietė milžiniškų laužų liepsnos. Kaip tyčia, pakilo vėjas. Kovoti su stichija buvo nebeįmanoma. Sudegė ištisi kvartalai. Baltosios naktys tapo kruvinai raudonos, gatves užplūdo tūkstančiai padegėlių. „Gaisrai kėlė siaubą, kurį sunku aprašyti", — pasakojo Strachovas, kartu su Dostojevskiu nusprendęs Neva išplaukti į užmiestį ir bent kiek įkvėpti gryno oro, atsigauti. Iš garlaiviuko išlipo kažkokiame užmiesčio sode, ir čia jie buvo sukrėsti labiau už gaisrą: lyg niekur nieko grojo orkestras, dainavo čigonai, virš miesto tvyrančių dūmų fone šventiškai apsirengusios damos ir ponai gėrė šampaną, juokėsi... Puota maro metu ar gyvas vaizdelis iš Nerono laikų?.. Šlykštu, nepadoru, baisu! Juodu grįžo į Peterburgą.

Valdžia kaltino revoliucinę partiją. Prasidėjo masiniai areštai, bet jokių kaltinimų suimtiesiems negalėjo pateikti. Teismui perdavė tik du: mokytoją Viktorovą — būdamas

girtas kaip maišas, bandė padegti mokyklą, ir dvylikametį kareivio Nenastjevo sūnų, rodos, padegusį kaimyno tvorą...

Revoliucingai ar radikaliai nusiteikusieji buvo įsitikinę — padeginėja žandarai, norėdami kaltę suversti revoliucionieriams. Tačiau kai užsidegė vidaus reikalų ministerija, teko susimąstyti: vargu ar policijai verta žaisti panašius žaidimus...

O laikraščiai oficiozai, nors ir be įrodymų, kaltę vertė studentams. Rimtais veidais žmonės kalbėjo apie „kurstytojus“, didžiausius nelaimės kaltininkus:

— Tai vis Gerceno darbeliai. Štai kaip jis myli Rusiją...

— Girdėjau, suokalbin įsivėlę petraševskininkai: jie jau seniai turėjo parengę gaisrų programą... ir štai... O juk jiems bausmė buvo dovanota. Va kaip atsidėkoja.

Tokie gandai Dostojevskį piktino, bet pyktis — blogas patarėjas. Kažko reikėjo griebtis. Rašė straipsnį, neigdamas studentų kaltę. Troško pasikalbėti su Černyševskiu. Ir jis išsiruošė pas „padegėjų“ — taip jau garsiai kalbėjo — partijos vadovą.

Duris atidarė pats Nikolajus Gavrilovičius. Daugiau nieko namie nebuvo, net tarno. Išvydęs Dostojevskį, Černyševskis taip nustebo, kad kurį laiką negalėjo susitvardyti, bet sutiko maloniai ir pakvietė į kabinetą.

— Nikolajau Gavrilovičiau, kas tai? — Dostojevskis padavė proklamaciją.

Trumparegis Černyševskis tankiai mirksėdamas atidžiai skaitė, tarsi pirmą kartą proklamaciją būtų turėjęs savo rankose.

— Nejaugi manote, kad aš solidarus su jais ir prikišau savo nagus, rašant šį lapelį?

— Žinoma, nemanau, bet kaip nors juos reikia sudrausti. Jūsų žodis jiems svarus ir, šiaip ar taip, jie paiso jūsų nuomonės.

— Nė vieno jų nepažįstu...

— Ir tuo tikiu. Bet nė nereikia jų pažinti ar su jais asmeniškai kalbėtis. Jums tereikia kaip nors garsiai pareikšti, kad smerkiate, ir jie išgirs.

Kalbėjosi apie daug ką. Dostojevskis išėjo tik po kokių dviejų valandų.

O po savaitės (gaisrai jau rimo) taip pat netikėtai Dostojevskio bute pasirodė Nikolajus Gavrilovičius. Formaliai jis atvažiavo paprašyti leidimo ruošiamoje liaudies chrestomatijoje spausdinti kelis Dostojevskio apsakymus. Tačiau kalbėjosi ilgai. Po to pasikeitė vizitinėmis kortelėmis. Vadinasi, kalbos nebaigė ir dar vertėjo susitikti.

Vieną dieną netikėtai redakcijon įgriuvo iš Paryžiaus parvykęs Turgenevas. Toks pat gražuolis, koks buvo, tik rimtesnis ir pražilęs. Pasibučiavo kaip seni bičiuliai. Turgenevas pakvietė Fiodorą su broliu ir Strachovą papietauti Klejaus restorane prie viešbučio, kuriame buvo apsistojęs. Kalbėjo apie tai, kad „Tėvuose ir vaikuose“ jo „paleistas“ žodis „nihilistas“ dabar tapo kone keiksmu: „Pažiūrėkite, ką daro mūsų nihilistai! Degina Peterburgą!“ — tai pirmieji žodžiai, kuriuos jis išgirdęs Nevos prospekte. „O žinote, ką radau prie sudegusios vidaus reikalų ministerijos? Nė už ką neatspėsite! Pajuodusią savo bylą apie užsienio paso išdavimą“. Papasakojo ir apie gyvenimą užsienyje, apie užsieniečių požiūrį į Rusiją.

Dostojevskis jau ir pats kišenėje turėjo leidimą išvykti gydytis į Europą.

Ir štai liepos 7 dienos rytą draugai atsisveikino su juo prie traukinio. Širdy neramu: abu jo straipsnius apie gaisrus cenzūra uždraudė.

Išlydėjo jį ir Strachovas, su kuriuo Dostojevskis, išvykus Apolonui Grigorjevui, ypač susidraugavo. Iš Europos parašė jam laišką, kviesdamas atvažiuoti: „Pamatysim Neapolį, pavaikščiosim po Romą, dar, ko gero, kokią jauną ve-

necijietę suviliosim gondoloje“. Strachovas kažkuo buvo panašus į Gogolio Čičikovą: šykštus, išglebęs, užkietėjęs viengungis. Už „venecijietę“ neužpyko — jis, regis, apskritai nemokėjo pykti, — atvažiavo. Taigi antrąją kelionės pusę jiedu sukorė drauge.

Bet iki to laiko Dostojevskis jau kai kur spėjo pabuvoti ir su kai kuo susitikti.

Iš tikrųjų, juk ne vien dėl Europos gražuolių ar turistams kišamų įžymybių jis važiavo į Vakarus. Net Paryžius jam pasirodė liūdnas. Tiesa, Reinas nuostabus, tačiau Dostojevskis liūdėjo, ilgėjosi gimtosios Rusijos monotonijos: ką ir sakyti — už jūrų marių, nors ir linksmiau, bet — svetima, o pas mus, Rusijoje, — nors ir vargas, bet savas...

Kelionė nepakeitė Dostojevskio požiūrio į Vakarus, atvirkščiai, galima sakyti, patvirtino ir sustiprino jo įsitikinimus.

— Taip, pasakysiu jums, ponai, rusų žmonės, — grįžęs į Rusiją, dalijosi įspūdžiais su draugais, — jeigu kur ir įmanomas socializmas, tai tik ne Europoje: buržuazinės revoliucijos didvyriai patys tapo kone aršiausiais išnaudotojais. Vakarų idealas — kiekvienam atsiriboti nuo visų, sukaupti kuo daugiau pinigų, įsigyti kuo daugiau daiktų ir tarpti laimėje. Kitaip sakant, jokio idealo, o apie įsitikinimus geriau jau nė neklausti. Pas mus, žinoma, plėšrių niekšelių gal ir ne mažiau, bet ten, Vakaruose, visi įsitikinę, kad taip ir turi būti...

O kas gi tuo metu dėjosi Rusijoje? Žurnalus „Sovremennik“ ir „Russkoje slovo“ uždarė aštuoniems mėnesiams. Cenzūra gerokai iššukavo Michailo Dostojevskio kailį, įspėjo, bet caras pamalonino, „Vremios“ neuždarė, teliepė atidžiai stebėti žurnalo veiklą. Vasarą skyrelyje „Mūsų namų reikalai“ Michailas Dostojevskis vis dėlto išspausdino žinią apie gaisrus, papasakojo apie vyriausybės žingsnius, „Sovremennik“ uždarymą, suįžūlėjusią cenzūrą. Joks kitas

žurnalas apie tai nerašė. Žinoma, Dostojevskių žurnalas nepareiškė apie kokius nors ryšius su revoliucionieriais, tačiau tuo laiku parodė savo principinę poziciją. Tada Černyševskis ir Pisarevas jau buvo suimti. Černyševskį įskundė — turįs Gerceno laišką. To pakako.

Žinoma, Dostojevskis negeidavo pakartoti savo kelionės į Sibirą ir vis dėlto, vis dėlto jis važiavo į Europą ne tik pagydyti nervų, pailsėti, patirti įspūdžių: jis važiavo į Londoną susitikti su Gercenu. „Vakar buvo Dostojevskis, — Gercenas rašė Ogariovui. — Jis naivus, sunkiai perprantamas, bet labai mielas žmogus. Entuziastingai tiki rusų tauta".

Dostojevskis netapo Gerceno bendraminčiu, bet santykiai liko žmogiški ir jie vienas kitam jautė simpatiją. Dostojevskis dar labiau patikėjo — būtina ryžtingai kovoti su ultrarevoliucionierių ekstremizmu ir avantiūrizmu. „Taip, — rašė Dostojevskis, — reikia atidaryti duris ir liaudžiai, duoti laisvą kelią jos šviežioms jėgoms, nes mūsų liaudis sugeba dalyvauti politiniame gyvenime. Jeigu manysime, kad liaudis kvaila, vargu ar galime tikėtis kokio nors visuomenės progreso..."

Dostojevskis nepritarė ir kitai kraštutinybei, kurią propagavo slavofilų laikraštis „Denj". Slavofilai pripažino gyvenimą tik liaudyje ir kaip „melą ir falšą" atmetė švietimą, literatūrą. Slavofilai skelbė ne klasių kovą, bet moralinį visų luomų suartėjimą, taikų dvarininkų ir valstiečių sugyvenimą, globojant pravoslavų cerkvei ir vienvaldystei. Jie rėmė religiją ir neigė mintį, kad tik protu galima suvokti tiesą. Abi stovyklos, iš kurių, Dostojevskio įsitikinimu, viena neigia liaudiškumą, o kita — neskiria reikšmės išsilavinusiai visuomenei, „sprendžia apie gyvenimą grynai teoriškai ir pripažįsta tik tai, kas neprieštarauja jų pažiūroms, — vis dėlto yra dalis tiesos ir vienoje, ir kitoje

koncepcijoje, ir be šių dalių neįmanoma išsiversti sprendžiant klausimą, ko mums reikia, kur turime eiti ir ką daryti?“

Žinoma, įtikinėjo Dostojevskis, kultūros ir liaudiškumo sujungimo uždavinys neišsprendžiamas per kelias dienas, bet pats laikas šią problemą aptarti ir imtis darbo.

Rusijoje įtampa didėjo — 1863 metų pradžioje blykstelėjo sukilimas Lenkijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje.

Apskritai, lenkų klausimas buvo vienas opiausių, prieštaringas ir sunkiai sprendžiamas esant tai realiai politinei situacijai, kuri susiklostė Europoje. Klausimas senas, skaudus tiek lenkų, tiek ir rusų sąmonei.

XIV-XVI amžiuose, kai Rusija kariavo nepabaigiamus karus už savo nacionalinę, politinę ir kultūrinę nepriklausomybę, Lenkijos karalystė žymiai išplėtė savo sienas Rytuose, senųjų rusų, ukrainiečių ir baltarusių žemių sąskaita, įgyvendindama ten griežtą socialinę, nacionalinę ir religinę politiką.

Bet Rusija stiprėjo, atlaikydama sunkius išbandymus. O Lietuvos-Lenkijos valstybė, plėšoma vidaus prieštaravimų, silpnėjo, bet vis dar kariavo dėl naujų žemių. Po trijų padalijimų ji liovėsi egzistuoti kaip savistovi valstybė. Rusijai atiteko didžioji dalis vakarų rusų, baltarusių ir ukrainiečių žemių. Čia dažniausiai ir kildavo maištai, sukilimai. 1794, 1831 metais caro valdžia juos žiauriai numalšino. Štai dabar, 1863-aisiais, ir vėl...

Gercenas aktyviai palaikė sukilėlius. Didelį rezonansą sukėlė jo straipsnis „Su kuo Lietuva?“ Gercenas perspėjo lenkus, kad jų kovos programoje turi būti pripažinta Lietuvos teisė laisvai apsispręsti ir pasiskelbti nepriklausoma. Jis kreipėsi ir į Viktorą Hugo, prašydamas didįjį prancūzų rašytoją užtarti sukilėlius.

Rusijoje Gerceną atvirai puolė ne tik liberalų spauda. „Kolokolo“ laikai baigėsi“ — tokios nuomonės buvo didžioji rusų visuomenės dalis.

Dostojevskis atidžiai sekė įvykius tiek Lenkijoje, tiek Rusijoje, tačiau labiausiai jį jaudino visuomenės sąmonės ir nuotaikų pokyčiai. Savaime suprantama, daugybės smulkmenų jis nežinojo, jo požiūris į sukilimą buvo sudėtingas: negalėjo neužjausti patriotinio sąjūdžio, kurio tikslas buvo Lenkijos, Lietuvos išlaisvinimas, tuo pačiu jį dirgino didžialenkiškos pretenzijos, stebino šovinistinės nuotaikos ir Rusijoje, ir Lenkijoje.

Esant tokiai sudėtingai politinei situacijai Dostojevskis iš pradžių manė — beprasmiška kaip nors viešai reaguoti: pasakyti visą tiesą negalėjo. Tylėjo ir „Denj“, ir net pradėjęs vėl eiti „Sovremennik“.

Tačiau tylusis Strachovas, niekada iki tol nerašęs apie politines problemas, įtikino Dostojevskius paskelbti jo rašinį, „Lemtingas klausimas“. Svarbiausia straipsnio mintis buvo artima Dostojevskiui: Lenkijos problema kur kas sudėtingesnė, tai ne vien valstybinis, istorinis ginčas, tai ir dviejų savitų nacionalinių kultūrų ir religijų ginčas. Kitaip sakant, Rytų ir Vakarų ginčas. Ir šio ginčo negalima išspręsti grynai politiniu keliu. Laimės toji pusė, kuri laimės dvasinę pergalę. Ir taip toliau.

Straipsnio autorius vis dėlto Rusiją priešpastatė Vakarams, teigė, kad savita, „barbariška“ rusų kultūra esanti aukštesnė už lenkų, kuri vystėsi Vakarų tautų įtakoje.

Straipsnis buvo paskelbtas balandžio mėnesį. „Vremia“ puolė iš visų pusių, tarsi pagaliau būtų atsivėrusios visų akys — štai svarbiausias priešas, didžiausias nelaimių kaltininkas! Straipsnį išvadino antipatriotiniu, lenkofiliniu, tarsi išaukštinančiu lenkų kultūrą, užmaskuotai palaikančiu sukilimą, atvirai kritikuojantį vyriausybę.

Dostojevskis kiek išgalėdamas priešgyniavo, pirmiau-

sia gindamas patriotinę žurnalo kryptį. Parašė rūstų atsakymą kritikams, bet cenzūra uždėjo leteną — skelbti negalima! Dostojevskis barė ir Strachovą — už bereikalingą „delikatumą“, nuolankumą, įmantrius išvedžiojimus dėstant rimtas ir sudėtingas mintis, o tai kaip tik ir suteikė pretekstą daryti visokiausias fantastiškas išvadas ir kaip kam patinka komentuoti. Ko gero, objektyviausiai įvertino Gercenas, pabrėžęs, kad žurnalas „Vremia“... redaguojamas žymaus rašytojo, kankinio, tik ką grįžusio iš katorgos, Dostojevskio, Lenkijos klausimu išspausdino keletą humaniškų žodžių“. Tai buvo vieninteliai užtarimo žodžiai. Pats Strachovas ir išsigando, ir pasijuto esąs aršiausias „Vremios“ uždarymo kaltininkas.

Dostojevskiui atėjo sunkios dienos. Po kasdieninės įtemptos žurnalistinės veiklos — nuosmūkis, tuštuma. Liko be darbo, be pinigų, be ateities perspektyvos. Nepradėjęs jokio naujo kūrinio... O kelią namo nors imk ir užmiršk... Nelaimingoji Marija lėtai nyko, pastaruoju metu kentėjo nuo vis dažniau užeinančių haliucinacijų — staiga nei iš šio, nei iš to ims šaukti: „Velniai, velniai, štai velniai!“ Akys lyg beprotės, kupinos baimės. Fiodoras arba gydytojas, jei tuo tarpu būdavo, atidarydavo langelį ir vaizduodavo išvarą nelabąjį. Ligonė aprimdavo. Isteriją jai sukeldavo ir vyro žingsniai kitame kambaryje, už plonos sienos, — bemiegėmis naktimis jis negalėdavo nusėdėti. Ir tada — nesuskaičiuojamą daugybę kartų! — iki skausmo delnais suspaudęs smilkinius, Dostojevskis klausydavosi jos liguistai fantastiškų svaičiojimų ir — „Aš tavęs niekada nemylėjau!“ Nejaugi jis iš tiesų įsivaizdavęs, kad ji pamilusi katorgininką? Juk nė viena nors kiek save gerbianti moteris negalinti mylėti tokio žmogaus, kaip jis... Rašytojas! Gogolis! Nei pinigų, nei padoraus buto!

O kai praeidavo priepuolis, Marija prisiekinėdavo nieko taip nemylėjusi, kaip jį, o jis štai jos nemylįs, nes ji esan-

ti jam bjauri, ir teisingai darąs — kas gi gali mylėti džiovininkę, ir — ji puikiai žinanti! — jis ir jo visa giminė tik ir laukianti jos mirties...

Rūkė, neatitraukdamas akių nuo šviesėjančio lango. Ką daryti? Gyventi bloga, bet juk ir mirti nesinori. Marijai nebeliko nieko, tik liga ir kvaili prasimanymai. O Paša... Dostojevskis suprato: su juo neužsimezgė ir neužsimegs jokie giminystės ar bent draugiški santykiai. Vaikinui jau septyniolika, o neturi rimtesnių interesų, tačiau išdidus kaip princas...

Dostojevskis nepaprastai skaudžiai išgyveno žmonos nelaimę, jos pasimetimą ir tai, kad pats — kaip baisiai ir kaip nedorai skamba! — dabar laimingas neįmanoma, nuodėminga laime, bet toji laimė vis dėlto leidžia jam pajausti gyvenimą ir regėti šviesą tolumoje.

Taip, šeimyninis gyvenimas nenusisekė. Jis nuolat jautėsi esąs ne šeimos žmogus, nors turėjo žmoną ir vaiką — ne savo, bet vis dėlto vaiką. Dostojevskis jautėsi benamis savo namuose. Jis jau net nebesvajojo apie normalų šeimyninį gyvenimą, tuo labiau apie aistrą ar laimę. Atrodė, šios sąvokos jo sąmonei, jo likimui be galo svetimos, o vienintelės jį valdančios jėgos — kančia ir viltis — tokios artimos, kad jokie netikėtumai jau nebegali nieko pakeisti.

Liko tik viena — darbas.

Draugai prašė papasakoti įspūdžius iš kelionės po Europą, o dar geriau — parašyti žurnalui. Parašyti, žinoma, reikia, ir net būtina, tik štai apie kokius įspūdžius? Apie architektūros grožį, apie Paryžiaus bulvarus, Londono kvartalus, apie Reiną, Ženevos ežerą? Bet juk dažnam rusui toji Europa geriau pažįstama už pačią Rusiją! Taip, buvo jis ir Berlyne, ir Drezdene, ir Visbadene, ir Baden Badene, ir Kelne, buvo ir Paryžiuje bei Londone, Ženevoje ir Florencijoje, bet ar daug išvysi paklajojęs po Europą pustrečio mėnesio?

O jeigu jau rašyti apie Europą, tai tik tam, kad geriau Rusiją įsivaizduotų. O kitaip dar išjuoks — važiavo važiavo, o nieko doro nepamatė, net švento Povilo katedros Londone! Kas tiesa, tai tiesa, katedros nematė, tačiau vis dėlto šį bei tą išvydo! Ir turėjo laiko apie daug ką pamąstyti. Štai vos tik kirtus Rusijos sieną, staiga tokia keista mintis tarsi pati savaime į galvą šovė: „Ar iš tikrųjų mes esame rusai? Kodėl Europa mums daro tokį stiprų, stebuklingą, viliojantį įspūdį?“

Straipsnį pavadino „Pastabos žiemą apie vasaros įspūdžius“. Jame atvirai išdėstė savo pažiūras ir programą. Kapitalizmą Dostojevskis pasmerkė todėl, kad jis neišlaisvino žmogaus, neatnešė lygybės. Kapitalistinio pasaulio laisvę apibūdino šitaip: „Kas yra libertė? Laisvė? Kokia laisvė? Visiems vienoda laisvė daryti, kas ką išmano, tik nepažeidžiant įstatymo. Kada gali daryti viską, ką išmanai? Kada turi milijoną. Ar laisvė duoda kiekvienam po milijoną? Ne. Kas yra žmogus, neturįs milijono? Žmogus, neturįs milijono, yra tas, kuris nedaro, ką tik išmano, o tas, su kuriuo visi kiti, kaip kas išmano, elgiasi“.

„Auksas — tai žiaurumas, prievarta, despotizmas“, — Dostojevskis neigė „milijono“ idėją, kaip visiškai nehumanišką.

Savo akimis pamatęs, ką davė buržuazinė revoliucija, jis prieina išvados, kad revoliucijos keliu ir prievarta apskritai negalima išvaduoti žmonijos. Dostojevskis paneigia Vakarų kultūrą, jos sąvoką susiedamas su kapitalizmu, revoliucija, materializmu, ateizmu, mokslo, proto kultu.

Dostojevskis atkakliai tvirtino, kad visuomenei tobulėti lemiamos reikšmės turi ne gyvenimo sąlygų pakeitimas, ne visuomenės gyvenimo principų pertvarkymas, bet dvasinis žmonių pasikeitimas.

Revoliucinį kelią Dostojevskis smerkė todėl, kad, jo

Fiodoras Dostojevskis. 1880 metai

Michailas Dostojevskis –
rašytojo tėvas

Marija Dostojevskaja –
rašytojo motina

Namas, kuriame gimė Fiodoras Dostojevskis

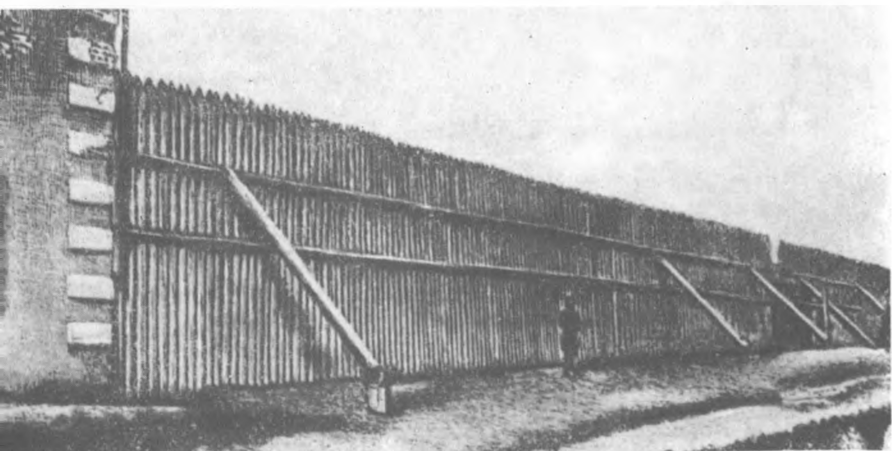

Feldjėgėris. A.Orlovskio akvarelė

Inžinerijos mokyklos
konduktoriai

Michailo tvirtovė – Inžinerijos mokykla

Tobolskas

Omsko tvirtovė

Fiodoras Dostojevskis – puskarininkis

Semipalatinskas

Peterburgas

Namas, kuriame parašyti „Vargo žmonės“

Apolinarija Suslova

Sofija Korvina-Krukovskaja

Ana Korvina-Krukovskaja

Ana Panajeva

Fiodoras Dostojevskis. 1861 metai

„Velnių“ romano juodraštis

Fiodoras Dostojevskis. 1862 metai

Ana Dostojevskaja. 1863 metai

Fiodoras ir Liubovė Dostojevskiai

Dostojevskių namas Staraja Ruse

Senolis atsiskyrėlis
Ambrosijus

Optino vienuolynas

Namas Optine, kuriame gyveno
Fiodoras Dostojevskis

Fiodoro Dostojevskio rašomasis stalas

Šiame name
Fiodoras Dostojevskis
nuomojo paskutinį butą...

Prie Fiodoro Dostojevskio kapo

„Brolių Karamazovų“ rankraščio faksimilė

manymu, rusų liaudis nepritars revoliucinei inteligentijos veiklai.

Spręsdamas „lemtingąjį klausimą" — kam paskui ką eiti: liaudžiai paskui inteligentiją ar inteligentijai paskui liaudį, teigė: inteligentija turi atsiklaupti prieš liaudį ir iš jos pasimokyti. „Liaudį" jis suvokė kaip monolitinę visumą.

Taigi apie asmeninę laimę jis pamiršo. O ji.... atėjo pati, ir jis ją pasitiko džiūgaudamas ir būgštaudamas, nes vienu metu jį užgriuvo ir laimė, ir kančia.

O viskas prasidėjo beveik nejučiomis — tiesiog iš širdies gerumo panoro padėti žmogui susigaudyti dvasinių, buitinių, dorovinių, socialinių problemų labirintuose. O jau jai, jaunai, gražiai, godžiai trokštančiai visko, kas nauja ir progresyvu, buvo labai paprasta pasiklysti, ieškant tikrojo kelio, ir vieną gražią dieną atsidurti neišbrendamoje pelkynėje.

Kai ji prieš metus atnešė Dostojevskiui savo pirmąjį apsakymą — „Kol kas", — silpną, bet kupiną naivaus mergaitiško tikėjimo išlaisvintos iš „dvasinės baudžiavos"' moters atgimimu, jis nutarė kūrinėlį išspausdinti. Neseniai, „Vremios" trečiojoje knygoje, pasirodė ir antras jos apsakymas ta pačia tema — „Iki vestuvių". Autorė — Apolinarija Suslova.

Mergina nesugebėjo nuslėpti — tiesą sakant, nė neslėpė — įsimylėjo! Apskritai, ne, ne tas žodis — Apolinarija dievino, garbino jį — ne kaip didį rašytoją, o kankinį, neseniai buvusį katorgininką, kovotoją, nukentėjusį už idėją. Jis regėjo, kaip sublizgėdavo Apolinarijos akys, kai jis skaitydavo „Mirusiųjų namus" literatūros vakaruose — mergina paprastai būdavo visur, kur tik spėjo jį sutiksianti, pamatysianti, išgirsianti. Apolinarijos moteriška nuojauta bylote bylojo — sugebėjo jį „priblokšti". Bet Dostojevskis visuomet būdavo nepasiekiamas, rūstus, užsidaręs, vieni-

šas.Tačiau argi jis galėjo atsilaikyti prieš tą „kirptagalvę" (taip ją vadino), išlepintą, egzaltuotą merginą, nors ir dvigubai už jį jaunesnę? Jis senas, turi šeimą, sergančią žmoną... Jam atrodė ne tik keista, bet net juokinga, neįsivaizduojamai banalu atsidurti merginančio bernelio vaidmenyje. Tiesa, visuomet studentų minios apsupta, laisvų pažiūrų Polina nė kiek nebuvo panaši į moterį, kurią galima kažkaip sugundyti. Jam, kitaip išauklėtam žmogui, atrodė — tikriausiai atvirkščiai... Bet kai vieną dieną gavo jos laišką, sklidiną karčių, tačiau tuo pačiu entuziastingų prisipažinimų, ūmai pajuto tarsi kažkur kūno gelmėse kylančią audrą — ir jau nebebuvo jėgos, kuri ją numalšintų, kol pati savaime nenurims. Jis jau nebeabejojo — myli ją. Ir nesipriešindamas leidosi „gundomas".

Dostojevskis gerokai nustebo patyręs, kad jo „gundytoja" dar visiškai kūdikis, naivus ir išdidus , — štai ir patikėk po to pasakomis apie emancipuotas nihilistes, — tačiau netrukus šis kūdikis virto aistringa, meilės trokštančia moterimi. Daug kas Dostojevskį pribloškė: pasiryžimas atlikti bet kokį žygdarbį ir grynai moteriškas egoizmas: nenoras susitaikyti su normomis ir papročiais, kuriuos ji vadino atgyvenomis, o tuo pačiu jos nuoširdi pagarba rusų liaudies tradicijoms: jos natūroje, net išvaizdoje buvo kažkas tipiškai rusiško, nepaisant samprotavimų apie bendražmogiškas vertybes. Bet dėl to nėra ko stebėtis: juk ji — valstietiškos kilmės, iki penkiolikos metų buvo paprasčiausia kaimo mergaitė. Paskui kartu su jaunesniąja sesute Nadežda mokėsi privačiame pensione Maskvoje.

Jos tėvas Prokofijus Suslovas kilęs ir Nižnegorodo gubernijos Gorbatovo apskrities Panino kaimo. Žmogus neeilinis, gerai apsiskaitęs, linkęs į abstraktų mąstymą, bet parodęs ir praktinius sugebėjimus. Būdamas grafo Šeremetjevo baudžiauninkas, sugebėjo sukaupti pakankamai pinigų, išsipirkti laisvę dar iki baudžiavos panaikinimo. Tokie da-

lykai Šeremetjevo dvaruose buvo ne retenybė, nors laisvę gavusieji, žinoma, priklausė nuo ekscentriškojo grafo nuotaikos ir įgeidžių. Šeremetjevas valdė 120 tūkstančių baudžiauninkų, tarp kurių buvo nemažai ir milijonierių.

Sunku pasakyti, kuo Suslovas įtiko grafui — liko pas jį tarnauti ir septintojo dešimtmečio pradžioje, nuolat gyvendamas Peterburge, jau ėjo grafo reikalų valdytojo pareigas bei tvarkė visus milžiniškų dvarų reikalus.

Abi dukros iš tėvo paveldėjo ir protą, ir valią, ir temperamentą, o bendravimas su studentais, paskaitų lankymas universitete — jos buvo laisvos klausytojos, — profesorių Kostomarovo, Spasovičiaus, Stasiulevičiaus kalbos padėjo suformuoti laiko dvasią atitinkančias pažiūras, pažadino norą imtis kilnaus ir svarbaus darbo, kuriam galima būtų atiduoti visas jėgas.

Ir staiga — Dostojevskis. Apolinarija iš karto pajuto: ji laukė titano, ir štai jis! Jos pirmoji meilė, jos pirmoji aistra. Jos dievas. Ji privalo apdovanoti jį viskuo, ko jis yra vertas, ir tuo, ko jam trūksta, apdovanoti taip, kad jis viską pamirštų, kad tik ji...

O „dievui" teko rūpintis smulkiais, visai ne titaniškais reikalais — gesinti žurnalo sukeltas aistras, atsiskaityti su prenumeratoriais ir autoriais — jie nenorėjo kentėti dėl to, kad žurnalas uždraustas. Privalėjo rašyti straipsnius ne tik todėl, kad sutriuškintų priešus ar visam pasauliui pasakytų stebuklingą, nežinomą žodį, bet ir dėl pinigų... O jai jis reikalingas visas! Ji — toji švieselė lange, į kurią jis ėjo su džiaugsmu ir dėkingumu, bet tik kaip pavargęs keliauninkas, trokšdamas atsikvėpti prieš naują žygį.

— Tavo jaunas gyvenimas šalia manęs tiek daug žadėjo ir tiek daug jau davė, prikėlė manyje tikėjimą ir pabudino naujas jėgas... — kalbėjo jai. Polina jausdavosi laiminga ir užsimiršusi apdovanodavo jį laime. O Dostojevskiui išėjus, apnikdavo abejonės. Nuoskauda vis didėjo, meilės

laukiančios moters širdyje kaupėsi kaltinimai. Polina jautėsi įžeista, abejonių pažeminta: o kas jeigu ji jam tik saldi sietuva, į kurią puola tarsi girtuoklis prie butelio? Jis bando atsipirkti juokeliais: girdi, net pačiam geriausiam žmogui reikia bent kartą per mėnesį paūžti, kitaip iš didelio rašto išeitų iš krašto... suprato — dėl to jis šitaip, kad nejaukiai jaučiasi, o juokavimai lėkšti... Pristojusi kankino: jeigu mane myli, kodėl su ana nesiskiri? — Bet juk ji serga, akyse nyksta — kaip jai paaiškinsiu, kaip jai prisipažinsiu tokiu metu? — Aš juk tau save visą atidaviau, nieko neklausinėdama, be menkiausio išskaičiavimo. Pamilau ir atsidaviau...

Jis supykdavo, suirzdavo lyg vaikas, išdumdavo. Ji sielvartaudavo, įtikinėdavo save, kad jis teateinąs pas ją trokšdamas tik pailsėti kaip nuo darbų pavargęs žmogus, ir jai kildavo noras pakankinti jį: juk jis ją kankina — įtikinėjo save, — taip, kankina, tai tegu ir pats pajaučia kančios skonį! Juk sakoma, kančia reikalinga, tik pasikankinęs tampi tikru žmogumi.

Ir kai jis vėl ateidavo, ji taip įsiaitrindavo, kad ir pati jau nebegalėdavo suprasti, ar myli jį, ar neapkenčia. Bet jis štai šalia, ir ji suprasdavo: jau niekada nebegalės nei kūnu, nei siela priklausyti kitam, tik jam vienam, vieninteliam, nes ji — visa iki galo — jo, todėl, kad pasaulyje nėra kito tokio, kaip jis, todėl, kad jis — *spinduliuojantis*, tobulybė, dievas...

Nors Dievu ji ir netikėjo: Dievas — tai „ne moksliška“, o tikėjo Darvinu, kuris tik ką sukrėtė žmonių protus nauja žmogaus kilmės teorija.

— Na, gerai, tegu žmogus kilęs ir iš beždžionės, — karščiavosi Dostojevskis, — o siela iš ko — argi taip pat iš jos, tos mielosios?

— Jokios sielos nėra, — Polina ramiai aiškino savo

„dievui“ mokslo evangeliją, — o yra refleksai, fiziologinės funkcijos ir procesai.

— Geras mokslas, nieko neprikiši. Kokias dorovines išvadas galima padaryti iš tokio mokslo? Štai kad ir meilė, jungianti visus dvasia artimus žmones — ar bent jau mudu — į vieningą visumą, kurią vadiname žmonija. „Mes visi kilę iš beždžionės, todėl mylėkime vienas kitą kaip jos?“ — ar taip? Bet tai jau, mano drauge, ne žmonija, o žmogėnija, taip sakydavo Apolonas Grigorjevas. O mudu ne įsimylėjėliai, o.... — Ji juokėsi, puolė jam ant kaklo, rankomis užspaudė burną: Polina tikėjo mokslu, ir jam nepavyks palaužti jos tikėjimo, bet nenorėjo, kad su juo jaustų vien... refleksus ir funkcijas — su juo būdama troško pamiršti mokslą, o atsiduoti vien meilei...

Suvokęs, kad gali jos netekti, Dostojevskis pasiūlė Polinai važiuoti į Europą — ten jie visą laiką būsią kartu, vieni: nerūpės nei žurnalas, nei kreditoriai, nekamuos ilgi išsiskyrimai. Ji apsidžiaugusi sutiko. Turėjo išvažiuoti gegužės pabaigoje arba birželio pradžioje.

Bet žurnalo rūpesčiai, žmonos sveikatos pablogėjimas — gydytojai primygtinai reikalavo išvežti ją iš Peterburgo nors į Vladimirą: miestas tylus, apsuptas miškų, ir, žinoma, būtinai jai reikią parūpinti kumiso — patikimas vaistas nuo džiovos. Dostojevskis įkalbėjo Poliną kol kas važiuoti vienai. Tegu pasigroži Paryžiumi, o jis netrukus atvažiuosiąs. Ir Suslova sutiko. Jis ėmėsi tvarkyti buities reikalus. Išvežė žmoną į Vladimirą, parūpino kumiso, rado patikimą prižiūrėtoją. Kovėsi dėl žurnalo — bergždžiai: senąjį uždraudė, naujo įsteigti neleido. Norom nenorom turėjo uždarbiauti, rašydamas kitiems leidiniams.

Štai jau ir rugpjūtis, o ji ten laukia nuo birželio ir kankinasi.

Reikia važiuoti!

Jis atvažiavo į Paryžių, pavargęs nuo tuščių pastangų nors šį tą pakeisti Marijos ir savo gyvenime. Tik vildamasis čia rasti kažką nepaprasta, prisivertė kuriam laikui pamiršti sergančią žmoną, žurnalą, rašytojo darbą, net savo likimą.

Polina jį pasitiko kažkokia keista, atsiprašančiai virpančiu balsu ištarė „sveikas".

— Kas tau? — susirūpino Dostojevskis.

— Maniau, neatvažiuosi, — atsakė ji. — Juk skaitei mano laišką?

— Kokį laišką? — jį gavo tik kitą dieną, bet iš jos akių, balso suprato... kažkas ne taip.

„Tu važiuoji truputį per vėlai: viskas pasikeitė per kelias dienas. Kažkada sakei, kad aš negalinti greitai atiduoti kitam savo širdį. Aš ją atidaviau po pirmo prašymo, be kovos, be įsitikinimo; beveik be vilties, kad mane myli. Aš teisingai dariau, pykdama ant tavęs, kai ėmei manimi žavėtis... tu manęs nepažinai, o ir aš pati savęs — taip pat. Sudie, mielasis!.."

Polina pamatė, kaip dreba jo lūpos, ir pasisiūlė važiuoti pas jį, į viešbutį. Kai jiedu įėjo į kambarį, jis ėmė raudoti lyg kūdikis. Bet jis buvo ne kūdikis, katorgoje nė karto neverkė.

— Bent pasakyk, ar esi laiminga?

— Ne...

— Tai kaip gi taip? Myli ir nelaiminga? Argi tai įmanoma?

— Jis manąs nemyli!

— Nemyli! — beveik sušuko, stvėrėsi už galvos, tarsi šis prisipažinimas ir būtų sukėlęs baisiausią neviltį. — Bet tu, sakyk man tu, juk nemyli jo kaip vergė?.. O Polia, Polia, kodėl esi tokia nelaiminga? Tai turėjo įvykti, aš žinojau. Juk mane pamilai per klaidą... Bet kas gi jis — gražuolis, demonas, Lermontovas?

Ji viską papasakojo, nes Dostojevskis buvo vienintelis žmogus, kuriam ji viską galėjo papasakoti:

— Ne, jis ne demonas, jis — žmogus, net banalus, primityvus, studentas medikas, jo vardas — Salvadoras, ispanas. Su juo viskas galima — jis paprasčiausias „gražus žvėris", laisvas nuo bet kokių abejonių ir prietarų, su juo visuomet paprasta ir lengva, nereikia varžytis, būni be rūpesčių. Argi tokiam galima atsispirti?

— Ką gi, jaunas, gražus, nieko nepadarysi — organizmas reikalauja... o čia tu pasimaišei, kuo gi bloga meilužė vienai kitai savaitei: daili, vieniša, žavinga, karštos sielos, be to, čia Paryžius... — žinoma, tais žodžiais bylojo atstumto meilužio pavydas.

Bet Polina suprato — jis teisus. Tačiau Salvadoras paveikė savo kilnumu bei taurumu: europietiškas išsiauklėjimas, nors gal ne tai svarbiausia. Jis buvo išdidus net veidmainiaudamas. „Ar niekada neapgausi manęs?" — paklausė ji. „Aš imčiau apgaudinėti?" — nustebo ir nutaisė tokią išdidžią miną, kad... Toji frazė ją sukrėtė, gal viską ir lėmė.

O jau po kelių savaičių jis vengė susitikti. Jei neišvengdavo, po senovei prisiekinėdavo meile, teisindamasis baisiu paskaitų krūviu, apsimetinėdavo sergančiu, pagaliau atsiuntė savo bičiulį, kad šis Poliną nuramintų...

Iki tol nepatirtas gėdos jausmas ją deginte degino. Polina jau viską suprato, bet nenorėjo, paprasčiausiai negalėjo, nepageidavo patikėti, kad jis jos nemyli, tyčiojasi iš jos, nesumanydamas, kaip atsikratyti. O svarbiausia — meluoja. Tačiau negalėjo savęs įveikti. Polina jautė — nepaisant visko, dar labiau jį myli karšta, kankinančia meile. Privers ir ją pamilti, kitaip... paprasčiausiai jį nužudys! Polina persekiojo jį, rašė kupinus kaltinimų ir maldavimo laiškus, bet jis sugebėjo daugiau nebepakliūti jai į akis.

Dostojevskis klausėsi tylėdamas ir tik lingavo galva.

tarsi be perstojo kartodamas: taip, aš žinojau, taip ir turėjo atsitikti...

— Ne, aš nenoriu, jo nužudyti, bet trokštu ilgai ilgai kankinti, — kiek patylėjusi, tęsė. — Ir dar — norėčiau išvažiuoti į kaimą. Visiems laikams. Gyventi su valstiečiais ir padaryti jiems ką nors gera. Juk negalima taip gyventi, niekam neduodant naudos.

— Prašau tavęs tik vieno, Polia, — tarė jis, — nepadaryk dar kokios kvailystės — juk supranti, ką turiu omenyje. Privalai rasti jėgų susitvardyti, viską iškęsti. Kančia nuskaidrins sielą.

Jis guodė Poliną suprasdamas — dabar jai sunkiau nei jam. Tokia jau lemtis — amžinai būti guodėju, draugu, o ne mylimos moters mylimuoju... O joje — jis tai aiškiai matė — tarsi nelabasis apsigyveno.

Polina čia pabėgdavo nuo Dostojevskio, čia vėl sugrįždavo, septintą valandą ryto išversdama iš lovos, kurion vos būdavo atsigulęs po bemiegės, košmarų kupinos nakties, dalijosi su juo naujomis abejonėmis ir viltimis, tempė į Paryžiaus gatves, vis dar tikėdamasi atsitiktinai sutikti Salvadorą ir tada — arba pultų prieš jį ant kelių, maldaudama sugrįžti, arba išdidžiai mestų į akis triuškinančią frazę — jų nemažai buvo sugalvojusi, — arba užnuodytų jį lėtai veikiančiais nuodais. Jiedu vaikštinėjo nuostabiomis Senos krantinėmis, Fiodoras Dostojevskis nuvedė Poliną į Luvrą, į Notre-Damą de Paris — ne taip seniai „Paryžiaus Dievo motinos katedros“ vertimą išspausdino „Vremia“, o pratarmės žodį parašė jis. Dostojevskį ypač viliojo vietos, susijusios su Hugo gyvenimu. Tačiau Polina buvo paskendusi savo rūpestyje. Jos nuotaika akimoju keisdavosi. Čia pasišaudavo važiuoti į Londoną pas Gerceną, čia kalbėdavo apie savižudybę arba stojimą į „bėglių“ sektą Amerikoje. O dažniausiai tarkšdavo apie išvažiavimą į kaimą ir... jo nužudymą.

— Salvadoro? — krūptelėjo Dostojevskis.

— Ne, caro, — sušnibždėjo į ausį, lūpomis paliesdama spenelį, ir nuo to Dostojevskio kūnas ėmė virpėti tarsi per karštinės priepuolį.

— Garbės ištroškai? Lengvos ir greitos garbės? Štai jau visas pasaulis tik ir kartoja tavo vardą... O Salvadoras kenčia — kaip jis galėjo atstumti tokią moterį! — štai ko tu nori. Kančios išsigandai...

Jis įkalbinėjo Poliną išvažiuoti iš Paryžiaus, nes žinojo: išdidusis palaidūnas ją paliko visiems laikams, ji čia nusigaluos.

— Juk mes rengėmės vykti į Romą, Neapolį...

— Bet kaip dabar... dviese...

— Nesibaimink, aš būsiu kaip brolis.

Pagaliau ji sutiko, ir rugsėjo pradžioje per Ženevą jie iškeliavo į Italiją. Bekeliaujant Dostojevskis įkalbėjo Poliną kiek užgaišti Baden Badene. Turėjo rimtų priežasčių.

Dostojevskis visą kelią buvo nerūpestingas, juokavo, deklamavo eilėraščius — tokio Polina jo dar nepažino. Badene, paėmęs dviejų susieinančių kambarių numerį, paliko Poliną pailsėti po kelionės, o pats kažkur išdūmė.

Dar pirmosios kelionės po Europą metu Dostojevskį ūmai apėmė nenumaldomas noras išbandyti laimę žaidžiant ruletę. Tada, pats netikėdamas sėkme, lengvai išlošė dešimt tūkstančių frankų. Nuo to laiko mintys apie ruletę nuolat nedavė ramybės, tarsi būtų pabudęs tas raudonasis voriukas ir vėl diktavęs savo valią. Tiesą sakant, azartiniai žaidimai Dostojevskį visuomet traukė ir jis nesugebėdavo atsispirti. Iš pradžių gėdijosi šito pomėgio, paskui rado pasiteisinimą: jam, rašytojui, tiesiog būtina išbandyti ir pačiam pajusti tą aistrą, kuri pavergia žaidėją. Žaidime slypėjo savotiška rizikos ir vilties poezija... Taip, žaidimas — tai kova, dvikova su nepažįstamu, bet galingu ir klastingu prie-

šu, amžinai besijuokiančiu iš aklo žmogaus likimo. Argi savotiški žaidėjai nebuvo Mahometas ir Napoleonas? Argi jie nestatė ant kortos ir savo asmeninio gyvenimo, ir milijonų žmonių gyvybių? O ir ar jis pats neperžengė likimo nubrėžto brūkšnio, mesdamas kariškio valdininko tarnybą ir rizikuodamas „Vargo žmonėmis“? Statė ir laimėjo! Ir mirusiųjų namų pragarą iškentė. Dabar norėjo žengti į ruletės pragarą ir žaisti žaidimą su gyvenimu. Gyvenimas, sąžinė, garbė, meilė — viskas, kas šventa, metama į besisukantį ruletės rato pragarą, sumaišoma su frankais, taleriais, aukso lydiniais, tūkstančiais, šimtais tūkstančių, galbūt milijonais — ir... laukimo akimirka — pragaro ratas sukasi, sukasi, ir atrodo — į jį dabar sukoncentruota visa visata su savo aistromis, viltimis ir galimybėmis, bet — sustojo — baisiausia, kritiškiausia akimirka: kas laimėjo, kas pralošė — tu ar lemtis? Kas į ką išmainyta? Ne, čia ne paprasta nauda, čia per keletą minučių patiriama amžinybė...

Pirmą knygą apie lošimus jis perskaitė Semipalatinske. Paskui apie ruletę skaitė viską, kas tik pakliūdavo. Per pirmąją kelionę ne tiek žaidė, kiek stebėjo žaidėjus, iškrentančius numerius, bandydamas apmąstyti ar bent atspėti laimės paslaptį, suvokti nors kokį dėsningumą toje atsitiktinumų grandinėje! Negali būti, kad žmogaus protas ir jausmas neįveiktų aklo atsitiktinumo, — įtikinėjo save.

Žinoma, jį gundė ne vien tik šėtoniškoji ruletės poezija. Čia šaipėsi ir kitas galingas demonas — milijonas...

Statė — ir išlošė. Dar statė — ir vėl. Jam sekėsi. Netrukus kišenėse gulėjo dešimt tūkstančių keturi šimtai frankų. Rado savyje jėgų sustoti ir patraukė į viešbutį. Bet jei sekasi, tai ko bėgti nuo likimo? Grįžo, dar statė ir netrukus teliko pusė to, ką buvo išlošęs. Likęs su penkiais tūkstančiais frankų prisivertė palikti žaidimų salę. Dalį pinigų išsiuntė į Peterburgą Varvarai Dmitrijevnai, svainei, — žmonos ir Pašos reikalams, kitą dalį — broliui.

O po kelių dienų jau rašė Varvarai Dmitrijevnai ir broliui Michailui, prašydamas atsiųsti nors šimtą rublių: pralošė tris tūkstančius, liko du šimtai šešiasdešimt frankų. Su tokiais pinigais tęsti kelionės neįmanoma. Dar kartą rizikavo, ir jam liko trisdešimt penki frankai. Bemat ir juos pralošė...

Kai voras (ne, jis matė, kad tai krupjė su ilga mentele, bet jautė — krupjė tik lėlė, marionetė, o svarbiausias čia — kažkas kitas, nematomas), kai voras savo godžia letena nubraukė paskutinius jo frankus, Dostojevskis nieko nejuto, tik šaltą tuštumą. Šį kartą jis nugalėtas, bet jie dar pakariaus, tik reikia gauti pinigų ir nesikarščiuoti.

Sutikęs Badene Turgenevą, prašyti paskolinti pinigų nesiryžo: Turgenevas pats skundėsi varganu gyvenimu.

Naujoji Dostojevskio aistra ir nesėkmė Polinos, rodos, nė kiek nenustebino. Ji tarsi tapo geresnė.

— Žinai, — tarė ji tyliai ir susimąsčiusi vieną vakarą (ji jau atsigulė ir paprašė jo pabūti šalia, jis prisėdo ant lovos, ji paėmė jo ranką ir ilgai laikė savojoje), — aš sakiau, kad tavo meilė man nieko nedavė, tik kančią, — ne, ne, patylėk, — tai juk ne tiesa, iš pykčio taip pasakiau... Rusijoje aš buvau su tavimi laiminga... — Jis išblyško, kažkaip keistai pažvelgė į ją, pašoko, užkliuvo už jos batelių, jau buvo kažkur bebėgąs, vėl sugrįžo ir atsisėdo.

— Kas tau?

— Norėjau uždaryti langą, — paaiškino. Dar labiau išblyškęs žvelgė į ją keistu žvilgsniu.

— Tai eik į savo kambarį, aš miegosiu.

— Taip, taip, žinoma, — tarė jis, bet sėdėjo kaip sėdėjęs. Po valandėlės atsistojo ir išėjo. Bet ir vėl bemat sugrįžo, kažko paklausė ir tada jau galutinai uždarė duris.

— Atleisk, — pasakė rytą, — aš, rodos, buvau girtas, bet tu vakar labai jau klastingai šypsojaisi...

Pinigų kelionei į Ženevą vis dėlto gavo, o ten teko

branginti kiekvieną minutę, rizikuojant būti išvarytiems iš viešbučio už neapmokėtą sąskaitą. Teko užstatyti laikrodį. Jie išvažiavo į Turiną.

Dostojevskis ėmė pastebėti, kad pastaruoju laiku jis vis dažniau galvoja apie nelaimingąją Mariją, jo paliktą, beveik mirštančią, apie Pašą, kurį vis dėlto mylėjo... Jam pasidarė neapsakomai liūdna, ilgėjosi Rusijos. Nusibodo visos tos Europos grožybės, net Polina, su kuria, atrodė, nebus kada nuobodžiauti — tik ji mokėjo išvaduoti iš liūdesio, sielvarto, vienišystės. O Polinai netikėtai užėjo švelnumo priepuolis, ji norėjo kaip nors išpirkti savo kaltę prieš jį, ir jis, tylus, rūstus, atsiliepė į kiekvieną meilesnį žodį su tokiu nepaprastu džiaugsmu, kad ji net ėmė jo bijoti: praeities nesugrąžinsi — ji šitą žinojo, — o naujų jausmų protrūkio jau nebetikėjo sulauksianti. Ir vėl jam tapo beveik abejinga.

Kartą Turine jie pietavo gatvės kavinėje, ir jis staiga pastebėjo — Polina meiliai žiūri į jį.

— Koks pažįstamas žvilgsnis ir kaip seniai aš jo nemačiau, — tarė jis.

Polina ūmai nebeištvėrė ir puolė į ašaras. Dostojevskis žiūrėjo į merginą, besimokančią groti čia pat, už kavinės aptvaro.

— Štai įsivaizduok: tokia mergina ir senis... O staiga ateina kažkoks Napoleonas ir sako: „Išžudyti visą miestą". Visuomet pasaulyje taip būdavo...

Apie ką jis čia kalba? Gal jos meilus žvilgsnis nutraukė mintį, kurią Dostojevskis savyje brandino, ir jis, valandėlę užsimiršęs, ištarė ją balsu? O gal norėjo paguosti, pasakyti, kad jo sielvartas — tik visatos dalelytė?..

Iš Turino važiavo į Genują, o iš ten garlaiviu plaukė į Livorną. Dostojevskis vėl atgavo linksmą nuotaiką, juokėsi, išdaigavo — jai atrodė net įkyrus.

— Ko jau dabar pasidarei toks linksmas?

— Tas linksmumas iš apmaudo, — atsakė ir staiga nuliūdo. Pakilęs išėjo, bet netrukus sugrįžo. Ji spėjo atsigulti — jau buvo pirma valanda nakties, ir jis matė jos kaklą ir pečius, apgaubtus baltais nėrinėliais.

— Negera man... Juokiausi — maniau, nors tave pralinksminsiu... Juk sakoma — meilė ir popą šokti priverčia.

Ji instinktyviai puolė jam ant kaklo.

— Aš žinau, tu ir dabar galvoji apie tą savąjį ispaną, — ir jis pajuto — Polios širdis apsalo nuo jo žodžių. Dostojevskis vėl atsistojo. — Einu... nors ir niekingai elgiuosi, palikdamas tokią gražią moterį... nes rusai niekada nesitraukia... — pabandė viską paversti juokais, tačiau puikiai suvokė — juokauti nesiseka. Supyko ant savęs, pamojo vargšei ranka, nuėjo į savo kambarį ir nebegrįžo.

Vėliau jie pabuvojo Romoje ir Neapolyje. Italija gyveno neramų laiką, tik ir girdėjo kalbant apie garibaldiečius, apie netrukus įvyksiančią revoliuciją. Bekeliaujant juos ne kartą kratė, tikrino dokumentus.

Abu miestai Dostojevskį sužavėjo nepaprastu grožiu. Tačiau kuo plačiau Europa atvėrė jam savo stebuklus, tuo labiau, tiesiog kankinančiai, traukė grįžti į Rusiją. Jau visiškai aiškiai suvokė: aistrų maištas, į kurį puolė su beviltišku užsidegimu, — tas maištas pasirodė esąs tik sūkurys, išsunkęs iš jo galbūt paskutines dvasios jėgas. Ruletė — taip pat sūkurys, o teisingiau — klampus liūnas. Ne, jo kelias, matyt, kitas — kančia ir atkaklus kasdieninis darbas. O aistra — aistrą privalo nugalėti. Žodžiu. Kūryba, ne prie ruletės, o darbo stalo. Beje, ir sumanymas jau gimė. Tarsi pats savaime. Rodos, gan patrauklus ir galbūt tai — išsigelbėjimas.

„Tai gyvas paveikslas, — apie idėją laiške iš Romos pasakojo Strachovui. — Svarbiausia, kad visi jo gyvybės syvai, drąsa, šėlsmas išeikvoti *ruletei.* Jis — žaidėjas, ir ne šiaip sau žaidėjas. Jis savotiškas poetas, bet įdomiausia tai,

kad pats gėdisi tos poezijos, nes aiškiai suvokia jos menkumą, nors *rizikos* poreikis jį ir vilioja. Jeigu „Mirusiųjų namai“ patraukė skaitytojų dėmesį katorgininkų, kurių iki tol niekas nebuvo pavaizdavęs, *vaizdžiais* paveikslais, tai šis pasakojimas būtinai patrauks dėmesį, kaip vaizdus ir detalus ruletės žaidimo pavaizdavimas... Tai savotiško pragaro, savotiškas katorgininkų „pirties“ aprašymas...“

Prašo Strachovo kur nors sulygti ir parduoti šį sumanymą, nes jam, literatui proletarui, verkiant reikia pinigų. Gal pirktų „Sovremennik“? Gal ir Nekrasovas dabar jam padėtų?

Grįžtant iš Neapolio netikėtai garlaivyje sutiko Gerceną su sūnumi. Maloniai pabendravo, pasišnekėjo. Livorne Dostojevskis nuvažiavo pas jį į viešbutį. Po to su Suslova išvyko toliau, į Berlyną, kur, kaip jau buvo iš anksto susitarę, jiedu turėjo išsiskirti. Atsisveikinimas buvo liūdnas, abu suprato, kad skiriasi visiems laikams. Galbūt ir nevertėjo šitaip pasielgti, bet jautė — būdami kartu, tik kankins vienas kitą. Apolinarija išvyko į Paryžių, Dostojevskis pakeliui į Peterburgą dar rizikavo užsukti į lošimo namais garsėjantį Hamburgą. Pralošė viską, iki paskutinės kapeikos, rašė nevilties kupinus laiškus, prašydamas gelbėti. Polina iš Paryžiaus atsiuntė 350 frankų. Spalio pabaigoje jis jau buvo Peterburge.

„Epocha“

Marijos sveikata Vladimire nė kiek nepasitaisė, gal net pablogėjo. Gydytojai primygtinai reikalavo vežti ją į Maskvą. Palikti žmoną vieną Dostojevskis jau nebesiryžo ir nenorėjo. Rūpinosi butu Maskvoje, baldais, įkurtuvėmis naujoje vietoje, o tam reikėjo nemažai pinigų. Jų nė kiek neturėjo.

Privalėjo kažkaip uždirbti. Čia ir visa bėda — dirbti nebuvo kada ir kur. Rūpindamasis nauju žurnalu, turėjo nuolat važinėti į Peterburgą, vadinasi, ir ten privalėjo išlaikyti butą. Trumpai šnekant, rūpesčių pabaigos nesimatė, sėsti prie rašomojo stalo dar nežinia kada galės. Nedžiugino ir Paša — jis liko Peterburge. Kad ir kiek jam kištų — kišenėse bemat švilpdavo vėjai, jokio darbelio nesigriebė. Motinai nė laiško neparašydavo. „Šiaip ar taip, atsimink, — rašė jam Dostojevskis, — tu ne bajoras ir ne kapitalistas... Aš juk ilgai netempsiu. Dabar vos plunksną rankoj nulaikau. Gyvenimas, broleli, labai sunkus. Nedykinėk, atsikratyk to bjauraus įpročio..."

Ir iš tikrųjų, Dostojevskis jautėsi taip bjauriai, kad, rodėsi, jau nebeilgai liko gyventi. Ne, mirtis jo negąsdino, tačiau ir gyvenimas nieko gero nebežadėjo. Regis, vienintelį džiaugsmą grįžus į Rusiją suteikė Nekrasovas: padovanojo paskutinę savo eilėraščių knygą su įrašu: „Pažvelkite, Fiodorai Michailovičiau, čia spausdinamas „Kurmis" — tai aš apie jūsų gyvenimą Sibire parašiau..."

Naująjį žurnalą iš pradžių ketino pavadinti „Pravda". Tačiau netrukus paaiškėjo, kad *toks* pavadinimas tapo rimta priežastimi — valdžios instancijoms kilo įtarimas: ar verta pasitikėti Dostojevskiu? Nusprendė — tegu bus „Epocha".

Leidimą gavo tik 1864 metų sausio viduryje — ypatingai nepalankios sąlygos žurnalui organizuoti: prenumerata seniai baigėsi, autoriai jau pardavę savo kūrinius, naujo leidinio pavadinimas niekam nieko nesako. „Epochai" reikėjo didelės sumos, o Dostojevskis dar nebaigė sumegzti visų „Vremios" galų. Apsidžiaugęs pirmojo žurnalo sėkme, Michailas 1862 metais likvidavo savo tabako fabriką, o po „Vremios" uždarymo paskendo skolose, pastaruoju metu apskritai pasidarė kažkoks viskam abejingas. Negana to, dar

mirė mylima jaunesnioji duktė Vera, ir tai brolį visiškai palaužė.

Pirmajam numeriui Dostojevskis stengėsi parašyti naują apysaką, suprasdamas, kad jo vardas ir naujas kūrinys patrauks skaitytojų dėmesį. Rašė prisiversdamas, sunkiai. Gydytojai jau atvirai pasakė — kažin, ar Marija beišgyvens iki Velykų. O čia dar jaunesnysis Dostojevskio brolis Kolia prasigėrė, reikėjo pinigų gydymuisi. Rūpesčių — per akis. Todėl rašė priešokiais, naktimis, bet užbaigti taip ir nespėjo — teko spausdinti dalimis. Ačiū, savo kūrybos davė Turgenevas, Apolonas Grigorjevas, Maikovas, Strachovas, Vsevolodas Krestovskis. Vargais negalais pirmąjį numerį sulipdė.

O jo apysaka... „Užrašus iš pogrindžio" buvo sumanęs jau 1862 metais. Kiek bekalbėtum apie dirvą, apie atitrūkimą nuo jos — visa tai vien teorija. Norėjo vaizdžiai parodyti žmogų, gimusį paties išgalvoto, fantastinio miesto pasaulyje.

Apysakoje menine forma bandė atskleisti ir savo abejones dėl revoliucijos, socializmo, „laimės kūrimo sistemų". Pagrindinis herojus — nelaimingas, užsidaręs, vienišas mąstytojas, neapkenčiąs visų, tačiau ir pats morališkai sužlugdytas! Tai dvasiškai skurdus, sarkastiškas nusivylėlis, paaukojęs jaunystę stabui, kuriuo pats nebetikėjo. Dostojevskis teigė, kad „žmonijos mylėtojas" negali patirti paprastos žmogiškos meilės, negali būti geras, užjausti kitų. Savo herojų rašytojas vadina antiherojumi... „Aš didžiuojuos, kad pirmas parodžiau *rusų daugumos* žmogų, pirmą kartą demaskavau jo suluošintos ir tragiškos dvasios bruožus". Savo kūrinį Dostojevskis nukreipė ir prieš Černyševskio romaną „Ką daryti?", prieš jo revoliucines socialistines idėjas.

Daugeliui atrodė — tai paties autoriaus išpažintis.

Skaitytojus sukrėtė psichologinės analizės gilumas, šiurpūs vaizduojamos aplinkos vaizdai.

Pogrindžio paradoksalisto išpažintis pačiam rašytojui sukėlė stiprų nervinį šoką. Nejuokas kiekvieną naktį po nelengvos dienos, praleistos prie mirštančios žmonos lovos, „įlįsti“ į tokio herojaus kailį. „Žmona tiesiog miršta akyse“, — rašė jis giminėms. Bet jau neturėjo jėgų mesti apysakos — skaitytojai laukė tęsinio: juos nuvilti, vadinasi, atstumti nuo žurnalo ir tą menką būrelį, kurie juo pasitikėjo. O čia dar cenzūra... Tiesiog gadino apysaką, iškreipdama mintį, autoriaus idėją.

Kartais darydavosi liūdna ir baisu, iki skausmo jautė savo bejėgiškumą: jis, subrendęs žmogus, niekada netinginiavo, visuomet dirbo kaip jautis, kone visa Rusija skaito jo kūrinius, o negali padėti žmonai, broliui...

Balandžio 15 dieną Marijai staiga prapliupo iš gerklės kraujas. Atsitokėjusi tarsi nušvito, žvilgsnis tapo ramus. Su visais atsisveikino, visų paprašė atleidimo, su visais susitaikė, net su Michailu Dostojevskiu, kurį kažkodėl vadino didžiausiu savo priešu. Vakare jos kančios baigėsi.

„Maša guli ant stalo, — rašė jis dienoraštyje, — ar pasimatysiu su Maša? Pamilti žmogų *kaip patį save* pagal Kristaus prisakymą — neįmanoma. Žemėje varžo asmenybės įstatymas. Kliudo „Aš“. Vienas Kristus tesugebėjo, bet Kristus buvo didis, nuo amžių *įsikūnijęs* žmogaus idealas... Pats Kristus savo mokymą skelbė tik kaip idealą, įspėjo, kad iki pasaulio pabaigos vyks kova... Sako, žmogus suirsta ir miršta *visas*. Kad ne visas, mes jau žinome...“

Ar jį nuramino tie samprotavimai apie žmogaus būtį? Ar lengviau tapo susitaikyti su žmonos mirtimi? Žvakė jau baigė sudegti, už lango švito, aušo naujos dienos naujas rytas...

Atrodė, jokio artumo tarp jo ir žmonos seniai nebebuvo, o nuolatinė Marijos isterija dar labiau tolino vieną nuo

kito, ir aistros liepsnos seniai užgeso, tai iš kur tas nepraeinantis tuštumo, neįkainuojamo praradimo jausmas? Kas žino, gal ji ir buvo laiminga ten, Barnaule, su tuo Vergunovu. O jis įsiveržė jos gyvenimą. Tik ką laimėjo? „O ji mylėjo mane be galo, aš ją taip pat didžiai mylėjau, bet mes su ja nebuvome laimingi. Nors mes drauge buvome tikrai nelaimingi (dėl jos keisto, įtaringo ir liguistos vaizduotės charakterio), — mes negalėjome nebemylėti vienas kito: netgi kuo nelaimingesni jautėmės, tuo labiau suartėdavome". Ir dar: „Ji buvo pačios kilniausios ir pakiliausios dvasios moteris. Galima sakyti, ji degė tąja pakilimo, idealo siekimo ugnimi. Idealiste buvo tikrąja šio žodžio prasme — taip! — be to, ir tyra, ir meili buvo kaip vaikas".

Gegužės pabaigoje Dostojevskis sužinojo, kad Černyševskis ištremtas į Sibiro katorgą, Nerčino rūdynus. Aiškiai įsivaizdavo, ką teks patirti išdidžiam, nepriklausomo būdo, nestiprios sveikatos žmogui. Žinoma, jie ne bendraminčiai. Ginčijosi, barėsi, bet ir vienas, ir kitas buvo tikri kovotojai, ištikimi savo idėjai. Ir barniai buvo ne kas kita, kaip kelio į tiesą ieškojimas.

O liepos 10 dieną staiga mirė Michailas. Tiesa, pastaruosius mėnesius jis jautėsi prastai, bet pats visus įtikinėjo — niekai, neverta imti į galvą. Tulžis išsiliejo į kraują.....

Dostojevskis pasidarė nebeatpažįstamas. Dviejų artimų žmonių mirtys palaužė ir jo gyvenimą. Dabar jau jo eilė... Kada? Dievas težino. O kas prieš akis? Nyki, vieniša senatvė ir prakeikta epilepsija. Tai ir viskas.

Bet gyventi reikėjo. Pavelas, nors ir suaugęs, bet dykūnas, niekur nepritampantis — ant jo rankų. O dabar ir Michailo žmona Emilija su vaikais. Emilija, ir taip jau nekentusi dieverio, visai pasiuto: juk per jį vyras praradęs fabriką, per jį 25 tūkstančiai skolos, per jį... visos bėdos.

Jis negalėjo numoti ranka. Neturėjo jėgų atsisakyti „Epochos", nors galėjo: juk ne jis skolinosi — brolis, ne jo rūpestis atsiskaityti su kreditoriais...

Dostojevskis nusprendė: „Epocha" turi eiti. Žinoma, jo redaktoriumi nepatvirtins, bet Emilija po vyro mirties gali tapti formali žurnalo leidėja. Oficialų redaktorių parinks iš bendradarbių. Visas leidinio išlaidas, brolio skolas ir jo šeimos išlaikymą jis imsis ant savo galvos. Šios pareigos kaštuos maždaug 33 tūkstančius. Suma, žinoma, fantastiška, žinant, kad dabar jis — nuogas nuogutėlis, tačiau gal per kokius penkerius ar šešerius metus vis dėlto pavyks atsiskaityti... jeigu viskas gerai klosis.

„Epocha" tebeėjo. Redaktoriumi paskyrė Aleksandrą Poreckį.

Rugsėjo pabaigoje nuo staigaus širdies smūgio mirė Apolonas Grigorjevas. Prieš dvejus metus jis ryžosi visiems laikams išsiskirti su „didžiai nuodėmingąja Marija", grįžo į Peterburgą, bendradarbiavo Dostojevskių žurnaluose, kaip ir anksčiau, čia kažkur dingdavo, čia vėl atsirasdavo, skambindavo gitara ir rašydavo nuostabius straipsnius apie teatrą. Už skolas vis pakliūdavo į kalėjimą. Rugpjūčio 21-ąją šaltojoje jį aplankė Dostojevskis. Grigorjevas maldavo: jeigu jis reikalingas „Epochai", išpirkite. „Epochai" jis buvo labai reikalingas, tačiau Dostojevskis neturėjo nė kapeikos, tik skolų kapšą.

Jeigu būtų žinojęs, kad taip baigsis, Dostojevskis būtų aplėkęs visą Peterburgą ir dar pasiskolinęs... Rusų Don Kichoto, idėjos riterio neliko...

„Ir štai aš likau staiga vienas, ir man pasidarė tiesiog baisu, — rašė jis senam bičiuliui baronui Vrangeliui, jau seniai gyvenančiam Kopenhagoje. — Visas gyvenimas skilo į dvi dalis. Vienoje pusėje, kurią aš nugyvenau, buvo visko su kaupu, ir aš žinau, kam gyvenau, o kitoje, dar nežinomoje pusėje, viskas svetima, viskas nauja ir nė vie-

nos širdies, kuri galėtų pakeisti buvusiuosius... Visiškai nebeliko dėl ko gyventi. Aplinkui — šalta ir nyku..."

Kartą Piotras Gorskis, apybraižininkas, gana talentingas žmogus, bet neištveriąs vienoje vietoje ir linkęs pasėdėti prie butelio, į redakciją atsivedė jauną moterį — savo draugę Marfą Braun, kurios mergautinė pavardė buvo Panina. Nepaprasto likimo moteris. Apie tokias žmonės sako: kur velnias nespėja, bobą pasiunčia. „Aš visada maniau ir manau, kad gyvenimas susideda iš įspūdžių", — pareiškė ji Dostojevskiui. Apskritai, gyvenimas — azartinis žaidimas, o jos gyvenimas — rizika. Kaip suvokė, jautė, taip ir gyveno. Ankstyvos jaunystės nuotykiai ir kelionės nesuprotino, tik prigesino aistrą. Šeštajame dešimtmetyje ji ryžosi palikti Rusiją kartu su būriu emigrantų avantiūristų, abejotinos kilmės ir dar abejotiniškesnių įsitikinimų žmonių. Kur keliauti? Ko? Tai jos nejaudino. Bet kur! O juk ten, kur nusibastys, būtinai kas nors įvyks! „Man absoliučiai vienas ir tas pats, kur likimas mane nuneš, aš net šią minutę esu pasirengusi dumti nors į pasaulio kraštą". Negalima pasakyti, kad ji būtų buvusi kvaila, ją visada traukė protingi, išsilavinę žmonės, matyt, tokia jau prigimtis: apie ją būriuodavosi vertelgos, avantiūristai, sugundantys vis naujais drąsiais žygiais. Mergina svajojo gyventi iš protinio darbo, ir ne tuščiai — Dievas jai davė gabumų: pastabi, gebėjo aiškiai ir gyvai rašyti, bet baisi nenuorama ir gyvenimas ją lakino nuo nuotykio prie nuotykio.

Neseniai grįžo į Rusiją — nei giminių, nei artimų žmonių. Čia net niekas nebenorėjo jos ruse pripažinti. Klajojo, uždarbiaudama trečiaeiliuose žurnaluose, suartėjo su liaudies žodynų redaktoriumi Karlu Flemingu, bet šis „gėrė iki nukritimo", ir jiedu gyveno kaip paskutiniai elgetos. Dabar štai įsimylėjo Piotras Gorskis... Manėsi su juo, kol ilgam pakliuvo į ligoninę, bet ir pasveikusią naujasis globė-

jas maldavo neišsirašyti, nes jie egzistuodavo iš tų pinigų, kuriuos Marfa gaudavo pardavinėdama savo jaunystės ir grožio likučius, o šito jau jis nebegalėjo pakęsti. „Jo man gaila, bet jis man baisus“, — Marfa Braun viską atvirai klojo Dostojevskiui.

Jį sukrėtė ir nustebino tos paprastos moters likimas. Bastymasis, valkatavimas, ligos, parsidavinėjimas — už viso to slypėjo ne pasigyrimai ir savimi patenkintos avantiūristės poza, ne savanaudiškas bandymas jį sugraudinti. Tai buvo daug iškentėjusios širdies išpažintis, gal nelaimingos moters besiblaškančios sielos paskutinis skaudus skundas. Dostojevskis žinojo: beaistris ir ramus jos pasakojimas — žūti pasmerktosios ramybė. Ir jis, neturėjęs laisvos minutės atsikvėpti nuo žurnalo rūpesčių, paskendęs skolose, liguistai įtarus, nepaisydamas, kad ligoninėse siautėjo šiltinės ir juodligės epidemija, nedvejodamas ėjo į jos palatą, valandų valandas kalbėjosi, guodė, drąsino. O kai pasiūlė jai savo draugystę, pažadėdamas paremti ir moraliai, ir materialiai — duosiąs literatūrinį darbą savo žurnale, — kada pasakė jai, jog blogiausiu atveju bet kada galinti atvažiuoti į jo namus, arba visiškai pas jį persikelti — jai atsiras laisvas kambarys, ji būsianti visiškai laisva ir savarankiška, — ir tai pasakė taip paprastai, kad jo žodžiuose nujausti kokią nors klastą būtų buvę tiesiog nuodėmė, ji staiga pajuto kažką nepaprasta, tarsi kažkas būtų ją apšvietęs iš vidaus ir ji stebuklingai būtų iš naujo gimusi, ir visa tai, ką jau gyvenime buvo patyrusi, atrodė tikras niekas, palyginus su tos akimirkos jos sielos būsena, nes ji pajuto — ne žmogus atėjo pas ligonę, puolusią, kvailą moterį, nes tokių, labai gerų, nepaprastų žmonių ji niekada nebuvo sutikusi, — tai tarsi pats Dievas pasirodė jo pavidalu toje skurdžioje, vaistais dvokiančioje palatoje. Atėjo pas ją, didžiąją nusidėjėlę... Bet kuo dabar, jo dėka atgimusi, gali jam atsilyginti?

„Jūs jau man parodėte tiek daug dėmesingos užuo-

jautos ir tokį begalinį pasitikėjimą... Patikėkite, aš visuomet liksiu jums dėkinga, kad nors trumpam skyrėte man savo draugystę ir savo palankumą. Dievas regi — aš džiaugiuosi, aš laiminga, jog sutikau žmogų, apdovanotą tokia dvasios ramybe, kantrybe, sveika nuovoka ir tokį teisingą... Prisiekiu jums — kur kas labiau už materialinę naudą vertinu tai, kad jūs nepasišlykštėjote mano puolusia asmenybe, ir tai, kad iškėlėte mane aukščiau to, ko esu verta, ką pati apie save manau..."

Daugiau niekada Dostojevskis jos nebesutiko ir nieko apie ją nebegirdėjo.

Po pasaulį besiblaškančios sielos klaikybė labai paveikė Dostojevskį. Jis karštai troško tikėti, kad kažkiek padėjo tai moteriai. Vadinasi, gyvenimas praėjo ne veltui.

Praėjo? Staiga vėl aistringai panoro gyventi ir pagaliau būti laimingas. Kokia ji, kur ji, toji jo laimė — šito nežinojo ir vargu ar galėjo nujausti, bet lyg per miglą tolumoje išvydo palaimingą prieplauką...

O kolei kas reikėjo rasti laiko nors atsakyti į laiškus — Turgenevui, Ostrovskiui, o štai pas Korviną-Krukovskį teks nuvažiuoti — atsiuntė kvietimą, be to, ir su Ana Vasiljevna, aiškiai gabia mergina, norėjo asmeniškai susipažinti.

Kai praėjusiais metais „Epochos" žurnalas iš Vitebsko gavo dvi apysakas, neabejotinai perrašytas moters ranka, o pasirašytas romantiškai skambančia pavarde — Jurijus Orbelovas, Dostojevskis neabejojo: šituo slapyvardžiu dangstosi jauna mergina. Perskaitęs apysakas, suvokė neklydęs: nelaiminga meilė, tiesos ieškojimas, vienuolynas, neviltis. Tyro grožio išaukštinimas, nuoširdumas, o taip pat... autoriaus talentas privertė Dostojevskį parašyti nuoširdų laišką: paskatino kurti, nurodė ir trūkumus. „Jūs — poetas, ir jau vien tai vertinga, o jeigu prie to dar pridėtu-

me *talentą* ir *požiūrį*, tai negalima savęs ignoruoti, — rašė jis nežinomam autoriui. — Patariu tik tiek — mokykitės ir skaitykite. Skaitykite rimtas knygas. Visa kita duos gyvenimas. Ir dar — reikia tikėti. Be tikėjimo *nieko* nebus".

Ir Jurijus Orbelovas atskleidė savo paslaptį — iš tikrųjų tai buvo mergina, Vitebsko bajorų maršalkos, artilerijos generolo leitenanto dvidešimtmetė duktė Ana Korvina-Krukovskaja. Perkurtas jos apysakas Dostojevskis išspausdino „Epochoje", o honorarą išsiuntė į Vitebską. Tada ir kilo triukšmas. Tėvai, sužinoję, kad duktė gavo iš kažkokio peterburgiečio Dostojevskio pinigų, apmirė iš siaubo. Nors ir nelengvai, bet vis dėlto pagaliau Anai pavyko išaiškinti, kad ji parašiusi apysakas, kad Dostojevskis — žinomas rašytojas, kad už kūrybą moka pinigus (tai išgirdę, tėvai susižvalgė) ir kad ji asmeniškai jo, tikriausiai jau senio, nepažįstanti. Tėvai kiek aprimo, bet...

— Iš merginos, kuri sugeba slaptai nuo tėvo ir motinos susirašinėti su nepažįstamu vyriškiu ir gauti iš jo pinigų, galima visko laukti! — pareiškė generolas, tačiau vis dėlto leido surengti šeimyninius „Epochos" skaitymus. Ir atsitik tu man — skaitymai, o po to ir Dostojevskio laiškas, kurį Ana parodė, taip sujaudino senąjį generolą, kad jis oficialiai leido tęsti susirašinėjimą ir net pažadėjo: kai tik šeima vėl nuvažiuosianti į Peterburgą, Ana galėsianti asmeniškai susipažinti su rašytoju.

— Bet atsimink, Liza, — tarė jis savo žmonai, — už mergaitę atsakai tu: Dostojevskis — ne mūsų aplinkos žmogus. O ir ką mes apie jį žinome? Kad žurnalistas ir buvęs katorgininkas... Nieko sau, puiki rekomendacija!

Kaip nekantraudamos Ana ir jos keturiolikametė sesuo Sofija laukė susitikimo su žymiuoju rašytoju! Juk vien tas žodis — *rašytojas* — tiek daug reiškė! Daugiausia šeima gyvendavo kaimo glūdumoje, kiekvienas spausdintas žodis buvo tarsi žinia iš kito, paslaptingo pasaulio.

Kaimo namas, primenantis viduramžių pilį su gotikiniais langais ir bokštu, anglų romanai apie riterius — štai mergaičių vaikystės pasaulis. Vėliau Sofija prisiminė: Ana per dienas sėdėdavo prie siuvinio — siuvinėjo Matvejaus Korvino šeimos herbą — ir vis žiūrėdavo į kelią: ar neatjoja koks riteris?.. Paskui iš rankų nebeišleisdavo knygos apie Kristaus pasekėjus. Pasiaukojimo ir savęs išsižadėjimo idėja išstūmė svajas apie riterių meilę. Vėliau pas juos ėmė lankytis tik ką dvasinę seminariją baigęs vietinio šventiko sūnus, kuris savo kalbomis apie tai, kad žmogus kilęs iš beždžionės, kad Dievo nesą, iki sielos gelmių sukrėtė merginas.

Vakarykštė „Kristaus pasekėja" ėmė glotniai šukuoti plaukus ir maukšlintis ant galvos beretę — norėjo būti panaši į „nihilistę": paniekinamai žvelgė į balius ir ilgiausiai šnekučiuodavosi su valstiečiais. Jos galvoje ir sąmonėje viskas sumišo. Godžiai ėmė skaityti žurnalus, „Russkij vestnik", „Russkoje slovo", „Sovremennik", „Kolokol", „Vremia", „Epocha". Ana suprato: jos kelias — rašytojos kelias.

Ir štai jie pirmą kartą susitiko: vidutinio ūgio, vilkįs paprastučiu kostiumu, nebejaunas, bet kur kas jaunesnis negu ji manė, čia neramiai kandžiojantis ūsą, čia čiupinėjantis retą rusvą barzdelę, nerviškai trūkčiojančiu veidu — Fiodoras Dostojevskis; ir ji — aukšta, išvaizdi gražuolė: žalios vylingos akys spinduliuoja tarsi šviesa iš vidaus sklistų, šviesūs plaukai supinti į storas kasas, siekiančias kone grindis, išdidžiai atlošta galva. Nuostabi mergina...

Susitikimas buvo nervingas, įtemptas, nuobodus... Dostojevskis aiškiai jautėsi nejaukiai prieš perdėtai mandagią generolienę ir dvi senas tetules, uždavinėjusias protingus klausimus, į kuriuos jis atsakinėjo pabrėžtinai vienareikšmiškai ir gana šiurkščiai. Po pusvalandžio pasiėmė skrybėlę ir, paskubom visoms linktelėjęs, išėjo. Moterims jis pasirodė baisiai negrabus, labai senas, stipriai sergąs, o

svarbiausia — prastai išauklėtas žmogus. Ana buvo įsitikinusi — Dostojevskis jau niekada nebeatvažiuos. „Tai jūs dėl visko kaltos", — raudodama priekaištavo saviškėms.

Bet po kelių dienų Dostojevskis, net neįspėjęs, vėl atėjo. Seserys buvo vienos. Nepaisydamos tėvo prisakymo — jokiu būdu nebendrauti su Dostojevskiu be motinos! — Ana taip apsidžiaugė, kad nesvyruodama būtų sulaužiusi tėvui duotą kad ir nuožmiausią priesaiką. Jie susėdo ant kanapos ir ėmė kalbėtis, skubėdami, pertraukinėdami vienas kitą tarsi seni, ilgai nesimatę, artimi draugai. Juokavo ir kvatojosi. Nelauktai Dostojevskis pasirodė visai kitoks, o ir jis pats nebeatpažino savęs — net nebenorėjo rimtai tikėti, kad jam jau keturiasdešimt treji, kad jis — garsus rašytojas — tiesiog paprastas, linksmas, protingas ir... labai jaunas. Seserys buvo be galo laimingos — net nepastebėjo pargrįžtančios motinos. Generolienė, išvydusi dukras, besilinksminančias su Dostojevskiu, tikriausiai pamanė: tai arba neįtikėtinas sapnas, arba... kažkas negera pasidarė su jos galva. Tačiau po pusvalandžio jau pati smagiai tarškėjo ir primygtinai prašė Dostojevskį pasilikti pietų.

Nuo tada Dostojevskis pas Korvinus lankydavosi tris kartus savaitėje ir netrukus tapo visiškai savu žmogumi. Kokie įdomūs būdavo vakarai, kaip susidomėję visi klausydavosi jo pasakojimų. Generolo šeimai atsivėrė nepažįstamas, nepaprastas žmogaus pasaulis...

„Prisimenu dar vieną jo pasakojimą, — savo atsiminimuose rašė Sofija. — Mes su seseria žinojome, kad Fiodoras Michailovičius serga epilepsija, bet šita liga atrodė tokia magiškai baisi, jog mes niekada nesiryžome šios temos liesti. Labai nustebome, kai jis pats apie tai prabilo.

Jis papasakojo, kad liga prasidėjusi dar prieš katorgą. Tada baisiai kankinusi vienatvė. Staiga visai netikėtai atvažiavęs senas bičiulis. Tai buvę kaip tik naktį prieš Kristaus prisikėlimą. Džiaugdamiesi susitikimu, jie paprasčiau-

siai pamiršę, kokia toji naktis, ir šnekučiavęsi iki pat ryto. Kalbėjęsi apie tai, kas abiem buvę miela — apie literatūrą, meną, filosofiją. Pagaliau užsiminę ir apie religiją. Bičiulis buvęs ateistas, Dostojevskis — tikintis, abudu karštai gynę savo įsitikinimus.

— Yra Dievas, yra! — be galo sujaudintas, sušukęs Dostojevskis. Tą pačią akimirką cerkvėje suskambę varpai, kviesdami į Kristaus prisikėlimo mišias. Oras virpėjęs ir bangavęs nuo gausmo.

— Ir aš pajutau, — pasakojo Fiodoras Michailovičius, — kad dangus nusileido ant žemės ir apgaubė mane. Aš realiai suvokiau Dievą ir jį pajaučiau. Taip, Dievas yra! — sušukau aš, ir daugiau nieko neatsimenu.

Jūs, sveiki žmonės, net neįsivaizduojate, — tęsė jis, — kas tai yra laimė, toji laimė, kurią patiriame mes, epileptikai, sekundę prieš priepuolį. Mahometas Korane tikina matęs Rojų ir jame buvęs. Visi protingi kvailiai įsitikinę, kad jis paprasčiausias melagis ir apgavikas. Oi, ne! Jis iš tikrųjų priepuolio metu buvo Rojuje, nes kentėjo taip, kaip aš. Nežinau, ar toji palaima tęsiasi sekundę, valandą ar mėnesį, bet, patikėkite manimi, jokio džiaugsmo, kurį tik gali suteikti gyvenimas, į tai nemainyčiau!

Tuos paskutinius žodžius Dostojevskis ištarė su jam būdinga aistra, trūkčiojančiu balsu, pašnibždom. Mes sėdėjome lyg užburti, paveikti jo žodžių".

Žinoma, Ana suprato, koks žmogus šalia jos ir kokia reta laimė išpuolė jos gyvenime — susitikti ir susibičiuliauti su Dostojevskiu. Bet taip pat aiškiai regėjo bedugnę, skiriančią jų požiūrius į pasaulį, ateitį ir, svarbiausia, — į nihilizmą. Apie nihilizmą jie ginčijosi nuolat. Ana įrodinėjo, kad būti nihilistu, vadinasi, būti pažangiu žmogumi. Jis įtikinėjo: nihilizmas kyla dėl bukumo ir menko išsivystymo. Štai iki kur jie nuėjo: išteplioti auliniai batai jiems bran-

gesni už dešimtį Puškinų! — kone šaukė jis, vis labiau įsiaudrindamas.

— Puškinas iš tikrųjų paseno ir mūsų kartai jau nebereikalingas, — ramiai pareiškė Ana, jau puikiai žinojusi, kaip galima galutinai sudirginti Dostojevskį.

Tada Dostojevskis isteriškai čiupdavo skrybėlę, išbėgdavo, dar spėjęs tarpdury sušukti, kad tuščiai leidžiąs laiką su ta nihiliste ir kad daugiau savo kojos į tuos namus nebekelsiąs.

Kitą dieną ateidavo lyg niekur nieko, ir viskas kartodavosi iš naujo.

— Jūsų sieliūkštė nieko verta, niekinga! — karščiuodavosi Dostojevskis. — Visai kas kita — jūsų sesuo! Ji dar kūdikis, o puikiai mane supranta! Todėl, kad jos siela tyra!

„Aš raudau iš pasitenkinimo, — apie tas dienas papasakojo Sofija, — ir jeigu būtų reikėję, būčiau leidusi save sukapoti į gabalus, kad jam įrodyčiau, kaip puikiai jį suprantu. Gal Fiodoro Michailovičiaus toks skonis ir aš jam patinku labiau nei sesuo“, — mąsčiau ir imdavau tyliai melstis: „Mano brangus Dieve, tegul visi, visas pasaulis žavisi Aniuta, bet padaryk taip, kad Fiodorui Michailovičiui aš atrodyčiau pati gražiausia!“

O kartą ji atsitiktinai išvydo: jiedu sėdėjo šalia vienas kito ant mažos sofkutės. Jis laikė Aniutos ranką savojoje ir pasilenkęs kalbėjo:

— Balandėle mano, Ana Vasiljevna, supraskite gi, juk aš jus pamilau nuo pat pirmos minutės, kai tik išvydau. O ir anksčiau, jau iš laiškų nujaučiau... Ir myliu jus ne draugiškai, bet aistringai, visa savo esybe... — „Mano akys aptemo...“

Vakare Aniuta glostė savo jaunesniosios sesutės galvą ir ramino:

— Nagi, liaukis, kvailute! Tai kvailė!.. Ir sugalvok tu

man įsimylėti — ir ką? Žmogų, kuris tris su puse kartų už ją vyresnis!..

— Tai nejaugi tu jo nemyli? — pašnibždom paklausė Sofija.

— Matai... Aš myliu jį ne taip, kaip jis, na, žodžiu, aš ne taip jį myliu, kad už jo tekėčiau (jaunesniajai seseriai lyg akmuo nuo širdies nukrito, ir ji puolė bučiuoti Aniutos rankas ir kaklą), jam reikalinga visai ne tokia žmona, kaip aš. Jo žmona visiškai turi pasišvęsti jam, visą savo gyvenimą jam atiduoti. O aš šitaip negaliu. Jis nuolat tarsi mane pasiglemžia, prie jo aš niekada nebūnu savimi...

„Dieve, — galvojo jaunesnioji, stengdamasi nutaisyti tokią miną, lyg gailėtųsi sesers. — Dieve! Kokia laimė nuolat būti su juo ir visiškai jam paklusti..."

Po kelių dienų Korvinai-Krukovskiai išvyko į Vitebską. Fiodoras Michailovičius ir Ana Vasiljevna pažadėjo rašyti vienas kitam ir likti draugais. „Su manimi, — pasakojo jaunesnioji, — jis atsisveikino labai meiliai. Net pabučiavo, bet nė nenujautė, kokie jausmai manyje siautėjo ir kiek kančių jis man suteikė".

Ne, jis puikiai suprato jauniklės širdies kančias, bet žinojo — tas sielvartas joje pabudino žmogų ir ji jau niekada nebegalės būti abejinga kitam.

Tačiau niekas nenorėjo pastebėti, kaip jam, vienturiui, sunku tame dideliame, bekraščiame pasaulyje. „Epochos" reikalai vis prastėjo. Skolos didėjo. Grėsė kalėjimas. Ir „Epochą" teko uždaryti. Tą žlugimą jis vertino kaip savo vilčių žlugimą. Epocha aiškiai buvo abejinga jo „Epochos" dvasiai ir esmei.

Dostojevskis jautėsi taip, tarsi jame būtų apsigyvenusi sunki nematoma liga, kuri nežudo, bet kankina, nepalikdama vilties pasveikti. Sakoma, jeigu keturiasdešimtmečio vyro namų nepripildo vaikų šūksniai, juos užkariauja

košmarai. Vaikų balsus Dostojevskis tegalėjo išgirsti tik karščiuodamas bemiegėmis naktimis...

Dostojevskis bėgdavo iš namų, klajodavo po miestą, užsukdavo į smukles, bet visur persekiodavo viena ir ta pati nuojauta: jis neturi nei kur, nei pas ką eiti. Visame pasaulyje niekam nereikalingas. Išskyrus kreditorius. Jau gavo kelis šaukimus į teismą. „...Štai jūs, talentingas literatas, — aiškino jam vienas palūkininkas lupikas, — o aš viso labo tik menkutis pirklys, o galiu, jei panorėsiu, žymųjį rusų literatą įkišti į skolininkų kalėjimą. A? Kaip jums tai patinka?"

Šį kartą bėda praėjo pro šalį — literatūros fondas davė šešis šimtus rublių.

O ką daryti? Kovoti? Bet kaip? Žodžiu, kuriuo jis tiki? Tačiau juk reikia pagaliau ir atvirom akim į viską pažvelgti: jo žodis bejėgis ką nors pakeisti šiame pasaulyje, kuris serga baisia ištvirkimo liga, nugrimzdo į visuotinio nusikaltimo bedugnę, kurioje viskas leidžiama ir už nieką nebaudžiama.

O argi tos asmeninės kančios, meilės ir ruletės kančios — ir dar sergant žmonai! — argi jos nebyloja apie tai, kad jis ir pats serga ta pačia liga?

Dostojevskio sąmonėje vyko kova: baisiai norėjo išpirkti visas savo realias ir įsivaizduojamas, dažnai gerokai perdėtas kaltes prieš pasaulį ir žmones, tarsi nuo jo asmeninės atgailos priklausytų ir viso pasaulio lemtis. Troško pradėti naują, kitokį, kilnių idealų vertą gyvenimą — ir tada savaime kažkas pasikeis kiekvieno žmogaus būvyje.

Bet kaip pradėti tą naują gyvenimą? Vidaus balsas bemat prieštaravo: jis turi būti laimingas bet kokia kaina, jis privalo laimėti kovą už asmeninę laimę. Juk vis dar svajoja apie ramią prieplauką, apie susitikimą su brangiu žmogumi, apie tėvystę...

Svarbiausia — nesėdėti sudėjus rankų, nes neišven-

giamai pasijus esąs bejėgis ir pasiduos nešamas pasroviui. Negalima tapti aplinkybių vergu. Negalima teisintis: kuo čia aš dėtas, toks laikas, aš nekaltas! Ne! Juk ir anais, tolimais laikais, gimė ne vien Kleopatros ir ne vien Neronai. Juk ta pati epocha pagimdė ir Kristų. Ir rusų istorijoje ne vien buvo bloga — mes tik prastai ją išmanome.

Prisėdęs prie stalo, ėmė rašyti laišką Krajevskiui — amžinam darbdaviui, žinoma, susimylinčio tą, iš ko gerą pelną gali pelnyti. Iš jo, Dostojevskio, tai jau pasipelnys, todėl tikriausiai ir neatsakys:

„Maloningasis pone Andrejau Aleksandrovičiau...

... Mano romanas vadinasi „Girtuoklėliai“ ir bus susietas su dabar aktualiais klausimais apie girtuoklystę... Įsipareigoju pristatyti į „Otečestvennyje zapiski“ ne vėliau, kaip šių metų spalio pradžioje... Tikiuosi, jeigu pageidausite turėti mano romaną, neatsisakysite man išmokėti 3000. Tokia sutartis vienu kartu išspręstų visas šių metų mano problemas...“

Per penkis mėnesius parašys romaną, kurio dar nepradėjo? O ką kitą jis galėjo sugalvoti?

Girtuokliavimo problema grėsė tapti visos Rusijos nacionaline problema .

Krajevskis atsisakė išmokėti Dostojevskiui pinigus už būsimą romaną, pasiteisindamas, kad žurnalas ir taip pakankamai turįs beletristikos.

O pinigai buvo reikalingi tuoj pat: Dostojevskis jau gavo leidimą išvykti į Europą, kur jo, kurstydamas milijonais, laukė godusis ruletės ratas. Milijonieriumi jis netaps, bet ne tai svarbiausia . Svarbiausia — jis turi laimėti prieš tą dvikovon šaukiantį vorą. Nors, žinoma, ir stambus išlošis nebūtų pro šalį...

Kažkas pasiūlė susidėti su garsiu sukčiumi leidėju Stelovskiu. Kitos išeities neturėjo — surašė sutartį. Dostojevskis už 3000 rublių — neįtikėtinai menka suma! — par-

davė ne tik teisę leisti savo rinktinių raštų tritomį, bet dar pasižadėjo už tuos pačius pinigus parašyti naują romaną iki 1866 metų gruodžio 1 dienos. Tokiam žingsniui galėjo ryžtis tik visiškai neviltin puolęs žmogus.

Liepos pabaigoje jis jau buvo Visbadene. O rugpjūčio pradžioje rašė begalinės nevilties kupinus laiškus, kad net Turgenevas nebeištvėręs nusiuntė 50 talerių.

Prakeiktas voras iš jo pasijuokė ir šį kartą. Netikėtai pas Dostojevskį į Visbadeną atvažiavo Polina. Jis nepaprastai apsidžiaugė: Ana Vasiljevna, Aniuta, žinoma, stebuklas, bet tai ne meilė, tik sujaudintos vaizduotės vaisius, o Poliną jis vis dar mylėjo. Apie daug ką kalbėjosi. Žinoma, Salvadorą ji jau seniai buvo pamiršusi.

Dostojevskis prašė — tekėk už manęs. Polina niūriai papurtė galvą — praeities nesugrąžinsi, o pradėti viską iš naujo?.. Juk ir jis pats netiki — Polina aiškiai matanti! — kad galima viską sugrąžinti. Ne, jau geriau likti draugais.

Polina papasakojo apie naujuosius Paryžiaus pažįstamus — emigrantus arba ten seniai gyvenančius rusus. Ypač suartėjusi su grafu Saliasu, žinoma, bet jau nebe populiaria rašytoja Jevgenija Tur ir su jaunais, pažangių pažiūrų žmonėmis, tarp kurių — Tur sūnus Vadimas ir jo draugai Utinas, Luginas, Nikoladzė. Įdomūs žmonės. Polina su visais draugaujanti, kas be ko, visi jai meilinasi, visi tikisi...

Po kelių dienų Polina išvažiavo.

Jis ir vėl rašė laiškus — Gercenui, Vrangeliui. Aleksandras Vrangelis pagelbėjo, dar net į Kopenhagą pakvietė. Bet juk reikia pagaliau kaip nors ir pačiam suktis! Vadinasi, turi įsikinkyti į darbą, o kad galėtų dirbti, vėlgi reikalingi pinigai, nes be arbatos ir papirosų ilgėliau prie stalo neištveria. Svarbiausia, rasti, kam parduoti sumanytąjį romaną ar apysaką...

Ir vėl laiškais šturmavo žurnalus ir draugus. Deja,

Dostojevskis niekam nebuvo reikalingas. Atsišaukė vienintelis Katkovas, tarsi Dostojevskis nė nebūtų su juo kelerius metus be paliovos kariavęs. Ką gi, gerai, kitos išeities nėra. Ir jis rašė Katkovui: „Tai psichologinė vieno nusikaltimo ataskaita. Veiksmas nūdienis, vyksta šiuo metu. Jaunas žmogus, miesčioniškos kilmės ir baisiai skurdžiai gyvenantis, išbrauktas iš universiteto studentų tarpo per lengvabūdiškumą ir, pašlijus įsitikinimams, pasidavęs įtakai kai kurių keistų „neišbaigtų" idėjų, kurios dar kabo ore, ryžtasi iš karto išsivaduoti iš savo bjaurios padėties. Jis ketina užmušti vieną senę, kuri skolina pinigus už palūkanas. Senė kvaiša, kurčia, ligota, gobši, plėšia žydiškus procentus, pikta ir žlugdo kito gyvenimą, kankindama savo namuose darbininkę — savo jaunesniąją seserį. „Ji niekam tikusi", „Kam ji gyvena?", „Ar bent kam ji reikalinga?" ir taip toliau. Tie klausimai suklaidina jaunuolį. Jis nusprendžia užmušti ją, apiplėšti, norėdamas padaryti laimingą provincijoje vargstančią savo motiną, o pas dvarponius kambarine dirbančią seserį išvaduoti nuo tos dvarininkų šeimos galvos gašlių kėslų..."

Toliau Dostojevskis smulkiai papasakojo siužetą. Po nusikaltimo praeina mėnuo. Niekas nieko neįtaria. Bet buvęs studentas neištveria ir prisipažįsta. „Tiesos įstatymas ir žmogiška prigimtis padaro savo..."

Apysaką Dostojevskis ketino rašyti kaip pasakojimą pirmuoju asmeniu. Rimtai sėsti prie darbo ketino grįžęs į Rusiją. Tuo laiku tik užsirašydavo vieną kitą svarbiausio personažo būdo bruožą, siužeto vingį, ieškojo detalių. Bendra sumanymo schema pamažu praturtėjo gyvenimiškais paveikslais, dialogais.

Užsidegęs triūsė ir garlaivyje pakeliui į Kopenhagą.

Vrangelis sutiko draugiškai. Iki soties išsikalbėjo, daug ką prisiminė. Dostojevskio dvasia pažvalėjo. Smagiai siautė su Aleksandro berniukais. Senasis bičiulis prabilo

apie tai, kiek kančių suteikia lengvabūdžių moterų pavydas — matyt, buvo nemažai kentėjęs.

— O žinote, mielasis Aleksandrai Grigorjevičiau, — staiga tarė Dostojevskis, seniokiškomis akimis tarsi pažvelgęs į savo sielos gelmes, — kad ir kas būtų, visuomet būkime dėkingi už tas laimės ir švelnumo dienas ir valandas, kurias mums suteikė mylima moteris...

Nė nepajuto — prabėgo savaitė. Jau laikas namolio — laukė darbas.

Spalio viduryje jis vėl buvo Peterburge, žvelgė į miesto kasdienybę, įsimindamas kiekvieną detalę.

Apie savo miestą jis turėjo žinoti viską. Žinoti ir matyti tai, ką matė ir žinojo jo herojus. O tas herojus galėjo gyventi kažkur gretimais, net tame pačiame name — lygiai taip, kaip ir jis, nulipdavo senais laiptais, vienišas klajodavo upės pakrantėmis, kurdamas apiplėšimo planus, užsukdavo į tas pačias smukles, susitikdavo su tais žmonėmis, kuriuos susitikdavo ir Dostojevskis... dabar *jis* jam buvo lyg gyvas, realus žmogus, kurį rašytojas stebėjo, — kaip išeina iš namo, kaip pėdina pas senę... Štai, regis, ir tas namas. Jau net žinojo, kiek laiptelių nuo kamarėlės iki lauko durų...

Kartais net ir pats stebėdavosi, pajutęs pašėlusiai plakant širdį, — nejaugi iš tikrųjų tokiam žingsniui ryšiuosi? — galvojo herojus jau jo mintimis. „Ir nejaugi *po to* lygiai taip pat švies saulė?“ — svarstė. Kažkodėl labai aiškiai prieš akis iškilo ryškus vaikystės paveikslas: arkliokas, girtas vežikas, feldjėgeris... O juk *jis*, herojus, taip pat turi kažką prisiminti...

Nauji įspūdžiai praturtino pirmykštį užmanymą. Apysaka pamažu virto romanu. „Girtuoklėlių“ siužetas kažkaip pats savaime sutapo su naujai gimstančia būtybe — *ji* (Dostojevskis ją pavadino Sofija, Sonečka) bus „girtos“ šeimynos

vaikas, bet siužetas jau niekaip nesiderino su *jo* išpažintimi (Dostojevskis spėjo sugalvoti vardą ir jam — Rodionas Raskolnikovas). Lapkričio pabaigoje suvokęs, kad „Išpažinties" apysaka jau niekaip nebegali sutalpinti naujojo sumanymo, Dostojevskis sudegino, ką buvo parašęs, ir ėmė kurti viską iš naujo. Darbas ėjo sparčiai, ir sausio mėnesį „Russkij vestnik" jau išspausdino pirmuosius Dostojevskio romano „Nusikaltimas ir bausmė" skyrius.

Kone tuo pačiu laiku Peterburgą sukrėtė kita, ne literatūrinė istorija, tarsi patvirtinusi rašytojo apmąstymus apie apkvaitusį laiką, net protingus žmones pastumiantį fantastiškiems poelgiams. Pirmiau laikraščiai pranešė apie tai, kad studentas Danilovas apiplėšė ir nužudė palūkininką Popovą ir jo tarnaitę Nordman... Ši žmogžudystė sukrėtė ir Dostojevskį: atrodė, tikrovė nedelsdama pasinaudojo jo romano siužetu, nors pats Danilovas, pagrobęs 29 tūkstančius pinigais ir brangenybėmis, žinoma, mažai kuo priminė „kilnųjį žudiką" Raskolnikovą.

Bet tai, kas įvyko balandžio 4 dieną, visiškai kompensavo ir šį idėjinį pirmojo siužeto trūkumą.

Dostojevskis atidūmė pas Maikovą nepaprastai susijaudinęs:

— Į carą šovė! — tik tiek tegalėjo ištarti.

— Ar nužudė?

— Ne. Bet šovė, šovė, šovė... — Jie išėjo į gatvę, pilną žmonių.

Aleksandras II kaip paprastai be apsaugos vaikštinėjo Rūmų krantine. Nepažįstamas jaunas ilgakinklis šviesbruvis žmogus netikėtai į jį šovė. Minia užpuolė pasikėsintoją ir tik atskubėjusi policija išgelbėjo žudiką nuo savivalio teismo.

— Kvailiai! — šaukęs nusikaltėlis. — Juk aš dėl jūsų šoviau!..

Netrukus paaiškėjo — tai Dmitrijus Karakazovas,

studentas, neturtingo pirklio sūnus, Išutino konspiracinės grupės, ruošusios pasikėsinimą į carą, narys. Išutiniečių tikslas buvo įvykdyti taikų revoliucinį perversmą Rusijoje.

Tai buvo *ideologinis* nusikaltimas, žmogžudystė iš idėjos, teoriškai pagrįsta ir — kaip ir spėjo Dostojevskis per savąjį Raskolnikovą — kilnaus tikslo vardan, žmonijos labui. Bet ar vien tai?

Raskolnikovo idėja žadėjo atskleisti jo kūrėjui dar daug netikėtų dalykų.

„Nusikaltimo ir bausmės" spausdinimas maskviškiame „Russkij vestnik" privertė Dostojevskį persikelti į Maskvą, tuo labiau, kad su redakcija kilo rimtas konfliktas. Katkovas pareiškė, kad jokiu būdu negalįs savo žurnale spausdinti kūrinio, kuriame Evangelijos aiškintoja ir Raskolnikovo žudiko „dorovės gelbėtoja" yra... prostitutė. Dostojevskis ginčijosi, įrodinėjo, keikėsi, išėmė kai kuriuos skyrius, bet svarbiausią „amžinosios Sonečkos" idėją paliko.

O apsigyveno jis pamaskvėje, Liubline, išsinuomavęs kambarį nedideliame name, greta savo sesers Veros, ištekėjusios už Ivanovo, vasarnamio. Vasarnamis per dienas, o neretai ir naktis aidėjo nuo Dostojevskio dukterėčios ir jos draugių balsų. Terasoje prie ilgo stalo susėsdavo ne mažiau kaip 20 žmonių. Viename gale — vyresnieji Ivanovai ir Dostojevskis, visada dailiai apsirengęs, iškrakmolintais marškiniais, rusvomis kelnėmis ir mėlynu, laisvai krentančiu švarku, — jis tarsi pajaunėjo jaunimo būry. Visi net nustebo, sužinoję, kad jam linksmuoliui ir visokių išdaigų pramanytojui — jau 45 metai. Dostojevskis bemat tapo tos jaunimo bendruomenės siela ir neimdavo į galvą, viena ausimi nugirdęs šaipantis iš jo skystos žilos barzdelės. Kitame stalo gale būriuodavosi jaunuomenė.

„Jis pramogavo su mumis kaip vaikas, galbūt čia rasdamas poilsį ir ramybę po įtempto protinio darbo prie savo

žymiųjų kūrinių“, — vėliau rašė vienas Liublino užstalės dalyvis.

Jaunimas karštai linksmindavosi iki 4 valandos ryto — Fiodoras Michailovičius neatsilikdavo. Tiesa, būdavo ir taip — per pačią linksmybę staiga atsiprašęs dingdavo savo kambaryje, užrašydavo galvon staiga atėjusią mintį — jis toliau triūsė prie „Nusikaltimo ir bausmės“.

Tarnas, paprastai pas jį ateidavęs nakvoti — ką žinosi, kada ištiks priepuolis! — netrukus griežčiausiai atsisakė patarnauti Fiodorui Michailovičiui. Jis esąs keistas žmogus, kažką net nužudęs: per naktis vaikštąs ir vis apie tai šneką̨s, čia neigdamas, čia prisipažindamas. „Kirviu senutei į galvą, suprantat...“

Dostojevskis tiesiog dievino Sonečką Ivanovą, dvidešimtmetę dukterėčią, žavėjosi jos dvasios grožiu, gailiaširdiškumu. Draugės iš Sonios pasišaipydavo: žiūrėk, kad tik Fiodoras Michailovičius nepasipirštų, girdėjome, jis kone visas iš eilės įsimyli ir visų prašo už jo tekėti. Tiesa, merginai atsisakius, nesupykstąs ir net neįsižeidžiąs...

Iš tikrųjų Dostojevskis neseniai, kovo mėnesį, buvodamas pas Sonečkos draugę dvidešimtmetę Mariją Ivančiną-Pisarevą, „pašaipuolę ir net protingą“, — visą Velykų naktį su ja šnekėjosi apie literatūrą, o prieš rytą pasipiršo. Mergina, amo netekusi, tegalėjo tik atsakyti „Poltavos“ eilėmis apie suakmenėjusią, bet vis dar liepsnojančią senio širdį... Fiodoras Dostojevskis nusijuokė, ir jie bičiuliškai išsiskyrė.

Piršdavosi jis tarsi tik tam, kad dar kartą (visada paskutinį) sau įrodytų tokio poelgio bevaisiškumą bei juokingumą ir savu slapčiausios vilties — turėti šeimą ir, ką žinosi, galbūt net vaikų — bergždumą. Todėl net pats gerokai nustebo Verai leidus suprasti, kad jo nusižiūrėtoji Ivanovų šeimos ir jaunimo numylėtinė, jauna, žavi Jelena Ivanova slapta jį įsimylėjusi... Su Jelena Pavlovna jie ilgiau-

siai apie daug ką kalbėdavosi, toji protinga, nuostabaus būdo moteris Dostojevskiui labai patiko, bet argi jis galėjo pamanyti apie ją kaip apie savo žmoną?.. Tačiau neištvėrė ir kartą, irstantis valtele po ežerą, paklausė: ar ji tekėtų už jo, jeigu būtų laisva? Jelena Pavlovna baisiausiai sutriko, nebeištarė nė žodžio, bet kokios laimingos buvo jos akys! Dostojevskis sutriko ne mažiau už moterį ir staiga jam pasidarė gėda. Prieš ją? Taip, prieš ją, bet, svarbiausia, prieš tą, kurio jis nepažino, niekada nematė, tačiau kas vis dar buvo jos vyru. Tegu ji ir niekada jo nemylėjo, ir jos vyras, kaip girdėjo, irgi jos nemylėjęs, tačiau yra sunkus ligonis ir visi žinojo — jo dienos suskaitytos... O svarbiausia ne tai, kad vyras nesužinos ir kad tas pokalbis niekaip neatsilieps jo sveikatai ir likimui, svarbiausia, kad jis, Dostojevskis, išdrįso, kaip ir tada meilindamasis Apolinarijai (mirštant Mašai) vėl peržengti savo sąmonėje nubrėžtą nematomą ribą. Dorumo? Ne, ne tas žodis. Sąžinės... Juk jis, nors į cerkvę ir ne dažnai eidavo, laikė save krikščioniškos sąžinės žmogumi. Dostojevskis atsiskleidė iš katorgos parsivežtą Evangeliją ir šimtąjį, jei ne tūkstantąjį kartą skaitė žodžius, visuomet sukrečiančius jo sielą...

III

Ana

„Ačiū Dievui, kvailių Rusijoje dar ilgam pakaks“, — tikriausiai taip manė ponas Stelovskis, šluostydamasis suprakaitavusius delnus ir galvodamas apie tai, kad sutarties terminas baigiasi po mėnesio, o Dostojevskis ne tik kad nebaigia romano, bet, iš visko sprendžiant, apskritai dar nepradėjo jo rašyti, kadangi įklimpo su „Nusikaltimu ir bausme“ pas Katkovą...

Dostojevskis pats suprato: beviltiškai pralošė! Maikovas ir Miliukovas siūlė: paruoškite romano planą, o jie, kibę dviese ar keturiese, ką nors parašys, nes juk sutartis su Stelovskiu — blogiau už kilpą.

Planą jis turėjo. Jau seniai buvo sumanęs nedidelį romaną, kuriame norėjo papasakoti apie realias ir išgalvotas aistras bei kančias, kurias suteikia *bestija* moteris ir velnio ruletė... Žinoma, ją taip ir pavadins — Polina, tas personažas labai daug turės jos bruožų, na, o herojų... Herojus kažkodėl jam atrodė turėtų būti Aleksejus Petrovičius. Žinoma, jam suteiks ne vieną savo būdo bruožą. Ir pavadinimą seniai sugalvojo: Ruletės miestas — „Ruletenburgas“. Taigi pavalkus turi, telieka arklį ir ekipažą įsitaisyti, arba pačiam lįsti į tuos pakinktus. Geriau jau pakinktai ar kilpa ant kaklo negu pasirašyti po kitų sukurptu tekstu...

Miliukovas prisiminė pažįstąs puikų stenografijos

dėstytoją Pavelą Olchiną. Gal Dostojevskis pabandytų diktuoti stenografui? Sakyk ką nesakęs, diktuoti seksis greičiau negu plunksna popieriuje išguldyti.

Išeities nebuvo, ir Dostojevskis nutarė rizikuoti, nors ir labai jau šlykštu kažkam pasakoti slapčiausius dalykus. Dar nežinia, ar darbas spėriau eis...

Vis dėlto su Olchinu pasikalbėjo ir šis pažadėjo rytojaus dieną atsiųsti gabesnį mokinį.

Kol laukė, velnioniškai prisinervino. Spalio 4 dieną, 25 minutės po vienuoliktos, paskambino į duris. Paprašęs tarnaitės Fedosijos užplikyti arbatos, išėjo pasitikti stenografisto ir išvydo jauną, kokių 19 ar 20 metų merginą. Še tau! Argi su tokia parašysi romaną? Juk prašė — ką nors iš rimtesnių... Jis sudirgo dar labiau. Pabandė diktuoti, paskui paprašė išversti kraigalionę į žmonišką kalbą. Paaiškėjo — reikalai iš tikrųjų prasti! Va, taško nėra, o čia ir visai nebeaišku, koks ženklas — et, paskui nori nenori teks iš naujo perrašyti! Bet ką protingesnio galėjo sugalvoti? Paprašė mergytės ateiti vėliau, kokią aštuntą, — reikia susitvardyti, kitaip nežinia, ką pridiktuos... Stenografistės akyse išvydęs išgąstį ir liūdesį, pamanė: o kuo ji čia dėta? Panoro pasakyti ką nors malonaus — mergina lyg ir šauni, nors negražaus veidelio, bet kas jam darbo? Juk dirbti atėjo. Ana... Ana Grigorjevna Snitkina.

— O žinote, — tarė merginai, — aš net apsidžiaugiau, kad Olchinas atsiuntė stenografistę. Kodėl? Ogi todėl, kad vyras tikriausiai prasigertų nuo tokio darbo. Tikiuosi, jūs neprasigersite?

— Aš jau tikriausiai neprasigersiu, dėl to galite nebūgštauti, — rimtai atsakė ji.

— Tai bent pajuokavau, — pamanė, merginai išėjus. — Ko gero, nebeateis. Ir gerai padarys...

Kai Olchinas pasiūlė savo mokinei Anai Snitkinai padėti žinomam rašytojui Dostojevskiui per mėnesį parašyti romaną, ji be galo apsidžiaugė. Svarbiausia čia buvo ne tie 50 rublių, kuriuos pažadėjo už darbą — ji žmogus ne iš skurdeivų: neseniai miręs tėvas paliko namelį Peterburgo priemiestyje, kurio vertė — apie 15 tūkstančių, ir kitais metais, kai jai sukaks dvidešimt vieneri, ji taps pilnateise palikimo šeimininke. Tačiau mergina nusprendė pati užsidirbti gyvenimui. Tėvas pasirūpino jos išsilavinimu — Ana baigė Marijos mergaičių gimnaziją, paskui pedagogų kursus. Mokėsi ir universitete, fizikos matematikos fakultete, tačiau metė — šie dalykai nebuvo prie širdies, o tokio tikslo, kaip kiti — mokytis bet kur, kad tik gautų aukštąjį išsilavinimą, — ji neturėjo. Išgirdusi apie stenografisčių kursus, Ana nedvejodama užsirašė, trokšdama įsigyti profesiją. Olchino pasiūlymas pagaliau jai suteikė galimybę gyventi iš darbo — čia, žinoma, buvo ir Černyševskio romano „Ką daryti?“ įtaka. O Dostojevskis... Dostojevskis nuo vaikystės buvo jos mylimas rašytojas. Penkiolikametė taip pamilo „Netočkos Nezvanovos“ heroję, kad namiškiai ir draugės jos kitaip jau ir nebevadino, tik Netočka: Ana — Aniuta — Niutočka — Netočka... O skaitydama „Pažemintuosius ir nuskriaustuosius“, „Užrašus iš mirusiųjų namų“ verkė lyg maža. Ir štai visai neseniai perskaitė „Nusikaltimo ir bausmės“ pirmąją dalį. Raskolnikovas paliko didelį įspūdį, nors jos bičiulės gerokai keiksnojo ir herojų, ir autorių: kodėl, girdi, šmeižiama jaunoji karta — studentą žudiku pavaizdavo! Ji ir pati kiek sutriko, bet Raskolnikovą vertino visai kitaip: tai kenčiantis žmogus...

Ana Dostojevskį įsivaizdavo seną, šeimos žmogų, visuomet apsuptą garbintojų, turtingą. Jos pagalba — menka, bet vis dėlto jautėsi laiminga.

O kai gavusi iš Olchino adresą, surado Miesčionių Mažosios ir Stalių skersgatvio kampinį pirklio Olonkino na-

mą, niūrų, triaukštį, patį paprasčiausią pastatą — pamanė: toks geriau tiktų Raskolnikovui, o ne Dostojevskiui. Ji lipo laiptais, o tie laiptai Anai pasirodė kažkur matyti, nors tame name niekada nebuvo buvusi. Antrajame aukšte paskambino į 13 kambario duris — skambutis irgi tarsi kažką priminė. Duris atidarė pagyvenusi moteris, tikriausiai tarnaitė, jau kažkur matyta skarele ant pečių, ir tada dingtelėjo: „Dieve, juk apie visa tai skaičiau „Nusikaitime ir bausmėje“! Nespėjo nusivilkti palto — atsivėrė priebučio durys ir ji išvydo jauną — jos bendraamžį — brunetą, susitaršiusį, nuoga krūtine, neužsegiotu chalatu, pusbačiais ant basų kojų. Žmogus, ją išvydęs, kažką šūktelėjo ir dingo. Paskui išėjo pagyvenęs, beveik jau senas vidutinio ūgio vyras — nejaugi tai yra Dostojevskis? Nestoras, be pilvuko... Vis dėlto įsivaizdavo jį kitokį... didingesnį ar išdidesnį... O jis neišvaizdus, plaukai išpomaduoti ir kažkaip nenatūraliai, glotniai sušukuoti — lyg būtų su peruku. Žvelgė keistai, paslaptingai. Pamatė — akys skirtingos: viena tamsi, beveik ruda ar rusva, kita gerokai didesnė ir vyzdys per visą — net baisu ir... nemalonu nuo tokio žvilgsnio. O veidas — blyškus, ligotas tarsi mėšlungio tampomas, atrodė baisiai piktas. Nejaugi rašytojas neturi ko užsivilkti, tik šitą mėlyną žaketą? O apykaklė ir rankogaliai balti kaip sniegas... Viskas keista...

Jis abejingai pakvietė į kabinetą ir bemat pats išėjo. Ana baugščiai apsižvalgė: kambarys gana didelis, su dviem langais — švietė saulė, o apniukusiomis dienomis ir vakarais tikriausiai čia gūdoka. Minkšta kanapa, apklota nuo laiko nublukusia medžiaga, apvalus stalas su lempa, veidrodis juoduose rėmuose — kažin ar tyčia jį taip kreivai pastatė? Ant palangių dvi nuostabios kinų vazos, kampe paprasčiausias rašomasis stalas su dviem žvakėm, suvargusios moters nuotrauka — tikriausiai žmonos... Nejaugi šitaip gali gyventi Dostojevskis? Ir dar rašyti?

Tarnaitė atnešė beveik juodos arbatos. Netrukus sugrįžo Dostojevskis, tylėdamas ėmė vaikštinėti po kambarį. Jis rūkė, nervingai gesindavo papirosus, vėl prisidegdavo ir vėl gesindavo. Gėrė arbatą. Staiga pasiūlė jai užsirūkyti — jei norinti. Ana nustebusi gūžtelėjo pečiais, pasisakė nerūkanti. Jis linktelėjo galva ir vėl ėmė vaikštinėti po kambarį. Paskui nei iš šio, nei iš to pasakė — sergąs epilepsija ir neseniai turėjęs stiprų priepuolį — štai pargriuvau, akį užsidaužiau, todėl dabar viena atrodo vienaip, kita kitaip, gal tokios ir liks. Ji susigūžė — kam visa tai pasakoja? O apie darbą — nė žodžio... Ką atsakyti? O gal nieko nereikia atsakinėti? Pagaliau iki soties prisivaikščiojęs ir prisirūkęs, ūmai nervingai prabilo, kad reikią pažiūrėti, ar kas nors išeisią iš bendro darbo, jis įsitikinęs — nieko gera nebūsią, bet gal vis dėlto verta pabandyti? Pagaliau pasisiūlė truputį padiktuoti — pabandysiu — ir ėmė tarkšti taip greitai, kad Ana net nesuprato, ką jis šneka, o ką jau kalbėti apie užrašymą. Paprašė diktuoti lėčiau, jis lyg ir įsižeidė, lyg ir supyko, priėjęs lupte išlupo iš rankų lapelį, pažvelgė į paslaptingus ženklus, kažkaip pašaipiai šyptelėjo ir paprašė iššifruoti. Prikibo prie kažkokio nelemto taškelio, kurį ji pamiršo padėti, nes jai paprasčiausiai iš pykčio plyšo širdis — juk šį žmogų taip dievino, taip norėjo jam pagelbėti, o jis bjaurus, prastai išauklėtas, dėl niekų susierzinantis...

Kai Ana pagaliau išėjo į gatvę, net krūptelėjo, prisiminusi nemalonų slegiantį jausmą, kuris ją apėmė vos įėjusią į jo kambarį ir su kiekviena minute vis augusį ir stiprėjusį. Ji neišmanė, ką daryti, kaip apie tai pasakyti Olchinui — juk dėstytojas tikėjo ja ir įspėjo, kad Dostojevskis — gana niūrus ponas. Ana žinojo tik viena: pas Dostojevskį daugiau kojos nebekels, paprasčiausiai nebeprisivers.

Staiga prisiminė seniai aplankiusi gimines — jie gyveno netoliese, — ir nusprendė užsukti. Šie iš karto suprato — Anai atsitiko kažkas negera. Mergina viską papasa-

kojo. Vietoj paguodos žodžių išgirdo: visi juk žino, koks tas Dostojevskis, taip, jis iš tikrųjų baisus, o lankytis pas jį tokiai jaunai merginai — tai savęs kompromitavimas, be to, nesaugu: juk jis dešimt metų katorgos pelnė, regis, už žmonos nužudymą, pats nesivaržydamas apie tai viešai pasakoja „Užrašuose iš mirusiųjų namų". Tik pamanykit, koks cinizmas!..

Staiga Anai pasidarė skaudu ir negera — juk taip dievino šį žmogų. Akimoju žlugo daugelio metų kurtas idealas. Bet ar jis kaltas, kad tokį jo paveikslą susikūrė? Juk gyvenimas rašytoją lamdė... Jis ligotas... Kad ir koks būtų, tikisi jos pagalbos. Laukia. Pagaliau juk stenografuoti — Anos darbas. Tik dabar ji jau žinos, su kuo turės dirbti, taigi privalės būti griežta, dalykiška, deramai elgtis. Mėnesį pavargs, o po to — sudie, pone Dostojevski...

Ji net pati nepajuto — aštuntą valandą atsirado prie rašytojo namo. Lipo į antrą aukštą, mechaniškai skaičiuodama laiptelius — žinoma, jų buvo trylika, kaip ir „Nusikaltime ir bausmėje", ir dėl to ji jau nė kiek nenustebo.

— Balandėle, Ana Grigorjevna, kaip gerai, kad atėjote, aš jau maniau — neateisite, juk aš andai prigąsdinau jus, tik jau nepykite, meilute, ant seno žmogaus, — išpyškino prieškambaryje.

Ji pasiūlė tuoj pat pradėti darbą — laikas vėlus, o jai teks grįžti į Smolną.

Ir Dostojevskis pradėjo diktuoti. Gal teisingiau būtų pasakius — pasakoti jai apie kažką brangų, bet tuo pačiu kankinančiai baugų. Paskui jie ilsėjosi, gėrė arbatą. O jis jau porino apie savo jaunystę, apie pirmuosius žingsnius į literatūrą, apie petraševskininkus, Semionovo aikštės įvykius, katorgą, Sibirą. Paskui apie savo skolas, apie vergišką sandėrį su Stelovskiu. Pasakojo paprastai, net abejingai. Ir Anai staiga pasidarė gėda dėl to, kad ji patikėjo — tiesa, trumpą valandėlę, — jog šis žmogus galėjo nužudyti žmo-

ną. Ana pakėlė akis, atidžiai pažvelgė į jį ir išvydo priešais save iš tikrųjų labai sergantį, iškankintą vyrą, kenčiantį, vienišą, supamą nedorų žmonių. O jis pasikliovė ja, atvėrė širdį, nes daugiau neturėjo kam atverti, o jeigu ja pasitikėjo, vadinasi, manė ją esant verta savo išpažinties, ir Ana pasijuto visiškai jaukiai.

Dabar ji ateidavo kiekvieną dieną. Vakarais, o kartais ir naktimis šifruodavo stenografijos užrašus, pati viską perrašinėdavo ir atnešdavo jam jau švarų tekstą. O iki lapkričio 1 dienos laiko liko visai mažai, „Ruletenburgo" herojai blaškėsi, kentėjo, atžagarioji Polina kankino nelaimingąjį Aleksejų Petrovičių, o jis mylėjo ją vis stipriau ir vis stipriau jos neapkentė — šito Ana niekaip negalėjo suprasti: kokia gi čia meilė? Ji jau seniai suvokė, kad per išgalvotuosius personažus prieš jos akis atsiveria paties Fiodoro Michailovičiaus dvasios kančių istorija — be kita ko, jis spėjo jai papasakoti ir apie Suslovą, ir apie Salvadorą, ir apie tai, kaip jį iškankino toji moteris, ir Ana jau nebeapkentė Polinos... Kartais, kaip ir pirmąją dieną, jis pratrūkdavo, burbėdavo, nervuodavosi, būdavo šiurkštus, sykį net apšaukė Fedosiją — tiesa, ji pati buvo kalta: užsiplepėjusi su kaimynėmis, pamiršo užplikyti arbatos, — bet rėkti ant moters?.. Pastebėjusi sutrikusią Aną, Fedosija, ją išlydėdama, nelauktai ėmė šnibždėti: ji dievinanti Fiodorą Michailovičių, jis toks geras, priėmęs ją su trimis vaikais našlaičiais — vyras sudegęs degtinėje — ir taip toliau, ir panašiai... Nesiliovė teigusi: jis geras, geras, o jei kartais... ką padarysi.

Anos ir Fiodoro santykiai pamažu tapo draugiški. Jie ėmė vienas kitu pasitikėti.

Laikas ėjo. Romanas, nors ir lėtokai, bet „judėjo". Aleksejus Petrovičius, jau beveik pusprotis, išlošė Polinai tūkstantį, kad ji galėtų sviesti juos į veidą meilužiui ir juo atsikratyti, o ji tuos pinigus sviedė pačiam Aleksejui Petro-

vičiui, ir Ana jau visa širdimi nekentė jų abiejų, niekindama už klastą, minkštaširdiškumą, už meilę ir aistrą ruletei.

— O kur dingo kinų vaza? — kartą pasmalsavo.

— Tai va, teko nunešti į lombardą: giminėms verkiant prireikė 25 rublių.

Jis jau niekaip negalėjo suprasti: kodėl ji pirmą kartą jam pasirodė negraži? Tiesiog protas neišnešė — akys rudos, geros, spinduliuojančios, — tai juk Marijos Bolkonskajos akys — jis tik ką perskaitė Levo Tolstojaus „Karą ir taiką", romaną spausdino Katkovo „Russkij vestnik" kartu su jo „Nusikaltimu ir bausme".

Po kelių dienų dingo ir antroji vaza.

O romaną baigė laiku: spalio 29-ąją padiktavo paskutines eilutes. Taškas.

Kitą dieną buvo Fiodoro Dostojevskio gimtadienis. Pakvietė ir Aną. Atėjo Apolonas Maikovas, brolio našlė Emilija. Ši su Ana elgėsi gana atžagariai. Tai pastebėjęs, Fiodoras savo stenografistei tapo dar meilesnis, bet vakaras vis dėlto buvo sugadintas.

Atsisveikindamas su Ana, Dostojevskis paklausė, ar galėtų ją aplankyti, susipažinti su jos motina — norįs padėkoti už tokią gerą, mielą dukrą, nuoširdžiai padėjusią sunkią valandą. Ana leido.

Lapkričio 3 dieną jis atvažiavo. Ana nupirko kriaušių ir įvairių saldumynų — saldumynus Dostojevskis mėgo. Gėrė arbatą, tačiau kalba kažkodėl nesimezgė. Jis papasakojo, kaip Stelovskis bandęs jį apgauti: tyčia kažkur išvažiavęs, nelaukęs Dostojevskio. Kiti patarę — palik rankraštį, tik paimk kvartalinio parašą. Taip ir padaręs.

Tada Dostojevskis pasakė ketinąs artimiausiu laiku baigti rašyti „Nusikaltimą ir bausmę" ir paklausė, ar Ana Grigorjevna nesutiktų tęsti darbo? Kiek padvejojusi, Ana sutiko.

1866 metų lapkričio 8-oji Peterburge buvo šviesi, giedra, tiesa, šaltukas gnaibė, bet Ana nutarė pas Fiodorą Dostojevskį eiti pėsčiomis. Šiek tiek pavėlavo, tačiau rašytojas nesupyko.

— Pagaliau atėjote! — džiugiai tarė. Anai jis pasirodė visai jaunas, o saulės nušviestas kambarys — jaukus kaip niekad.

— Kaip aš džiaugiuosi jus regėdamas, Ana Grigorjevna!

— Ir man malonu jus matyti, Fiodorai Michailovičiau. Bet kas jums šiandien? Gal kas atsitiko?

— Taip, atsitiko! Štai, naują romaną sumaniau...

— Turbūt įdomus?

— Man tai nepaprastai, tik va, pabaigos niekaip neišpainioju: turiu puikiai pažinti merginos širdį, o .... jei būčiau Maskvoje, tai su Sonečka, dukterėčia, pasitarčiau, deja, čia neturiu su kuo. Gal jūs padėtumėte?

Ana mielai sutiko.

— Mano herojus, dailininkas, žmogus nebe jaunas, mano metų, tik susenęs pirma laiko: sielvartas, išdavystė — viskas susidėjo. Trumpai kalbant, daug patyręs, be to, sergąs, ir liga sunki, rodos, nepagydoma — rankos paralyžius, — įsivaizduojate, ką tai reiškia dailininkui! Gyvenimas jį padarė piktu, įtariu, o širdis gera...

Ana suprato — naujasis herojus irgi turės nemažai autoriaus bruožų, todėl jai pasidarė dar įdomiau.

— Ir štai, — tęsė Dostojevskis, — kai mano herojus jau galutinai nusprendė, jog jo gyvenimas baigtas — gyventi nėra jokios prasmės, — staiga sutinka jauną, maždaug jūsų amžiaus merginą... („Nejaugi mane?" — išsigando Ana ir jos širdis ėmė neramiai plakti), arba keleriais metais už jus vyresnę („Turbūt vėl Poliną..."). Ji gera, protinga, gyvenimo džiaugsmo kupina („Ne, ne Polina — tikriausiai Ana Vasiljevna"). Pavadinkim ją Ania — man pa-

tinka šis vardas („Tikrai, tai Korvina-Krukovskaja — juk neseniai gavo jos laišką, štai, įspūdžių pagautas, ir sugalvojo romaną“).

— Turbūt labai jau daili toji jūsų herojė?

— Nežinau, bet aš labai myliu jos veidą („Tikrai, Ana Vasiljevna, jis ne vieną kartą kalbėjo apie jos veidą, — štai ir prisikalbėjo...“), ir mano herojus ūmai suprato, pajuto, kad tik su ja gali būti laimingas („Štai čia ir klystate, Fiodorai Michailovičiau, ir ji iškamuos jus kaip Polina...“), bet taip pat aiškiai suvokė — toji laimė neįmanoma: ką jis, senas, ligotas, be grašio kišenėje, galėjo duoti jaunai, nuostabiai merginai? O ji — jeigu net nebūtų atsisakiusi — ar tai būtų pateisinama auka, vėliau virtusi karčia nuoskauda? Ir apskritai, ar gali jauna, savarankiška mergina, kuriai prieš akis — visas gyvenimas su savo pagundomis ir smagybėmis, pamilti mano dailininką? Ar tai nebus psichologiškai neįtikinama? Ar gyvenime taip gali būti? Ar manim patikės skaitytojai, ar išjuoks, išvadins fantastu, idealistu?

— Kodėl gi negalėtų taip būti? — tarė Ana vis dėlto truputį dvejodama, kankinančiai svarstydama, ką jis turi omenyje? — Žinoma, jei jūsų Anios, kaip sakote, jautri siela, gera širdis, o ne maža, tuščia koketės širdelė, tai nejaugi ją sustabdytų skurdas, liga, metų skirtumas? — Ji kalbėjo karštai, tarsi visa tai pačią liestų. — Ir kur čia jūs regite aukojimąsi? Nesuprantu jūsų, Fiodorai Michailovičiau, — man atrodo, toji Ana... paprasčiausiai nemyli jūsų... jūsų herojaus, jeigu jau taip abejojate...

— Vadinasi, iš tikrųjų tikite, kad taip galėjo būti, kad ji galėjo nuoširdžiai pamilti ir mylėti visą gyvenimą?

Ana Grigorjevna išsigandusi nebežinojo, ką atsakyti: patikins — taip, galėjo, ir staiga, ką žinosi, tas atsakymas nulems jos pačios likimą, ir ji amžiams nebeteks jo draugystės, jo patiklumo, o pasakyti „ne“?..

— Valandėlei, tik trumpai valandėlei įsivaizduokite esanti jos vietoje, — jo balsas drebėjo. — Įsivaizduokite, pasistenkite, Ana Grigorjevna, balandėle, įsivaizduoti, tarsi tas dailininkas — aš, ir kad aš prisipažinau jums meilėje ir prašau tapti mano žmona. Sakykite, susimildama, ką gi jūs man atsakytumėte?

Ji sutrikusi žiūrėjo į jį. Dostojevskis buvo toks susijaudinęs, jo akyse spindėjo begalinis liūdesys, blyškiame, tokiame gerame veide atsispindėjo sąmyšis ir begalinė kančia, kad ji ūmai viską suprato, ir ją apėmė didelis džiaugsmas, neapsakoma laimė... kadangi ji iš pirmo — taip, taip, iš pirmo — žvilgsnio... ne, visą savo gyvenimą...

— Aš... Aš atsakyčiau, kad jus myliu ir visada mylėsiu...

Apie sutartuves nutarė kolei kas niekam nesakyti, tik Anos motinai, tačiau, savaime suprantama, neilgai trukus jų paslaptis iškilo į viešumą ir tapo visų aptarinėjimo objektu. Pirmas šerius pašiaušė Paša: patėvi, ar išprotėjai, seni? Ne laikas pradėti naują šeimyninį gyvenimą!

Neatsiliko ir brolio našlė Emilija.

Bičiuliai irgi traukė pečiais: jaunajai — 20, jam — 45.

Atkalbinėjo ir Aną. O ji niekaip negalėjo atsitokėti ir patikėti, kad tai tiesa.

Atvirai šnekant, Dostojevskis didelės laimės nejautė, bet siela aprimo tarsi radusi ramią prieplauką, sakytum, ne jis būtų nutvėręs laimę už rankos, o ji pati jam atvėrusi akis ir pašnibždėjusi: „Tai tavoji, neabejok!..“

— Jeigu būtum atsisakiusi, būčiau praradęs vienintelį žmogų, kuris jau tiek daug bylojo mano širdžiai.

Dostojevskis vedžiojo ją po Peterburgą, parodė net akmenį, po kuriuo Raskolnikovas paslėpė prisiplėštą turtą. Tris ar keturis kartus savaitėje diktuodavo paskutinę „Nu-

sikaltimo ir bausmės" dalį. Ilsėdamiesi juokaudavo ir kvatodavosi — poilsis buvo būtinas, nes dirbdami abudu kartais taip nerviškai išsekdavo, kad Anai net atrodydavo — dar kiek, ir nebeišlaikys nei smegenys, nei širdis.

Kartą jis atvažiavo pas ją apsivilkęs rudeninį paltą, nors jau spaudė žiemos šalčiai. Ana susirūpino — ar tik koks ilgapirštis nenušvilpė kailinius? Ne, nepavogė — užstatė: Emilijai verkiant prireikė 50 rublių. Pinigų nuolat reikalavo ir Paša. O argi jis galėjo atsakyti jaunesniajam broliui Nikolajui?

Vestuvės artėjo. Norėjo surengti iki gavėnios. Dostojevskis ryžosi važiuoti į Maskvą pas Katkovą ir išlupti 2000 už „Nusikaltimą ir bausmę".

Katkovas šį kartą buvo sukalbamas. Fiodoras Dostojevskis ta pačia proga aplankė ir gimines. Aiškinosi Jelenai Pavlovnai, tai pačiai, kuriai piršosi pernai, kodėl ryžosi vesti. Į Maskvą grįžo tik su 500 rublių — kitus išdalijo giminėms.

1867 metų vasario 17 dieną jiedu susituokė Izmailo Trejybės sobore. Liudytojais pakvietė Maikovą, Strachovą.

Po vestuvių ėmė lankyti gimines, o giminės — juos. Svečiai, triukšmas, sąmyšis, šampanas... Paskutinę užgavėnių dieną jiedu vakarieniavo pas Anos seserį. Linksminosi, nemažai išgėrė. Fiodoro Michailovičiaus nuotaika buvo puiki, jis kažką pasakojo ir staiga nutilo, išblyško, jo veidą iškreipė grimasa ir ūmai taip suriko, tarsi visos žmonijos skausmas būtų išsiveržęs iš jo krūtinės, o tada ėmė lėtai slysti nuo kanapos. Ana stengėsi kaip nors jį sulaikyti, bet neturėjo tiek jėgų ir tarsi apkvaitusi šliuožė drauge su juo, atsidūrė šalia ant grindų. O tada Fiodorą ėmė tampyti mėšlungis. Ana, rankomis apglėbusi, laikė jo galvą. Niekas nepagelbėjo — visi puolė prie apalpusios Anos sesers...

Ji žinojo apie vyro ligą... visokiausių dalykų. Bet žinoti ir matyti — ne vienas ir tas pats. O jeigu ji jau ryžosi

tapti jo žmona, nė už ką neišsižadės, nepaliks. Ji privalo jam padėti ir... išgelbėti — ir jį, ir save, ir meilę. Jie turi pabūti vieni, visiškai vieni — kad nekankintų nei giminės, nei kreditoriai.

Balandžio 14 dieną, siaučiant pūgai, nors jau turėjo būti pavasaris, jiedu išvažiavo į Europą. Ilgam, trims mėnesiams.

Medaus mėnuo

Buvo 1867 metų balandžio 13 diena. Atpuškėjęs iš Peterburgo traukinys sustojo Vilniaus geležinkelio stotyje. Iš vagono į peroną išlipo vidutinio amžiaus liesaveidis vyriškis ruda barzda. Po ranka jis laikė moterį, tinkančią jam į dukras.

Pasisamdę vežiką, jie nuvažiavo Didžiosios gatvės link į viešbutį.

Kitą dieną rašytojas su žmona Ana išėjo į Vilniaus gatves susipažinti su senuoju miestu, jo įžymybėmis.

Vietos spauda, nuolat ir plačiai rašiusi apie Vilniun atvykstančius bajorus, pirklius, pulkininkus ir generolus bei kitus, apie jiems skirtus iškilmingus priėmimus Bajorų klube, deja, apie Fiodorą Dostojevskį neužsiminė nė žodžiu, nes jis buvo sekamas policijos.

Abu Dostojevskiai žavėjosi Vilniaus architektūros ir istorijos paminklais. Lankėsi vos prieš keletą mėnesių suremontuotoje Nikolajaus cerkvėje, gėrėjosi įspūdingais gotikiniais presbiterijos skliautais. Georgijaus prospekte matė aukštus, gerai įrengtus namus, kuriuose gyveno turtingiausieji miesto žmonės. Katedros aikštėje buvo ruošiamasi tradicinei mugei. Lukiškių aikštėje dar buvo matyti pėdsakai išardytų kartuvių, ant kurių buvo užnerta mirties kilpa ne

vienam 1863—1865 metų sukilimo vadui bei sukilėliui. Užsuko į Georgijaus aikštę: čia išdidžiai puikavosi prieš porą metų caro valdžios pastatyta Aleksandro Nevskio koplyčia.

Savo gana bendrus įspūdžius apie Vilnių Ana Dostojevskaja įamžino dienoraštyje. Be kitko, ji pažymėjo, kad miestas „gana didelis, gatvės siauros, šaligatviai mediniai, stogai dengti čerpėmis..."

Atsisveikinusi su daug įspūdžių suteikusiu Vilniumi, Dostojevskių pora grįžo į geležinkelio stotį ir vakare per Kauną į Virbalį išvažiavo į Berlyną. (Atpasakojama pagal E.Danilevičiaus straipsnį „Švyturyje" , 1981, Nr. 10, p. 14—15).

Drezdenas juos pasitiko pirmųjų gėlių žiedais, pavasario šiluma, neseniai rusų kariuomenės okupuotos Saksonijos atgarsiais: Bismarkas „geležiu ir krauju" jungė vokiečių žemes.

Išsinuomavo gana pakenčiamą trijų kambarių butą Johanštrasėje ir išėjo nupirkti Anai skrybėlaitės. Atvirai kalbant, dėl tos, dar nenupirktos skrybėlaitės, Berlyne jie, regis, pirmą kartą ir susivaidijo. Beiškylaujant po miestą, po tik ką žalias karūnas išskleidusiomis Berlyno liepomis Fiodoras Michailovičius staiga išdrožė Anai — tavo žieminė skrybėlaitė nesiderina prie aplinkos! Dar užklupo lietus ir galvos apdangalo forma visiškai tapo ne kokia. Ana Grigorjevna užsidegusi išdrožė: jeigu tau gėda būti šalia, tai galime skirtis. Pabėgo nuo vyro, o vokiečiai traukė pečiais ir krizeno, matydami tokį netikėtą spektaklį. Grįžusi namo, Ana vyro nerado. Kokios tik mintys nesiautė jos galvoje! Gerai Fiodoras ir padarytų, jei mestų tokią kvailę! O jei Fiodoras pames, ji į Rusiją jau nė už ką nebegrįš, nes bus gėda pažiūrėti žmonėms į akis. Visi išvystų, kokia negera ir pikta jos širdis... O ką darys, jeigu Fiodoras, be galo sudirgęs, puls į Šprė?..

Kai Fiodoras pagaliau grįžo, ji, be galo apsidžiaugusi,

puolė jam ant kaklo, juokdamasi ir verkdama išklojo visas savo abejones ir sielvartą. Vėl įsiviešpatavo taika.

Ir štai Drezdene nupirko nuostabią skrybėlaitę — baltų itališkų šiaudelių su rožėmis — ir patraukė į paveikslų galeriją. Dostojevskis ilgai žiūrėjo į Išgelbėtojo veidą. Nepaprastą įspūdį darė Murilijo „Marija su kūdikiu", Batonio „Atgailaujanti Magdelena", Van Deiko „Karalius Karlas I", Koračio Koredžio „Šventoji naktis", „Kristus jaunystėje", o ypač Ticiano „Kristus su dinaru", mitologinis Klodo Loreno peizažas „Asis ir Galatėja" — vakaro spinduliuose ramiai banguojanti jūra, gražūs laisvi žmonės ant kranto, ramybė, sielos ir gamtos susiliejimo stebuklas. „Aukso amžius" — tyliai ištarė.

Tačiau labiausiai sukrėtė Rafaelio „Siksto Madona". Dievo Motinos su kūdikiu paveikslas ir Anai Grigorjevnai padarė didelį įspūdį. Amžinoji žmonijos Motina su kūdikiu prie krūtinės — tarsi priešpriešа chaosui ir abejonėms, gėrio įsikūnijimas.

Ir ūmai visa savo būtybe Dostojevskis pajuto artėjančią kūrybos karštinę.

O šiaip gyvenimas Drezdene sruvo ramiai, be didesnių piniginių rūpesčių ir giminaičių įkyrumo. Net priepuoliai nebekamavo, tarsi nenorėdami trikdyti jaunavedžių laimės, kurią jie pagaliau taip aiškiai patyrė. Trečią valandą po pietų paprastai eidavo į „Italijos kaimelio" restoraną — dengtą galeriją, išnirusią virš Elbės, užsisakydavo tik ką sugautos ir paruoštos žuvies bei balto reinvynio. Fiodoras Michailovičius, mokėjęs vokiškai ir prancūziškai, čia perskaitydavo visus naujausius laikraščius.

Iki šeštos pailsėję namuose, traukdavo į nuostabųjį Drezdeno parką. Vakarais ten paprastai grodavo muzika, kartais pakliūdavo ir į rimtus koncertus, kuriuose skambėdavo Mocarto, Bethoveno muzika. Paprastai dešimtą valan-

dą jau būdavo namuose. Gerdavo arbatą, ir Fiodoras Michailovičius patogiau įsitaisydavo su knyga rankoje. Ana rašydavo dienoraštį. Apie dvyliktą, kai žmona užmigdavo, Dostojevskis, išprašęs iš šeimininkės virdulį, sėsdavo rašyti seniai pažadėtų ir jau parduotų atsiminimų apie Belinskį. Prieš rytą užmigdavo neramiu miegu, pabusdavo niūrus, kartais net pabumbėdavo, o jeigu kas nepatikdavo, ir pabardavo. Nuramindavo ir grąžindavo į įprastą dienos ritmą tik linksmas vaikiškas Anos nerūpestingumas bei juokas.

Žinoma, būdavo, ir Ana suraukdavo nosį, ir ne tik suraukdavo, bet ir aštresnį žodį pasakydavo, tačiau tai trukdavo labai neilgai.

O vieną kartą ji iš rimtųjų ant jo supyko — kai gavo laišką iš Suslovos. Ana matė, kaip skaitant ėmė drebėti jo lūpos.

Nejaugi jis vis dar myli *tą*, o ją vedė paprasčiausiai todėl, kad sutiko tekėti? Ir Anai ūmai pasivaideno: toji moteris jau atvažiavo į Drezdeną, jiedu slapta susitikinėja, ir jai pasidarė be galo skaudu, ir ji pajuto, suprato ne protu, o visa pabudusios moters aistra, kad negali, nenori, neturi jo prarasti.

Po gana sunkaus susitaikymo ir prasidėjo tikrasis medaus mėnuo, ir jiedu galutinai įsitikino — jų meilei jau niekas nebegresia.

Dar ketino aplankyti Šveicariją ir Italiją, o jau traukė namo, į Rusiją. Bet grįžti bauginosi: ten jų laukė bepinigė, kreditoriai, gal net skolininkų kalėjimas... O Dostojevskį be perstojo kamavo nelemtoji ruletės žaidimo aistra, ir pagaliau jis ryžosi pasakyti žmonai važiuosiąs į Hamburgą — tik vieną kartelį! — pažaisti su likimu. Daug nepraloš — jau susitvardys, o jeigu laimės — turi pagaliau vieną kartą laimėti! — tik pagalvok, Ana, kokia būtų laimė: laimė be skolų, be kreditorių...

Ana nesiginčijo. Gegužės 18 dienos rytą, priminęs sau

būk protingas! — jis išvyko į Hamburgo lošimų namus. Iki pietų spėjo pralošti kone visus pinigus, bet paskui atsilošė ir net dar laimėjo 100 guldenų, o vakarėjant vėl gerokai ištuštino kišenę. Liautis — ne jo būdui, ramiai žaisti jis nesugebėdavo. Kitą dieną iš pradžių sekėsi, o priešpiety liko be kapeikos...

Ana nė vienu žodeliu nepriekaištavo, suprato vyro būseną. Fiodoras vaikščiojo niūrus, prislėgtas, pagyvėdavo tik užėjus kalbai apie ruletę. Skaitė, klausėsi muzikos, gyveno, rodos, po senovei, o kažkur pasąmonėje kirbėjo: pasidavei, o juk gal visos kančios ir nesėkmės patirtos tik tam, kad susikauptum ir vieną kartą nušluotum visą banką, a? Gal patraukti į Badeną?

Ir kai tik birželio pabaigoje Katkovas atsiuntė avansą už kol kas neegzistuojantį romaną, jis išvyko į Badeną. Per savaitę visus pinigus surijo nepasotinamoji ruletė. Užstatė daiktus, be kurių galėjo apsieiti. Vienu akimirksniu išlošė daugiau kaip 4000 talerių, bet po dviejų valandų jų neliko nė ženklo.

Kartą, vaikštinėdamas po parką, sutiko Badene poilsiaujantį Gončiarovą. Išvydęs sutrikusį rašytoją, suprato: Gončiarovas irgi prasilošė... Bet vis dėlto dar paskolino 60 frankų.

Ana dabar jau aiškiai suprato: žaidimas — vyro liga, kankinanti, sekinanti, gal net baisesnė už nuomarį — pragaras, viliojantis rizikuoti ir, atrodė, nėra jėgos, kuri galėtų išgelbėti, o jis pats jau nebegalėjo liautis.

Kelionę į Paryžių atidėjo geresniems laikams. Pasuko į Ženevą. Bekeliaujant Fiodoras įkalbėjo žmoną stabtelėti Bazelyje — tenykštėje paveikslų galerijoje kabojo Hanso Holbeino jaunesniojo „Miręs Kristus“ — apie tą paveikslą jis buvo skaitęs ir toji, dar nematyta drobė, jau seniai nedavė jam ramybės.

Tai buvo baisus paveikslas. Išgelbėtojas — ir ant kry-

žiaus, ir nuimtas nuo jo — paprastai visuomet būdavo vaizduojamas ramus ir kūniškai gražus, tarsi nepatyręs mirties kančių. Holbeino Kristus patyrė neapsakomas kančias: žaizdotas, sargybinių sudaužytas, visas mėlynėmis, kraujosrūvomis nubertas. Akys — pusiau atmerktos, bet — ir tai galbūt baisiausia — mirtinai suakmenijusios, lūpos mėšlungio iškreiptos, tarsi nespėjusios ištarti paskutinių žodžių:"Dieve! Mano tėve, kodėl mane palikai..."

Dostojevskis, žiūrėdamas į tą paveikslą, kone pats suakmenijo. Ir staiga pasijautė esąs katorgos pirtyje... Ana nebeištvėrė, nuėjo į kitą salę. Grįžo po kokių dvidešimties minučių. Fiodoras tebestovėjo sustingęs toje pačioje vietoje, jo akyse Ana išvydo sąmyšį ir baimę.

— Pamatęs šį paveikslą, gali nustoti tikėjęs, — tik tiek tepasakė.

Vėliau, vis dar susijaudinęs ir sukrėstas, kalbėjo:

— Žiūrint į šį iškankinto žmogaus kūną, kyla baisus, ypatingas klausimas: jei tokį lavoną, — o jis, be abejo, turėjo toks būti, — matė jo mokiniai, jo būsimieji apaštalai, stovėję prie kryžiaus ir juo pasikliovę bei dievinę, tai kaip jie, žvelgdami į tokį, galėjo patikėti, kad šito kankinio kūnas prisikels?

Jeigu tokia baisi mirtis ir tokie galingi, akivaizdžiai galingi gamtos įstatymai, tai kaip juos nugalėti ir kokia neįveikiama jėga įkvepia tikėjimą, kad jo neįmanoma įveikti?

Ženevoje pasirinko gana erdvų butą Vilhelmo Telio gatvėje — pro langus matėsi Rona ir Žano Žako Ruso salelė. Šeimininkės, dvi senmergės, priėmė maloniai, tik iš karto reikėjo užmokėti už mėnesį — keliauninkams teliko aštuoniolika frankų.

Naktimis, kaip jau buvo pratęs, dirbo, dienom užsukdavo į Monblano gatvės kavinę išgerti puodelio kavos ir

paskaityti Maskvos bei Sankt-Peterburgo „Žinių“, prancūzų ir vokiečių laikraščių, be kurių negalėjo išgyventi nei dienos.

Laikraščiai pranašavo neišvengiamą Prūsijos ir Prancūzijos susirėmimą. Ženeva rengėsi pasaulio Kongresui, kuriame dalyvauti jau sutiko Hugo, Garibaldis, Gercenas, Bakuninas, Ogariovas, Luji Blanas, Pjeras Leru, Žiulis Valesas ir daugelis kitų plačiai politikos pasaulyje žinomų žmonių. Dostojevskį daug kas jaudino: ir karinis valstybių pasirengimas, ir „prakeiktas Vakarų proletarų klausimas“ (taip rašė Aplonui Maikovui), ir Internacionalo veikla, ir Bazelio kongrese priimtas Manifestas į valstiečius — tai jau nebe utopija, tai konkreti programa.

Tą rudenį į Ženevą suplūdo nemažai rusų emigrantų, bet jis neturėjo didelio noro su kuo nors bendrauti. Vengė net Gerceno. Išgirdęs, kad dabar čia gyvenąs ir Nikolajus Ogariovas, vis dėlto neištvėrė jo neaplankęs. Nors menkai buvo pažįstami, Dostojevskis vertino Ogariovo poetinį talentą ir eiles. Ogariovas ėmė užeidinėti ir pas Dostojevskį. Tačiau susitikimai ūmai liovėsi: Ogariovas, kaip ir Dostojevskis, sirgo epilepsija ir kartą, grįždamas į savo užmiesčio vilą, nelaimingai pargriuvęs nusilaužė koją. Iki ryto išgulėjo pakelės griovyje, persišaldė ir bičiuliai jį išsiuntė gydytis į Italiją.

Dostojevskis buvo ir Kongreso posėdyje. Ne vien iš smalsumo — pirmą kartą išvydo daugumą savo jaunystės dievaičių. Ką dabar nauja jie pasakys, kur pakvies žengti pasaulį? Jaudindamasis ir nerimaudamas laukė jų kalbų: tie žmonės turėjo tarti paskutinį savo žodį, žodį apie dabartinį socializmą, parodyti revoliucinės minties vystymosi kryptį. Ne, šiandien Dostojevskis jau nebekeliautų į katorgą vardan Vakarų socialistų teorijos įgyvendinimo. Nors brangūs jaunystės pomėgiai tebebuvo gyvi, tačiau... jais jau

nebetikėjo. Buvo įsitikinęs: tos idėjos tesukeltų tik chaosą, kraujo praliejimą, milijonams atneštų naujų nelaimių, ir daugiau nieko.

Bet ką žinosi, gal socialinio pasaulio pertvarkymo nauji šūkiai paneigs jo įsitikinimus?

Tačiau oratoriai vienas po kito svarbiausiu žmonijos priešu paskelbė krikščionybę, kalbėjo apie pasaulinio karo neišvengiamumą ir taip toliau. Dostojevskis išėjo iš salės. „Maištas beprasmiškas ir bejėgis ką nors pakeisti", — padarė išvadą. Susierzinęs, ironizuodamas jis rašė: Kongresas „pradėjo nuo to, kad, norint įgyvendinti taiką žemėje, reikia panaikinti krikščioniškąjį tikėjimą. Dideles valstybes sugriauti, visus kapitalistus šalin, kad viskas būtų bendra pagal įstatymą..." Jeigu griovimas ir kraujas — socializmas, tai jam su tokiu socializmu nepakeliui. Niekas nepalauš įsitikinimo: ateitis — tai socialinė harmonija, visuotinė lygybė, tiesos triumfas, gėrio, grožio pergalė, kai nebus nei turtingų, nei skurdžių, nei saujelės išsilavinusių ir milijonų neraštingų — ateis, ateis toks laikas! Bet jis tai vadino ne socializmu, o brolyste, ir šią idėją Vakarams turi iškelti Rusija. Ir ji nugalės ne ugnimi ir kalaviju, o dvasia.

O kur tas akstinas, kuris suburtų įvairiausių tikėjimų, kartų, įsitikinimų žmones ir jie vienas kitą suprastų, broliškai susijungtų?

Gal tai tik svajonė? O jeigu ne vien svajonė? Ne naikinimo baisybių, o susivienijimo grožio reikia kenčiančiai žmogaus sielai. Tik grožis išgelbės pasaulį.

Grožis išgelbės pasaulį... Bet iš kur imsis tas grožis, jeigu net tavyje dar tiek tamsių, klaikių minčių, abejonių? Kur rasti tą gelbstintį grožį? Kaip jį parodyti žmonėms?

Ana jautė: artėja katastrofa, bet nežinojo, kaip vyrui padėti. Oras subiuro, Dostojevskio nuotaika keitėsi kelis kartus per dieną. Vis kildavo barniai. Ne kartą jau sutarė — reikia skirtis. Bet ir vėl susitaikydavo. Senutės šeimi-

ninkės ėmė į juos žvelgti su baime. Triukšmas už sienos... barzdočius griuvinėja... Jos nė nenujautė, kad nuomininką kankina nuomaris.

Dostojevskis, niekada nepraradęs ir humoro jausmo, kartą juokavo:

— Štai iš čia išvažiuosime, ir mūsų senutės ims plakti liežuviais: girdi, gyveno tokie rusai — jauna, graži, visuomet linksma būtybė ir senis idiotas, toks piktas, toks jau piktas, kad, žinote, iš pasiutimo net iš lovos griūdavo, ir tyčia griūdavo — toks jau piktas ir baisus buvo...

Iš anksto susitarė: jeigu gims mergaitė, vadins Sonečka: jis — mylimos dukterėčios, ji — savo „amžinai mylimos“ Sonečkos Marmeladovos garbei. O jeigu atsiras berniukas, vadins Michailu — jo brolio atminimui. Kartais Dostojevskio rūpestis žmona būdavo tiesiog perdėtas: net „Karą ir taiką“ paslėpė, kad tik Ana neperskaitytų jaudinančios kunigaikštienės Balkonskajos mirties gimdant scenos.

Ana, vieną naktį pabudusi, išvydo jį klūpantį prie savo lovos ir švelniai ją bučiuojantį. Visa širdimi pajuto: jis nepaprastai bijo jos netekti.

— Žinai, dėl tokių, kaip tu, į žemę ir atėjo Kristus... — kartą pasakė.

Savo dienoraštyje vyrui nesuprantamais stenografijos ženklais Ana rašė: „... kokia aš būčiau laiminga, jeigu pavyktų nors šiek tiek palengvinti jo gyvenimą. Jo gyvenime taip mažai buvo džiaugsmo, tai tegu bent dabar būna gerai. O aš įsitikinusi — jeigu jis mane mylės, tai aš nė kiek nepasikeisiu ir jam būsiu tokia pati, ir netgi jei jis liausis mane mylėjęs, vargu ar aš pasikeisiu....“

Dostojevskis pamažu apmetė naujojo romano planą, kuriame tikėjosi vaizdžiai parodysiąs žmogaus moralinio

nuosmūkio priežastis. Romaną nutarė pavadinti „Idiotu“, nes pagrindinis herojus, nors ir gražus, bet tikras dvasios Kvazimodas: „Dievo nėra, taigi viskas leidžiama, todėl aš — Dievas“. „Svarbiausia ir pagrindinė romano mintis, kuriai viskas pajungta: jis toks išdidus, kad negali nevadinti savęs dievu. Būsiu Judėjos karaliumi ir visus laikysiu po padu, sukaustytus grandinėmis. Arba viešpatauti lyg tironui, arba mirti už visus ant kryžiaus...“ O jeigu jau mirti, tai aiškiai žinant — liks amžinas, ir žmonija lenksis jam, naujajam idiotui.

Epizodų, pavienių vaizdų jau susikaupė nemažai, bet toliau darbas nejudėjo: idėjos tarytum nenorėjo tapti gyvais paveikslais, o pagrindinis herojus, sukurtas jo vaizduotėje, ne vieną kartą pašaipiai žvelgęs į savo kūrėją, labai jau priminė Raskolnikovą. Tačiau rašyti naują „Nusikaltimo ir bausmės“ variantą Dostojevskis neketino. Jis atsidūrė kūrybinėje aklavietėje.

Ir vieną dieną tarsi didžiausią savo priešą griebė juodraštį ir sunaikino. Vargšė Ana tespėjo skėstelėti rankomis.

Artėjo gimdymo metas. Dostojevskiai nutarė persikelti į kitą vietą, arčiau Ženevos centro, kad prireikus artėliau būtų gydytojai. Rado patogų butą Monblano gatvėje — pro langą matė ne cerkvę — anglų bažnyčią. Čia jie sutiko ir Naujuosius 1868 metus.

Deja, pirmoji „Idioto“ redakcija buvo nevykusi. Dostojevskis bandė atspėti savo sumanymo nesėkmės priežastį. Žinoma, mūsų laikais niekšas, nepripažįstąs kilniadvasiškumo, visuomet stipresnis, nes jo neigimas — tarsi privalumas. O iš tikrųjų kilniaširdis visuomet būna idealistas ir dabar, mūsų racionaliais, praktiškais laikais, primena juokdarį ar kvailį. Jis ir yra savotiškas idiotas. O Dostojevskis troško pavaizduoti gražų žmogų. Juk Šventajame rašte sa-

koma: „Ir jis atėjo į pasaulį, ir pasaulis jo nepažino...“ Tai juk idėja! Idiotas — kilnus, iš tikrųjų nuostabus žmogus, bet iš kur toks gali atsirasti mūsų laikais? Maikovui rašė:“Jau seniai mane kankina viena mintis, bet bijojau ją paversti romanu todėl, kad ši mintis pernelyg sunki, ir aš jai nepasiruošęs, nors... myliu ją. Ši idėja — *pavaizduoti tikrai gražų žmogų*. Man atrodo, sunkiau negali ir būti, ypač mūsų laikais... Romanas vadinasi „Idiotas“.

Ir, žinoma, jis negalėjo nepasidalinti naujojo atradimo džiaugsmu su mylimąja dukterėčia Sonečka: „Visi rašytojai, ne tik mūsų, bet net visi Europos rašytojai, kas tik ėmėsi vaizduoti teigiamą gražų herojų, visuomet supasuodavo todėl, kad šis uždavinys — be galo sunkus. Gražus yra idealas, o idealas — ne mūsų, ne civilizuotos Europos — dar nesubrandintas. Pasaulyje yra tik vienas teigiamas gražus paveikslas — Kristaus... Dar priminsiu, kad iš gražių asmenybių krikščioniškoje literatūroje yra vos vienas išbaigtas paveikslas — Don Kichoto. O jis nuostabus todėl, kad tuo pačiu yra ir juokingas...“

Dostojevskis įsivaizdavo išskirtinį herojų, tyrą iki naivumo, tuolaikinį Don Kichotą ar Puškino Riterį, bet tokį, kad jame atsiskleistų ir visas rusų sielos grožis.

Tačiau tai vien idėjos. Kaip jas įvilkti į tikrovės rūbą? Juk toji tikrovė, kurią regėjo, — šveicariška... Ilgėjosi Rusijos. Svetimoj šalyje niekas nebedžiugino. Bet turėjo kęsti — po dienos kitos į pasaulį ateis pirmagimis.

Kai žmonai prasidėjo sąrėmiai, Fiodoras Michailovičius taip susijaudino, kad pats patyrė priepuolį, tiesa, nestiprų, — Anos pabudintas, tuoj pat atsitokėjo, mikliai apsirengė ir išbėgo į tamsią naktį. Tarnaitė nė už ką nenorėjo žadinti ponios akušerės, nes ji, girdi, tik ką grįžusi iš svečių. Sudirgęs Dostojevskis pagrasino bemat iškulsiąs visus

langus, jei madam neatliksianti savo pareigos, beje, jau iš anksto apmokėtos.

— Ak, jau tie rusai! — dūsavo akušerė ir pakeliui pas gimdyvę, ir jos namuose.

Kai būsimą tėvą išgrūdo iš Anos kambario, Fiodoras Dostojevskis puolė ant kelių ir ėmė melstis, kol iš užsimiršimo pabudino skambus, nepažįstamas, bet toks brangus klyksmas, ir jis ėmė laužtis pro užrakintas duris.

Akušerė meiliai žvelgė į laimingąjį tėvą, bučiuojantį raukšlėtą, bet dailų dukters — Sonečkos — veidelį. „Ania, pažvelk, kokia ji gražuolė!“

Gegužės pradžioje mergaitę pakrikštijo. Krikštatėviais buvo Anos motina, atvažiavusi į Ženevą pagelbėti jauniesiems tėvams, ir senas bičiulis Apolonas Maikovas.

Vos pabudęs, jaunasis tėvas tuoj klausdavo: kaip Sonečka? Kaip miegojo? Jis taip laukė, taip tikėjo, kad kada nors išpuls laimė rankose laikyti savo kūdikį, ir štai... Vis būgščiojo: kad tik likimas nenubaustų už tą laimę.

Savo naujojo romano herojų jis nutarė pavadinti kunigaikščiu Myškinu — kažkada buvusi tokia garsi giminė, pats skaitė heraldikos knygoje. O štai kodėl jis Levas Nikolajevičius? Sunku pasakyti, nors atsitiktinio, su konkrečiu žmogumi nesusijusio vardo jis negalėdavo pakęsti. Gal „kaltininkas“ — Levas Nikolajevičius Tolstojus?

Vėliau jis sugalvos romano pradžią: „... Viename trečiosios klasės vagone švintant atsidūrė vienas prieš antrą, prie pat lango, du keleiviai — abudu žmonės jauni, abudu mažne be jokios mantos, abudu ne per puošniausiai apsirengę, abudu gana įstabių fizionomijų, ir pagaliau abudu panoro pradėti su kits kitu kalbą. Jeigu jiedu būtų vienas apie antrą žinoję, kuo abu šią valandėlę yra nepaprasti,

aišku, būtų stebėjęsi, kad atsitiktinumas taip keistai juodu pasodino prieš vienas antrą Peterburgo-Varšuvos traukinio trečiosios klasės vagone. Vienas iš jųdviejų buvo nedidukas, kokių dvidešimt septynerių metų, beveik juodais garbanotais plaukais, pilkomis mažomis, bet ugningomis akimis. Jo nosis buvo plati ir plokščia, veidas plačiaskruostis: plonos jo lūpos be paliovos raukėsi į kažin kokią įžūlią, pašaipią ir net piktą šypseną, bet kakta buvo aukšta ir dailiai susiformavusi ir kiek gražino netauriai išsivysčiusią apatinę veido dalį... O jo kaimynas turėjo savo sužvarbusia nugara išbandyti, kokia maloni rusiška lapkričio naktis, kuriai jis, matyt, nebuvo pasiruošęs. Jis vilkėjo gana plačiu storu apsiaustu, be rankovių, su milžinišku kapišonu... Apsiausto su kapišonu savininkas buvo jaunas vyras, taip pat kokių dvidešimt šešerių ar dvidešimt septynerių metų, ūgio kiek aukštesnio negu vidutinis, labai šviesiais tankiais plaukais, įdubusiais skruostais ir mažute, smailute, beveik visiškai balta barzdele. Jo akys buvo didelės, žydros ir įdėmios..."

Taip jis rašė vėliau, o pirmiau tarsi nei iš šio, nei iš to išvydo tokį vaizdą.

Du žmonės, šviesus ir tamsus, guli apsikabinę lyg broliai, ir šviesusis kažką šnibžda, tarsi guodžia kitą, o šalia — juodu aksomu muštas karstas ir jame — reto grožio moteris, nukankinta išprotėjusios aistros to juodojo barzdočiaus, o į juos iš prieblandos žvelgia sustiklėjusios akys, ir to, paslaptingai žvelgiančio, žmogaus lūpos nori kažką sušukti, o negali...

Tada jis dar nežinojo, ką lyg brolį apkabinęs jo teigiamas gražus herojus ir kas toji moteris karste, bet jau suprato: vienu teigiamu veikėju neišsivers, nes kur šviesa, ten ir tamsa — tamsa tarp šviesios Myškino sielos ir juodos aklos Rogožino aistros (taip, juodabarzdį pavadins Rogo-

žinu: buvo tokie pirkliai sektantai-skapai), o ji — ji blaškosi, neišmanydama, kuriam atsiduoti, lyg ir abudu turi į ją teisių ir ji prie abiejų vienodai veržiasi — tarsi šviesos ir tamsos draskoma, blaškosi tarp gyvenimo ir mirties... Ir štai ji numirė, ir pasaulis miršta be grožio...

Bet kodėl jie apsikabino lyg broliai prie nužudyto grožio lavono? Jis ir pats šito dar nežinojo.

Ir tada — kelintą jau kartą! — jį vėl sugundė ruletė. Vėl prasilošė. Vieną dieną net vestuvinį žiedą užstatė — Ana išpirko už 100 frankų. Vėl prisiekinėjo nebelošti, ir vėl...

Dabar visą laiką skirdavo „Idiotui" ir Sonečkai, kurią kasdien keliom valandom išveždavo į parką. Vieną naktį Sonečka ėmė kosėti, matyt, perpūtė vėjai, ir net temperatūra pakilo, taigi teko išsikviesti vaikų gydytoją ir, žinoma, patį geriausią Ženevoje, nes bet kokiam savo brangenybės tėvas paprasčiausiai negalėjo patikėti. Gydytojas nuramino — nesą ko jaudintis. Iš tiesų — po kelių dienų mergaitė pasitaisė, bet Fiodoras Michailovičius kažko nerimavo ir beveik nesitraukė nuo dukters lovytės. Gegužės 12-ąją, dieną, staiga Sonečkos rankutės ėmė šalti, ir ji tyliai užgeso ant tėvo rankų. Dostojevskis kone ir pats atsisveikino su šiuo pasauliu.

„Aš neturiu jėgų aprašyti tą skausmą, kuris mus ištiko, kai išvydome mirusią savo mieląją dukrelę, — rašė Ana. — Baisiai bijojau dėl savo nelaimingojo vyro: jis verkė lyg moteris stovėdamas prie savo mylimosios sustingusio kūnelio, vis karštai bučiuodamas jos blyškų veiduką ir rankeles. Į Fiodorą buvo baisu žiūrėti, jis staiga sumenko ir sunyko..."

Ją palaidojo Plain Palaiso kapinėse, kapelį apsodino kiparisais, pastatė balto marmuro kryžių.

Ana irgi jautėsi blogai. Dostojevskis įkalbėjo persikelti į nedidelį Vevo miestelį, beveik kaimą, kitoje Ženevos ežero pusėje — vis bus toliau nuo nelaimės vietos...

Grožis išgelbės pasaulį

Gyventi buvo be galo sunku, bet gyventi reikėjo, ir ne tik gyventi, bet ir baigti pradėtą romaną, nors jau vien galvoti apie tai jam atrodė šventvagiška: ką reiškia jo žodis prieš mirtį — mirtį tokios mažos, be galo brangios būtybės?

Apie tai mąstys ir jo kuriamas herojus kunigaikštis Myškinas — žemės „Kristus" („Kunigaikštis" — „Kristus" — užrašuose vis primena pats sau). Ne, romane jis niekur šituo vardu Myškino nepavadins, bet užsimins apie jo misiją. „Dabar aš einu pas žmones", — mąstys kunigaikštis. Bet daugiausia Myškinas samprotaus apie vaikus — apie vaikus visą laiką mąstė ir Dostojevskis: per vaikus siela gydosi — juk vaikai (tai žinojo jau ir jo Raskolnikovas) — Kristaus paveikslas. Bet ar vaikai gali likti vaikais blogio pasaulyje? Ko gero, savo Myškiną jis pavaizduos suaugusiu vaiku, išsaugojusiu vaikišką naivumą ir vaikišką pasaulio suvokimą. „Atsinaujinti ir prikelti žmogų", — taip rašytojas suformulavo Myškino poelgių tikslą. Atnaujinti žmogų meile ir pagarba jam, prikelti jį tyro žmogiškumo pavyzdžiu. Apmetęs socialinio perversmo teorijas, Dostojevskis siūlo žmonijai moralinį tobulėjimo kelią. Išprotautoms teorijoms priešpastato proto nevaržomą žmogaus prigimtį. „Didysis vaikas" samprotauja apie „rusiškąjį dievą", religinę savo tautos misiją.

Baigęs diktuoti vieną skyrių, Dostojevskis bemat sėsdavo kurti kito skyriaus plano. Ana skubėdavo perrašyti,

kas jau buvo padiktuota, ir tada abudu beveik bėgte bėgdavo į paštą — išsiųsti „Russkij vestnik“.

Dostojevskis nekantraudamas laukė pirmųjų atgarsių. Vakarais vaikštinėdavo Ženevos ežero pakrantėmis. Dostojevskiui ėmė gelti dantis, ir jis rimtai įtikinėjo žmoną: nesijuok, pats skaičiau, kad Ženevos ežeras sukelia dantų skausmą... Ana suprato: vyrui įgriso Šveicarija. Reikia keisti aplinką.

Rugsėjį praleido Milane, o lapkritį — Florencijoje.

Dirbo be atilsio. Pagal susitarimą su žurnalu, romaną reikėjo baigti iki Naujųjų metų.

Jis jau aiškiai regėjo romano pabaigą: Myškinas, vargšas riteris, devynioliktojo amžiaus Don Kichotas, neišgelbės Nastasijos Filipovnos...

Spauda beveik vieningai aukštai vertino naująjį romaną. Dostojevskis džiūgavo.

„Mano tikslas ir uždavinys, — rašė dukterėčiai Sonečkai, — ne garbės ir pinigų siekimas, o mano meninės ir poetinės idėjos sintezė... Čia aš šito negaliu padaryti. Todėl kuo toliau, tuo labiau gyvenimas užsienyje tampa neįmanomas... man reikalinga Rusija“.

O juk Florencijoje gyveno neblogai. Nuostabus miestas, regis, niekada nemiegodavo: iki ketvirtos ryto dainuodavo ir šokdavo, o jau penktą imdavo triukšmauti prekeiviai. Liguistai nervingam Dostojevskiui labiau rūpėjo ne savo, o žmonos poilsis — juk ji vėl buvo nėščia...

Vieną naktį netikėtai į jų miegamąjį įsiveržė šeimininkė su abiem tarnaitėmis ir ėmė stumdyti kėdes, kažko ieškoti po stalu, lova — paaiškėjo, į kambarį (jos pačios savo akimis mačiusios!) įlindęs *Piccola bestia* — nuodingasis voras, tarantulas. Ieškojo ir po patalais, ir drabužių spintoje — nerado.

Jau vien pagalvojus apie tai, kad kažkur šalia gali būti žmonių akims nematoma, bet juos gerai matanti maža šlykšti būtybė, kėlė siaubą. Juk dabar ne vien jų, bet ir dar negimusio kūdikio likimas priklauso nuo tos nuodingos šlykštynės.

Nutarė persikelti į Prahą, bet iškilus visokiems materialiniams sunkumams, pagaliau pasirinko jau pažįstamą Drezdeną.

Čia 1869 metų rugsėjo 14 dieną Dostojevskiams gimė antroji duktė — ją pavadino Liubove. Ana matė — pagaliau vėl vyrui suteikė neapsakomą laimę.

Iš Rusijos sklido bauginančios žinios apie bręstančią revoliuciją, slaptas bendrijas. Spalio viduryje į Drezdeną atvažiavo Anos brolis, Maskvos žemės ūkio akademijos studentas. Jis patikino — tai ne vien gandai. Dostojevskis troško matyti Rusiją savo akimis. Tuo tarpu baigė skaityti „Karą ir taiką“ — begaliniai sudirgo: juk pats mąstė apie tokį romaną, ir štai, jau parašytas, ir genialiai sukurtas. Jautė — Tolstojus vienintelis jo vertas varžovas. Tačiau Tolstojaus epopėja vaizdavo praeities gyvenimą, o dabarties gyvenimas buvo visai kitoks. Vyravo ne praeities didvyriškumas, o chaosas. Reikėjo kažką priešpastatyti tam chaosui — štai svarbiausias menininko uždavinys. Ar jam užtektų jėgų ir talento tam uždaviniui įgyvendinti? Gal „Ateizmas“ ir pajėgs tai padaryti?

Kuo daugiau mąstė apie naują, ramybės neduodantį kūrinį, tuo labiau įsitikino — nereali ir ne visai jo idėja: „Ateizmas“ — labiau istorinė epopėja, o jis istoriją suvokė kaip dabartyje supresuotą kamuolį: čia ir praeitis, čia ir ateitis, kiekvienoje akimirkoje sukoncentruota amžinybė, reikia ją atspėti, išvysti. „Ateizmo“ uždavinį jau regėjo kitą: visą žmonijos istoriją pateikti kaip žmogaus istoriją, jo dva-

sines grumtynes — ieškojimų, nuopuolių, gelmių, netikėjimo, neigimo ir žmogaus sielos atgimimo istoriją. Visą gyvenimą herojų kankins svarbiausias klausimas, svarbiausia būties paslaptis, kuri iškankino ir patį Dostojevskį, — yra Dievas ar jo nėra? Atsakęs į šį klausimą, galės atsakyti į visus kitus — ir apie gyvenimo prasmę, ir apie žmogaus paskirtį žemėje, ir apie vertybes, ir apie sąžinės kilmę... Jis pavaizduos savo herojų nuo gimimo, angeliškai nekalto, iki pirmųjų širdies, sąmonės ir kūno išbandymų, per aistras, visus gyvenimo gundymus, per moralinį nuopuolį, pagaliau per sąmonės išsigimimą... Jo herojų valdys begalinė aistra — aistra bet kokiom priemonėm tapti už visus viršesniu.

Dabar naująjį kūrinį jau manė pavadinsiąs „Gyvenimu" — toks pavadinimas labiau atitiko autoriaus sumanymą. Amžinas gyvenimas, teisuolio gyvenimas, tapęs idealu, šventas gyvenimas. „Didžiojo nusidėjėlio gyvenimas" — taip vadino idėjinį sumanymą, taip pagaliau nusprendė pavadinti ir būsimą epopėją.

Deja, šis sumanymas nebuvo realizuotas, tačiau pati idėja, gerokai transformuota, ryški kituose romanuose — „Velniai", „Jaunuolis", „Broliai Karamazovai".

Pakėlęs galvą nuo popieriaus ir paklausęs — kaip Liubočka? — Dostojevskis bėgdavo į kavinę paskaityti laikraščių. Labiausiai sudomino korespondencija iš Maskvos: „Petropavlovsko akademijoje rastas nužudytas studentas Ivanovas".

Netrukus sužinojo šį tą daugiau. Paaiškėjo — Ivanovą nužudžiusi slapta teroristų organizacija „Narodnaja rasprava", kuriai vadovavo dvidešimt dvejų metų Peterburgo universiteto laisvas klausytojas Nečiajevas. Sudarydamas

organizacijos nuostatus, Nečiajevas rėmėsi Bakanino (su juo Dostojevskis buvo susitikęs Ženevoje) „Revoliucionieriaus katekizmu“. Nuostatuose buvo rašoma (juos skaitė užsienio spaudoje): „Revoliucionierius pasmerktas žmogus. Jis neturi nei savo interesų, nei jausmų, nei nuosavybės, net ir vardo. Jį visiškai užvaldo vienintelis ir ypatingas interesas, vienintelė mintis, vien tik revoliucinė aistra. Jis pripažįsta tik vieną mokslą — mokslą griauti. Jis niekina visuomenės nuomonę, neapkenčia šių dienų moralės. Visus ketinimus, žmogų gniuždinančius jausmus — giminystės, draugystės, meilės, dėkingumo ir netgi pačios garbės jausmą — turi nuslopinti jo vienintelė šalta aistra revoliucijos reikalui... turi būti pasiruošęs ir pats žūti, ir savo rankomis pražudyti viską, kas kliudo...“

Ar tai — socialistas? Revoliucionierius? Kirvis, kraujas, protų drumstimas... Atnaujinti pasaulį kirviu (kirvis buvo Nečiajevo-Bakunino grupės simbolis)?

Dostojevskis suprato — Nečiajevo byla suteikia jam gyvą, pačios tikrovės pagimdytą konkretų siužetą, kuriam gali pasitarnauti ir „Gyvenimo“ idėjos. Užrašų knygelėje brūkštelėjo pirmuosius būsimo romano štrichus. „Velniai“ — toks galėtų būti romano pavadinimas.

Tačiau darbas nelabai sekėsi, nors, atrodė, turėjo visko su kaupu: ir medžiagos, ir kūrybinės nuotaikos. Piotras Berchovenskis, nečiajeviečių tipas, vis dėlto atrodė gana komiška, labiau pamfletui tinkanti figūra. O jis norėjo sukurti tragediją, gal misteriją, kurios veiksmas vyksta Rusijoje. Autoriui trūko svarbiausio herojaus. Autoriui trūko svarbiausio velnio, labai tragiškos figūros, tikro demono — ne romantiško, ne gyvo amžininko. Ir pamažu toks herojus jo sąmonėje ėmė ryškėti — iš tikrųjų „Didžiojo nusidėjėlio“ tipas, apdovanotas guviu protu, žygdarbio aistra, bet nebeskiriąs gėrio nuo blogio, todėl ir pasiryžęs bet kam.

„Taigi, romano patosas slypi kunigaikštyje, — Dostojevskis nutarė jį pavadinti Stavroginu, — jis herojus. Visi kiti sukasi apie jį kaip kaleidoskopas...“

Romanas jau įgavo kur kas aiškesnes apybraižas, taigi jau buvo galima pasiūlyti ir žurnalui. Kuriam? Pasirinkimo neturėjo: ir po „Idioto“ Dostojevskis vis dar buvo skolingas Katkovui.

Naujuosius 1871 metus su Ana sutiko pas Rusijos konsulą Drezdene. Kalbėjosi apie nerimą keliančius Europos įvykius, dar nežinia kuo grasinančius ateityje: nuo praėjusios vasaros Europa įtraukta į prancūzų-prūsų karą. Prancūzijos sostinė apgulta Bismarko kariuomenės. Paryžiuje sukilimas. Monarchija nuversta. Valdžia respublikonų rankose. Virš Paryžiaus — raudona vėliava... Paryžius skęsta liepsnose...

Laikraščiai kaltino komunarus baisiu vandalizmu, pilietinio karo kurstymu bendro nacionalinio priešo akivaizdoje. Vyriausybės kariuomenė šturmavo revoliucinės komunos tvirtovę. Paryžiaus gatvės užverstos miestiečių lavonais, o prūsų kariauna laukia, veltui sviedinių negadina. Po savaitės didvyriškoji komuna buvo sutriuškinta. Dostojevskis matė iškilmingai grįžtančius nugalėtojus — geležinio Bismarko valios vykdytojus.

Žinoma, apie komuną Dostojevskis žinojo tik tiek, kiek perskaitė laikraščiuose. Tačiau įvykius sekė neramia širdimi: o jeigu, jeigu ims ir nugalės liaudis? Žinoma, jis vis tebebuvo kruvino perversmo priešininkas, bet... Prancūzijos gėda ir pažeminimas — štai rezultatas: liaudies jėgos pakirstos, valdžia po senovei bankininkų ir buržua rankose.

Ne, ne kalavijas, bet dvasios jėga atgaivins pasaulį, ir Rusija ras savyje jėgų ištarti pasauliui tą didingą žodį — Atgimimas.

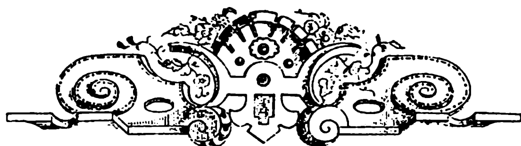
Liepos 5-osios vakare Dostojevskiai pagaliau sėdo į Drezdeno-Berlyno traukinį. Iš Berlyno jau tiesus kelias į Rusiją. Jie juokėsi, išdaigavo tarsi dumdami į kviestinį balių, o kirtus sieną ir už langų bėgant Rusijos vaizdams, nesiliovė klausinėję vienas kito: ar tai tiesa, nejaugi iš tikrųjų pagaliau jie jau namie?

MIRTIS

Aš jums sakau: mylėkite savo priešus ir melskitės už savo persekiotojus, kad būtumėte savo dangiškojo Tėvo vaikai: jei mylėsite tik tuos, kurie jus myli, tai kokį atlygį gausite?

Evangelija pagal Matą.
5,44,46.

I

„Velniai“

Jis suprato — užmigti jau nepavyks, o ir nenorėjo užmigti — vargu ar miegas ką pagelbėtų. Anos irgi nesiryžo žadinti — tegu dar pasnaudžia: per tas dienas mirtinai pavargo. Gulėjo tylėdamas, nekrutėdamas. Užplūdo prisiminimai...

Kada tai buvo? Gal tik prieš mėnesį?

Jis ėjo pas Pleščejevą, savo jaunystės dienų bičiulį, atiduoti skolos. Neradęs paliko raštelį:

„Mielas drauge Aleksejau Nikolajevičiau. Štai dar 150 rublių ir vis dėlto dar lieka uodega. Bet atiduosiu artimiausiu laiku, kai tik praturtėsiu. O dabar dar kol kas vėžlinuos. Viskas dar tik prasideda...

1880 metų gruodžio 24 d.“

Taip, dar parašys vieną romaną ir su visais atsiskaitys. Net priepuoliai ne taip dažnai kamavo.

Dostojevskis aiškiai prisiminė, kaip prieš dešimtį metų jie grįžo į Peterburgą ilgai klajoję po Europą, — kepino jo organizmui nepakeliama liepos kaitra: beveik kasdien kankino priepuoliai, o reikėjo rūpintis ne savimi — Ana vėl buvo nėščia. Apsistojo viešbutyje, o po kelių dienų pasisekė išsinuomoti mebliuotus kambarius Jekaterinhofo prospekte, netoli Jusupovo sodo. Čia ir gimė sūnus — Fiodoras, taip

pavadino tėvo garbei. Rūpesčių padaugėjo, deja, pajamų — ne. Bet paūgėjo Michailo vaikai — vienas buvo nepaprastai talentingas muzikantas, kitas tarnavo banke, ir Emilija pažadėjo kreiptis pagalbos į Fiodorą tik būtiniausiu atveju. Tiesa, Paša su žmona taikėsi įsikurti pas patėvį. Ana kategoriškai paprieštaravo, o ir priežastis buvo rimta: posūnis paleido vėjais visą Dostojevskio biblioteką, kurią buvo jam palikęs kilniais saviauklos tikslais.

Bet svarbiausia štai kas: kreditoriai, vos sužinoję apie Dostojevskio sugrįžimą, apspito jį kaip bitės. Vieną po kito nešė šaukimus į teismą.

Ana suprato: ji pati turi rūpintis ir kariauti su skolininkais, kitaip vyrą pribaigs.

Dar 1871 metų rudenį Dostojevskis susipažino su kunigaikščiu Vladimiru Meščerskiu. Kunigaikštis jam pasirodė nelabai simpatingas žmogus jau vien todėl, kad rusiškai kalbėjo prasčiau nei prancūziškai, o ir apskritai — labai jau „saldus“, prastos reputacijos, neapsakomas pagyrūnas: girdi, jis esąs artimas vyriausybės sluoksniams, net carui... Dostojevskis manė per Meščerskį galėsiąs arčiau susipažinti su „aukštųjų žmonių“ nuotaikomis bei dvasia, o tai jam buvo labai svarbu rašant „Velnius“. Rūpėjo ir kas kita — nėra ko slėpti! — dar būdamas Europoje sužinojo, jog visą laiką yra policijos sekamas. Žinia privertė dėl daug ko susimąstyti — juk susitiko su Gercenu, Ogariovu ir kitais emigrantais ir apie tai tikriausiai jau pranešta, kam reikėjo pranešti. Į Sibirą gal nebeištrems, bet jei uždraustų spausdinti savo kūrybą — sveikas žuvęs.

Pažintis su carui artimais žmonėmis, manė Dostojevskis, gal apsaugos nuo netikėtų išpuolių prieš jį. Ir ūmai jam šovė galvon geniali mintis: o kodėl naujų pažinčių nepanaudoti savo idėjų propagandai? Ėmė lankytis Meščers-

kio „trečiadieniuose“, kuriuose būdavo seni Dostojevskio bičiuliai Maikovas bei Strachovas, o taip pat Fiodoras Tiučevas — mylimiausias, žinoma, po Puškino, Dostojevskio poetas, Valstybės tarybos narys Konstantinas Pobedonoscevas — aiškiai neeilinė asmenybė: Dostojevskis buvo skaitęs jo straipsnius „Russkij vestnik“ žurnale baudžiavinės teisės istorijos klausimais, taip pat apie reformas ir laivų statybą. Pobedonoscevas buvo aršus monarchijos šalininkas. Dostojevskis mėgdavo klausytis jo kalbų. Rado daug artima savo pažiūroms. Tame sausame, asketiškame kūne slypėjo geležinė dvasia. Pobedonoscevo protas intensyviai dirbo. Dostojevskiui net atrodė — štai nuo šito žmogaus priklauso Rusijos ateitis. Rusų Žozefas de Mestrė ar net Torkvemada — taip kartais Pobedonoscevą vadindavo — Dostojevskį ir traukė, ir baugino. Gal labiau traukė — kaip menininką ir mąstytoją. Ko gero, jeigu Konstantinas Petrovičius būtų gyvenęs viduramžių Ispanijoje, tikriausiai būtų tapęs inkvizitoriumi, Kristaus vardu deginančiu eretikus... O štai ar pats Kristus — kodėl niekas nenori dėl to susimąstyti? — ar pats Kristus degintų eretikus? Va koks klausimas... Jeigu Jis staiga imtų ir dabar pasirodytų, ko gero, žmonės imtų Jį mokyti, kokia turi būti tikroji krikščionybė... Tačiau su Pobedonoscevu į atvirą ginčą Dostojevskis stodavo retai, daugiausia klausydavosi ir tylėdavo. Jautė: ginčas laukia ateityje, ir ginčysis visai dėl kitko.

Darbas prie „Velnių“ užtruko, romanas vis labiau įgavo žmogaus minties ir dvasios tragedijos bruožų. Tačiau šioje tragedijoje dar reikėjo įminti daug paslapčių.

Dostojevskis jautė, kad naujajame romane, atitrūkdamas nuo pamfletiškų dienos aktualijų, nuo klausimų, kurie jaudina dabartinę visuomenę, jis labiau gilinasi į „nuojautų ir pranašysčių“ sritį. Taip, „Velniuose“ jis nori pasakyti viską iki galo, ir ne pamfletiškai, bet taip, kaip pasa-

kyta senovės Apreiškimuose. Taip, kad atsakymas nebūtų primestas, kad atsakymas tarsi pats savaime gimtų skaitytojo sąmonėje. Taigi „Velnių“ pabaigos nematyti, regis, viską dar tik pradeda.

O čia tiek naujų rūpesčių, tiesa, malonių, — nutarė išnuomoti vasarnamį kur nors toliau nuo Peterburgo, kad bent vasarą galėtų pasislėpti nuo kreditorių ir miesto maišaties. Michailas Vladislavlevas — vienos Dostojevskio dukterėčios vyras (filosofas „progresistas“ ir baisus liberalas!) — patarė apsistoti Staraja Ruse, Novgorodo gubernijoje. Iš tiesų, tolokai, bet vieta nuostabi: Dostojevskis nuvažiavo, pasižiūrėjo, užsisvajojo ir bemat su šventiku Ivanu Rumiancevu sulygo namelį vasarai. Nutarė su visa šeima į jį persikelti 1872 metų gegužės mėnesį.

Tuo laiku Dostojevskis gavo iš pagarsėjusio rusų tapytojų paveikslų kolekcionieriaus Pavlo Tretjakovo laišką — prašė papozuoti dailininkui Perovui. Žinoma, Dostojevskis laiko neturėjo, o ir niekas nebūtų įstengęs sugundyti įamžinti save ainiams. Bet ir atsisakyti nedora: juk Tretjakovas — nuostabus žmogus, didis pasišventėlis, patriotas, nutaręs įkurti nacionalinę galeriją — ne sau, tėvynei. O štai dabar sumanė suvilioti dailininkus — tegu sukuria garsiausių Rusijos žmonių portretus. Vadinasi, ir jį, Dostojevskį, vertina, jeigu siūlo nutapyti portretą.

O Vasilijus Perovas buvo ne tik puikus dailininkas, bet ir įdomus pašnekovas: žmogus protingas, galvotas, mokėjo Dostojevskį prakalbinti. Dostojevskis jį įprašė nutapyti ir Apolono Maikovo portretą. Taigi Perovas vienu metu tapė dviejų žymių žmonių paveikslus. Iškęsti ir pozuoti bent po dvi valandas per dieną Dostojevskiui buvo kančia.

Gegužės viduryje pagaliau „portreto vargai“ buvo baigti ir Dostojevskis susiruošė į Staraja Rusą.

Liepų alėja patraukė į Piatnickio gatvę — ten stovintis namelis turėjo tapti jų buveine visai vasarai. Šei-

mininkas Ivanas Rumiancevas, gana aštraus proto žmogus, jau laukė.

Įsikūrė. Jau ir „Velnių“ būtų galima imtis, bet Dostojevskiams juk visuomet taip: jei gerai, tai lauk nelaimės. Nenutramdomoji Lilia (taip jie vadino savo Liubočką) — jau pusantrų metų — stipriai susižeidė ranką dar Peterburge. Nieko blogo gydytojai neįtarė, o ranka staiga sutino. Kreipėsi į Šenką, senarusį pulko gydytoją, ir šis nustatė: buvo lūžęs kaulas, suaugo nelygiai, be operacijos ranka nudžiūsianti. Teko skubiai grįžti į Peterburgą. Kol vargšei mergaitei laužė kaulą, tėvai daug iškentėjo už durų, bet operacija pasisekė ir Dostojevskiai susirengė keliauti atgal į vasarvietę. O tuo tarpu sunkiai susirgo Anos motina . Dar po kelių dienų atėjo žinia — mirė Anos sesuo Marija. Tik atvažiavus į Rusą, skaudulys užspaudė Anos gerklę. Vėl kvietė Šenką. O šis kariškai griežtai išpyškino: jei per parą skaudulys netrūksiąs, dėl Anos gyvybės garantijų negalįs duoti... Dostojevskis vos ištvėrė neverkęs: kaip jis gyventų, jei netektų Anos? Vienintelis dalykas nusisekė jam gyvenime — gavo puikią žmoną. Bet ar šitoji moteris tik žmona? Ji ir motina, ir auklė ligotam ir nervuotam, gana sunkaus būdo vyrui, ir ramintoja, ir guodėja, ir bendradarbė — stenografuoja ir perrašinėja. Ana ir pirmoji skaitytoja. Iš jos reakcijos sprendžia, kaip pavyko sukurti. Bet pagaliau ne tai svarbiausia. Kuo ilgiau kartu gyveno, tuo labiau ją mylėjo. Būdavo, ir pavyduliaudavo.

Ačiū Dievui, Ana pasveiko. Nelaimė praėjo pro šalį.

Ir vėl, kai šeima susiruošdavo miegoti, Fiodoro Dostojevskio kabinete „sūkuriais eidavo velniai visokiausi“. Triūsdavo prie romano, kol gaidžiai imdavo laidyti gerkles ir pro langą pažvelgdavo aušra.

Rašytojas šventai tikėjo dvasiniu Rusijos atgimimu.

Bet planai gali virsti realybe tik tada, jeigu visa tauta patikės „velnių“ teisingumu. „Aš norėjau iškelti klausimą ir kaip galima aiškiau, romano forma, atsakyti į jį: kokiu būdu mūsų dar besikeičiančioje ir nuostabą keliančioje visuomenėje galimi — ne Nečiajevas, bet nečiajevai“, — rašė Dostojevskis. Jam rūpėjo atskleisti rusų liberalizmo šaknis, materializmo, ateizmo ryšį su revoliucinėmis idėjomis.

Rašytojo užrašų knygelėje atsiranda eskizas „T.N.Granovskis“. Šis veikėjas reikalingas tam, kad galėtų susieti dvi kartas — „zapadnikų“ ir nihilistų. O Stepanas Verchovenskis — tik Granovskio pasekėjas. Kitame vyresniosios kartos atstovo, rašytojo Karmazinovo, paveiksle daug kas atpažino Ivano Turgenevo bruožus. Nečiajevo vaidmenį autorius paskyrė Stepano Verchovenskio sūnui Piotrui. O Kirilovas, atmetęs Dievą, pasiskelbė esąs absoliučiai laisvas nuo visų pripažintų moralės principų ir savo „naują laisvę“ demonstruoja nusižudydamas. „Kas praranda savo tėvynę ir tautiškumą, tas praranda savo tėvų tikėjimą ir Dievą... tai ir yra mano romano tema“, — aiškino laiške Maikovui.

„Bet tiesa viena, vadinasi, tik viena iš tautų ir gali turėti tikrą Dievą. Vienintelė tauta „dievnešėja“ — tai rusų tauta“, — įrodinėja Šapovas. Dostojevskis demaskuoja antžmogio, stiprios asmenybės idėją, parodo tokių žmonių dvasinį skurdą, moralinį pakrikimą. Jie menki, gailesčio verti.

Ne kartą prasikiša ir paties autoriaus abejonė: ar jis neklysta manydamas, kad Rusiją išgelbės pravoslavija?

Katkovas kategoriškai atsisakė spausdinti „Stavrogino išpažintį“, išvadindamas ją nemoralia, netinkama „Russkij vestnik“ skaitytojui. Dostojevskis įtikinėjo, stengėsi perkurti sceną, kad bent šiek tiek įtiktų savo vieninteliam leidėjui. Meldė ir bauginosi: žlugs visas sumanymas. Galiausiai skyrių išėmė, teko perkurti ir romaną.

Ir vėl užplūdo priešmirtiniai nugyvento gyvenimo vaizdai. Ne, išgyvenęs penkiasdešimt devynerius metus, mirties jis nebijojo, o kai ji slankiojo aplinkui, tikėjo — jeigu šį kartą neaplenks, deramai pasitiks. Bauginosi ne dėl savęs — žemės skolas jis grąžino su kaupu. O ką paėmė iš gyvenimo? Ar spėjo suvalgyti savo „pyrago gabalą" nuo šventinio stalo? O gal pavargo nuo gyvenimo puotos. Ar pagaliau suprato žemės būties „paskutinę paslaptį"? Juk viskas laikina, tik mirtis amžina, todėl „gyvenk šia diena, netikėdamas ateitimi". Ką atsakyti, ką prisiminti? Niekada jis neleisdavo sau įtikėti gyvenimo beprasmiškumu, kad ir koks tas gyvenimas buvo, visuomet tikėjo — yra kažkas svarbesnio už savimeilę ir tuštybę, aukščiau už instinktą, svarbiau už pačią mirtį. Ir jeigu jau ten, kur nors (jeigu ji vis dėlto yra *ten*, toji paskutinė žmogaus vilčių priebėga), jeigu net ir ten paklaustų jo, ar įspėjo, kodėl jam, būtent jam buvo duotas talentas ir protas, ir siela, ir kaip pasinaudojo tomis dovanomis per žemėje gyventi skirtą laiką, — jis galėtų atsakyti: visko buvo — ir abejonių bedugnių, ir netikėjimo, ir aistros, ir klaidžiojimo tarp baisios nevilties ir paskutinės vilties. Bet buvo ir sielos skrydžių, minties prošvaisčių, širdies atsivėrimų ir — štai jo gyvenimo vaisiai, viskas juose, iš jų ir spręskite.

1873 metų pradžioje viename Meščerskio „trečiadienyje" netikėtai Dostojevskiui pasiūlė redaguoti savaitraštį „Graždanin", kurio leidėjas buvo pats Meščerskis. Dostojevskis abejojo: labai jau ne kokia to „Graždanin" reputacija. Vis dėlto nutarė rizikuoti. Sutiko su sąlyga: dalis žurnalo bus atiduota „Rašytojo dienoraščiui". Dostojevskis seniai svajojo atvirai kalbėtis su skaitytoju.

Nedelsdamas parašė kelis straipsnius, karštai propaguodamas savo numylėtąją idėją: visko pamatas — dorovė.

Vos tik Dostojevskis ėmė žurnale spausdinti savo straipsnius, „Graždanin“ tiražas pašoko dvigubai. Vadinasi, jį pripažįsta ir gerbia. Bet atgarsiai nuvylė: „Dauguma „Dienoraščio“ minčių ir teiginių tokie keisti, kad galėjo gimti tik ligotoje vaizduotėje“. „Tas „Dienoraštis“ gali būti vertinamas kaip „Velnių“ komentaras“, — pareiškė Nikolajus Michailovskis, „Otečestvennije zapiski“ kritikas.

Žurnalas netrukus pakliuvo į nepageidaujamųjų leidinių registrą. Dostojevskiui jau buvo taikomi epitetai: „atskalūnas“, „išdavikas“, „maniakas“. Sklido kalbos — kai kurie žmonės specialiai einą į Meno akademiją pažiūrėti Perovo tapyto portreto, kuriame pavaizduotas pamišėlis... Tiesa, kai kas prieštaravo: girdi, tai mąstytojas ir pranašas. Neguodė nė geros žinios (beje, gana retos) — jį išrinko Slavų labdaros draugijos nariu.

Susipažino su Jelena Štakenšneider, vieno žymiausio literatūrinio salono Peterburge šeimininke, garsaus architekto Andrejaus Štakenšneiderio dukra. Likimas suvedė ir su garsiu advokatu bei literatu Anatolijumi Konu: už cenzūros uždraustos publikacijos apie Kirgizijos imperatoriaus vizitą paskelbimą Dostojevskis buvo patrauktas į teismą ir nuteistas dviem parom arešto — teisme susipažino su advokatu, o vėliau su juo susidraugavo.

Ir vis dėlto spauda nesiliovė jo „auklėjusi“, mokiusi. Auklėjo ir Pobedonoscevas. Kartą pasikvietė Dostojevskį arbatėlės. Žmogus rūstus, pedantiškai reiklus sprendžiant valstybinius reikalus, namuose atrodė neryžtingas ir nuolaidus. Milžiniškame jo kabinete, prigrūstame knygų spintų, prie dideliausio stalo, apversto knygomis ir rankraščiais, jiedu ir kalbėjosi iki vidurnakčio, kol šeimininkas prisiminė, jog svečias turįs kaip nors parsigauti namo. Nors buvo liepos mėnuo, Konstantino Petrovičiaus namuose buvo gana šalta. Pobedonoscevas aptūlojo Dostojevskį šiltu pledu ir pats išlydėjo — gražus turėjo būti vaizdelis: viena ranka

apkabinęs Dostojevskį ir prilaikydamas pledą, su žvake kitoje, tamsiais laiptais slinko Valstybės tarybos narys, sosto paveldėtojo auklėtojas, „rusų Torkvemada“, vis dar kažką burbantis vargšui rašytojui — literatūros proletarui...

O Dostojevskio galvoje nerimo mintis: kažin kaip ten, Staraja Ruse, gyvena žmona su vaikais? Per redaktorystę pats negalėjo važiuoti. Skaitė, taisė svetimus rankraščius — kol įskausdavo nugara, kol kojos nutirpdavo. Meščerskis raukė nosį — redaktoriumi buvo nepatenkintas. Žurnalas juk jo, jis šeimininkas. Į pastabas Dostojevskis piktai atrėždavo. Gal todėl ir tapo nebemielas.

Žurnalo reikalais dažnai buvodavo Tranšelio spaustuvėje. Ten jo aiškiai nemėgo. Tiesa, spaustuvės šeimininkas sutikdavo maloniai, net meiliai lankstydavosi, o paskui pamazgom apipildavo: „Naujasis redaktorius, garsusis Dostojevskis: toks jau dūlis...“ Korektorė, dvidešimt trejų metų Varvara Timofejeva, svajojusi apie literatūrinę kūrybą, o kolei kas vakarais užsirašinėdavusi įdomiausius dienos įvykius, dienoraštyje brūkštelėjo:“Tai buvo labai išblyškęs, nejaunas, labai pavargęs ar ligotas, niūraus, išvargusio veido žmogus“.

Jie dažnai matydavosi, iš pradžių tik pasisveikindavo ar persimesdavo vienu kitu žodžiu dėl korektūros taisymų. Varvara pedantiškai laikydavosi gramatikos taisyklių, o jis sudirgęs sušukdavo:

— Kiekvieno autoriaus savitas stilius ir sava gramatika. Aš dedu kablelį ten, kur jis man reikalingas. O jei jaučiu, kad kablelio nereikia, tai nenoriu, kad kas kitas jį padėtų!

— Vadinasi, jūsų rašyba tik nuspėjama? — purkštavo Varvara.

— Taip! Nuspėjama! Būtent. Korektorius ir privalo nuspėti! — piktai suraukęs antakius, atrėžė.

Vėliau jie susidraugavo. Mergina prisipažino norinti kurti.

— Atsiminkite mano patarimą: niekada neišgalvokite nei faktų, nei intrigos. Imkite tai, ką duoda pats gyvenimas. Gyvenimas kur kas turtingesnis už visus išsigalvojimus! Jokia vaizduotė nesukurs to, ką duoda pats paprasčiausias, nuobodus gyvenimas. Gerbkite gyvenimą!

Kartais spaustuvėje jis užgaišdavo gana ilgai, net pasilikdavo nakčiai — grįžti į tuščią butą Dostojevskis nenorėdavo, dirbdavo ten pat — rašydavo straipsnius „Dienoraščiui". Labiausiai jį jaudino klausimas — kaip išvaduoti Rusiją iš visuotinės girtuoklystės liūno?

„Mane jaudino jo balsas ir žodis... Aš mąsčiau apie save, apie jį — apie to žmogaus sielos grožį..." — rašė Varvara.

Naujos pažintys

... Ana Grigorjevna nepabudo, ir jis vis dar nesiryžo jos žadinti — matyt, visą naktį nemiegojo, užsnūdo tik prieš aušrą. Taip, sujaudino ją. Pašiurpino ir išgąsdino. 1881-ieji jiems prasidėjo laimingai, Fiodoras pagaliau ilgai jautėsi žvalus, ir net kai prieš dvi dienas, sausio 28-osios naktį, jam staiga iš gerklės pasipylė kraujas, labai nepergyveno, nepasijuto visai prastai, kaip ir dabar, nežadino žmonos ir papasakojo jai apie nakties įvykį tik kitą dieną. O Ana ne juokais išsigando, nedelsdama pakvietė Jakovą Bretcelį, jų nuolatinį gydytoją. Fiodoras juokavo, žaidė su vaikais, bet kai susiruošė pietauti, jam užtraukė kvapą — sunkiai susmuko ant kanapos, o smakru nuvinguriavo kraujo srovelė...

Dabar prisiminė: sunkiai kvėpavo jau nuo pat 1874 metų, alsuodamas stipriai garguliavo, bet pirmiau nelabai

tai ėmė galvon — ir be to turėjo rūpesčių. Jis nujautė didžiausią savo negalės kaltininką — prakeiktąją epilepsiją. Ėmė gydyti dusulį daktaro Simonovo ligoninėje, bet kur kas didesnį nerimą kėlė tai, kad darėsi vis sunkiau alsuoti — kaip čia pasakius? — visuomenėje, ar kaip? Vieniems jis pernelyg „dešinysis", kitiems pernelyg „kairysis", vieni keikė už tai, kad Dostojevskis ne progresistas, ne liberalas, ne nihilistas; kiti stengėsi jį padaryti karingu arba bent jau lojaliu vyriausybinės politikos šalininku... Ne, ponai, jis ne nihilistas, ne progresistas, bet jis ir ne reakcionierius, ir ne oficialus veikėjas. Jis — Dostojevskis, ir tuo viskas pasakyta. Kibo: tai kokią kryptį remiate? Ar neskaitė jo kūrinių? Jis — pilietis, ir viskas.

Žurnalas buvo rimta materialinė paspirtis šeimai: pinigai už romanus bematant pereidavo į kreditorių kišenes. Be to, „Graždanin" — vienintelė galimybė nuolat bendrauti su skaitytojais. Tiesa, pastaruoju metu kunigaikštis Meščerskis vis labiau jį rėmė prie sienos. Kai Meščerskis pareikalavo vis dėlto išspausdinti Dostojevskio jau atmestą jo straipsnį apie būtinybę policijai sekti studentiją, redaktorius griežtai pareiškė: „Jūsų mintys man šlykščios". O netrukus padavė pareiškimą, prašydamas atleisti iš pareigų.

Gegužės mėnesį Dostojevskių šeima išvažiavo į Staraja Rusą. Ivanas Rumiancevas, nebelaukęs svečių, namelį buvo išnuomavęs kitiems. Rado pirkią gretimais, ant pačio Pereryticos kranto. Atsargos papulkininkio Aleksandro Gribės namelis Dostojevskiui patiko: sodas su pavėne, rusiška pirtelė... Pagaliau jis vėl turėjo laiko pabūti su vaikais — nupirko mažus vaikiškus vargonėlius ir skambant muzikai trypdavo kadrilį su Liubočka, o kartais su Ana ir valsą pašokdavo. Po pietų — būtinai kartu su vaikais ir Prochorovna, mažojo Fedios aukle, didele mėgėja prieš valgį išlenkti stiklelį (Fiodoras visuomet sušukdavo: „Auklyte, degtinėlės!", ir tai būdavo ženklas pietauti), paprastai išgerdavo

dar vieną ar du puodelius kavos ir tada imdavo pasakoti vaikams pasakas ar sekti Krylovo pasakėčias. Miegoti šeima eidavo anksti, kaip ir visi kaimiečiai, — saulei nusileidus. Pasimeldęs Dostojevskis traukdavo į savo kabinetą. Kaip buvo pratęs, dirbdavo iki penktos ar šeštos valandos ryto.

Iš galvos neišėjo netikėtas vizitas — tai buvo balandyje, dar prieš išvykstant į Staraja Rusą. Tą dieną jis pakilo kaip paprastai apie pirmą valandą ir dar nespėjo apsirengti — žmona susijaudinusi padavė vizitinę kortelę. Skaitė — savo akim netikėjo: „Nikolajus Aleksejevičius Nekrasovas". Jau antrą dešimtmetį jiedu tarpusavy kariavo žurnaluose, o asmeniškai kokius šešerius ar visus septynerius metus nesimatė. Ko atėjo?

Kalba iš pradžių nesimezgė. Paskui prisiminė jaunystę, Belinskį, tą nepamirštamą naktį, kai su Grigorovičiumi skaitė „Vargo žmones"... Nekrasovas niūriai, abejingai nužvelgė labiau nei kuklų būstą — jis pats vargo nebematė nuo ankstyvos vaikystės. Žinoma, milijonų neužgyveno, bet pinigų turėjo pakankamai ir galėjo nerūpestingai laikytis: vila darbui, medžiotojo namas su šunide, butas Peterburge... O štai su Avdotija nesugyveno...

Ir staiga — lyg gėdydamasis, lyg atsiprašinėdamas — pasiūlė būsimą romaną atiduoti „Otečestvennije zapiski". Mokės 250 už lanką. Katkovas juk daugiau kaip 150 nemokąs?

Fiodoras romaną pažadėjo, nors dar ir sumanymas galvoje nebuvo subrendęs, tačiau su sąlygom. Pirma, jis privaląs vis dėlto pranešti Katkovui, kuris tiek kartų jį gelbėjęs. O antra, pageidautų gauti avanso, kokius du ar tris tūkstančius, kitaip kaip gi versis, kol rašys romaną?

— Ką gi, sukertam rankom...

— Ir dar... Turiu su žmona pasitarti — ką ji pasakys, — Dostojevskis pamatė, kaip ištįso Nekrasovo veidas.

Ana Grigorjevna pastaruoju metu į savo rankas paėmė visus leidybos reikalus — Dostojevskis nustebo, priešinosi, bet išgirdęs, kaip susidomėjusi ji apie tuos reikalus šneka, pajuto — Ana nori paplušėti šeimos labui. Žmona karštai kibo į darbą. Paskaičiavo, kiek pinigų reikia popieriui, spaustuvei. Netruko išsiaiškinti, kad juos plėšia ne tik kreditoriai, bet ir visokie tarpininkai. „Velniai" jau davė pelno. Visiškai įsitikinęs žmonos sugebėjimais, Dostojevskis dabar jau nieko nebesprendė be jos patarimo ir dalyvavimo.

Dostojevskis atidarė duris, ketindamas pasikviesti žmoną, o ji, visa išraudusi, nuo Nekrasovo akių nenuleisdama, išdrožė:

— Sutik, Fedia, sutik tuoj pat!

— O iš kur tu žinai, ką man siūlo?

— Viską girdėjau... Už durų buvau...

— Kaip tau ne gėda! — paniuro Dostojevskis.

— Kokia čia gėda! Juk vis tiek man viską būtum papasakojęs.

Sumanymų Dostojevskis turėjo visokiausių, bet jokia idėja galutinai dar nebuvo jo užvaldžiusi. Nuo seno dirgino dar iš katorgos laikų atmintin įstrigusi karininko Iljinskio istorija — jį uždarė į tvirtovę, apkaltinę žmogžudyste, o po kurio laiko reabilitavo, suradus tikrąjį žudiką. Visai neseniai išgirdo panašią istoriją, prieš dvidešimtį metų atsitikusią Tobolske: „Du broliai, senas tėvas, vienas turi nuotaką, kurią slapta įsimylėjęs kitas brolis. Bet ji myli vyresnįjį. O vyresnysis, jaunas praporščikas, lėbauja ir šėlsta, pykstasi su tėvu. Tėvas dingsta. Įtariamas vyresnysis... Nuteisia — į katorgą..... Brolis po dvylikos metų atvažiuoja jo aplankyti. Scena — vienas kitą supranta be žodžių", — užsirašo sąsiuvinyje, dėl visa ko brūkštelėjęs ir vieną kitą psichologinį, meninį štrichą — gal prireiks? „Nuo to laiko praeina

dar septyneri metai, jaunesnysis tarnauja, bet kankinasi, pasisako žmonai nužudęs... Pabaiga: tas sugrįžta. Brolis persiuntimo kalėjime. Jaunesnysis prašo vyresniojo būti jo vaikų tėvu. „Į teisybės kelią stojai!“

O visai neseniai jį nustebino dar vienas rašinys apie „Velnius“ — Michailovskis prikaišiojo, kad Dostojevskis nesupratęs socialistų, todėl nuo jų ir atskilęs, o be reikalo — socializmas Rusijoje aiškiai būtų konservatyvus. Iš visko sprendžiant, kritikas tarsi stengėsi Dostojevskį paguosti, matyt, manydamas, kad jis — užkietėjęs konservatorius. „Drįstu užtikrinti poną Michailovskį, kad šiuolaikinio pasaulio veidas man pačiam net labai nepatinka“, — rašė Fiodoras Dostojevskis. Ką gi, konservatizmas — viso to, kas egzistuoja, išsaugojimo idėja, ir net visiškai konservatyvi idėja gali tapti gyvenimiška. Bet tik tokioje visuomenėje, kuri apsaugota nuo velnioniškų griovimo gundymų ir kurioje vyrauja išaukštinta dvasia.

„Ne, pone Michailovski, nereikia Dostojevskį į konservatorius įrašyti: dabar tikrieji konservatoriai — progresistai ir liberalai, o jau į progresistus ir liberalus jo neįvilios niekas“, — rašė.

O štai Michailovskio išvada, kad socializmas visai ne ateizmo formulė, o ateizmas — visai ne svarbiausia, ne pagrindinė jo esmė, Fiodorą Michailovičių nepaprastai paveikė: matyt, Michailovskis žinojo, apie ką rašo, juk Dostojevskis taip daug šia tema mąstė. Ką gi, Dostojevskis ir pats kartais buvo linkęs sutikti su tuo, kad socializmo idealas — ta pati krikščionybė, tik socializmas tikisi sukurti būsimą visuomenę ne dvasiniu, o išskirtinai protiniu pagrindu. Tačiau nuogas protas, manė jis, — nors ir viliojantis, bet baisus dalykas be viešpataujančios aukščiausios dvasinės idėjos, be aukščiausio dorovinio prado. Štai čia ir atsakymas į esminį klausimą, kodėl jis nesutinka su Furjė, Oveno, Kabė

bei naujesnėmis socialistinės sistemos teorijomis. Taigi tegu, jeigu taip jau nori, vadina jį ir konservatoriumi, bet jis linkęs tikėti ateitimi, kuri bus sukurta ant liaudies tiesos pamatų.

Norėtų parašyti romaną „Sąmyšis“ apie dorovinio, visuomeninio chaoso apimtą pasaulį, kuriame pradeda viešpatauti pasipelnymo idėjos, Rotšildo idėjos kaip aukščiausia, kone vienintelė protingo žmogaus verta idėja. Bet siužetas kol kas „nesiklosto“ — sumanymo karkasas neatlaiko senų ir naujų, tik dabar išvystytų idėjų, svorio. Be perstojo vaikščiojo po naują butą (per tą laiką dar du pakeitė — kada gi baigsis tas kraustymasis?), be perstojo mąstė apie naująjį kūrinį. Bet mąstyk, jei gudrus: šeimininkas, ponas Slifčanskis, taip ir bėgioja žemyn aukštyn baisiausiai girgždančiais laiptais — šnipinėja jį, ar ką? Kimba dėl kiekvieno nieko, kartais pastoja kelią redakcijos pasiuntiniams: neleidžia pas nuomininką, matai, jam nepatikęs to žmogaus paltas ar dar kas nors! Ko gero, reikės ir iš čia kraustytis.

Dostojevskis susidraugavo su jaunais žmonėmis: broliais Solovjovais, garsaus istoriko sūnumis, — vienas romanistas, kitas — filosofas. Šis filosofas, Vladimiras, gana įdomus žmogus, labai domisi cerkvės istorija. Dostojevskis net buvo vienoje jo paskaitoje ir šis bei tas jį labai sudomino.

Naujos pažintys — gerai, bet bėda štai kokia: jau, regis, apčiuopė būsimo romano kontūrus, jau sės kai ką užsirašyti — virst durys, kas nors jau ir beateinąs aplankyti, — matytas vaizdas išnyksta, šeimininkas paniursta, svečias pasijaučia nejaukiai. Paskui šneka: nesvetingas, tylus... „Būdavo, — rašė Vladimiras Solovjovas, — sutikęs svečią, Dostojevskis tylėdamas niūriai atkišdavo ranką ir nutaisydavo tokią miną, tarsi net nepastebėtų atėjusiojo. Bet svečias, jeigu tik gerai pažindavo rašytoją, į tai nekreipdavo

dėmesio, ramiai atsisėsdavo, užsirūkydavo, paimdavo pirmą pakliuvusią knygą.

Tyla tęsdavosi gana ilgai... ir tik retkarčiais rašytojas pažvelgdavo į lankytoją ir išpūsdavo šnerves. Po gero laiko negarsiai krenkštelėdavo:

— Argi taip elgiasi padorūs žmonės? Atėjo, paėmė knygą, sėdi ir tyli!

— O argi šitaip padorūs žmonės priima svečius? Paspaudė ranką, nusigręžė ir nė burbt!

Dostojevskis nusišypsodavo ir, norėdamas susitaikyti, pavaišindavo papirosu. Jo veidas pasidarydavo mielas. Dostojevskis prieidavo prie mažos spintelės ir iš jos ištraukdavo visokiausių saldumynų: skardinaitę su džiovintomis slyvomis, šviežią pastelę, razinų, vynuogių. Viską padėdavo ant stalo. Jis buvo baisus smaližius“.

Likęs vienas, kankindamasis stengdavosi prisiminti, ką pirmiau buvo sugalvojęs, ir vėl panirdavo į apmąstymus.

Taip, pasaulis turi atsinaujinti, atgimti. Svarbiausia — išsaugoti liaudies dorumą, kultūrą, idealus. Padėti žmonėms tapti asmenybėmis — štai uždavinys, o tam reikalinga bendro darbo idėja, kuri visus suvienytų į naciją, nes tauta, tapusi nacija, — dvasiškai subrendusi tauta.

Reikalingi išsilavinę žmonės, kurie būtų užsikrėtę tarnavimo liaudžiai idėjomis.

II

Prie Pererytícos

Štai jau visa valanda jis guli atmerktomis akimis, beveik nejudėdamas, tarsi bijodamas negrąžinamai prarasti tą keistą būseną, kuri staiga apėmė; tomis akimirkomis tarsi atsivėrė paslaptis, pranašesnė už žmogaus protą, ir pasirodė — tai, kas dabar su juo darosi, darosi su visu pasauliu: jau čia pat, „už durų", jo laikas. Į tą pasaulį tarsi įsiveržė kokia *Piccola bestia*, ir viskas, ką tik įkando prakeiktoji būtybė, pasikeitė, žmonės nebesupranta vienas kito. Blogio pradžia — tradicijų paneigimas, o be tradicijų nėra nei žmogaus, nei šeimos, nei visuomenės, nei nacijos, nei tarpusavio supratimo. Visokiausių idėjų — su kaupu, bet visos jos byra ant žmonijos lyg akmenys, ir kone kiekviena idėja — griaunanti.

Atrodo, jis ir vėl pranašauja... Apskritai, o kas gi yra rusų rašytojas, jei ne pranašas?

Jį visuomet skausmingai kamavo klausimas: ar egzistuoja pranašystė, tai yra, ar žmogus sugeba pranašauti ir ar tai natūrali savybė, duodama pačios prigimties? Dabarties mokslas, taip daug bylojantis apie žmogų ir net jau galutinai išsprendęs daugelį problemų, rodos, dar niekada nesidomėjo žmogaus sugebėjimu pranašauti. Nes nagrinėti tokį klausimą, net jį kelti, mūsų amžiuje nepakankamai liberalu ir gali sukompromituoti rimtą žmogų...

Kokiais keliais atėjęs, žodis įsminga į žmogaus širdį

ir protą? Žodis, kuris net Žemei sustingus į akmenį ir kartu su panašiais akmenimis lekiant erdvėje, — net ir tada liktų, ir ne tik liktų, bet sugebėtų ištirpdyti ledynus ir vėl prasidėtų gyvenimas — su aistromis ir abejonėmis, nusivylimais ir viltimis, su didžiuoju tikėjimu — Žodis galingas, amžinas, nesunaikinamas.

„Viskas ateinančiame amžiuje... Rusija — naujas Žodis...“ — rašė Dostojevskis savo dienoraštyje. Jis prisiminė, kaip andai sunkiai sekėsi rašyti naująjį romaną, kaip beveik neviltin puolęs pajuto — visiškas idėjų pakrikimas, visi kas sau, nieko nebelieka net iš rusų šeimos. Ir vaikai — kas sau...

„— Babilono bokštas, — kalba Jis. — Na, štai mes, rusų šeima. Mes kalbame skirtingomis kalbomis ir visiškai nesuprantame vienas kito. Tėvynė griūna.

— Na, ne, tauta...

— Tauta irgi...

Pakrikimas — pagrindinė romano mintis“, — tada užrašė vieną svarbiausių būsimo romano idėjų. Knyga dar neturėjo nei pavadinimo, nei siužeto, nebuvo sugalvojęs net pagrindinio veikėjo vardo, paprasčiausiai — Jis, ir tiek.

Iš pradžių norėjo parašyti „romaną apie vaikus, tik apie vaikus ir apie herojų-vaiką“, bet kad ir kaip troško išsiversti be dabarties Hamleto, mąstytojo-ideologo, niekaip negalėjo jo atsikratyti. O dar pristojo prakeiktoji plaučių emfizema, ir tokia baisi, kad net suslėgtas deguonis nepadėjo. Gydytojai kategoriškai reikalavo gydytis užsienyje.

1875 metų birželio 9-ąją jis jau buvo Berlyne, o po kelių dienų atvyko į Emsą, garsėjantį vandens gydyklomis. Gydėsi, triūsė prie romano plano, bet į priekį lėtai judėjo, kartais net apimdavo neviltis — o gal jis apskritai jau išsirašė? „Kamuoja baisus liūdesys. Nesuprantu, kaip čia išgyvensiu mėnesį“, — skundėsi laiškuose.

Rugpjūčio pradžioje užsuko į Ženevą, pastovėjo prie Sonečkos kapelio... O netrukus jau grįžo į Staraja Rusą.

Herojus — Jis — pagal.iau turėjo vardą: Versilovas. Senos bajorų giminės, pusę gyvenimo praleidęs Europoje — šis herojus jau įgavo ryškių bruožų: jis bus aukščiausios rusų kultūros idėjų nešėjas, jis atras Rusiją pačioje Rusijoje, jis pabandys atrasti save ir savo Rusiją Europoje ir per Europą, — juk taip buvo Gercenui ir Čaadajevui. Jų likimai, jų dvasios paieškos vienaip ar kitaip turėjo atsispindėti Versilovo idėjoje: šis herojus — Europos bastūnas su ruso dvasia. Rusiją priešpastatys Europai arba atvirkščiai. Versilovo paveiksle turėjo susilieti „zapadnikų" ir slavofilų dvasiniai pradai.

Dostojevskis vis skaitė ir skaitė Gerceno, Čaadajevo kūrinius ir įsitikino: Versilovas nebus išgalvotas herojus, jis iš tiesų realus, „aukščiausios kultūros tipas", rusų mąstytojas, grynas europietis.

O romanas — nė iš vietos. Pagaliau rado „kitą ėjimą".

„Herojus ne Jis, o BERNIUKAS" — taip tik todėl, kad ateitis vis dėlto priklauso ne versilovams, ne „tėvams", o „vaikams". Kaip save suvokia patys vaikai, kaip suvokia „tėvų" patirtį? Čia tinka išpažinties forma, bet ar berniukas sugebės išdėstyti visas tas idėjas, kurios susiklostė mąstant apie Versilovą? Nutarė — herojus bus maždaug dvidešimtmetis jaunuolis — pereinamasis amžius: žmogus jau sugeba viską suprasti, gyvenimas spėja paliesti jo širdį, bet jis dar negalutinai gyvenimo pagundų suviliotas, nepraradęs vaikiško betarpiškumo.

„Jaunuolis" — taip vadinsis romanas. Vėliau pridūrė: „Didžiojo nusidėjėlio išpažintis, parašyta pačiam sau". „Pakrikimas", — šitaip autorius suformulavo savo naujojo romano idėją. Jame keturios savižudybės, pasipelnymo aistra, apgavystės, ištvirkavimas, suirusios šeimos. Dostojev-

skio kūrinys — ir autobiografinė apysaka, ir filosofinis romanas. Kita vertus, tai šeimos ir gatvės kronika.

„Man baisiai patiko, — prisipažino Dostojevskis, — įsivaizduoti būtybę, kaip tik be talento, vidutinybę, išdidžiai su pašaipa rėkiančią visam pasauliui: „Jūs galilėjai ir kopernikai, karoliai didieji ir napoleonai, jūs puškinai ir šekspyrai, o aš štai — menkysta ir niekam tikęs, o vis dėlto aukštesnis už jus, nes jūs patys man lenkiatės".

Pirmąją „Jaunuolio" dalį išsiuntęs „Otečestvannije zapiski", Dostojevskis neramiai laukė — kaip įvertins? Po kelių dienų pas jį atėjo Nekrasovas „pareikšti savo susižavėjimo" — taip išpyškino vos atidaręs duris.

— Visą naktį skaičiau — labai susižavėjau, o turint galvoje mano amžių ir sveikatą, negerai žavėtis tokiais vaizdeliais. O, mielasis, kaip naujai jūs viską pavaizdavote!

Kai kurie skyriai jam pasirodė tiesiog „tobulybė", tiesa, kituose radęs pernelyg daug eilinių įvykių, o šiaip likęs „baisiai patenkintas".

— Tik, susimildami, dabar neskubėkite, nesugadinkite labai gerai pradėto darbo.

Sutarė kitą dalį spausdinti balandžio-gegužės mėnesį. Dostojevskis turės laiko atsikvėpti. Be to, gydytojai primygtinai reikalavo vėl važiuoti į Emsą.

1877 metų gegužės 28 dieną jau buvo vandens gydyklose. Užsienyje, kaip ir aną kartą, darbas nesisekė — ilgėjosi žmonos ir vaikų, kankino įvairios abejonės. Be to, buvo pratęs dirbti su Ana. Kasdien laukė naujo priepuolio, kurie kuo toliau, tuo darėsi baisesni. O dar sužinojo, kad ir Staraja Ruse policijos buvo sekamas, net skaitydavo jo laiškus žmonai.

Grįždamas į Rusiją, atsitiktinai sutiko Pisemskį ir Anenkovą. Išgirdęs, kad jie pasimatysią su Turgenevu, paprašė jam perduoti 50 talerių — seną skolą, — net širdy geriau pasidarė, tarsi akmuo nukrito.

1875 metų rugpjūčio 10 dieną Ana pagimdė stiprų berniuką, kurį Fiodoro Dostojevskio mylimo Aleksejaus — Dievo žmogaus garbei pavadino Aliošа.

O „Otečestvennije zapiski“ patyrė nemalonumų. Dostojevskis išgirdo: jis kaltinamas „išdavimu“ — persimetęs pas radikalus (net Maikovas su Strachovu esą tokios nuomonės): žurnalas tapęs toks jau retrogradiškas, kad nusmukęs iki „Velnių“ autoriaus lygio...

Katkovo bendradarbis Afsejenka paskelbė straipsnį apie „Jaunuolį“: „Kuo skiriasi p. Dostojevskio romanas, parašytas žurnalui „Otečestvennije zapiski“, nuo kitų jo romanų, parašytų „Russkij vestnik“. Autorius darė užuominų, kad naujajame romane daug „purvo“, kurio Katkovas savo žurnale netoleruotų.

Tačiau Nekrasovas viso to neėmė galvon, spausdino „Jaunuolio“ tęsinį.

Berašant romaną ir norom nenorom dalyvaujant ginčuose dėl jo, prabėgo 1875 metai. Žiemą praleido Peterburge, tiesa, persikėlė į naują butą — čia buvo ramiau. Pavasarį sugrįžo į Staraja Rusą. Vakarais, paguldę vaikus, ilgai kalbėdavosi su žmona. Anai pakako rūpesčių su trimis vaikais, pabūti su vyru vis pritrūkdavo laiko, tuo labiau kartu nueiti į svečius ar literatūros vakarus. Todėl ji ypač vertino naktinius pašnekesius, kai jos Fedia, apsigaubęs plačiu vasariniu apsiaustu, atstojusiu chalatą, gurkšnodamas stiprią arbatą, pasakodavo jai apie savo reikalus, o ji — apie vaikų išdaigas. Kartais šitaip išbūdavo iki penktos ryto — tada Fiodoras prievarta ją išprašydavo miegoti — rytojaus diena juk bus ne lengvesnė už praėjusią, — o pats sėsdavo prie darbo. Rašė paskutinius „Jaunuolio“ skyrius, bet nemažai laiko atimdavo ir vėl atgijęs „Rašytojo dienoraštis“. Publicistinius apmąstymus jis labai vertino. Dostojevskio pasvarstymai „Dienoraštyje“ kartais virsdavo apsakymais.

Pastaruoju metu vis dažniau pajusdavo, kaip nepailstančioji Ana rūpestingai jį saugo nuo daugybės negandų, su kuriomis vargu bau ar pats būtų susitvarkęs: nei nesėkmės, nei ligos, nei jo dirglumas — kartais visai dėl niekų, po valandėlės pačiam būdavo gėda, — niekas, atrodė, negali nustelbti jos linksmumą, švelnų prisirišimą prie vyro, sugebėjimą akimoju priversti jį pamiršti ligas, priešų ir draugų išpuolius, abejones dėl rašytojo darbo.

Vasaros sutemoms telkiantis, Dostojevskis mėgdavo pasivaikščioti Pereryticos pakrantėmis, vienas pagalvoti apie būsimus romano įvykius, pajusti herojų jausmus, permąstyti jų dūmas. Visuomet eidavo tuo pačiu pramintu keliu, už nugaros sunėręs rankas, nieko nematančias akis įsmeigęs į žemę, nepastebėdamas atsitiktinių praeivių. Tik elgetos įsigudrino pastoti kelią net po kelis kartus per dieną ir išmelsti vieną kitą pinigą. Apie jo išsiblaškymą jau sklido gandai. Ana juokdamasi pasakojo apie jo keistus poelgius — vyras tai palaikydavo vien prasimanymais, netikėdavo.

Kartą Dostojevskis susidūrė su susikūprinusia, sena skarele galvą apsimuturiavusią moterimi. Už rankos ji vedėsi mažą mergaitę.

— Mielas pone, pasigailėkite! Mano vyras sunkiai serga.... Du vaikeliai... — raudojo moteris.

Fiodoras Michailovičius, valandėlę tarsi pabudęs iš susimąstymo, gailiai pažvelgė į vargšę moterį, į vaiką, pasikrapštė kišenėje — atidavė paskutinį grašį ir, kažką burbtelėjęs, nupėdino toliau. Po minutės — vėl moteris su vaiku, — jis jau ketino atsiprašyti nebeturįs nė kapeikos, pažvelgė — lyg ir ta pati, kuriai tik ką davė išmaldą, ir mergaitė tarsi matyta... Staiga moteris kad nusikvatos Anos balsu ir tik tada jis atpažino savo žmoną su Liubočka...

— Tai bent vakar mane nustebino Fiodoras Michailovičius, — kartą Anai papasakojo Nikolajus Vagneris, zoolo-

gijos profesorius, vaikų pamėgtų „Katino Murklio pasakų“ autorius, 1876 metų vasarą irgi gyvenęs Staraja Ruse. — Vaikštinėjau, žiūriu — Fiodoras Michailovičius, kažkoks susirūpinęs, išvydo senutę ir šaukia jai: „Tetule, ar nematei dvylos karvės?“

Nikolajus Vagneris susidomėjo — jis buvo aistringas spiritizmo entuziastas — tuo laiku spiritizmu domėjosi nemažai garsių mokslininkų, rašytojų: Butlerovas, Boborykinas, Leskovas: prie Peterburgo universiteto buvo įkurta net speciali komisija, kuriai vadovavo Mendelejevas, turėjusi moksliškai tyrinėti paslaptingus reiškinius. Spiritizmu susidomėjo ir Dostojevskis, dalyvavo keliuose seansuose, bet vėliau staiga pareiškė, kad visuose tuose „stalo judinimuose“ jis įžvelgiąs kažkieno pasityčiojimą iš žmogaus.

Spiritizmo fanatikas Nikolajus Vegneris ir Dostojevskio klausimą suprato savaip: tikriausiai nori sužinoti, koks rytoj bus oras, juk liaudyje populiarus toks burtas: vakare pamatysi dvylą karvę — lauk vėtros. Nebeiškentęs užkalbino rašytoją.

— Tai va, mūsų karvutės ieškau. Neparėjo iš pievos, tai ir ieškau, — suirzęs pasakojo Dostojevskis. Karvę vasarai išnuomavo iš valstiečio už dešimt ar penkiolika rublių, ir Dostojevskiui dažnai tekdavo ją parvaryti namo.

— Tai kas jau jus taip nustebino, Nikolajau Petrovičiau? — sunerimusi paklausė Ana.

— Taigi, kas — didis menininkas, kurio protas visuomet narplioja aukščiausias idėjas, ir staiga klausia apie kažkokią karvę — sutikite, tai...

— O ar žinote, gerbiamas Nikolajau Petrovičiau, kad Fiodoras ne tik talentingas rašytojas, bet ir rūpestingas šeimos tėvas. Juk jeigu karvė dingtų, vaikai, o ypač mažasis Alioša, liktų be pienelio — Fiodoras Michailovičius negalėtų šito ištverti.

Nikolajus Vrangelis nustebęs pašiaušė antakius —

Dostojevskio klaidžiojimas palaukėmis, paupiu ir karvės ieškojimas jam atrodė kur kas paslaptingesnis reiškinys negu spiritizmo bandymai.

Kartą Fiodoras Dostojevskis, papietavęs su žmona ir vaikais, patogiau persirengęs, gurkšnojo arbatą savo kabinete ir vartė naujausią korespondenciją. Diena buvo nuostabi ir nuotaika gera. Laiškų skaityti neturėjo ūpo, bet vienas, moterišku braižu parašytas, sudomino, o netrukus ir suneramino:

„Maloningasis pone Fiodorai Michailovičiau! Esu jums visai nepažįstama persona, bet kadangi puikiai suprantu jūsų jausmus, tai išdrįsau kreiptis šiais žodžiais. Mano širdis drebėjo vien jau nuo minties, kad, nepaisant jūsų didžiadvasiškumo, viena jums artima būtybė taip niekingai jus apgaudinėja... — Fiodoras Michailovičius truputį ėmusiomis virpėti rankomis atvertė kitą lapo pusę, ieškodamas laiško autorės parašo: anoniminis, — prisigyveno! — pagalvojo ir vėl įsmeigė akis į niekingus, nepakenčiamus žodžius: — ... Jis užbūrė ją savo meilikaujama išvaizda.... ji spurda jo naguose... (Tai bent stilius!) jeigu norite žinoti, kas jis... pažiūrėkite pats, kas dažniausiai pas jus buvoja, ir saugokitės brunetų (Koks dar brunetas? — tai prisigyveno!..). Seniai jums tas brunetas kelią perbėgo, tik jūs nežinote... O kadangi manimi netikite, tai jūsų žmonai ant kaklo medalionas kabo (Na, taip, teisingai, iš tikrųjų medalionas — Venecijoje pats padovanojo...), tai jūs pažiūrėkite, ką ji tame medalione prie širdies nešioja. Jūsų amžinai — nepažįstamoji, bet gera linkinti..."

Jis staiga pajuto tokį šaltį, tokį lipnų sunkumą viduriuose tarsi gyvą būtų įleidę į gilią drėgną duobę ir jau užpiltų purvais...

Atsidarė durys, įėjo Ana, išsigandusi paklausė: „Ko toks niūrus, Fedia?" Jos balse išgirdęs meilikavimą ir

net — bent taip pasirodė — vos suvaldomą juoką, sunkiais žingsniais perėjo kambarį ir rūstus sustingo priešais ją:

— Parodyk medalioną, — pareikalavo.

— Kam? Argi nesi matęs?

— Pa-ro-dyk me-da-lio-ną!

Ana nejuokais išsigando, bandė kažką pasakyti, jis nesiklausė, stvėrė medalioną, nutraukė grandinėlę. Priėjęs prie stalo, niekaip negalėjo atidaryti — taip rankos drebėjo. Ana, jau nebebandydama nieko aiškinti, norėjo tik padėti jam, bet vyras taip piktai krustelėjo galvą — pasitrauk! — kad ji sustingo vietoje. Pagaliau dangtelis atšoko, Fiodoras suakmenėjęs vartė rankose savo dovaną, buku žvilgsniu žvelgdamas į jo turinį, paskui sutrikęs pabaltakiavo į žmoną: vienoje medaliono pusėje buvo Liubočkos portretas, o kitoje — jo paties...

— Fedia, kvaileli tu mano, kaip gi galėjai patikėti anoniminiu laišku?

— Iš kur žinai, kad anoniminis? — nustebęs paklausė, vis dar negalėdamas atsitokėti.

— Kaip iš kur? Aš pati tyčia parašiau! Juk vakar „Otečestvennije zapiski" skaitėme romaną apie anonimą ir juokėmės iš jo laiško... Žodis žodin jį perrašiau, tik vardus pakeičiau. Maniau, perskaitysi, įsiminsi, ir mes dar kartą drauge pasijuoksime, — nė nepagalvojau, kad tu — tikras Otelas...

Dostojevskis baisiausiai susigėdo. Juk patikėjo... O paskui tarė:

— Žinai, Ana, o tu vis dėlto daugiau šitaip nejuokauk. Tik pagalvok, kokia nelaimė galėjo atsitikti... Štai juokiesi — pavydus Otelas... Argi Otelas tik paprasčiausiai mylimą moterį nužudė? Jis joje išdergtą idealą sunaikino. Nieko nėra baisesnio, kaip sužinoti, jog tavo idealas, kuriuo šventai tikėjai, pasirodo esąs vulgarybė. Juk Otelui nieko nereikėjo: visi jo žygdarbiai, visas jo gyvenimas — tik var-

dan jos, ir staiga — apgaulė. Štai kas baisu — apgaulė... Kuo tada betikėti?

Tada telieka tik priešai: tegu priešas būna gudrus, klastingas ir piktas — tam jis ir priešas, — bet jis neišduos — išduoda mylimieji; priešas neapgaus — apgaus draugai.

Jis gyvenime neturėjo nė vienos gyvos būtybės, artimesnės ir brangesnės už Aną: mylimoji, draugė, bendramintė, jo užjautėja — vienintelė, kurią be galo garbino, ir troško ja tikėti iki paskutinio atodūsio.

„Vaikai — keista liaudis, jie sapnuojasi ir šmėklojasi“ — taip Dostojevskis pradėjo apsakymą „Berniukas ištiesta ranka“, išspausdintą „Rašytojo dienoraštyje“. Tai apsakymas apie septynerių metų vaiką, kurį per baisų šaltį tėvai išvaro į gatvę elgetauti, stovėti „ištiesta ranka“, kad surinktų kapeikų degtinės buteliui, — pats kažkada regėjo tokį vaizdą.

Kartu su advokatu Konu rašytojas aplankė mažųjų nusikaltėlių koloniją, ne vieną dieną praleido teismo posėdžiuose, kuriuose būdavo sprendžiami vaikų likimai. Tūlas Kronenbergas, bankininkas, buvo patrauktas atsakomybėn už jėzuitišką savo septynmetės dukrelės kankinimą ir ... išteisintas; jauna valstietė Kornilova, nėščia, aiškiai afekto būsenoje, nustūmė iš ketvirto aukšto šešiametę podukrą. Dievas ją išgelbėjo — mergaitė atsipirko išgąsčiu, bet moterį nuteisė ir ištrėmė į katorgą. Dostojevskis stebėjosi savo šalies Saliamonų sprendimais, pradėjo aršią kovą su teisėsauga. Juk nubausta ne tik moteris, nuskriausti ir du vaikai: podukra ir dar negimęs kūdikis.

Aistringi, psichologiškai pagrįsti rašytojo straipsniai paveikė. Vyras su žmona ir podukra dėkojo Dostojevskiui už išgelbėjimą... Bet ką reiškė viena išgelbėta siela, palygi-

nus su tūkstančiais ir milijonais jau net nebelaukiančių teisingumo, jau nebetikinčių gyvenimu?

O ir kaip jis pats, rašytojas, gali tikėti jaunąja karta? Išaugs tarp girtuoklių ir vagišių, neregėjusi šviesesnės dienos, be kilnesnių idealų. „Mūsų visuomenėje, — rašė Dostojevskis, — apskritai maža poezijos, mažai dvasinio peno".

Tačiau kolei kas bent gimsta vaikai... O jeigu civilizacija ir pas mus pasieks tokį lygį, kaip Prancūzijoje? — svarstė Dostojevskis „Dienoraštyje". Norint tikėti ateitimi, pirmiausia reikia suvokti: „Turėti vaikų ir juos gimdyti — yra pats svarbiausias ir pats rimčiausias darbas pasaulyje, — toks buvo ir nesiliaus buvęs..." Bet šiuolaikinė moteris Europoje liaujasi gimdžiusi. Apie saviškes aš kol kas tyliu", — rašė Dostojevskis.

Nacijos ateitis — štai svarbiausia rašytojo pokalbių tema. Dostojevskis gaudavo šimtus laiškų — žmonės su juo tarėsi pačiais įvairiausiais klausimais, dėkojo, grasino. Su juo ėmė rimtai skaitytis kaip su pajėgia visuomenine ir dorovine jėga. Pobedonoscevas primygtinai prašė „Rašytojo dienoraštį" siuntinėti savo auklėtiniui: sosto įpėdinis privaląs žinoti, ką mąsto protingiausi Rusijos žmonės.

Dostojevskis rašė apie savižudžius, pasakojo apie valdžios savivalę. Jis pabrėždavo: mūsų laikais literatūra turi aukštai iškėlusi nešti garbės vėliavą: „Kas būtų, jeigu Levas Tolstojus ar Gončiarovas būtų pamynę garbę? Dauguma būtų suabejoję: „Jeigu jau šitie, tai..." Mūsų literatūra — garbės vėliava, bet ir pats rašytojas, kaip doras žmogus, privalo būti gyva dabarties dorovinė jėga. Nors...

Jeigu dabar pats Kristus apsireikštų pasaulyje, vadinančiame save krikščionišku, ar Jį atpažintų, ar priimtų šis pasaulis? — kelintą jau kartą Dostojevskis uždavė sau šį gundantį klausimą.

Tada, 1876 metų pabaigoje — 1877 metų pradžioje, baigęs „Jaunuolį“ ir mirtinai pavargęs, jis taip ir nerado laiko nors trumpai pailsėti: atrodė, visas jo gyvenimas buvo skirtas tik apmąstymams, publicistinei veiklai: faktai, faktai, faktai, dienos aktualijos, o už jų...

Jis vėl grįžo prie minties: Rusijos visuomenės atsinaujinimas — moters dalia. Tuo Dostojevskis patikėjo ypač po išsivaduojamo Balkanų karo, kai rusų kariai žygiavo į pagalbą broliams slavams, sukilusiems prieš turkų jungą. Ir ne atsitiktinai tame kare taip šventai ir taip nuostabiai pasireiškė rusės moterys. Tūkstančiai jaunų merginų savanoriškai išvyko į Balkanus padėti nelaimingiesiems, sužeistiesiems patriotams, kovotojams už nacionalinę nepriklausomybę. Kilni vienijanti idėja — štai kas paskatino rusų moterį gailestingumo žygdarbiui. O ką ji gali nuveikti pačioje Rusijoje? Dostojevskis tikėjo magiškąja Rusijos moterimi.

To tikėjimo nesusilpnino nei Veros Zasulič poelgis: 1878 metų sausį ji šovė į Peterburgo miesto viršininką, generolą adjutantą Trepovą. Tačiau ne teroristės savivalės motyvai Dostojevskio akyse pateisino šią nedidelio ūgio, glotniai sušukuotais plaukais dvidešimtmetę merginą. Nors motyvai ne tokie jau menki: jai buvo septyniolika, kai, įtarus ryšiais su Nečiajevu, be teismo dviems metams įkišo į kalėjimą. Neseniai iš laikraščių sužinojusi, kad, Trepovui įsakius, vienas politinis kalinys, kažkoks Bogoliubovas, kurio ji niekada ir akyse nebuvo mačiusi, už „nepaklusnumą“ kalėjimo vadovybei nubaustas ir viešai nurykščiuotas, įsigijo revolverį, ir, išsirūpinusi leidimą pasimatyti su generolu, šovė į jį ir sužeidė.

Vis dėlto keista šalis toji Rusija! Tiesos troškimas, tikėjimas ja ir pasiryžimas dėl jos kovoti iki paskutinio atodūsio — štai kas žavėjo Dostojevskį ir jis gerbė merginos

poelgį. Teisme Zasulič elgėsi išdidžiai, nevaidino kankinės. Ji šovė ne iš keršto ir ne todėl, kad nužudytų. Tuo šūviu tikėjosi atkreipsianti visuomenės dėmesį — tegu mato, kas dedasi Rusijoje. Ne, Dostojevskis nepateisino savivališkumą, tuo labiau terorizmą, bet džiaugėsi prisiekusiųjų, kuriems vadovavo Konas, sprendimu — išteisinti Verą Zasulič! Negirdėta!

„Sunku pakelti ranką ir pralieti kraują“, — teisme pasakė mergina. „Tos dvejonės, — vėliau rašė Dostojevskis, — buvo dorovinės, ir čia svarbiausia ne kraujo praliejimas“.

Ir vis dėlto šitie gana prieštaringi jaunimo poelgiai rašytojui apie daug ką bylojo.

Pastaruoju metu, ypač po „Jaunuolio“, kuriame rašytojas demaskavo „rotšildo“ idėją valdyti pasaulį pinigų valdžia, apie Dostojevskį ėmė sklandyti negeri gandai — jis „žydų nekentėjas“. Gaudavo laiškų su panašiais kaltinimais — girdi, rašytojas puolęs žydus ne kaip eksploatatorius, o kaip tautą...

„Aš nemažiau už jus nekenčiu savo nacijos prietarų — pats daug kentėjau, — bet niekada nesutiksiu, kad šitos nacijos kraujyje gyva nesąžininga eksploatacija, — rašė jam vienas korespondentas. — Gaila, kad jūs nepažįstate žydų tautos, nei jos gyvenimo, nei jos dvasios, nei jos istorijos...“

Dostojevskis nemėgdavo teisintis, tačiau jau ne pirmą kartą buvo priverstas gintis nuo nepabaigiamų išpuolių. Atsakyti ryžosi viešai — per „Dienoraštį“:

„... Kada ir kaip aš pareiškiau neapykantą žydų tautai? — klausė jis. — Kadangi mano širdyje niekada panašios neapykantos nebuvo, ir tie žydai, kurie su manimi pažįstami ir su manimi palaiko ryšius, tai žino, tai aš tuos kaltinimus atmetu kartą ir visiems laikams“.

Taip, tarp žydų, kaip ir kitose tautose — dauguma vargšų ir eksploatuojamų, bet užtat jų viršūnėlė, „pasaulinis Rotšildas“, „viešpatauja virš žmonijos vis stipriau ir stengiasi primesti pasauliui savo paveikslą ir esmę“.

Tas paveikslas iš tikrųjų jam nemielas...

Su lygiai tokia pat neapykanta jis demaskuodavo ir turtuolius, žmonių ėdikus, biržos magnatus — bet kokios tautybės ir tikėjimo. Remiantis ta pačia logika, jį reikėtų vadinti ir rusų tautos bei pravoslavybės neapkentėju.

Dostojevskis pasisakė už visų Rusijos tautų lygiateisiškumą.

— Tegyvuoja visų tautų ir nacijų brolybė, — skelbė savo puoselėjamą idėją. — Rusų tauta nenusistačiusi prieš kitas tautas. Bet brolybei, visiškai brolybei įgyvendinti reikalingos abiejų pusių pastangos.

1877 metų gegužės pradžioje Dostojevskių šeima išvyko į „Mažąjį Kuolą“ — Anos brolio dvarą Kursko gubernijoje. Traukinys valandų valandas stoviniuodavo didesnėse stotyse, praleisdamas karinius ešelonus, — Rusija paskelbė karą Turkijai, Balkanuose vyko smarkios kovos. Fiodoras Dostojevskis neištverdavo vagone, vis pirkdavo papirosus, sausainius, pyragus ir tempdavo žmonai. Ilgai kalbėdavosi su kareiviais.

Vasarą pagaliau aplankė ir pamaskvės Darovą. Seniai traukė, bet vis neturėjo laiko. Ir štai išvydo... Vaikystės laikų draugai — seniai ir senutės... Nupėdino kelis varstus į savo „Fedios gojų“. Užplūdo atsiminimai. Nesugrąžinami. Susigraudino iki ašarų, išgėrė arbatos su mužikais, pasikalbėjo apie gyvenimą — kas žino, ar dar ilgą kelio galą lemta žygiuoti.

Peterburge dabar dažnai lankydavosi pas Nekrasovą. Nikolajus Aleksejevičius sunkiai sirgo, beveik nebeatsikeldavo iš lovos. Prisimindavo jaunystę — tai, kas visuomet

miela širdžiai... O nugyveno trisdešimt metų, galima sakyti, kone visą gyvenimą, kas sau: kaip gi čia buvo?.. Išblyškęs, sudžiūvęs Nekrasovas skaitė savo „Paskutines dainas“, tik parašytus „Kam Rusijoje gyventi gera“ skyrius...

Fiodoras Dostojevskis jautėsi žvaliai, nors priepuoliai kartais iškamuodavo, ir nepaisant gydymosi, alsuoti darėsi vis sunkiau, bet rodėsi — prakeiktos negalios neįveiks jo valios. Mėgautis poilsiu nebuvo kada. Keistas dalykas gyvenimas. Vieni, dirbdami iki prakaito, iki pat mirties neišbrenda iš skurdo, — Nekrasovui, ačiū Dievui, pasisekė — antroje gyvenimo pusėje galėjo gyventi savo malonumui, bet kiek apkalbų turėjo iškęsti!

O argi apie jį, Dostojevskį, visokie gandai nesklinda? Reakcionierius, po aukštuomenės mundurais nosį kiša ir taip toliau.

O gal vis dėlto egzistuoja kažkoks dėsnis — prabangoje gyvenant, talentas žūsta. Antai Tolstojus, girdėjo, kone iki mužiko nusmuko, žemę aria — žinoma, poniški žaidimai, bet ar tik to dėsnio veikimo neišsigando? Nepaprastai įdomus jam šis žmogus, gal vienintelis, su kuo labai jau norėtų rimtai susibarti. Taigi, pasibarti, pasiginčyti, nes tarp jų labai daug kas bendra. Atrodo, nieko nėra paprasčiau — susitikti dviem amžininkams, dviem rusų literatams, o štai nesiseka.

Atrodydavo, va tuoj tuoj jo sąmonė išsiverš už pažinimo ribos. Būdavo tokių akimirkų, kai nujausdavo — dar šiek tiek pastangų, ir prieš jį atsivers pati tikroji būties paslaptis. Kas yra tiesa? Tikriausiai tai kažkas paprasta paprasta, tai, ko nė negalima suformuluoti, logiškai išreikšti, bet tai, ką turi pats pamatyti ir patikėti. Gyvenimas beveik visuomet žmogų įvaro į nevilties spąstus, bet štai, kai toji neviltis jau tampa be išeities, kai žmogus jau viskam lieka abejingas ir jam tas pats — mirti ar gyventi, ir ne tik jam asmeniškai, bet kartu su juo ir visam pasauliui, — iš-

eina jis į šaltą gūdžią gatvę, ir staiga mato — mergaitė, visai dar vaikas, kiaurai permirkusia suknele, suplyšusiais bateliais tiesia į jį rankelę ir baugščiai meldžia pagalbos... Bet jam vienas ir tas pats, jis jau seniai miręs, jam net apmaudu, kad dar kažkas gyvena ir viliasi, nors ir beviltiškai, nes jo jau nebėra, vadinasi, nėra nieko — nei niūrios gatvės, nei tos mergaitės, nei jos nevilties... Ir jeigu toks žmogus tokią nevilties akimirką įvykdytų net kokią pačią nežmogiškiausią niekšybę, tai iš kur, iš kokio šaltinio prabiltų jo sąžinė? O ir kam, jeigu po kelių minučių vis tiek viskas išnyktų — ir jis pats, ir pasaulis, ir sąžinė?

Ir tada jam dingteli viena keista, fantastiška mintis: o kas, jeigu jis, pavyzdžiui, kada nors gyveno Mėnulyje ar Marse ir ten padarė niekšybę, o vėliau atsidūrė Žemėje, tai čia niekas niekada nesužinotų ir net neįtartų apie tai, kas tenai įvyko, — tai ar jam, asmeniškai jam, būtų gėda dėl to poelgio čia, Žemėje? O jeigu būtų, jeigu tai, kas įvyko neužmatomuose toliuose, vis viena graužtų sąžinę? Tada ir nedoro poelgio, padaryto žemėje, niekur nepaslėpsi — nors ir niekas niekada apie tai nesužinos, — nepasislėpsi niekur, net begalinėje Visatoje. Ir todėl bet koks mūsų poelgis ir net mintis, ketinimai, turi reikšmės visai Visatai. Taip mąstė Dostojevskis.

Ir štai toks žmogus, susimąstęs dėl baisaus žmogiškam protui nesuprantamų sąžinės paslapčių, nusišauna — žinoma, sapne, — taip užsigalvojo, kad nepastebimai užmigo.

„Taip, aš mačiau tiesą, ir aš nenoriu ir negaliu tikėti, kad tai būtų normali žmogaus būsena: svarbiausia — mylėti kitus kaip save... Laimės įstatymų žinojimas — svarbiau už pačią laimę — štai dėl ko reikia kovoti. Ir aš kovosiu!“ — taip Dostojevskis baigė vieną savo fantastinį apsakymą — apie žmogaus sielos paslaptį ir Visatos sielą, kurią mes jaučiame ir kuri vadinasi sąžinė. Sąžinė, kenčianti

visų kančiomis, serganti visų skausmu. Net jeigu tas skausmas — dėl vieno vargstančio vaiko, jame — visa Visatos tiesos esmė. Kančia — štai tiesa! Todėl apsakymas baigiamas ne apmąstymais, o veiksmu: „— O tą mažąją mergaitę aš suradau..."

„Juokingo žmogaus sapnas" — taip Dostojevskis pavadino apsakymą, nes juk tai baisiai juokinga — vadinti save tiesos pranašu, tiesos, kuri... paprasta pagalba nelaimingam vaikui.

Bet Dostojevskis žinojo: mąstančiam protui toji tiesa neatrodys juokinga. Atvirkščiai.

Gruodžio 20 dienos rytą, išgirdęs žinią apie tai, kad išvakarėse miręs Nikolajus Nekrasovas, Dostojevskis pajuto, kaip ėmė staiga drebėti ant išdžiūvusios krūtinės nusvirusi galva. Dieną aprimęs, nuėjo su juo atsisveikinti — sukrėtė kančios iškamuotas velionio veidas.

Namuose instinktyviai susirado visus tris Nekrasovo eilėraščių tomus ir iki pat šeštos valandos ryto skaitė — prieš akis prabėgo visi trisdešimt metų nuo jų pirmojo susitikimo, ir „pirmą kartą suvokiau, kiek daug Nekrasovas, kaip poetas, visus tuos 30 metų reiškė mano gyvenime", — pasakojo „Dienoraštyje" apie tos nakties išgyvenimus.

Į Novodevičės kapines susirinko keli tūkstančiai žmonių — daugiausia jaunimas. Skambėjo atsisveikinimo žodžiai. Dostojevskis prasiskverbė prie žiojėjančios duobės, primestos gėlių ir vainikų, ir silpnu balsu pasakė keletą žodžių:

— Tai buvo nuo pat gyvenimo pradžios sužeista širdis, o toji niekada neužgyjanti žaizda — visos aistringos, kenčiančios poezijos šaltinis... Nekrasovas paskutinis iš tų poetų, kurie atėjo su savo „nauju žodžiu"... Šia prasme jis... turi stovėti įkandin Puškino ir Lermontovo.

— Aukščiau, aukščiau jų, — sušuko minioje. Tai buvo jaunasis G.Plechanovas.

— Ne aukščiau ir ne žemiau, o įkandin, — pakartojo Dostojevskis. — Savo širdimi, didžiu poetiniu įkvėpimu jis nesulaikomai šliejosi prie pačios liaudies. Šia prasme jis buvo liaudies poetas...

Laikraščiai ir žurnalai, rašę apie Nekrasovo mirtį, nevengė užsiminti ir apie tamsiąsias jo asmenybės puses — „dviveidystę“, „siekimą praturtėti“, „praktiškumą“...

„Kad ir ką dabar apie jį kalbėtų, yra liudytoja Nekrasovo naudai. Ši liudytoja — liaudis“, — rašė Dostojevskis „Rašytojo dienoraštyje“.

Alioša

Dar praėjusį rudenį, 1879-aisiais, nutarė ilgesnį laiką susikaupti prie naujo romano, net paskelbė apie laikiną „Rašytojo dienoraščio“ leidimo sustabdymą. Gavo nemažai laiškų: skaitytojams patiko ši Dostojevskio bendravimo su jais forma ir jie prašė „Dienoraštį“ tęsti. Tačiau Dostojevskis jautė — laikas spaudžia, o užmanymams, kuriuos būtinai turėjo realizuoti, reikėjo mažiausiai dešimties gyvenimo metų. Seniai svajojo parašyti poemą apie Kristų, fantastinę, kažką panašaus į „Juokingo žmogaus sapną“, poemą-legendą, sukurti šiuolaikinio pasaulio paveikslą ir simbolį apmąstant tūkstantmetę istorijos patirtį. Bet kaip ir anksčiau nedavė ramybės tuolaikiniai siužetai, kuriuos tarsi sufleravo pats gyvenimas. Vis prisimindavo neteisėtai nuteistojo Iljinskio istoriją. Prašyte prašėsi parašomas ir romanas apie jauną žmogų, tyros kaip Myškino sąžinės (jis kol kas jį ir vadino „idiotu“), bet kurio širdis jau paliesta gyvenimo niekšybių.

Dostojevskis suvokė: romane reikėtų parodyti gimimą naujo žmogaus, sugebančio įkūnyti atpirkimo idėją. Galiausiai reikia vaizdžiai parodyti, ko reikalauja atpirkimas.

1879 metų pradžioje Dostojevskį aplankė Dmitrijus Arsenjevas, didžiųjų kunigaikščių Sergejaus ir Pavlo, imperatoriaus Aleksandro II jaunesniųjų sūnų, auklėtojas. Atėjo caro vardu paprašyti rasti laiko susitikti su valdovo vaikais ir savo pokalbiais gaiviai paveikti jų jaunas širdis.

Šis pasiūlymas privertė Dostojevskį apie daug ką pamąstyti. Žinoma, jis puikiai jautė pastaraisiais metais labai išaugusį ir sutvirtėjusį savo autoritetą visuomenėje — labiausiai „Dienoraščio“ dėka. 1877 metų pabaigoje Dostojevskį išrinko Mokslų akademijos nariu korespondentu (Tolstojui, Turgenevui,487Gončiarovui, Ostrovskiui, Maikovui, Aleksejui Tolstojui jau anksčiau buvo suteikti šie garbingi vardai). O ir valdovui ne vieną jo draugą literatą jau buvo pristatę. Net Jakovui Polonskiui parodė garbę. Vargšeliui teko pas carą keliauti išsinuomotu generolo munduru.

— Leiskite sužinoti jūsų pavardę, — imperatorius kreipėsi į Polonskį.

Poetas tik gūžtelėjo pečiais. Pagaliau pro lūpas išspaudė:

— Atleiskite, jūsų didenybe, pamiršau: sukasi galvoje, o štai neprisimenu, nors užmuškite... — ir kreipėsi į ceremonmeisterį: — Pasakykite jo didenybei, kaip mane vadina.

— Žinomas poetas Jakovas Polonskis, jūsų didenybe!

— Labai malonu, — maloniai nusišypsojo caras, tikriausiai supratęs, kad svečias įgėlė atsilygindamas už tai, kad asmeniškai nepažino poeto, — kaip gi, nuo vaikystės skaitau jūsų kūrybą. Ar nesuteiktumėte garbę, papusryčiaudamas su mumis?

O Jakovas Petrovičius vaidino toliau:

— Nuolankiausiai dėkoju, jūsų didenybe, aš ką tik papusryčiavau.

— Ką gi, kaip norite...

— Koks vis dėlto tu veršis, — stebėjosi Apolonas Maikovas, sužinojęs apie tą pokalbį.

— Ką daryti, — atsakė Polonskis atviraširdiškai gudraudamas, — apskritai, juk aš esu kvailas.

Beje, Polonskis kvailumą laikė nemenku poeto ... pranašumu.

O Dostojevskis, jeigu ir būtų norėjęs apsimesti kvailiu, nebūtų sugebėjęs. Tačiau nepaisant to, ne kartą buvo papuolęs į kvailiausią padėtį. Antai kartą vykstant į užsienį, pamiršo žmonos pavardę, nors užmušk.

— Ania, kaip tu ten? — piktai suriko, pats išsigandęs: po epilepsijos priepuolių atmintis kartais sušlubuodavo.

Atsisakyti nuo imperatoriaus kvietimo jis paprasčiausiai negalėjo.

Kažkada vaikystėje matė save lygiu su visais žemės valdovais. Pats būdavo ir Šileris, ir Napoleonas, ir Mahometas, ir kuo tik įsivaizduodavo, o pakliuvo į Inžinerijos mokyklą. Paskui svajojo apie rusų rašytojo garbę. Tik žengęs pirmuosius žingsnius literatūroje, įsivaizdavęs kone tėvynės išgelbėtoju — atsidūrė katorgoje. Nuo „suprasti Dievą“ iki „kaip nors išgyventi“. Nuo paprastos žmogiškos laimės troškimo iki tiesos, pasiekiamos tik per kančią. Nuo prakeiktos ruletės iki įsitikinimo — žodžiu galima pakeisti pasaulį. Nuo nesugebėjimo suvokti, kas dedasi jo paties sieloje iki slapčiausių ateities paslapčių įminimo. Netikėjimo neviltis ir deginantis tikėjimo troškimas... Visa tai buvo. Dabar jis norėjo vieno — būti išgirstas. Nes jautė — turi ką pasakyti. Tegu, kaip seniai prabėgusios jaunystės laikais, jis vis toks pat neapsaugotas nuo likimo permainų, bet jau niekas nebeįstengs jo pakeisti. Ir net jei atsitiktų taip, kad jo balsas pasirodytų esąs tik šauksmas tyruose,

jeigu jis tikrai žinotų, kad niekas niekada jau jo nebeišgirs, ir jis — paskutinis iš keliančiųjų pasipiktinimą, o pasaulis jau seniai aklas ir kurčias ir dar didžiuojasi savo aklumu, — jis vis tiek nepasikeistų ir nesiliautų tikėjęs ir vylęsis iki paskutinės gyvenimo akimirkos. Nes mirčiai — jo kūnas, o žodis — jis norėjo tuo tikėti, — jo žodis priklauso būsimiems laikams ir būsimam pasauliui. Ir tegu tik ten ir tada išgirsta jo žodį, o jeigu išgirs, atsilieps...

Kartais aiškiai pastebėdavo net jį patį kankinančią keistenybę: stovėdamas ant nuodėmingos, neteisybių nuniokotos, žaizdotos žemės, ligotas ir nepabaigiamų darbų bei skurdo išsekintas, nuolat jaučiantis savo laikinumą, — tuo pačiu tarsi buvo apdovanotas sugebėjimu žvelgti į dabartinę epochą iš tų, dar nematomų ateities tolių. Tokiomis akimirkomis ir skurdžiausias elgeta, ir caras atrodydavo lygūs..

Taigi, jis kviečiamas į rūmus, bet eis lygiai taip, kaip eitų pas elgetą, mirštantį nuo bjauriausių piktžaizdžių, nes dabar jis — Dostojevskis, jis jau nebepriklauso sau, kadangi jokie pasaulio turtai, jokios paveldimos teisės neduoda tos valdžios, kuri duota jam kaip dovana ir kurią jis iškentėjo visu savo gyvenimu. Todėl visi, kuriems jis reikalingas, jam yra lygūs.

Ana didžiavosi kvietimu. Ir puikiai suprato vyro nuotaiką. Kartais jis elgetai atiduodavo paskutinę kapeiką — užuojautos jausmas slypėjo jo asmenybės prigimtyje.

Viena literatūrinių vakarų dalyvė savo dienoraštyje rašė: „Nejučia aš nukreipiau akis nuo nekaltos, romios Strachovo fizionomijos ir sužiurau į krūpčiojantį iš susijaudinimo, iškankintą Dostojevskio veidą. Pamaniau: „Kokie gi jie bendraminčiai? Strachovas mylėjo tai, kas yra, o Dostojevskis tai, kas turi būti. Pirmasis laikosi to, kas yra ir buvo, antrasis pripažįsta tik tai, kas bus arba bent jau turi būti“.

— Ar pastebėjai, kaip keistai elgėsi Nikolajus Strachovas? Net nepriėjo, tik per pertrauką iš tolo pasisveikino ir tuoj dingo... Kaip manai, ar tik nebus ant mūsų supykęs? — Fiodoras Dostojevskis paklausė žmonos, kai jiedu Didžiosios gavėnios dieną grįžo iš Vladimiro Solovjovo paskaitos.

— Tikrai, jis lyg ir tyčia mūsų vengė... Tačiau kai atsisveikindama pasakiau: „Nepamirškite — sekmadienį!", jis atsakė: „Būsiu jūsų svečias!"

Dostojevskis nugirdo — Solovjovas apie Strachovą gana nepalankiai atsiliepęs, bet nenorėjo tikėti. Nors ir pats kartą kalbėjo žmonai:

— Mūsų kritikas labai jau panašus į Puškino aprašytą piršlę: sėdi prie pyrago ir kalba apylankom... „O gyvenimo „pyragus" — net įsirašė į knygelę, — mūsų kritikas labai mėgsta. Sėdi minkštai, doroja kalakutieną, tik ne prie savo, o kviestinio stalo". Į senatvę tokie literatai paprastai ima svajoti apie garbę ir todėl tampa nepaprastai įžeidūs. Ir tada jau — jokio pilietinio jausmo ir pareigos, jokio pasipiktinimo kokia nors šlykštyne, atvirkščiai, patys ima šlykščiai elgtis, „nepaisant savo senos dorovingos išvaizdos, tampa goslūs ir dėl kokios nors riebios niekšybės pasirengę parduoti visus ir viską — ir pilietinę pareigą, kurios nejaučia, ir darbą, kuriam abejingi, ir idealus, kurių neturėjo, ir ne todėl, kad netiki idealais, o dėl storesnio riebalų sluoksnio..."

(Ši karti pastaba, taikyta ne tiek N.Strachovui, kiek literato tipui, pardavusiam idealą už „gyvenimo pyragą", galiausiai bumerangu grįžo pačiam Dostojevskiui: po rašytojo mirties vartydamas jo popierius, Strachovas aptiko ir šią savo charakteristiką. Tuoj pat parašė laišką Levui Tolstojui, žinodamas, kad po šio mirties laiškas taps žinomas visuomenei. Strachovas ne tik atsisakė nuo tų gerų žodžių, kuriuos buvo išspausdinęs apie Dostojevskį, — savo drau-

gą apibūdino visiškai priešingai, beveik pažodžiui Dostojevskiui pritaikydamas charakteristiką, kurią perskaitė apie save, žinoma, dar išplėtojęs ir „papildęs“ smulkmenomis...).

Tuos žodžius Dostojevskis parašė labiau iš nuoskaudos, dvejonių, galbūt nevilties apimtas, bet po senovei vertino Nikolajų Strachovą už jo protą ir apsiskaitymą, mėgo su juo pasikalbėti. Kaip visuomet nerimavo — ar Ana nepamiršusi parūpinti gero vyno, ar spėsianti paruošti Strachovo mėgiamą žuvį?

Sekmadienį Strachovas atėjo lyg niekur nieko, o klausimą, ar jam kas neatsitikę aną vakarą, per paskaitą, sumišęs, tačiau kaip paprastai juokdamasis ir kosčiodamas atsakė:

— Kche-kche, įvykis tai buvo ypatingas: matote, aš buvau ne vienas, o su grafu Levu Tolstojumi...

— Kaip! Buvo ir Tolstojus? — Dostojevskis nesugebėjo nuslėpti neviltį. — Žinoma, aš nebūčiau piršęsis į pažįstamus, jeigu žmogus šito nenori, bet kodėl jūs man net nepašnibždėjote, kad yra ir Tolstojus? Būčiau bent į jį pažiūrėjęs!

— Nejaugi iš portretų nepažįstate?

— Ką ten portretai... Kartais vieno gyvo žvilgsnio pakanka, kad pažintum žmogų ir visiems laikams atsimintum. Niekada jums šito neatleisiu, Nikolajau Nikolajevičiau...

(Ana Grigorjevna jau po Dostojevskio mirties susipažino ir susidraugavo su Levu Tolstojumi. Kartą papasakojo jam apie tą atsitikimą ir apie tai, kaip Fiodoras sielojosi, kad Tolstojaus nepažįstąs ir negalįs pasikalbėti.

„— Nejaugi? Ir jūsų vyras buvo toje paskaitoje? — sušuko Tolstojus. — Kodėl gi Nikolajus Strachovas man nepasakė? Kaip gaila! Dostojevskis man atrodė mielas žmogus ir galbūt vienintelis, kurio būčiau galėjęs daug ko pa-

klausti ir kuris būtų sugebėjęs man atsakyti“, — taip Ana Dostojevskaja rašė savo atsiminimuose).

Ir vėl dėl tos, kaip ir daugybės kitų nuoskaudų, Dostojevskį guodė žmona, nuoširdus draugas, kuria jis tikėjo kaip pats savimi, o juk tai ne taip jau maža mūsų pasaulyje, kur viskas akimirka — ir draugystė, ir meilė, ir bendra nuomonė, ir ištikimybė. Ana — tvirta atrama. Vėl galima gyventi ir tikėti, ir viltis. Jau vaikai paūgėjo, ypač daug džiaugsmo tėvui teikdavo Alioša, trimetis vyriokas, mylimiausias.

Bet štai gegužės 16 dienos rytą tėvai pastebėjo keistai trūkčiojantį berniuko veidelį. Žinoma, persigando, tuoj pasikvietė gydytoją, tačiau regėdami, kad mažylis pralinksmėjo ir savo kalba kažką džiugiai ėmė lementi, truputį apsiramino, o ir gydytojas patikino: taip jau būna — dantukai kalasi. Tačiau gydytojui išėjus Fiodoras dar labiau sudirgo ir paliepė Anai pakviesti profesorių Uspenskį, žymų nervų ligų specialistą. Uspenskis suskubo atvažiuoti tik po dviejų valandų. Aliośa jau buvo beveik be sąmonės, virpulys purtė visą jo kūnelį. Apžiūrėjęs berniuką, Uspenskis pažvelgė į Aną ir tarė: „Apsipraskite, dabar jau netrukus jis nurims“. Fiodoras išleido profesorių, grįžo išblyškęs, atsiklaupė prie sūnelio lovos. Mažylis iš tikrųjų netrukus nurimo. Visiems laikams... Tėvas raudojo. Dar labiau pergyveno iš Uspenskio sužinojęs, kad sūnus miręs nuo staigaus epilepsijos priepuolio, o šią ligą paveldėjęs iš tėvo... Kodėl sūnus, kodėl ne jis pats?

Pasidarė tykus, prislėgtas žvelgė buku žvilgsniu, nieko aplink nebematydamas...

Vien pagalvojus apie tai, kad jis, nors ir ne tiesiogiai, bet vis dėlto yra sūnaus mirties kaltininkas, draskė širdį ir sąžinę. Dostojevskis kankinosi tylėdamas, sausomis, paraudusiomis akimis tarsi žiūrėjo ne į aplinką, o į savo vidines

gelmes, lyg stengdamasis prasiskverbti į baisiąją, kankinančią paslaptį, slypinčią kažkur jame pačiame.

Jeigu tai, ką vadiname gyvenimu, — tik atsitiktinis tikslas, tik aklo atsitiktinumo vaisius, tai, žinoma, beprasmiška klausti: kodėl? kokia kančių ir nekalto kūdikio mirties prasmė? O jeigu nėra prasmės, tai viskas beprasmiška, viskas: ir kančia, ir užuojauta, ir gailiaširdystė — viskas, nes jeigu viskas atsitiktina, tai niekas prieš nieką ir už nieką nekaltas ir sąžinė — tik kvailas, nereikalingas išsigalvojimas. Bet sąžinės kančios vis dėlto kamuoja, jos realios, vadinasi kenčiančios sielos žaizdos — irgi realios... Ir keistai būtų sutvarkytas pasaulis, jeigu jame nebūtų absoliučiai jokios prasmės. Bet jeigu viskas turi savo prasmę, tegu kol kas protui ir nesuvokiamą, viskas — net nekalto vaikelio mirtis bei skausmas, — tai aukščiausią šito prasmę niekaip neįmanoma suprasti, tuo labiau su ja sutikti... Už ką šitokia bausmė?.. Pernelyg jau gūdu beprasmiškame kosminiame šaltyje pasimetusiai kenčiančiai žmogaus sielai.

Labai pasikeitė ir Ana. Dingo neišsenkantis linksmumas, energija, tačiau suvokusi vyro kančią, kuri galėjo baigtis katastrofa, apie save negalvojo. Ji įkalbėjo jauną filosofą Vladimirą Solovjovą — gal jis paveiktų Dostojevskį ir šis sutiktų nukakti į Optino vienuolyną, pas garsųjį atsiskyrėlį tėvą Ambrosijų? Juk Fiodoras turįs važiuoti į Maskvą, susitaikyti su Katkovu — po Nekrasovo mirties „Otečestvennije zapiski“ tęsti bendradarbiavimą su „nepakenčiamuoju Dostojevskiu“ neketino, taigi liko vienintelis kelias — į „Russkij vestnik“. O iš Maskvos Optinas, galima sakyti, ranka pasiekiamas.

Katkovas ir vėl susimylėjo.

Penktadienį, birželio 23-ąją, Dostojevskis su Vladimiru Solovjovu išvyko į Optiną. Pirma traukiniu, paskui dvi

paras kratėsi vežimais. Nakvodavo kaimuose. Pagaliau ant vaizdingo Žizdros upės kranto išvydo milžiniškas daugiaamžes pušis ir prieš akis išdygo pats vienuolynas, tikriausiai dar saugantis ne vieno totorių, lietuvių, Napoleono karių antpuolio atminimą. Vienuolynas pamažu tapo rusų atsiskyrėlių centru. Atsiskyrėlis, kaip suvokė Dostojevskis, tai vienuolis, gyvenantis pagal visiems vienuoliams taikomus reikalavimus, bet tuo pačiu nuo kitų skiriasi savo asmeniniu — ne tiek išoriniu, kiek vidiniu — būviu. Svarbiausia ne vienuolio amžius, o išmintis. Atsiskyrėlis — tai gyvenimo mokytojas, dvasinių negalių gydytojas, paklydusių sielų globėjas. Garsas apie Optino atsiskyrėlius plačiai pasklido po visą Rusiją. Vienuolyne lankėsi nemažai žymių žmonių, buvo ir Gogolis, ir Tolstojus. Dabar štai atvyko Dostojevskis. Juk pastaruoju laiku vis graužėsi: reikalingas daug kam, o pats neturi pas ką nueiti ir širdį atverti. Troško pasikalbėti su 66 metų tėvu Ambrosijumi, apie kurio išmintį daug buvo girdėjęs: vienuolis mokėjo penkias kalbas, išmanė senovės ir dabarties filosofiją, turėjo poetinių polinkių.

Kartu su maldininkų minia Dostojevskis, keltu persikėlęs per Žizdrą, pirmą kartą ir išvydo Ambrosijų, apsuptą, kaip jam pasirodė, visos sopulingosios, kenčiančios Rusijos.

Nedidelio ūgio, kaulėtas — tik akys tešvietė blyškiame veide, — Ambrosijus vaikštinėjo lengvai, pasiramstydamas paties išsidrožta lazda. Čia, minioje, Dostojevskis su juo persimetė tik keliais žodžiais. O kitą dieną jau kalbėjosi ilgai, vieni du, atsiskyrėlio celėje.

Grįžtant į Maskvą, Dostojevskis išrodė tylus, susimąstęs, bet vis dėlto šiek tiek atsigavęs, žvalesnis. Žinoma, į Optiną jis važiavo ne tik gedėdamas sūnaus, kankinamas kaltės dėl Aliošos mirties jausmo, — jam rūpėjo savo akimis pamatyti vieną būsimo romano herojų (nutarė jį pavadinti atsiskyrėliu Zosimu), savo ausimis išgirsti jo žodžius,

nes norėjo sukurti gyvą liaudies „šventojo“ paveikslą. Štai toks atsiskyrėlis ir turi tapti svarbiausiojo herojaus dvasiniu globėju. O herojų pavadins savo sūnaus Aliošos vardu — Aliоša, „Aleksejus — Dievo žmogus“. Kitas jo globėjas bus pats gyvenimas su visomis savo pagundomis.

— Vladimirai Sergejevičiau, — Dostojevskis kreipėsi į Solovjovą, — ar jūs tikite mistikos realumu?

— Kaip čia jums pasakius... Aš ne tik tikiu viskuo, kas antgamtiška, atvirai sakant, aš tik tuo ir tikiu...

Solovjovas jau buvo Dostojevskiui pasakojęs apie savo mistinius išgyvenimus. Kartais jam pasirodydavo, kaip pats sakė, visokia velniava, dvasios, vaizdiniai... Bet ne apie tai dabar mąstė Dostojevskis, ne to klausė. Solovjovo protas, nepaisant tariamo mistiškumo, rodos, pernelyg racionalus... Štai kad ir valstybės pavertimo bažnyčia idėja: Dostojevskiui ši idėja — visų piliečių broliškas susivienijimas — ne vien dėl ekonominių ar kitų materialinių išskaičiavimų, o pirmiausia dvasinis susivienijimas. Tokioje visuomenėje, mąstė Dostojevskis, gyvenimas turi klostytis ne vien pagal įstatymą, ne jį gerbiant — be to valstybė negali egzistuoti, bet gyvenant taip, kad, sakysim, gali, bet nenori nusikalsti. Arba štai, tarkim, visuotinio susitaikymo idėja. Čia vėl jų požiūriai skyrėsi. Žmonijos tikslas, Solovjovo manymu, visapasaulinė teokratinė visuomenė, sukurta katalikybės, pravoslavybės ir judaizmo pagrindu. Koks gali būti susitaikymas, kokia brolybė, jei judaizmas pretenduoja į išskirtinumą, į iškilią vietą tarp kitų idėjų, religijų ir tautų, ir net trokšta viešpatauti?

O kokia Rusijos vieta toje būsimoje pasaulio sandaroje? Rusijos vieta visai ne ta, pone Solovjovai, kaip jūs manote, tarus pasauliui naują žodį, pakeisti Europą istorijos arenoje, o tarnauti pačios Europos atgimimui, įlieti į ją gaivių slaviškų jėgų.

Jiedu ilgai ginčijosi. Beje, pamanė Dostojevskis, Vla-

dimiras Solovjovas — dabarties mąstytojo tipas, ir kaip personažas visiškai tiktų naujajam romanui.

Bet svarbiausia — Aliośa. Jame įsikūnys tikrasis būsimos Rusijos likimas. O gal iš tikrųjų pats likimas ir jam, tėvui, lėmė pergyventi mylimo sūnaus, Aliošenkos, mirtį kaip didį išbandymą, nes juk sakoma: norėdamas atlikti kokį žygdarbį, pirmiausia privalai patirti baisų išbandymą ir didelį sielvartą.

III

Moterys

„Broliai Karamazovai" — taip jis pavadino paskutinį savo kūrinį. Dar pats nežinojo, kuo baigsis Aleksejaus Karamazovo žygdarbis — vis dėlto galutinis sprendimas gimsta berašant, kartais sujaukdamas sukurtus planus, bet vieną įsisąmonino gana aiškiai: jis turi ruošti savo herojų dvasiniam savęs paaukojimo žygdarbiui.

Kažkas iš kritikų prikaišiojo: girdi, ponas Dostojevskis peržengia meno ribas, priverčia skaitytoją ne paprasčiausiai išgyventi, bet ir pritarti herojaus elgesiui, kentėti jo dvasios kančias lyg savąsias. Taikliai pastebėta, bet ar tas „ribų peržengimas" — ne tikroji meno paskirtis? Ir dar sakė: Dostojevskis mėgsta parodyti patologines gyvenimo puses... Mėgsta? Liga įsišaknijo pačiuose visuomenės pamatuose, tačiau niekas nenorėjo pastebėti: matė, bet vaizdavo nematančius, ir ėjo pro šalį. Už tad, kad tie žmonės — ne piliečiai, todėl ir nepastebėjo. Pas mus, teigė Dostojevskis, nėra gyvenimo, nėra darbų, kuriuose dalyvautų visa liaudis — štai esmė, štai visuomenės patologinio puvimo priežastis.

Ir tegu gyvenimiškas Aleksejaus žygdarbis, kuriame turi atsispindėti visos Rusijos likimas, ir nespės įsikūnyti žodyje, jis vis dėlto išryškės „Broliuose Karamazovuose", o jo tęsinys... tęsinį parašys pats gyvenimas. Matyt, taip jau

lemta, kad jo kūryba iš tikrųjų peržengia meno ribas ir tampa žmonijos dvasinės kovos arena.

Romano centre — viena šeima. Broliai Karamazovai — ne tik skirtingų motinų vaikai, bet ir auga atskirai, primesti tolimiems giminaičiams. Tokia siužetinė situacija leido atskleisti ne tik šeimų irimą ir jo pasekmes vaikams, bet ir parodyti epochos idėjų kovą.

Šeimos galvos — Fiodoro Karamazovo paveikslu autorius bandys parodyti savo neapykantą smunkančiai bajorijai ir kylančiai buržuazijai. Vyriausiasis sūnus Dmitrijus bus ruso ir apskritai žmogaus prigimties įsikūnijimas. Ivanas — ateistas, mokslininkas. Alioša — žmogiškumo pavyzdys. Smardiakovas — nesantuokinis sūnus — liokajiškos prigimties. „Gėris ir blogis žmoguje slypi giliau negu mano „daktarai socialistai", — ironizavo Dostojevskis. Jis teigė — visuomenės pertvarkymą reikia pradėti nuo pačių žmonių.

Kaip niekada Dostojevskis šį kartą buvo patenkintas savo darbu. Štai jau ir skyrius „Karštos širdies išpažintis" baigtas bei suredaguotas, o šis skyrius — vienas svarbiausių. Dabar rašytojas jau ruošėsi „Legendai apie didįjį inkvizitorių" — visų filosofinių, dorovinių, idėjinių, socialinių ir psichologinių arterijų mazgo perkirtimui.

Gyventi bute, kuriame viskas priminė Aliošos mirtį, nepakeliama, ir 1878 metų rudenį, grįžę iš Staraja Rusos, persikėlė į Jamos gatvės ir Kuznečno skresgatvio kampinį namą. Čia jau kadaise samdė butą — kai rašė „Baltąsias naktis": viskas sukasi ratu — stipriau suplakė širdis. Tiesa, dabar jau nebepasitenkino viena kamarėle, išsinuomavo šešis kambarius ir virtuvę.

„Broliai Karamazovai" vertė taupyti laiką, vaisingai praleisti kiekvieną minutę. Tačiau užsisklęsti namuose, ži-

noma, negalėjo. Su Ana svečiuodavosi pas Polonskį, Dostojevskis aplankydavo ir didžiuosius kunigaikščius — pas juos susipažino su simpatingu, eiles rašančiu jaunuoliu Konstantinu Romanovu, dideliu Dostojevskio talento gerbėju. Imperatoriaus rūmuose vis dažniau su Dostojevskiu šnekučiuodavosi Marija Fiodorovna, sosto įpėdinio žmona, kurią jis savo kalbomis kartais priversdavo net apsiašaroti: ji irgi visai neseniai neteko mažo sūnelio. Ką ir sakyti, pasakorius jis buvo nuostabus ir... neramus. Kartą per visą pokalbį nusitvėręs suko imperatorienės suknelės sagą, ir taip nusuko, kad toji liko kabėti ant vieno siūlelio. Tačiau Marija Fiodorovna susižavėjusi klausėsi Dostojevskio ir į ne visai tinkantį pašnekovo poelgį nekreipė dėmesio...

Kaip ir anksčiau užsukdavo į Štakenšneidrių „antradienius“, į vilą su Pompėjaus stiliaus sale ir žiemos sodu. Čia lankydavosi Pisemskis, Pomialovskis ir daugelis kitų literatų, dailininkų, mokslininkų.

Jelena Štakenšneider, nors ir nusivylė, kad Dostojevskis niekad neišmoksiąs savo kūriniuose pavaizduoti aristokratų ir „aukštuomenės scenų“, vis dėlto jį labai vertino kaip mąstytoją ir genialų rašytoją. „Nuostabus tai buvo žmogus, guodžiantis vienus ir džiuginantis kitus. Visi trokštantieji tiesos, tos tiesos ieškojo jame... Jis ne visai perprato savo dvasios jėgą, bet jos nejausti negalėjo ir negalėjo nepastebėti, kad jos trokšta kiti“.

Dažna Štakenšneidrių viešnia buvo Ana Filosofova — akmeninio profilio aukštuomenės gražuolė, — ją Dostojevskis vertino ir mylėjo ne vien dėl profilio. Vyriausiojo karo prokuroro žmona kone atvirai pareikšdavo: „Aš nekenčiu mūsų dabartinės vyriausybės — tai plėšikų gauja, kuri niokoja Rusiją“. Pas ją po teismo slapstėsi Vera Zasulič, ji buvo viena „Aukštųjų moterų kursų“ steigėjų, visokių labdaros komitetų ir draugijų narė.

Ana Pavlovna nors ir pyko ant Dostojevskio už jo įžū-

lumą ir keikė už „Velnius“ bei „fanatišką“ religingumą, bet tuo pačiu vadino „savo dvasios tėvu“. O Fiodoras įtikinėjo, kad ji ir esanti tikroji krikščionė, tik gėdinasi pati sau prisipažinti, nes... būti krikščione — neliberalu.

Kartą ji vėlavo su vyru į balių caro rūmuose. Ana Pavlovna jau buvo apsirengusi juoda aksomo suknele su našlaičių puokšte — „kaip Ana Karenina“, — tačiau niekaip neapsisprendė, kokia diadema papuošti šukuoseną. Staiga jų butan įpuolė kažkoks aiškiai ne aristokratiškos kilmės tipas ir uždusęs išdrožė, kad vargšų nakvynės namuose netyčia apsiplikinęs vaikas, motina einanti iš proto, o gydytojui neturinti iš ko mokėti... Ana Pavlovna, nė akimirkos nedvejodama, kaip buvo su baline suknele, taip ir puolė ieškoti daktaro...

Dostojevskis aukštai vertino šį žygį.

— Padėti vaikui svarbiau už pobūvį pas carą.

Po kurio laiko Ana, „per daug sau leidžianti“, buvo ištremta iš Rusijos.

Taip, įdomus dalykas gyvenimas. Jei savo jaunystėje Dostojevskis šalindavosi moterų, o jos, tarsi tai jausdamos, vengdavo jo, tai dabar moterys staiga tapo dėkingiausiomis jo gerbėjomis ir garbintojomis — suprantančiomis, atleidžiančiomis šiurkštumą ir net „vaikiškus“ kaprizus, moteriška pajauta patikėjusios, kad jo asmenyje galinčios rasti nesavanaudį bičiulį, visuomet pasirengusį ir sugebantį paguosti, pakelti dvasią, pažadinti tikėjimą savimi, savo žmogiška verte. Dostojevskis niekada nesileisdavo į flirtą, visuomet būdavo griežtas, elgdavosi kaip su lygiomis, moteris laikė nuoširdžiais savo draugais. O štai bučiuoti damoms rankutes taip ir neišmoko...

Tuo laiku, regis, labiausiai jis pradėjo lankytis pas neseniai mirusio poeto ir dramaturgo Aleksejaus Tolstojaus našlę Sofiją Andrejevną, kurią nepaprastai vertino už guvų protą ir gerą širdį. Visuomet juodai apsirengusi, jau žila,

Tolstaja vis dar stebino originaliais samprotavimais literatūros ir gyvenimo klausimais, buvo maloni literatūrinio salono, traukusio Gončiarovą, Turgenevą ir kitus, šeimininkė. Kartą Sofijai pasisekė įkalbėti ir Dostojevskį paskaityti naujausią „Brolių Karamazovų" romano skyrių.

Juodu netrukus iš rimtųjų susidraugavo. Pavydžioji Ana neraukė nosies, nors žinojo, jog jos vyras, daugybės žymių moterų myluojamas, vis dėlto kelio galą randa pas Sofiją Andrejevną, kada panorėjęs vienas užsuka „išgerti savojo arbatos puodelio".

Kartą išgirdusi apie tą sukrėtimą, kurį Dostojevskis pergyveno Drezdene, išvydęs Rafaelio „Madoną", Sofija Andrejevna kone iki ašarų susijaudino ir Dostojevskiui iš užsienio parūpino puikią paveikslo fotografiją. Širdžiai brangią dovaną Dostojevskis pakabino savo kabinete virš kanapos, ir Ana ne kartą „užtikdavo jį stovintį prieš tą įžymųjį paveikslą" taip giliai susimąsčiusį, kad jis negirdėdavo nė jos įėjusios, nė išeinančios.

1879 metų vasarą, kaip jau buvo pratę, praleido Staraja Ruse. Ir kartą — išvydo ir savo akim nepatikėjo: nejaugi Ana Vasiljevna, Aniuta?.. Dieve, kaip neseniai ir kaip seniai visa tai buvo... Ana Vasiljevna Korvina-Krukovskaja, dabar — Žaklar, tą vasarą ilsėjosi Staraja Ruse. Vakarais Dostojevskis ilgai kalbėdavosi su ja ir su jos vyru prancūzu Viktoru Žaklaru — I Internacionalo veikėju, Paryžiaus komunos dalyviu. Jis buvo nubaustas mirties bausme, bet Žaklarams pavyko pabėgti į Rusiją. Sonečka, kažkada įsimylėjusi Fiodorą Dostojevskį pirma jaudinančia mergaitiška meile, dabar Sofija Vasiljevna Kovalevskaja (ištekėjo už mokslininko paleontologo Vladimiro Kovalevskio), — pirmoji Rusijos mokslininkė matematikė.

Taip, likimas Dostojevskį suvedė su daugeliu nuostabių moterų. Nadežda Suslova, jaunesnioji Apolinarijos sesuo, dar 1867 metais Ciūricho universitete apgynė diser-

tacija ir dabar — medicinos daktarė. Tik štai pati Apolinarija, galima sakyti, tuščiai išbarstė savo jėgas senstantiems emigrantams...

Kaip vis dėlto greitai bėga laikas...

1878 metų liepos 13 dieną pagaliau Berlyne buvo pasirašyta Taikos sutartis. Rusijai ji buvo nepalanki. Šalis negalėjo džiaugtis pergalės vaisiais, nors žuvo dešimtys tūkstančių jos karių. Tuo tarpu Anglijai atiteko Kipras, Austrijai — Bosnija ir Hercogovina.

Caro vyriausybės nesugebėjimas ir nenoras deramai ginti ne tik iš turkų jungo išsivadavusių Balkanų tautų interesus, bet ir savus, Rusijoje sukėlė nepasitenkinimo bangą. Dostojevskis irgi skaudžiai išgyveno dvasinės vienybės idėjos žlugimą. Į Aleksandrą II jis jau nebedėjo jokių vilčių, bet vis dėlto vaizduotėje kūrė naujo tipo monarcho paveikslą — utopiją apie protingą patriarchą, liaudies ganytoją. Jis manė, kad be piemens avys — padrika banda, o kur daug piemenų, ten avys gaišta...

„Aš kaip ir Puškinas — caro tarnas, — užsirašo dar pačiam miglotą, apmąstymų ir patikslinimų reikalaujančią mintį. — Jo vaikai — jo liaudis... Dar labiau jam tarnausiu, kada jis iš tikrųjų patikės, jog tauta — jo vaikai". Ir apgailestaudamas baigė: „Kažkodėl labai ilgai nepatiki...."

Dostojevskis įsivaizdavo visuomenę, kuriai vadovautų tautos caras, tautos tėvas, viešpatautų kažkokia neregėta liaudies monarchija, nes, rašė jis, demokratiniai pradai slypi rusų visuomenės sąmonėje ir turi seniausias tradicijas.

Viena mintis stelbia kitą, nerasdama atspirties taško. Reikalingos ne utopijos, bet kažkas realaus. Reikalinga dorovinė revoliucija, dvasios, sąmonės revoliucija — tik tada ant naujų pamatų susikurs ir nauja visuomenė. Reikia

kažko kardinalaus, ir tuoj pat, nes laiko nebėra: *Piccola bestia* jau įbėgo pro duris...

Iš kantrybės išvedė Turgenevo pasisakymas kovo 13 dieną per Peterburgo profesorių pietus, kuriuose dalyvavo ir iš Europos atvykę žymūs liberalai Kostomarovas, Kavelinas, Spasovičius. Pakvietė ir Dostojevskį su Maikovu, bet, matyt, be reikalo, nereikėjo šito daryti. Susirinko daug jaunimo. Turgenevas, turėjęs silpnybę vadintis visuomenės dorovės mokytoju ir pratęs prie jaunuomenės linkčiojimo, pastaruoju metu jautė jos atšalimą ir galbūt todėl panoro pažaisti liberalizmu. Paskelbęs tostą už jaunimą, už jo ateitį, už laimingą ir sveiką likimų vystymąsi, baigė pareikšdamas įsitikinimą, kad jaunoji karta tėvų darbus tęs iki pergalės ir sėkmingai baigs statyti pradėtą rūmą... Liberaliai nusiteikęs jaunimas ir profesoriai puikiai suprato miglotą Ivano Sergejevičiaus frazę: jis turėjo omenyje konstituciją. Džiugesio šūksniai turėjo sudrebinti salę, bet viską sugadino tas beprotis, tas velnio apsėstasis Dostojevskis — paprašė leisti tarti žodį ir užuot pareiškęs pagarbą Turgenevui už jo drąsią, žavingą kalbą, staiga piktai pareikalavo:

— Atvirai sakykite, koks jūsų idealas? — sakykite! — ir net nebelaukęs atsakymo, mostelėjo ranka ir atsisėdo. Žinoma, kilo neįsivaizduojamas triukšmas, švilpė ir rėkė, vieni puolė raminti Ivaną Sergejevičių, kiti priėjo prie Dostojevskio, uždavinėjo klausimus, o jis atsakinėjo.

Nuotaika buvo prasta: ką laimėjo? Liberalų nuo liberalizmo neišgydys, o tik užsitrauks jų nemalonę.

Tačiau keisčiausia tai, kad jis įsiutino ir Apoloną Maikovą.

„...Supraskite mane, — laiške aiškino jam Maikovas, pirmiausia iškeikęs tokiais žodžiais, kokių dar pasaulis negirdėjo. — Kažkas iš jaunosios kartos klausia: kodėl spausdinate savo kūrinius „Russkij vestnik“ Jūs atsakote: pirma, todėl, kad daugiau moka ir iš anksto pinigus duoda; antra,

cenzūra švelnesnė, trečia — Peterburge (tai yra „Otečestvennije zapiski“) jūsų kūrybos net neimtų. Aš vis laukiu ketvirto punkto... Jūs turėtumėte atsakyti: užjausdamas Katkovą ir jį gerbdamas, net būdamas jo bendraminčiu... Jūs išsisukote.... Kas tai? Atsižadėjimas? Vardan ko? Vardan judėjų baimės?“

— Ak, Apolonai Nikolajevičiau! Apolonai Nikolajevičiau... Dostojevskis — ne liberalas, ne teroristas ir ne katkovietis, bet būtent — Dostojevskis! Supraskite tai pagaliau... Argi judėjiškos baimės vardan jis atsisako teisės būti pačiu savimi? Ne, seniai jau jis dėl nieko nejaučia jokios baimės, išskyrus viena — nusidėti tiesai, sąžinei, Rusijai, pagaliau — įžvelgti tiesą ir nesugebėti ar nesuspėti rasti jai žodį, galutinį žodį...

Taip, nelengva jam būti Dostojevskiu: niekas nedovanojo už drąsą būti ir likti pačiu savimi...

Tą kovo dieną jis, kaip buvo pratęs, prieš pietus vaikštinėjo, paskendęs savo mintyse, ir staiga išgirdo už nugaros žingsnius, net truputį išsigando, bet nespėjo nė atsigręžti, pajuto baisų smūgį į pakaušį. Po kurio laiko atsitokėjo: griūdamas į gatvės grindinį susitrenkė ir išsikruvino veidą. Aplinkui jau spietėsi žmonės, atsirado ir policininkas.

Po trijų savaičių Dostojevskį iškvietė į teismą. Jo užpuolikas pasirodė esąs valstietis Fiodoras Andrejevas. Jis teisme aiškinosi buvęs „stipriai išgėręs ir tik švelniai palietęs poną, o šis iš kojų išgriuvęs...“ Dostojevskis dar jautėsi esąs gana silpnas — neteko daug kraujo, vis skaudėjo ir svaigo galva. Prašė teismo nebausti mužiko, sakėsi atleidžiąs jam. Tačiau tas įvykis jau buvo patraukęs laikraščių dėmesį, ir teismas vis dėlto kaip nors turėjo nubausti atsakovą, todėl ir nubaudė — „už triukšmo ir sumaišties kėlimą“ priteisė 16 rublių baudą. Tuos pinigus Dostojevskis tuoj pat grąžino savo skriaudėjui.

Visą tą laiką teko dirbti išsijuosus kaip ir anksčiau: kiekvieną valandą, kiekvieną minutę, sugaištą susitikimuose ar sergant, tekdavo atpirkti įtemptu triūsu, alinančiu paskutines jėgas. Paguoda viena — „Brolius Karamazovus" gerai vertino, gaudavo mielų laiškų. Ir rašėsi aistringai: tauta laukė iš rašytojų naujų šviežių idėjų. Dostojevskis susiformavo rašytojo kredo: „Poezijoje reikalinga aistra, reikalingos idėjos, ir būtinai parodomos pirštu, aistringai iškeliamos. Abejingumas ir realios tikrovės pavaizdavimas nieko vertas, o svarbiausia — iš tikrųjų nieko ir nereiškia..."

Jau ir Fiodorą Karamazovą kažkas amžiams nuramino — grūstuvėliu per galvą... Ir Mitenka įsisiautėjo su savo Grušenka, nežinodamas, kad jį — o ką kitą? — įtaria tėvažudyste. Ir jau surado, areštavo, ir prasidėjo priešteisminis tyrimas, nors Mitenka Dievu prisiekinėjo: nežudęs! Niekšas jis, girtuoklis — sutinka, tačiau dėl savo tėvo kraujo — nekaltas. Bet kas tuo patikės — visi įkalčiai prieš jį...

1879 metų gruodį Studentų šalpos draugija prisiprašė paskaityti kulminacinį romano skyrių „Legendą apie didįjį inkvizitorių".

„... Nakties glūdumoje staiga atsidaro geležinės kalėjimo durys, ir tas senis didysis inkvizitorius lėtai įeina į kalėjimą su žibintu rankoje. Jis vienas: durys tuojau užsidaro. Jis atsistoja prie durų ir ilgai, gal minutę, gal dvi, įdėmiai žiūri į jo veidą. Pagaliau tyliai prieina, stato žibintą ant stalo ir sako jam:

— Tai tu? Tu? — Nesulaukęs atsakymo, greit priduria: — Neatsakyk, tylėk. Ir ką gi tu galėtumei pasakyti? Aš per daug gerai žinau, ką tu pasakysi. Bet tu nė teisės neturi ką nors pridurti prie to, ką jau esi anksčiau pasakęs. Kodėl tu atėjai trukdyti mums? Nes tu atėjai mums trukdyti, tu pats tai žinai. Bet ar tu žinai, kas bus rytoj? Aš nežinau, kas tu esi, ir nenoriu žinoti: ar čia tu, ar tavo

pavidalas, bet jau rytoj aš nuteisiu tave ir sudeginsiu ant laužo kaip pikčiausią eretiką, ir ta pati minia, kuri šiandien bučiavo tavo kojas, rytoj, vos tik aš mostelėsiu ranka, puls žerti žarijų į tavo laužą, ar tu žinai tai? Taip, gal žinai, — pridūrė jis, jausmingai susimąstęs, nei akimirkos nenuleisdamas akių nuo savo belaisvio“.

Dostojevskis skaitė tyliu, dusliu balsu. Salėje viešpatavo tyla. Inkvizitorius kaltina Kristų, kad jis per daug išaukštinęs žmogų, manydamas. kad šis laisva valia, be prievartos sugebėsiąs būti geras, teisingas. Inkvizitoriui paliepus, žmonės pasiruošę sudeginti tą, kuris jiems darė gerą. Lygybės ir laisvės vardu — priespauda ir vergovė. Dostojevskis stengėsi išreikšti mintį, kad tikėjimas — tai kur kas daugiau nei Dievo pripažinimas. Tikėjimas išgelbsti ir Dmitrijų.

„Man nusišypsojo laimė — aš girdėjau, kaip jis skaitė, — rašė S.Vengerovas. — Dostojevskis neturėjo sau lygių skaitytojų. „Skaitovu“ Dostojevskį galima pavadinti todėl, kad nėra kito žodžio, kuriuo galėtum apibūdinti žmogų, skaitantį savo kūrinį. Ir kiti skaitė, bet... Dostojevskis pranašavo — tai geriausiai tinkantis apibrėžimas. Ir niekada po to aš nepatyriau tokios mirtinos tylos salėje, tokio visiško šimtų žmonių sielų pavergimo — tai sugebėjo padaryti tik šis žmogus...“

„Jie vėl tada suras mus po žeme, katakombose, besislapstančius (nes mes vėl būsime persekiojami ir kankinami), suras mus ir sušuks mums: „Papenėkite mus, nes tie, kurie žadėjo mums ugnį iš dangaus, jos nedavė“. Ir tada mes jau baigsime statyti jų bokštą, nes baigs statyti tas, kas papenės, o papenėsime tik mes, tavo vardu, ir pameluosime, kad tavo vardu. O, niekuomet, niekuomet jie be mūsų savęs nepapenės! Joks mokslas neduos jiems duonos, kol jie bus laisvi, bet viskas baigsis tuo, kad jie atneš savo laisvę prie mūsų kojų ir pasakys mums: „Geriau padarykite mus

vergais, bet papenėkite mus". Patys galiausiai supras, jog laisvė ir drauge žemiška duona, kurios užtektų kiekvienam, yra neįmanomas daiktas, nes niekuomet, niekuomet jie nepasidalys tarp savęs!"

„Akmenų ir duonos" vaizdą Dostojevskis jau seniai buvo pamėgęs. Tai amžina priešybių kova, istorinio žmogaus žygio tragedijos pamatas. Skaitytojai jam rašė laiškus ir prašė paaiškinti, ką jis norįs pasakyti „akmens ir duonos" vaizdu. „Tai dabartinis, socialinis klausimas. Bet ir anksčiau jis buvo ne bereikšmis: duok visiems peno, aprūpink, duok tokį socialinį būvį, kad žmogus visuomet turėtų duonos ir visuomet viešpatautų tvarka, tada jau galima ir reikalauti, — o dabar iš badmiriavimo nusideda. Nuodėmė iš tokių žmonių ko nors ir reikalauti, nes didžiausios jų ydos ir nelaimės atsiranda iš šalčio, bado, elgetystės ir iš nepabaigiamų imtynių už egzistavimą".

Dostojevskio romane asmenybės likimas organiškai nesiejamas su visos šalies, visos žmonijos likimu. Dauguma jo herojų sprendžia šiuos „amžinuosius" klausimus ir tai nulemia jų pačių likimą. Ivanas Karamazovas sako Aliošai, kad „rusų berniukai" kalbasi apie pasaulinius dalykus: ar yra Dievas, ar yra nemirtingumas? „O kuris Dievu netiki, na, tai tie apie socializmą ir apie anarchiją pradės kalbėti... bet ir vėl ta pati painiava išeis, tie patys klausimai, tik iš kito galo".

Katalikybę Dostojevskis sutapatina su socializmu. Ne atsitiktinai kone visi jo pavaizduoti socialistai vienaip ar kitaip vis dėlto savo teoriją sieja su Kristaus mokymu. Bet krikščionybė tikisi pasiekti brolybę tik per kiekvieno žmogaus dvasinį tobulumą, nepriklausomai nuo socialinių istorinių gyvenimo sąlygų. Priešpastatyti, atskirti vidinį, savo dvasinį dorovinį pasaulį nuo išorinio, — štai kelias į pasaulio atgimimą. O socialistai, manė jis, nori patobulinti

pasaulį, jį socialiai pertvarkydami, teigdami, kad tie socialiniai pertvarkymai padės dvasiškai atgimti ir žmogui.

Dostojevskis, visapusiškai analizuodamas žmogų, sugretindamas įvairias nuomones apie jį, leidžia pačiam herojui abejoti savo teisumu siekiant galutinės tiesos. „Aš — amžinas vaikas, netikėjimo ir abejonių vaikas iki šiol ir netgi (aš tai žinau) iki karsto lentos. Kokių baisių kančių reikalavo ir dabar reikalauja šis tikėjimo geismas, kuris tuo labiau auga mano širdyje, kuo daugiau man kyla prieštaringų argumentų", — rašė Dostojevskis N.Fonvizinai. Ir paskutiniame kūrinyje jis laimina tai, ką griauna, griauna tai, ką laimina, verčia patį skaitytoją spręsti, ieškoti.

Pirmieji atgarsiai apie dar nebaigtus „Brolius Karamazovus" Dostojevskį žvaliai nuteikė. Žinoma, kaip visuomet buvo ir užsipuolimų, ir bambėjimo, ir atviro koneveikimo, bet ir barantieji pripažino didelį ir savitą autoriaus talentą. Štai Skabičevskis, retai apie ką pasakydavęs gerą žodį, Dostojevskį pavadino „menininku-kankiniu, rašančiu savo širdies krauju". Kiti teigė — vargu ar rusų literatūroje dar kada nors gims toks, kuris pralenktų Dostojevskį. Treti rašytoją vadino „rūsčiu mąstytoju".

Atsiuntė laišką ir Konstantinas Pobedonoscevas: „Jūsų „Didysis inkvizitorius" padarė man stiprų įspūdį. Neteko skaityti tokio gilaus kūrinio. (Tai buvo ir L.Tolstojaus mėgiamas žodis — „gilus", vadinasi, visais atžvilgiais vykęs). Tik ir laukiau, iš kurios pusės jus puls, bet dar nesulaukiau".

O Dostojevskis jau triūsė prie kitų knygos skyrių.

Ivanas Popovas, revoliucionierius liaudininkas, tuo laiku dar visai jaunas žmogus, mokytojų instituto studentas, vėliau prisiminė:

„Mes, jaunimas, pripažindami rašytojo talentą ir net

genialumą, vis dėlto vertinome jį labiau neigiamai nei teigiamai. Priežastis — jo romanas „Velniai“, kurį mes vadinome revoliucinių veikėjų karikatūra“. Bet žavingos rašytojo pranašystės apie liaudį ir jos tiesą traukė prie Dostojevskio liaudininkiškai nusiteikusią jaunuomenę, ir netrukus rašytojas vėl „užkariavo daugumos mūsų simpatijas, — rašė Popovas, — ir mes karštai jį sveikinome literatūros vakaruose...

Jis gyveno Kuznecko skersgatvyje šalia Vladimiro cerkvės. 1879 metais mano brolis Pavelas perėjo į Vladimiro mokyklą, irgi buvusią greta tos cerkvės. Vasarą, taip pat šiltomis pavasario ir rudens dienomis Dostojevskis mėgdavo pasėdėti šventoriuje ir stebėti žaidžiančius vaikus. Ir aš, kartais užsukęs į šventorių, visuomet su juo pasisveikindavau. Susimetęs į kuprą, liesas, žemės spalvos veido, įkritusiais skruostais, įdubusiomis akimis, rusva barzdele, ilgais tiesiais, jau gerokai pražilusiais plaukais... Dostojevskis darė sunkiai sergančio žmogaus įspūdį. Rudos spalvos paltas kabėjo ant jo lyg maišas: kaklą stropiai apsivyniodavo šaliku. Kartą prisėdau šalia jo ant suolo. Gretimais žaidė vaikai, ir vienas mažylis pribėgęs iš medinio indelio išpylė smėlį ant Dostojevskio palto skverno.

— Tai ką man dabar daryti?

— Sėdėk, aš dar atnešiu, — atsakė berniukas.

Dostojevskis neprieštaravo, ir mažylis iškepė dar keletą velykinių pyragėlių. Tuo tarpu Dostojevskį suėmė kosulys. Palto skvernai nudribo nuo suolo, ir „pyragėliai“ subyrėjo. Atbėgo mažylis.

— O kur pyragėliai?

— Suvalgiau, labai gardūs...

Mažylis nusijuokė ir vėl nukūrė smėlio, o Dostojevskis man pasakė:

— Džiaugsmo amžius. Rūpesčiai nekankina, vargo nežino. Ašaras nudžiovina juokas...“

„— Labiausiai aš mėgstu tą laiką, kai pardavinėja eglutes, — pasakojo Dostojevskis rašytojai J.Opočinovai, drauge su ja vaikštinėdamas gatvėmis. — Koks džiaugsmas vaikams! Juk Kalėdos — išskirtinė vaikų šventė... Tomis dienomis vaikus reikia ypač džiuginti...

Pasako keletą žodžių, ir uždūsta, — pasakojo Opočinova. — Svečių namuose, prie Dvoinikovo parduotuvės žaislų išvydome berniūkštį. Jis be galo žavėjosi tais stebuklais. Berniukas, matyt, buvo iš vargingos šeimos — skurdus paltukas, liesutis, išblyškęs.

— Pažvelkite į jį! — galvos mostu Dostojevskis parodė į berniuką. — Ką jis dabar galvoja? Kokias pilis stato? O paklausite — nieko nesakys. Štai kodėl viskas, ką apie vaikus rašo, — paistalai ir melas. O kiti net pasigardžiuodami vaikiškai vapalioja. Tai jau tiesiog niekšybė: vaiko siela labai gili, tai savitas pasaulis, paslėptas nuo kitų, suaugusių, ir kartais slepia tokią tragediją, kurios nė genijus neišnarplios... Jos tiesą vienas Dievas tegirdi..."

Neramios, jaudinančios buvo ne tik tos prieškalėdinės dienos. Visi 1879-ieji — teroristinėmis akcijomis išmarginti. Charkove kažkoks Goldenbergas nušovė kunigaikštį Kropotkiną. Peterburge Mirskis šovė į žandarų šefą Drentelną. Į carą kėsinosi tris kartus. Kiekvieną kartą „stebuklingai" išsigelbėjusio caro garbei sostinė pasipuošdavo vėliavomis lygiai kaip po pergalingų laimėjimų kare. Liaudis nebežinojo, kokia proga labiau džiaugtis.

1880-ieji irgi prasidėjo naujais pasikėsinimais. Stipriausias užtaisas sprogo net Žiemos rūmuose. Keletą dešimčių jaunų kareivėlių, vos spėjusių valstietišką drabužį pakeisti į milines, sudraskė į gabalus — valdovas buvo kitame rūmų sparne. Vyriausybė ėmėsi rūsčių priemonių. Įkūrė valstybinę viešosios tvarkos komisiją, kuriai paskyrė vadovauti grafą Lorisą-Melikovą. Po kelių dienų, vasario 20-ąją, kažkoks Mlodeckis jau šovė į Lorisą...

Tos dienos rytą pas Dostojevskį užsuko žinomas žurnalistas, dar neseniai liberaliu vadinamo, deja, jau pakliuvusio reakcingųjų leidinių sąrašą „Novoje vremia“ leidėjas, nemažų gabumų žmogus Aleksejus Suvorinas. „Jis gyveno varganame butelyje, — savo įspūdžius Suvorinas aprašė dienoraštyje. — Aš užtikau jį kemšantį papirosus. Kalba bemat pakrypo apie politinius nusikaltimus ir apie sprogimą Žiemos rūmuose. Dostojevskis stebėjosi keistu visuomenės požiūriu į tuos įvykius. Visuomenė tarsi užjaučianti teroristus arba neišmananti, kaip reaguoti.

— Įsivaizduokite, — kalbėjo Dostojevskis, — kad mudu stovime prie Daciaro parduotuvės lango ir žiūrime į paveikslus. Šalia mūsų stypčioja žmogus ir taip pat apsimeta žiūrįs. Jis kažko laukia ir vis gręžiojasi. Staiga prie jo prieina dar vienas ir sako: „Tuoj bus išsprogdinti Žiemos rūmai. Aš užsukau mašiną“. Mudu girdime. Kaip pasielgtume? Ar eitume į Žiemos rūmus įspėti apie sprogimą, ar kreiptumėmės į policiją, kad tuoj areštuotų tuos žmones? Ar jūs eitumėte?

— Ne, neičiau...

— Ir aš neičiau. Kodėl? Juk tai... nusikaltimas. Pas mus viskas normalu, todėl visa tai ir dedasi, ir niekas nežino, kaip jis turi elgtis ne tik pačiomis sunkiausiomis aplinkybėmis, bet ir pačiomis paprasčiausiomis. Norėčiau parašyti apie tai. Aš galėčiau parašyti daug gero ir bjauraus apie visuomenę ir vyriausybę, bet — negalima! Pas mus apie tai, kas svarbiausia, negalima kalbėti...“

Visuomenė atgrasinta nuo bet kokios veiklos, bet koks politinis veiksmas uždraustas, aukštesnių tikslų nėra. O liberalizmas kaip tik tuo ir skiriasi, kad persekioja bet kokį savistovumo gimimą Rusijoje. Jeigu tik kas pabando tarti drąsesnį žodį, tuoj pat koks liberalas, už savo liberalizmą nusipirkęs nuosavą namą, pirmas ir užriaumos: „Drumzlina banga!“ — tai apie jį, Dostojevskį, po „Brolių

Karamazovų“ kaip apie „drumstą bangą“ tarškė. Nevengė ir kokį anekdotėlį pašnibždėti, kad tik purvu apdrabstytų. Dabar štai „aprėminimo“ griebėsi... Anenkovas seniai grūmojo jį „demaskuosiąs“ ir iš tiesų nesigėdino „Vestnik Jeuropi“ papasakoti, girdi, Dostojevskis visuomet nepaprastai pasitikėdavęs savimi, antai „Vargo žmones“, savo pirmąjį kūrinį, pareikalavęs Nekrasovo almanache spausdinti tik ypatingai įrėmintą, kad bent tokiu būdu išsiskirtų iš kitų... Daug kas ir patikėjo Anenkovo melu. O kiek tokių, rodos, menkų, bet nuolatinių įgėlimų! O paskui lyg niekur nieko klausdavo: kas čia jums, Fiodorai Michailovičiau, ir akys užtinusios, ir nervingas pasidarėte? O juk ir uodai kumelę papjauna, ką jau kalbėti apie vilkus... „Broliai Karamazovai“ nemažai jėgų reikalavo. Norėjo gerai užbaigti, nors jautė — tik mažą dalelę pasakė to, ką troško pasakyti...

Šiaip ar taip, romanas artėjo į pabaigą. Jau vyko Dmitrijaus Karamazovo teismas... Kaltintojas, pateikdamas nepaneigiamus faktus, psichologiškai motyvuotai įrodė, kad tėvo žudikas — Dmitrijus ir kad niekas kitas nužudyti net negalėjęs. Gynėjas, remdamasis tais pačiais faktais ir ta pačia psichologija, lygiai taip pat įtikinamai įrodė, jog Dmitrijus visiškai nekaltas, kad nusikaltimas nepadarytas ir apskritai niekas nieko nenužudęs. Aliośa Mitenkos kalte netiki. Ivanas nori tuo tikėti, kad vis dėlto kaltas Dmitrijus, bet ir vėl klausia savęs — kodėl? Ir jis eina pas Smerdiakovą įspėti mįslės...

Balandžio gale Dostojevskis gavo laišką iš Maskvos — kvietė dalyvauti Puškino paminklo atidengimo iškilmėse.

Važiuoti ar ne? — toks klausimas nekilo. Jis visiems turi pasakyti savo žodį apie Puškiną! Privalo pasakyti.

Gegužės 22 dieną jau sėdėjo vagone. Buvo liūdna. Į Maskvą teko važiuoti vienam, be Anos. Bauginosi: jautėsi blogai — ką žinosi, kas gali atsitikti? Ana labai norėjo dalyvauti iškilmėse, bet... Kitais metais jam 60: iš jų 21 atiduoti literatūriniam darbui (dar 10 prabėgo Sibire!), o štai paskaičiavo savo galimybes ir... Ir paaiškėjo — važiuoti dviem nėra kaip, neišgali.

Apsistojo antraeiliame viešbutyje, Loskutne. Kaip sykis pagal kišenę, o ir neilgam, manė — tik keliom dienom.

Bet iškilmes, kurias Rusų literatūros mylėtojų draugija buvo numačiusi surengti gegužės 26 dieną, teko perkelti į birželio 6-ąją dėl staiga mirusios imperatorės Marijos Aleksandrovnos gedulo. Dostojevskis, laiko turėdamas, aplankė giminaičius, bičiulius, pabuvo Ginklų rūmuose.

Atrodė, visa Maskva tą rytą, birželio 6-ąją, susirinko į Tverės bulvarą. Jaunimas džiaugsmingai sveikino iš portretų pažįstamus Turgenevą, Polonskį, Maikovą, Pleščejevą, Grigorovičių, Dostojevskį... Iškilmingos kalbos, nuo paminklo nukrenta apdangalas, orą sudrebina džiaugsmo šūksniai. Vieni juokiasi, kiti verkia... Puškinas tarsi išėjęs pasivaikščioti ir akimirką stabtelėjęs...

Paskui iškilmės persikėlė į Bajorų (Kolonų salę). Žalia drobe padabintoje scenoje — alebastrinė Puškino paminklo kopija. Už ilgiausio stalo susėdo šventės organizatoriai, visuomenės atstovai, rašytojai, mokslininkai, garbingi svečiai. Pirmoje eilėje — Puškinai: vyresnysis poeto sūnus Aleksandras — žilas, su akiniais, generolas; Grigorijus, tarnavęs teismo įstaigoje; gražuolė — lyg iš akies pešta motina! — grafienė Merenberg ir kita duktė — generolo Gartungo našlė. Šalia — kunigaikštis Vladimiras Dolgorukovas, Maskvos generalgubernatorius, bajorijos atstovai. Dar Pavelas Tretjakovas, istorikas Kliučevskis, kompozitoriai

Čaikovskis, broliai Rubinšteinai. Ir pulkas rašytojų. Organizatoriams buvo nemažai rūpesčių... kad tik garsenybės nesusivaidytų. Vienus gynė nuo Katkovo, kitus — nuo Turgenevo. Grigorovičių net paskyrė „prižiūrėti" Dostojevskį — kad šis nejučiom su kuo nors nesusikibtų. Ypač būgčiojo Dostojevskio ir Turgenevo konflikto.

Tokia jau liaudis tie menininkai! Antai Levas Tolstojus, nors pas jį į Jasnają Polianą nuvažiavo ir kvietė dalyvauti pats Turgenevas, atsisakė, girdi, liaudžiai vis tiek, ar egzistavo kada nors Puškinas, ar ne.

Sakė iškilmingas kalbas, skaitė Puškino eiles ir eilėraščius apie Puškiną. Visi nekantraudami laukė Turgenevo žodžio. Jo kalba iš tiesų padarė nemažą įspūdį. Kalbėjo apie Puškiną kaip pirmąjį rusų poetą menininką. Puškinas buvęs liaudies valios reiškėjas, jaunimas ir vėl juo domisi...

Kitą dieną, birželio 8-ąją, pirmininkaujantis pagaliau paskelbė: „Žodis suteikiamas draugijos garbės nariui Fiodorui Dostojevskiui". Jis lėtai ėjo į tribūną — sudžiūvęs, susikūprinęs, sublogęs dar labiau negu prieš kelias dienas, pėdino sklaidydamas lapelius, tarsi stengdamasis rasti ir niekaip nerasdamas reikalingiausiojo, ir kol jis ėjo, milžiniška sausakimša salė sveikino jį plojimais — dauguma Dostojevskį regėjo pirmą kartą ir spėjo įsidėmėti: frakas kabo lyg ant pagalio, marškiniai nebe tokie jau švarūs, o kaklaraištis surištas lyg virvė...

Atsistojęs tribūnoje niūriai apžvelgė salę ir staiga, kyštelėjęs į priekį ranką, užuot tradiciškai kreipęsis „Gerbiamosios ponios ir gerbiamieji ponai!" — dusliu gergždančiu balsu prabilo:

— Puškinas yra nepaprastas reiškinys ir galbūt vienintelė rusų dvasios apraiška, sakė Gogolis. Nuo savęs pridursiu: ir pranašingas. — Paskutinius žodžius jis ištarė beveik pašnibždom, jau mirtinoje tyloje ir kažkaip paslaptingai, tarytum pats nustebęs dėl to, ką pasakė. Atrodė, salė

atsiduso ir visus bemat pavergė vis stiprėjantis kalbėtojo balsas. — Puškinas yra pranašas ir priesakas. Jau „Alekas“ mums parodė tą nelaimingąjį atsiskyrėlį gimtojoje žemėje, tą istorinį rusų senolį, labai reikalingą mūsų visuomenei, ir jis iki šiol tęsia savo benamę kelionę. Žinoma, mūsų atsiskyrėliai jau nebeina ieškoti tiesos pas čigonus, bet, kitokio ilgesio ir tikėjimo troškimo apimti, ieško laimės ne tik sau, o ir visam pasauliui...

Dostojevskis tarsi sakė ne iškilmingą kalbą, o paprasčiausiai šnekučiavosi su savo tauta, su savo šalies žmonėmis apie jų būdą, vietą tarp kitų tautų, vis pateikdamas pavyzdžių iš Puškino kūrybos, juos aiškindamas, interpretuodamas, sugretindamas su savo laiku ir jo idėjomis. Savo šaliai, kenčiančiai ir labai varganai, Dostojevskis pranašavo gražią ateitį.

— Jeigu Puškinas būtų ilgiau gyvenęs, — jo balsas vėl tapo vos girdimas, — tai ir tarp mūsų galbūt kiltų mažiau nesusipratimų ir ginčų... Bet Dievas lėmė kitaip. Puškinas mirė pilname savo jėgų žydėjime ir neabejotinai nusinešė su savimi tam tikrą didžiąją paslaptį. Ir štai dabar mes be jo tą paslaptį spėjame.

Keletą minučių salė tylėjo lyg užburta, ir staiga kilo tarsi audra.

— Pranašas! Pranašas! — pasigirdo šūksniai. Slavofilas Ivanas Aksakovas ir „zapadnikas“ Turgenevas puolė bučiuoti Dostojevskį. Salėje dėjosi neaprašomi dalykai — žmonės verkė, glebėsčiavosi, kažkas apalpo. Nors akimirkai visi pamiršo nuoskaudas, nesantaiką, džiaugėsi ir nebijojo pasirodyti tokie, kokie iš tikrųjų buvo. Pasakojo, kad tą akimirką glebėsčiavosi, taikėsi ir bučiavosi net seni priešininkai.

Po Dostojevskio turėjo kalbėti Ivanas Aksakovas — maskviškiai jį mylėjo ir sutiko plojimais.

— Po tos genialios Fiodoro Dostojevskio kalbos aš negaliu ištarti nė žodžio. Tai — istorinis įvykis.

Paskelbė pertrauką. Dostojevskį visi sveikino, klausinėjo apie ateities planus.

— Štai po „Karamazovų“ dar parašysiu „Vaikus“ ir mirsiu, — ramiai atsakė, vaizduodamas, kad tai jau seniai nuspręsta.

Tik vakare, viešbutyje, pasijuto labai pavargęs. Bet miegas neėmė. Negalėjo pamiršti dienos įspūdžių. Kokį didelį poveikį turėjo jo kalba! Jis vėl apsirengė, paėmė sunkų — ar paneš? — vainiką, kuriuo jį apvainikavo, pasišaukė vežiką ir nakties apgaubta Maskva — tiesiai į Tverės prospektą, kur jau per amžius stovės Puškinas.

Jis padėjo savo vainiką paminklo papėdėje, nusiėmė skrybėlę ir žemai nusilenkė poetui. Gatvėje nebuvo nė vieno žmogaus, švietė žibintai, purškė švelnus birželio lietutis. Taip jis stovėjo — vienas su Puškinu — ir, atrodė, su visa visata, žvelgiančia į jį pro debesėlius paslaptingai mirguliuojančiais pasauliais. Kas pasakys, gal tai buvo kaip tik toji akimirka, verta viso gyvenimo, vardan kurios vertėjo patirti nelengvus išbandymus, vargus, apgavystes, pajuoką...

Žodį apie Puškiną Dostojevskis paskelbė „Rašytojo dienoraštyje“. Ir staiga — išpuoliai, ironijos pliūpsniai, atviras koneveikimas! Jis nujautė, kad taip bus: jau stovėdamas tribūnoje Dostojevskis pajuto — visus užkerėjo ne tiek jo „formulė“, kiek jo tariamų žodžių galia ir kad, atsipeikėję nuo burtų, daugelis ims smerkti jo mintis. Laikraščiai spausdino iškilmių aprašymą, begėdiškai iškreipdami Dostojevskio žodžius ir dar begėdiškiau aiškindami jų prasmę. „Ironija, su kuria Dostojevskis kalbėjo apie Aleką, slėgė...“ „Išskyrus pasityčiojimą iš „rusiškojo klajūno“, jo šiurkštūs išpuoliai prieš „zapadnikus“, pamokslas apie „nuolankų

bendravimą“ su liaudimi, apie žmogaus tobulėjimą krikščioniška dvasia... neginčijamai pastatė Dostojevskį greta priešų to judėjimo, kuris patraukė viso jaunimo simpatijas...“ Dostojevskis nenorįs matyti realių liaudies poreikių ir taip toliau.

„Štai ką pelniau už savo žodį Maskvoje, — rašė Orestui Mileriui, pirmajam savo biografui, — tarsi aš būčiau apsivogęs, ką apgavęs ar ką suklastojęs...“

Pobedonoscevas atsiuntė Konstantino Leontjevo atsiliepimą apie Dostojevskio kalbą Puškino paminklo atidengimo iškilmėse. Leontjevas neigė pagrindinę Dostojevskio idėją, vadindamas ją beveik kenksminga, eretiška ir kaip priešpriešą jai kėlė Pobedonoscevo kalbos, pasakytos Jaroslavlio vyskupijos mokykloje, tezes: pirmiausia mylėkite cerkvę — sakė Pobedonoscevas, o Dostojevskis svaičiojęs apie kažkokią liaudies krikščionybę ir visuotinę tautų brolybę... Pats Pobedonoscevas, neseniai paskirtas Šventojo Sinodo oberprokuroru ir kurį dabar, po „Brolių Karamazovų“, už akių ėmė vadinti „Didžiuoju inkvizitoriumi“, Fiodorui Michailovičiui nepriekaištavo, bet atsiųsdamas Leontjevo atsiliepimą, vis dėlto išreiškė savo nuomonę dėl jo kalbos. Tačiau labiausiai Dostojevskį paveikė Leontjevo išvada: „Nedera pasauliui linkėti gero, nes pasakyta, kad jis žus“. „Šitoje idėjoje yra kažkas beprotiška ir nedora, — atsakė Dostojevskis. — Be to, nepaprastai patogi idėja kasdieniniam gyvenimui: kadangi jau visi pasmerkti, kam mylėti, daryti gera? Gyvenk savo pilvui...“

Kelintą jau kartą jam teko kęsti smūgius ir iš dešinės, ir iš kairės. Visuomet tarp dviejų ugnių, tarp kūjo ir priekalo — jis jau seniai įprato prie tokios padėties, bet lengviau nebuvo. Nei liberalai, nei konservatoriai nesugebėjo arba nenorėjo suprasti: „Viena maža žmonijos dalis negali valdyti kitus žmones kaip vergus...“

18. 4643

Dostojevskis netikėjo revoliucija. Jo šūkis — „būti žmogumi tarp žmonių“.

„... Po to buvo leista tarti žodį pačiam kaltinamajam. Mitia atsistojo, bet pasakė nedaug. Jis buvo baisiai išvargęs ir fiziškai, ir dvasiškai. Drąsa ir tvirtybė, kurią jis rodė rytą, įeidamas į salę, buvo beveik dingusi. Tą dieną jis tartum kažką patyrė visam savo gyvenimui, ir tasai kažkas jį daug ko išmokė, padėjo jam suvokti svarbią tiesą, kurios anksčiau jis nesuprato.

„Ką aš galiu pasakyti, ponai prisiekusieji tarėjai! Atėjo mano teismo diena, juntu mane baudžiančią Dievo ranką... Jei pasigailėsite, jei išteisinsite — pasimelsiu už jus. Geresnis tapsiu, duodu žodį, prieš Dievą jį duodu. O jei pasmerksite — pats viršum galvos sulaužysiu savo špagą, o perlaužęs pabučiuosiu nuolaužas! Bet pasigailėkite, neatimkite iš manęs mano Dievo, aš pažįstu save: pakelsiu balsą prieš jį!“

Rusijos skaitytojai jau seniai nebebuvo sulaukę tokio kūrinio, kuris bemat sukeltų didžiausią susidomėjimą. Tačiau žymiausi kritikai neskubėjo vertinti, Dostojevskiui daugiausia rašydavo eiliniai skaitytojai, o dar daugiau — anonimai. Kai kurie atvirai koneveikė rašytoją: „Dostojevskis velnioniškai nusirašė...“, „Tiesiog nervingi paistalai“... Labai neigiamai lyg susitarę romaną vertino ir kraštutiniai liberalai, ir kraštutiniai konservatoriai: pirmieji jį barė už „retrogradinį tikėjimą“, antrieji — už tai, kad krikščioniški įsitikinimai nesideriną su dogmomis. „Kristus mums šito nežadėjo“, — pareiškė Konstantinas Leontjevas, kritikuodamas Dostojevskį už „eretinę“ žmonių broliškumo pamoką. Ir vieni, ir kiti vienu balsu teigė: Dostojevskio talentas žlugo...

Tačiau jis išgirdo ir širdį sujaudinusį didžiųjų savo

amžininkų žodį. „Broliai Karamazovai“ tapo parankine Levo Tolstojaus knyga. (Palikęs Jasnają Polianą ir išeidamas „į pasaulį“, savo paskutinėn kelionėn pasiėmė Bibliją ir „Brolius Karamazovus“...). Kramskojus manė, kad Dostojevskis kiekvienam rusui daręs didelę moralinę įtaką: „Skaitant „Karamazovus“, būdavo momentų, kai atrodydavo: na, jeigu ir po to pasaulis neapsivers ir nepakryps menininko geidžiamojon pusėn, tai mirk, žmogaus širdie!“

Dostojevskis nė kiek neapsidžiaugė išgirdęs, kad caraitis Aleksandras Aleksandrovičius pageidautų asmeniškai su juo susipažinti. Dostojevskis nejaukiai jausdavosi Aničkovo rūmuose — tradicinėje sosto įpėdinių rezidencijoje, nepaisant absoliučiai neformalios, atvirkščiai, sakytume, pasitikėjimo kupinos ir nevaržomos aplinkos, meilaus jų didenybių imperatorių lipšnumo: ereliui buvo ankšta caro karalystėje... Galbūt todėl elgėsi — ne, ne atžagariai, bet vis dėlto nelabai taktiškai — bent jau rūmų istorijoje nebuvo užfiksuota nors šiek tiek panašių pavyzdžių: imperatoriškosioms didenybėms linkteli lyg kokiems eiliniams savo pažįstamiems, kalba tik tada, kai nori, o kai reikia kalbėti — tyli, nutaisęs paslaptingiausią miną, niekada nesulaukia pašnekesio pabaigos, staiga pakyla, atsilabina ir... o siaube! — jo imperatoriškosioms didenybėms atsukęs nugarą lyg eiliniams mirtingiesiems, neskubėdamas išeina iš kambario... Tačiau carai nepyko, net nuolankiausiai prašė pamaloninti savo atėjimu sosto įpėdinį, o Dostojevskis — jei turėsiu laiko, ateisiu, o jei ne...

Bet Dostojevskis negali tik aimanuoti — gyvenimas dovanodavo ir malonaus džiaugsmo akimirkų, tiesa, nedaug, bet vis dėlto... Štai visai neseniai Nikolajus Strachovas jam parodė Levo Tolstojaus laišką. „Šiomis dienomis, — rašė Tolstojus, sunegalavau ir skaičiau „Mirusiųjų namus“. Nežinau geresnės knygos visoje naujojoje literatūroje, įskaitant ir Puškiną... Vakar mėgavausi visą dieną taip, kaip jau

seniai nebuvau mėgavęsis. Jei sutiksite Dostojevskį, pasakykite jam, kad jį myliu".

— Štai ir Tolstojus negaluoja...

Dostojevskis meldė padovanoti jam tą laišką. Bet... nepagarba Puškinui jį nuliūdino, užgavo — neiškentęs pavanojo Tolstojų, nors ir žinojo: Strachovas būtinai persakys jo žodžius. Tegu. Puškinas — tai Puškinas, idealas, ir nė vieno negalima kelti aukščiau už jį — nei Tolstojų, nei Dostojevskį.

Šiandien...

... Ir staiga jis aiškiai suprato ir jau be abejonių, vilčių ir spėlionių — jo likimo ritinukas baigia susivynioti, ir jam teliko tik išsiaiškinti Paslaptingųjų Pranašysčių paskutines eilutes. Dostojevskis nesuprato iš kur ir kaip ūmai atėjo tas aiškumas, bet nenustebo, tarsi taip ir turėjo būti, kad jis aiškiai žinotų savo valandą, tačiau jam pasirodė keista, jog toji žinia atsklido taip ramiai, net jo neišgąsdinusi, nors ir sujaudino. Dar nežadino Anos — ji irgi bemat tai pajaus ir pati atsibus. Negali nepajausti — labai gerai ją pažino.

Šiandien... Vadinasi, antrojo romano apie Aliošą Karamazovą neparašys?

Pagaliau Ana atmerkė akis. Buvo 1881 metų sausio 28 dienos maždaug septinta valanda ryto. Fiodoras nemiegojo — žiūrėjo į ją ramiu žvilgsniu, kokį išvysdavo retomis rimasties ar laimės valandomis, ir visuomet nudžiugdavo. Bet šitą akimirką — ji žinojo — Dostojevskis žvelgė į pasaulį tarsi pro dabarties ūkus — į kažkokią tik jam regimą paslaptį, ir tai, ką matė, džiugino jo sielą. Pirmą kartą po tų baisių paskutinių dviejų parų ir ji kiek aprimo, patikėjo — vyras dar gyvens, o vakar vakare aplankęs garsus profesorius Dmitrijus Košlakovas patikino, kad Fiodoro

Michailovičiaus būklė žymiai geresnė ir po savaitės kitos jis visiškai pasitaisysiąs. Dabar tik reikią kuo daugiau miegoti — leisti organizmui, visą gyvenimą, regis, nežinojusiam, kas tai yra poilsis, pailsėti. Ana pagaliau ryžosi pasnausti ant kėdžių šalia vyro kanapos. Dabar, susidūrusi su ramiu Fiodoro žvilgsniu, ji ir visiškai nurimo. Paklausė:

— Kaip jauties, mielasis?

— Žinai, Ana, — tyliai tarė jis, — aš jau kokias tris valandas nemiegu ir vis mąstau, o štai dabar aiškiai suvokiau — šiandien... mirsiu.

Ana sunerimo, ėmė guosti vyrą, bet regėdama, kad jis ir taip ramus, pamanė — galbūt tai tik paprasčiausias sergančio žmogaus baiminimasis? Juk krizė jau praėjo, ir viskas į gera: ji negalėjo, neįstengė susitaikyti su mintimi, kad jis mirtų. Taip, Ana žinojo, kad jis, rašytojas Dostojevskis, niekada negali mirti: ji, paprasta mirtinga moteris, kokių tūkstančiai ir milijonai Rusijoje, verkė dėl jo romanų ir kentė jų herojų kančias, ir jautė, kad gali ir turi būti geresnė, — ir taip bus visada: milijonai tokių pačių, kaip ji, visada skaitys ir verks, ir kentės, ir pajus, kaip skaidrėja ir sparnus įgauna siela. Bet jo, žmogiškai mirtingo, jos vyro, kada nors vis tiek nebebus. Ir vien pagalvojusi apie tokią neteisybę, ji baisiai kentėdavo. Ana, dar būdama be galo jauna, atsidavė jam visa ir visuomet, kiekvienu savo poelgiu, kiekviena mintimi, dvasios virpesiu priklausė ir, kiek dar Dievas leis, priklausys tik jam. Jau vien dėl to Ana nuoširdžiai manė esanti laimingesnė už visas moteris, nes jai išpuolė laimė ir atsakomybė būti žmona, drauge tokio žmogaus, tapti jam reikalinga, reikalinga ir savu tikėjimu juo, ir savo ištikimybe jam, nes tame tikėjime ir ištikimybėje jis regėjo nors ir mažą, bet gyvą gyvo gyvenimo visoje Visatoje grūdą. Toks jau tas žmogus — net blynuose, kurių paskanauti kviečia Aliośa Karamazovas, randa kažką „keis-

ta, amžina“, tai, ką byloja siela apie kartų ryšį nuo seniausių laikų iki būsimų tolimų palikuonių, kažką, kas sieja žmones „ranka rankon“. Blynais ir baigė romaną:

„— Na, o dabar baigsime kalbas ir eisime į jo atminus. Tai kas, kad blynus valgysime. Juk tai senoviškas, amžinas paprotys, ir geras paprotys, — susijuokė Aliośa. — Na, tai eime! Štai mes dabar ir einame, susiėmę rankomis.

— Ir amžinai taip, visą gyvenimą eisime, susiėmę rankomis! Valio Karamazovui! — dar kartą entuziastiškai sušuko Kolia, ir dar kartą visi berniukai pakartojo jo šūksnį“.

Padėjo paskutinį tašką ir romaną paskyrė savo žmonai Anai Grigorjevnai.

Žinoma, ne visuomet jis buvo garsenybė, dažniausiai būdavo paprastas, neišsiskiriantis žmogus su savo ydomis, sergąs, nervingas, tarpais net kaprizingas, reikalingas ir paguodos kaip vaikas, neprisitaikantis prie gyvenimo. O juk, tiesą sakant, jis Anai ir buvo nedidelis, pats geriausias pasaulyje kūdikis, kuriam norėjo būti ir buvo tvirta atrama, prie kurios jis visuomet galėjo drąsiai priglusti visa savo iškankinta širdimi ir žinoti — neapsiriks.

Ir jis pats bijojo numirti pirma laiko. O kai sveikatėlė labai jau stipriai sušlubavo, suprato — jo kūnas ne amžinas, netoli jau jo susidėvėjimo laikas, — jis liūdnai kalbėdavo: „Suprantama, aš greitai numirsiu, bet kaip be manęs gyvens trys auksinės galvelės?..“ Jis taip troško uždirbti pinigų, kurių pakaktų žemės gabalui nusipirkti, kad jo vaikeliai užaugtų ant žemės, nes kiekvienas vaikas turi išaugti ant žemės... 1871 metais mirusi jo turtinga tetulė Kumanina paliko Fiodorui savo Riazanės dvaro dalį, bet su sąlyga, kad išmokės jo kainą kitiems giminaičiams. Pinigų iki šiol neturėjo, tačiau vilčių jų gauti atsirado. Ir staiga prieš dvi dienas, sausio 26-ąją, atvyko giminaičiai, ėmė įkalbinėti Fiodorą atsisakyti palikimo jų naudai. Ir būtų atsisakęs —

argi mažai nuo ko atsisakydavo, manydamas, kad jiems labiau toji dalis reikalinga, o jam... jam gi nieko ir nereikia... Bet vaikeliai, vaikeliai ir Ana... Jis negalėjo negalvoti, kaip bus su jais, jeigu jam pačiam kas atsitiktų. Pašnekesys sudirgino, sunervino Fiodorą, ir jam staiga vėl pasipylė iš gerklės kraujas.

Atvykęs daktaras Bretcelis didelio pavojaus nematė, bet tuo metu, kai jis stukseno ligonio krūtinę, kraujas ir vėl paplūdo, ir Dostojevskis neteko sąmonės. Atsigavęs įkalbėjo žmoną tuoj pat pakviesti šventiką iš Vladimiro cerkvės — norėjo prieš mirtį atlikti išpažintį ir priimti komuniją. Ir nors fon Bretcelis tik pagūžčiojo pečiais, girdi, nėra jokių priežasčių taip skubėti, Dostojevskis neatlyžo ir po pusvalandžio atėjo šventikas.

Vėliau Fiodoras, likęs vienas su žmona, sakė jai meilius žodžius, dėkojo už laimę, kurią jam padovanojusi. Vakare susirinkęs profesorių konsiliumas sveikatos pablogėjimo neįžvelgė. Tačiau naktis Anai buvo nerami. Nors Fiodoras miegojo, ji bluosto nesudėjo.

O kitą dieną, sausio 27-ąją, Fiodoras net pralinksmėjo, pažvalėjo ir kai metranpažas iš leidyklos atnešė spaudai rengiamo „Rašytojo dienoraščio" korektūrą, Dostojevskis turėjo pakankamai jėgų perskaityti tuos puslapius, kuriuos ypač brangino, nes norėjo pasakyti viską iki galo...

„... Šokdami ir brūžuodami parketą, Peterburge gimsta būsimieji tėvynės sūnūs", o dar tūkstančiai „mokosi apie tėvynę kanceliarijose ir, suprantama, kai ko išmoksta, tik ne apie Rusiją, o kartais išmoksta labai keistų dalykų..."

Pažvelkite pagaliau iš Peterburgo — praverkite langą ne į Europą, o į Rusiją, — „ir prieš jūsų akis atsivers Rusijos žemių, jūrų ir vandenynų neaprėpiami toliai". O jūs kuo ramiausiai neigiate ją, suvokiate kaip kažką konservatyvaus ir beprasmiška, dvasiškai menka.

— Aš žinau, — skaitė jis neseniai parašytą savo

straipsnį, — iš manęs pasijuoks, ir vis dėlto paskutinis mano žodis svarbiausiame ginče, krikščionybės ir socializmo ginče, bus toks: jiems būtina susijungti *Rusijos socializmo* idėjos vardan.

Visuotinė brolybės idėja turi būti gyva milijonų žmonių širdyse. Ne mechaninėmis formomis įgyvendinama Vakarų „laisvės ir lygybės" teorija yra rusų tautos socializmo esmė, o visų laisvas susivienijimas bendram darbui, didžiųjų idėjų vardan. Dvasinė laisvė ir lygybė — „Rusijos socializmo" idėja, arba kaip jis dar vadino — „krikščioniškojo socializmo" idėja...

Bet tai ateities idėja. O dabar? Ką daryti dabar?

„Paklauskite pilkųjų sermėgų, — kvietė jis, — ir paklauskite jų patys, ko jiems reikia, ir jos pasakys jums tiesą, ir mes visi pirmą kartą galbūt išgirsime tikrąją tiesą... Aš tik linkėčiau, kad suprastumėte mane objektyviai: aš visų pirma stoju už liaudį, pasitikiu jos siela, jos didžiom jėgom, kurių dar niekas iš mūsų gerai nepažįsta ir neišmano jos mąstų nei galybės.... Kaip šventenybe tikiu... Ir reikia tik vieno: pamatyti jas. Kai tik pamatys, tuoj supras ir visa kita. O kodėl visa tai tik svajonė?.."

Štai toks jo žodis. Ir dabar tai jau bus galutinis, su kuriuo jis išeis, — dėl to jau neabejojo.

Pasirašė korektūrą ir nutarė pasnausti — labai jau pavargo ir susijaudino, skaitydamas brangius, paskutinius, priesaikos žodžius...

O kodėl visa tai tik svajonė? Juk buvo, buvo — jo žodis privertė apsikabinti, susivienyti aršius priešus ir net nubraukti atgailos ašarą. O jeigu buvo, vadinasi, ir vėl gali būti, ir tęstis jau ne akimirką, o amžinybę.

— Uždek žvakę, Ana, ir paduok Evangeliją, — paprašė jis. Ana jau seniai prie to buvo pripratusi — kai vyrą apimdavo abejonės, jis atsiversdavo tą be galo branginamą, „katorginę", Evangeliją ir skaitydavo, stengdamasis rasti

atsakymą į amžinai kamavusius klausimus. Dabar atsivertė Evangeliją pagal Matą ir perskaitė pirmus akysna pakliuvusius žodžius: „O Jonas jį prilaikė... Bet Jėzus tarė jam atsakydamas: nelaikyk, nes taip lemta mums įvykdyti didžiąją tiesą“.

— Ar girdėjai: neprilaikyk — vadinasi, aš mirsiu, — tarė jis ir užvertė knygą. Atsisveikino su vaikais. Žmoną paprašė likti šalia, šnibždėjo jai meilius žodžius.

— Atsimink, Ana, aš tave visuomet karštai mylėjau ir neišdaviau tavęs niekada, net mintyse...

Ji pravirko. Staiga apėmė nenumaldomas dvasinės našlystės jausmas, bet Ana stengėsi susitvardyti, vis dar vertė save tikėti profesorių pažadais, o matydama, kad vyras pavargo, patarė pamiegoti, nekankinti savęs liūdnomis mintimis, nors regėjo: išėjimas į kitą pasaulį, kuriam jis rengėsi taip susikaupęs, jo nebaugino. Ir jis nutilo — ar iš tikrųjų užmigo, ar paprasčiausiai snūduriavo, tačiau kažkas aiškiai jį neramino: veidas, kankinamas neišsprendžiamos mįslės, atrodė tarsi iš vidaus liepsnos nutviekstas. Jeigu ir miegojo, pasąmonė budėjo ir siela nenurimo net sapne.

Pabudo, pažvelgė prigesusiu žvilgsniu į savo paskutinę priebėgą tame negailestingai išnykstančiame pasaulyje — į stalą, prie kurio rašė „Brolius Karamazovus“, „Rašytojo dienoraštį“.... Pažvelgė į Rafaelio „Madonos“ akis.

Štai ir nueitas kelias. Ir jis staiga aiškiai pajuto, kad jau beveik ir nebe čia, ir nejautė nei baimės, nei nevilties — tik ėdantį sielvartą dėl liekančiųjų. Kūdikis. Amžinas vaikas, žvelgė į jį iš paveikslo, ir jo žvilgsnyje jis atpažino tolimą, visam gyvenimui jo vaikišką širdį sužeidusį mergaitės žvilgsnį ligoninės parke... išvydo save iš šono bėgantį nuo pasivaidenusio vilko... tyras savo pirmagimės Sonečkos ir paskutiniojo — Aliošenkos — akis...

Amžinas vaikas, be kaltės kenčiantis dėl visų žmonių žemėje patirtų blogybių.

Už durų jis girdėjo balsus — išskyrė: atėjo Maikovas — vis dėlto nepamiršo senasis bičiulis, nepaisydamas visų pastarųjų metų nesusipratimų, ir Paša, rodos, ir dar kažkas... Bet jau nebeturėjo jėgų atsimerkti, pasikalbėti... Ir vėl slinko visokių baisybių vaizdai: pražiotų dvasių nasrai, inkvizitorių patyčios... dar kažkas plaukė iš miglos, tik negalėjo įžvelgti... ir pagaliau prieš akis atsivėrė platumos ir erdvės, laukai ir miškai, ir vaikai tarp sodų, tarp apsėtų laukų, o virš jų — tyras beribis dangus...

— Aš nežinau, kaip visa tai atrodys, — kartą jis pasakė, — bet tai įvyks. Sodas žaliuos!..

Ana nuo jo nesitraukė, laikė savojoje jo ranką — pulsas vis lėtėjo, ir ašaros iš jos akių sruvo vis smarkiau, bet jis šito jau nejuto. Aštuntą valandą trisdešimt aštuonios minutės jis jau buvo už nežinomybės ribos.

Dostojevskį palaidojo Aleksandro Nevskio lavros Tichvino kapinėse. Šalia Karamzino ir Žukovskio rado laisvą vietą.

Laidotuvės tapo kone visaliaudinėmis eitynėmis. Ypač daug buvo jaunimo. Viena senutė žegnodamasi paklausė:

— Turbūt generolą laidoja?

— Ne generolą, o rašytoją, mokytoją...

— A-a, taigi regiu — tiek daug jaunimėlio, tiek daug. Vadinasi, didis ir geras buvo mokytojas. Dieve, duok jam dangaus karalystę.

Svarbiausios Fiodoro Dostojevskio gyvenimo ir kūrybos datos

1821, spalio 30 (naujuoju stiliumi — lapkričio 11) — gimė F.Dostojevskis.

1831 — Tulos gubernijoje tėvas nusipirko Darovo dvarelį ir Čermašino kaimą.

1833 — mokosi N.Drašusovo (Sušaro) pensione.

1834, ruduo — įstoja į privatų L.Čermako pensioną.

1837, vasario 29 — miršta motina.

1837, gegužė — su broliu Michailu išvyksta Peterburgan laikyti egzaminų į Inžinerijos mokyklą.

1838, sausio 16 — įstoja į Inžinerijos mokyklą.

1839, birželis — miršta tėvas.

1843, rugpjūčio 12 — baigia Inžinerijos mokyklą ir paskiriamas tarnauti į Sankt-Peterburgo inžinerijos korpusą.

1844, spalio 19 — atleidžiamas iš karo tarnybos.

1846, sausio 15 — išspausdintas romanas „Vargo žmonės".

1846, sausio 28 — baigia rašyti romaną „Antrininkas".

1849, balandžio 23 — areštuojamas petraševskininkų byloje.

1849, gruodžio 22 — drama Semionovo aikštėje.

1850, sausio 23 — atvyksta į Omsko tvirtovę.

1854, vasaris — paleidžiamas iš katorgos.

1854, kovo 2 — pradeda tarnauti eiliniu Semipalatinsko 7-ajame Sibiro batalione.

1857, vasario 6 — susituokia su Marija Isajeva.

1859, vasaris — demobilizuojasi iš kariuomenės.

1859, rugpjūtis — apsigyvena Tverėje.

1859, gruodis — persikelia gyventi į Peterburgą.

1860, liepos 8 — gauna leidimą leisti žurnalą „Vremia“.

1860, rugsėjo 1 — laikraštyje „Russkij mir“ pradedami spausdinti „Užrašai iš mirusiųjų namų“.

1862, liepos 7 — pirmoji kelionė į užsienį.

1863, gegužės 24 — uždraudžiamas žurnalas „Vremia“.

1864, sausio 24 — gauna leidimą leisti žurnalą „Epocha“.

1864, balandžio 15 — miršta Marija Dostojevskaja.

1864, liepos 10 — miršta brolis Michailas.

1866, gruodis — baigia rašyti romaną „Nusikaltimas ir bausmė“.

1867, vasario 15 — susituokia su Ana Snitkina.

1867, balandžio 14 — išvyksta į užsienį.

1868, kovo 22 — gimsta duktė Sofija.

1868, gegužės 12 — miršta Sofija.

1868, gruodis — baigia rašyti romaną „Idiotas“.

1869, rugsėjo 14 — gimsta duktė Liubovė.

1871, liepos 16 — gimsta sūnus Fiodoras.

1872, gruodžio 15 — sutinka redaguoti žurnalą „Graždanin“.

1873, gruodis — baigia rašyti romaną „Velniai“.

1874, sausis — atsisako žurnalo „Graždanin“ redaktoriaus pareigų.

1875, rugpjūčio 10 — gimsta sūnus Aleksejus.

1875, gruodis — baigia rašyti romaną „Jaunuolis“.

1878, gegužės 16 — miršta sūnus Aleksejus.

1878, birželis — lankosi Optino vienuolyne.

1880, lapkričio 8 — baigia rašyti romaną „Broliai Karamazovai“.

1881, sausio 28 — miršta Fiodoras Dostojevskis.

1881, vasario 1 — Fiodoras Dostojevskis palaidotas Aleksandro Nevskio lavros Tichvino kapinėse.

Panaudota literatūra

Belinskis V. Rinktiniai raštai. — V., 1961.

Červinskienė E. Dostojevskis. — V., 1971.

Dostojevskis F. Broliai Karamazovai. — V., 1986.

Dostojevskis F. Idiotas. — V., 1971.

Dostojevskis F. Užrašai iš mirusiųjų namų. — V.,1964.

Волкова Л.Д. Роман Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» в школе. — Кострома, 1968.

Гросман Л.П. Достоевский. — Москва, 1962.

Достоевский: материалы и исследования. — Ленинград, 1976.

Достоевский Ф.М. Дневник писателя. — Москва, 1989.

Достоевский Ф.М., Достоевская А.Г. Переписка. — Москва, 1979.

Достоевский Ф.М. Письма. — Ленинград, 1958.

Кирпотин В.Я. Разочерование и крушение Радиона Раскольникова. — Москва,1986.

Неизвестный Достоевский. Записные книжки и тетради 1860—1881 гг. — Моска, 1971.

Розенблюм Л.М. Ф.М.Достоевский в работе над романом «Подросток», — Москва, 1965.

Селезнев Ю.И. Достоевский. — Москва, 1981.

Твардовская В.А. Достоевский в общественной жизни России. — Москва, 1990.

Ф.М.Достоевский в воспоминаниях современников. — Москва, 1964.

Almonaitė N. Dostojevskis ir Ana / Gunda. — 1994. — Nr. 4. — P. 39—41.

Danilevičius E. Fiodoras Dostojevskis Vilniuje/ Švyturys. — 1981. — Nr. 10. — P. 14—15.

Laiškai A.Dostojevskajai / Naujoji Romuva. — 1997. — Nr. 1.

TURINYS

MIRTIS

I

II

III

Do 329 **Dostojevskis:** biografinė apybraiža / Sudarė ir spaudai parengė L.Inis [Įž. str., p. 5—6, L.Inis]. — Kaunas, UAB „Dajalita", 1999. — 280 p., [8] iliustr. lap. — (Likimai).

Bibliogr.: p. 277

ISBN 9986-951-00-3

Biografinė apybraiža apie visame pasaulyje plačiai žinomą XIX a. rusų rašytoją F.Dostojevskį. Remiantis amžininkų atsiminimais, rašytojo laiškais ir straipsniais, įtaigiai ir intriguojančiai vaizduojami svarbiausi F.Dostojevskio gyvenimo ir kūrybos etapai, daugiausia dėmesio skiriant jo pažiūroms, sudėtingos, turtingos dvasios asmenybei, rašytojo santykiams su Lietuva.

UDK 882:929 Dostojevskij

DOSTOJEVSKIS

Biografinė apybraiža

Sudarė, vertė ir spaudai parengė *Laimonas Inis*
Dailininkas *Vladimiras Beresniovas*
Korektorė *Vėjūnė Gečiauskienė*

1998 12 05. Tiražas 2500 egz. 17,5 sp. l. Užsakymas 4643
Išleido UAB „Dajalita", S.Nėries 16-2, Raudondvaris, Kauno rajonas
Iš leidyklos pateiktų pozityvų spausdino
SPAB „Aušra", Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas

Mielas s

Jūsų rankose – pi
biografinė knyga.
gyvenimas ir likimai – nepakartojami,
paslaptingi ir reikšmingi.

Ruošiamos spaudai šios knygos:

VAŠINGTONAS
Intriguojantis pirmojo JAV prezidento
gyvenimas

LEONARDAS DA VINČIS
„Mona Liza" – autoriaus portretas ar...

KOLUMBAS
Ar bus teisiamas Amerikos atradėjas?

JESENINAS
Poetas romantikas – Spalio perversmo
Rusijoje auka

Skaitykite „Likimus" ir Jums atsivers
nežinomi pasauliai!